

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANA BİLİM DALI**

**ÜZEYİR HACİBEYLİ'NİN “ER VE ARVAD” “O OLMASIN BU
OLSUN” VE “ARŞIN MAL ALAN” İSİMLİ PİYESLERİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Fatih KESKİN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR**

Ankara - 2011

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANA BİLİM DALI**

**ÜZEYİR HACİBEYLİ'NİN “ER VE ARVAD” “O OLMASIN BU
OLSUN” VE “ARŞIN MAL ALAN” İSİMLİ PİYESLERİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Fatih KESKİN**

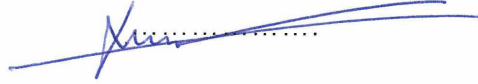
**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR**

Ankara - 2011

ONAY

Fatih KESKİN tarafından hazırlanan "Üzeyir Hacıbeli'nin 'Er ve Arvad', 'O Olmasın Bu Olsun' ve 'Arşın Mal Alan' isimli piyeslerinin incelenmesi" başlıklı bu çalışma 29.12.2011 sınav tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[imza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR

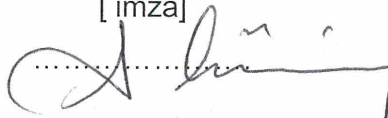
[imza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. Sale Demirci

[imza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Yrd. Doç. Dr. Ayşen Demirez Açıncı

SÖZBAŞI

Üzeyir Hacıbeyli ismi, Azerbaycan modernleşmesinin ivme kazandığı yirminci yüzyıl başlarından itibaren Azerbaycan sanatının zirvesinde yer edinmiş ve geçen on yıllar boyunca bu yerini kaybetmemiştir. Bu isim, vatani Azerbaycan'daki şöhretiyle yetinmeyip bütün dünyada tanınan ve sevilen bir sanatkâra aittir. Azerbaycan toprağının ve bu toprak üzerinde hayat bulan kültür ikliminin yetiştirdiği büyük bir değer olan Üzeyir Hacıbeyli; gazetecilik, yöneticilik, oyun yazarlığı ve bestekârlık gibi farklı alanlarda toplumuna hizmet etmiş, bu alanların her birisinde kendinden bir iz bırakmış ve kendi üslubunu meydana getirmeyi başarmış bir sanatkârdır.

Azerbaycan kültür muhiti, Doğu milletlerinin modernleşme sürecinde bir lokomotif vazifesi görmüş ve yeni sanat türleri çoğu kez Azerbaycan üzerinden Doğu ülkelerine yayılmıştır. Böyle bir kültür muhitinin evladı olan Hacıbeyli de opera türünü Doğu milletlerine tanıtmış, Doğu'nun ilk opera eserlerine hayat vermiştir.

Çalışmamıza konu olan ve Üzeyir Hacıbeyli'nin mizahî kabiliyetinin mahsulleri olarak ortaya çıkan "Er ve Arvad", "O Olmasın Bu Olsun" ve "Arşın Mal Alan" piyesleri yazdıkları dönemden bugüne kadar Azerbaycan halkı tarafından çok sevilmiş, içerdiği sosyal hicivler sebebiyle çok ses getirmiştir. Modernleşme sancıları çeken Azerbaycan toplumu bu piyeslerde kendi serüvenini bulmuş ve onları benimsemiştir. Bugün televizyon reklamlarında dahi Hacıbeyli'nin bu piyeslerine atıf yapılıyor olması onların Azerbaycan halkı tarafından ne kadar sevildiğini gösterir.

Üzeyir Hacıbeyli, dünya çapında şöhret bulmuş bir Azerbaycan Türk aydını olduğu halde ne yazık ki ülkemizde yeterince tanınmamış ve onun eserleriyle ilgili yeterli ilmî çalışmalar yapılmamıştır. Bu çalışma, bu alandaki eksikliğin giderilmesine küçük bir katkı olması amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışmada Üzeyir Hacıbeyli'nin üç adet piyesi ("Er ve Arvad", "O Olmasın Bu Olsun" ve "Arşın Mal Alan") incelenerek Türkiye ilim âlemine tanıtılmak istenmiştir. Bu eserler operet türünde yazılmış ve Azerbaycan'da "musikili komedi" ifadesiyle şöhret bulmuştur. Biz; çalışmamızda bu eserlerin müzikal

kısımlarıyla alakadar olmadığımız ve onların sadece metin kısımları üzerinde çalışma yaptığımız için onları “*piyes*” kavramıyla karşılamayı uygun gördük.

Çalışmamız; Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Sonuç ve Kaynaklar kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş kısmı kendi içinde iki ayrı başlık altında meydana getirilmiş; önce yazarın hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiş, sonrasında ise yazarın eserleri üzerinde durulmuştur. Yazar ve eserleri hakkındaki bilgiler, akademik yayınların yanı sıra; siyaset, edebiyat, sanat alanlarında yayın yapan amatör dergilerde yayınlanan tanıtıcı yazılardan da istifade edilerek toplanmıştır. Üzeyir Hacıbeyli ve eserleri hakkında yeterli akademik malûmatın bulunmaması bu yaklaşımımızın temel sebebidir.

Çalışmamızda, “*Birinci Bölüm*” başlığı altında “*Er ve Arvad*”, “*O Olmasın Bu Olsun*” ve “*Arşın Mal Alan*” piyesleri Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Piyeslerin Türkiye Türkçesine aktarılması esnasında ifadenin anlamı esas alınmış ve kelime kelime çeviriden kaçınılmıştır. Piyeslerin metinleri anlam esas alınarak Türkiye Türkçesine aktarılmış; ancak isimleri orijinal lehçedeki şekliyle bırakılmıştır. “*Er ve Arvad*” ile “*Arşın Mal Alan*” piyesleri “*Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Me'marlık ve İncəsənət İnstitutu*”ü tarafından hazırlanıp “*Azerbaycan SSR Elmler Neşriyatı*” arasında, 1964 yılında Bakü’de Kiril harfli olarak neşredilen “*Üzeyir Hacıbəyov Əsərləri*” isimli küliyatın birinci cildi içerisinde yer alan nüshalar esas alınarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. “*O Olmasın Bu Olsun*” piyesinin Türkiye Türkçesine aktarılmasında ise daha farklı bir metot uygulanmıştır. Bu piyesin incelenmesinde eserin Bakü’de 1918 yılında Neşriyat-ı Abuzer Oruçof tarafından Arap harfli olarak yayımlanan baskısı esas alınmıştır. Aktarma esnasında bu Arap harfli nüsha esas alınmakla birlikte yukarıda künyesi verilen Kiril harfli eser ve Bakü’de 2008 yılında Çınar Çap tarafından Latin harfleriyle yayımlanan “*O Olmasın Bu Olsun*” isimli kitap ile mukayese edilerek aralarındaki metin farklılıkları da tespit edilmiştir. Tespit edilen metin farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir. Üç nüshanın mukayesesinde Arap harfli metnin esas nüsha olarak kabul edilme sebebi bunun ulaşabildiğimiz en eski ve bahsedilen üç baskı içinde aslına en yakın

nüsha olmasıdır. Nitekim, bahsedilen nüshalar içinde yazarın sağlığında yayımlanan tek baskı 1918 tarihli ve Arap harfli nüshadır.

Üzeyir Hacıbeyli, özellikle piyeslerin müzikal kısımları içerisine Sâdî ve Fuzûlî gibi şairlerin şiirlerinden alıntılar yapmıştır. Sâdî'nin şiirleri Farsça olarak iktibas edildikleri için aktarma esnasında bu şiirlerin Farsça okunuşlarına sadık kalınmış, ifade ettiği mana dipnotlarda açıklanmıştır. Fuzûlî'ye ait şiirler ise, Türkiye'de Fuzûlî ile ilgili yapılan ilmî çalışmalarda okunuşlarıyla çalışmamıza konulmuştur. Hangi şiirin hangi akademik çalışmadaki şekliyle alındığı dipnotlarda açıklanmıştır. Ayrıca birinci bölümde, Türkiye Türkçesine aktarılan metinlerin orijinal metindeki sayfa numaraları verilmiştir. Arap harfli metin "A", Kiril harfli metin "K", Latin harfli metin "L" şeklinde gösterilmiş ve bu metinlerin sayfa numaraları örnek olarak A 3 (Arap Harfli Metin 3. Sayfa), K 73 (Kiril Harfli Metin 73. Sayfa), L 111 (Latin Harfli Metin 111. Sayfa) şeklinde verilmiştir.

Üzeyir Hacıbeyli'nin Azerbaycan Türkçesiyle kendi yazdığı manzum kısımlar Türkiye Türkçesine vezin ve kafiye özellikleri bozulmadan aktarılmaya çalışılmıştır. Bu konuda zaman zaman bu prensibe sadık kalınamamış, metindeki mananın tam karşılanması kaygısıyla vezin ve kafiyeden taviz verilmiştir. Zaman zaman da çevrilmesi mümkün olmayan kelimeler aynen bırakılmış ve bu kelimelerin anlamları dipnotlarda açıklanmıştır.

Çalışmamızda "İkinci Bölüm" başlığı adı altında, çalışma konumuz olan üç piyesin muhteva incelemeleri yapılmıştır. Muhteva incelemesinde piyesler; şahıs, mekan, zaman, sosyal meseleler ve ana fikir bakımlarından ele alınmıştır.

Piyes türündeki eserler her ne kadar göstermeye bağlı metinler olsalar da olay örgüsüne dayandıkları için anlatmaya bağlı edebi metinlerle bu bakımdan benzerlik gösterirler. Biz de bu noktadan hareketle incelememizde roman ve hikâye incelemesi üzerine yazılmış kaynaklardan istifade ettik. Bunların künyesi kaynakça kısmında detaylı olarak verilmiştir.

Muhteva incelemesinde üzerinde en çok durduğumuz konular şahıs tahlilleri ve piyeslerde ele alınan sosyal meseleler olmuştur. Şahıs

kadrosunun incelenmesi, piyeslerin başında şahıslarla ilgili verilen bilgilerin sırası takip edilerek yapılmıştır. Zaman ve mekân unsurları incelememizin konusunu oluşturan piyeslerde çok detaylı verilmemiştir. Eserlerin sahne oyunu olması sebebiyle, özellikle mekân unsuru sahne dekoruyla sınırlı kalmıştır.

Muhteva incelemesi esnasında piyeslerden yaptığımız alıntılar çalışmamızda piyeslerin esas nüshası olarak kabul ettiğimiz baskılarından yapılmış ve alıntının sonuna parantez içinde orijinal metindeki sayfa numaraları verilmiştir.

Çalışmamızın sonunda ise, her üç piyesin de Kiril harfli orijinal nüshalarını “Ekler” başlığı altında vermeyi uygun bulduk. Böylece; ilgilenenler için, aktarma ve inceleme çalışmalarımızı Azerbaycan Türkçesindeki aslından takip etme imkânı da ortaya çıkmaktadır.

Tez konumun belirlenmesi aşamasından tezin tamamlandığı son ana kadar bana her konuda yol gösteren tez danışmanım ve değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR Beyefendiye verdiği emeklerden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam için gerekli olan kaynakların temini hususunda bana kütüphanesinin kapılarını sonuna kadar açan Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK’a, “O Olmasın Bu Olsun” piyesinin Arap harfli metnine ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Yavuz AKPINAR ve Arş. Gör. Yılmaz ÖZKAYA’ya, sorularıyla zaman zaman meşgul ettiğim Gazi Üniversitesi ve Ardahan Üniversitesi’nde görev yapan hocalarıma ve her daim fikir alış verişinde bulunduğum araştırma görevlisi arkadaşlarıma en derin hissiyatımla teşekkürlerimi sunarım.

Fatih KESKİN

Ardahan 2011

İÇİNDEKİLER

SÖZBAŞI	i
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
YAZAR HAKKINDA BİLGİ	1
PİYESLER HAKKINDA BİLGİ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

PİYESLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

1.1. ER VE ARVAD	20
1.1.1. Şahıslar:.....	20
1.1.2. Birinci Perde	21
1.1.3. İkinci Perde	35
1.1.4. Üçüncü Perde	51
1.2. O OLMASIN BU OLSUN	59
1.2.1. Şahıslar.....	59
1.2.2. Birinci Perde	60
1.2.3. İkinci Perde	87
1.2.4. Üçüncü Perde	110
1.2.5. Dördüncü Perde.....	125
1.3. ARŞIN MAL ALAN.....	134
1.3.1. Şahıslar:.....	134
1.3.2. Birinci Perde	135
1.3.3. İkinci Perde	148
1.3.4. Üçüncü Perde	170
1.3.5. Dördüncü Perde.....	187

İKİNCİ BÖLÜM

MUHTEVA İNCELEMESİ

2.1. ER VE ARVAD	196
2.1.1. Olayları Yaşayan Şahıslar	196
2.1.1.1. Kerbelayî Gubad	196
2.1.1.2. Mercan Bey	202

2.1.1.3. Minnet Hanım	213
2.1.1.4. Gülperi.....	218
2.1.1.5. Safi.....	219
2.1.1.6. Diğer Şahıslar.....	221
2.1.2. Olayların Geçtiği Mekân.....	223
2.1.3. Olayların Geçtiği Zaman	224
2.1.4. Olayların Özetlenmesi.....	226
2.1.5. Ele Alınan Sosyal Meseleler	226
2.1.6. Anafikir.....	231
2.2. O OLMASIN BU OLSUN	231
2.2.1. Olayları Yaşayan şahıslar	231
2.2.1.1. Rüstem Bey.....	231
2.2.1.2. Gülnaz.....	237
2.2.1.3. Server.....	238
2.2.1.4. Meşhedî İbad.....	240
2.2.1.5. Hasankulu Bey	245
2.2.1.6. Rıza Bey.....	246
2.2.1.7. Hasan.....	247
2.2.1.8. Asker	248
2.2.1.9. Diğer Şahıslar.....	248
2.2.2. Olayların Geçtiği Mekân.....	249
2.2.3. Olayların Geçtiği Zaman	250
2.2.4. Olayların Özetlenmesi.....	251
2.2.5. Ele Alınan Sosyal Meseleler:	252
2.2.6. Anafikir.....	256
2.3. ARŞIN MAL ALAN.....	256
2.3.1. Olayları Yaşayan Şahıslar	257
2.3.1.1. Asker	257
2.3.1.2. Cihan.....	265
2.3.1.3. Süleyman	266
2.3.1.4. Sultan Bey	268
2.3.1.5. Gülçehre.....	272
2.3.1.6. Asya	274
2.3.1.7. Telli.....	277
2.3.1.8. Veli.....	279

2.3.1.9. Komşu Kızlar	280
2.3.2. Olayların Geçtiği Mekân.....	280
2.3.3. Olayların Geçtiği Zaman	281
2.3.4. Olayların Özetlenmesi.....	282
2.3.5. Ele Alınan Sosyal Meseleler:	284
2.3.6. Anafikir.....	286
SONUÇ	287
KAYNAKÇA	289
EKLER.....	295
EK 1. ER VE ARVAD PİYESİNİN KİRİL HARFLİ METNİ	295
EK 2. O OLMASIN BU OLSUN PİYESİNİN KİRİL HARFLİ METNİ	321
EK 3. ARŞIN MAL ALAN PİYESİNİN KİRİL HARFLİ METNİ	369
ÖZET	414
ABSTRACT	415

SİMGELER VE KISALTMALAR

A	: Arap harfli metin
a.g.ans.	: Adı geçen ansiklopedi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
a.g.T.	: Adı geçen tez
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
K	: Kiril harfli metin
L	: Latin harfli metin
mad.	: Maddesi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nu.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Ä, ä	: Açık e sesini gösteren transkripsiyon işaretleri
Ĝ, ĝ	: Arka damak ünsüzü kalın g sesini gösteren transkripsiyon işaretleri
Ĥ, ĥ	: Hırıltılı h sesini karşılayan transkripsiyon işaretleri
ŋ	: Nazal n sesini karşılayan transkripsiyon işareti

1. GİRİŞ

YAZAR HAKKINDA BİLGİ

Üzeyir Hacıbeyli (Üzeyir Hacıbeyov) 1885 yılının eylül ayında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında çeşitli kaynaklarda 3, 5, 17, 18 ve 19 Eylül tarihlerine rastlamak mümkündür; fakat bu tarihler içerisinde ekseriyetle kabul gören ve daha çok itimat uyandıran tarih 18 Eylül'dür.¹ Bunun dışında verilen tarihler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği devrinde, Azerbaycan'dan haber almanın zor olduğu dönemlerde Türkiye'deki araştırmacıların ulaşabildikleri yetersiz kaynaklardan ibaret olduğu için bazı yanlış tarihler verilmiştir. Hacıbeyli'nin doğduğu Ağcabedi (Akçabedi) köyü, Karabağ bölgesinin Şuşa iline bağlı bir yerleşim yeridir.

İleride, Azerbaycan ve hatta bütün Türk tarihinin en büyük müzisyenlerinden biri ve opera türünü Azerbaycan sahası Türk edebiyatına tanıtan öncü bir sanatkar olarak kendini gösterecek olan Üzeyir Hacıbeyli'nin doğup büyüdüğü Karabağ ve bilhassa Şuşa muhiti, yetiştirdiği müzisyenleriyle meşhur bir bölgedir.

“Şuşa'nın musikideki bu önemini göstermek üzere ‘Şuşa'da horozlar da segâh makamında öterler’ darbimeseli Azerbaycan'ın her tarafında söylenmektedir.”²

Üzeyir Hacıbeyli aile ortamı bakımından da çocukluğundan beri müzikle iç içe olmuştur. *“Babası Hacıbey, güzel tar çalmakla ve ‘karatavuklara şarkı belletmekle’ meşhurdu.”³*

¹ Konuyla ilgili bkz. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, “Üzeyir Hacıbeyli'nin Büyük Eseri Arşın Mal Alan”, **Kemalist Ülkü**, Yıl: 17, C.17, S.202, Ankara, Ağustos 1985, s.29, Ethem Üngör, **Türk Marşları**, TKAE Yay., Ankara, 1965, s.151, Haver Aslan, “Milli Gururumuz”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.37, İstanbul, Ağustos 1985, s.133, Saide Arslanek, “Besteci Üzeyir Hacıbeyli ve Yapıtları (1885-1948)”, **Ankara Filarmoni**, Yıl: 7, S.60, Ankara, Temmuz 1971, s.19, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, “Üzeyir Hacıbeyli”, C.4, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s.310.

² Olcay Ekinci, “Üzeyir Hacıbeyli”, **Musiki Mecmuası**, Nu:205, İstanbul, Mart 1965, s.25.

³ Fethi Tevettoğlu, **Türk Ansiklopedisi**, C.18, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1970, s.282.

“İstanbul’da yaşayan yaşlı Şuşalıların anlattıklarına göre, Hacıbey, dört tarafı aynalarla kaplı bir masanın üstüne karatavuğu koyar, kendi de karatavuğa görünmeden tarda Yarın bağında üzüm ekseri şarkısını tekrarlamış. Her tarafta kendi resmini gören karatavuk nihayet şarkıyı aynada gördüğü arkadaşlarının okuduğunu zannederek, onları taklit etmeğe başlamış. Bu hal günlerce devam ettikten sonra, karatavuk ayna ve tar olmadan şarkıyı kendiliğinden söylemiş. İşte büyük bestekâr musikinin beşiği olan böyle bir muhit ve musikişinas olan böyle bir ailede doğmuş ve büyümüştür.”⁴ Nitekim kardeşleri Zülfikar ve Ceyhun Hacıbeyli de ileride müziği iştigal sahalarının bir kolu olarak göreceklendir. Özellikle de Zülfikar Hacıbeyli Azerbaycan müzik tarihine önemli bir müzisyen olarak geçecektir.

Müzikle böylesine iç içe olan bir atmosferde yetişen Üzeyir Hacıbeyli, küçük yaşlardan itibaren müzik dersleri de almıştır. “Onun ilk musiki muallimi Azerbaycan halk musikisinin ustası, dayısı A. Eliverdiyev olmuştur. Hacıbeyli, 1897-1898 yıllarında E. B. Hagverdiyev’in rehberliği ve Cabbar Garyağdioğlu’nun ifası ile Şuşa’da gösterilen ‘Mecnun Leyli’nin Mezarı Üstünde’ piyesinde rol almıştır.”⁵ Şüphesiz ki, klasik İslam kültürü üzerine bina edilmiş olan bu piyeste ilk çocukluk çağlarında rol alması, ileride Hacıbeyli Üzeyir’e İslam dünyasının ilk operası olan Leyli ve Mecnun’u yazma hususunda büyük bir ilham kaynağı olacaktır.

Doğumundan kısa bir süre sonra ailesiyle birlikte Ağcabedi’den Şuşa’ya taşınan Hacıbeyli, ilköğrenimini burada tamamlamış, daha sonra ise 1899 yılından itibaren Tiflis yakınlarındaki Gori Öğretmen Okuluna (Gori Seminaryası) devam etmiştir. Gori Öğretmen Okulu o dönemde Azerbaycan aydınlarının yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim C. M. Kulizade, N. Nerimanov, Reşid Bey Efendiyev, H. Mahmudbeyov, F. Köçerli gibi aydınlar bu okulda eğitim görmüştür.⁶

⁴ Mustafa Hakkı Türkekul, “Azerbaycan Bestekârı Üzeyir Hacıbeyli ve Eserleri”, **Dergi**, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, Yıl 1, Nu.3, Münih, 1955, s.91.

⁵ **Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası**, “Hacıbeyov Üzeyir Abdülhüseyn Oğlu”, C.10, Bakı, 1987, s.147.

⁶ Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, “Azerbaycan’da Eğitim ve Basın”, **Türkler**, C.19, Ankara, 2002, s.297-307.

Bu okul, Hacıbeyli'nin gelecekteki sanat kariyerine olumlu katkıları bakımından önemli bir misyona sahiptir. Çok farklı alanlarda kültür ve sanat faaliyetleri yürüten Hacıbeyli'nin kültür ve sanata dair ilk şuurlu yaklaşımları bu okulda şekillenmiştir.

*Genç Hacıbeyli, Gori'de Batı edebiyatını tanıma fırsatı bulmuştur. Kendisinin musiki alanında büyük bir istidadı olduğunu anlamış ve bu istidadını geliştirmesi gerektiğine inanmıştır.*⁷

*"Küçük yaştan itibaren musiki ile uğraşan besteci sanatkâr, 1904 yılında birincilikle bitirdiği bu okulda keman çalmasını çok ilerletmiş, müzik nazariyatı üzerindeki bilgi ve tecrübesini arttırmıştır. Ayrıca, birçok Azeri halk türkülerini de işleyerek güzelleştirmiş ve modern hale getirmiştir."*⁸

*1904-1905'te Cebrayıl'ın Hadrut köy okulunda öğretmen olarak çalışmıştır.*⁹ *1905 yılında milli gazete ve dergi çalışmalarına katılmak, kendisini gazetecilik alanında sınamak için Bakü'ye göçmüştür.*¹⁰

1905 yılı Rusya Müslümanlarının siyasi, kültürel ve sosyal gelişmeleri açısından önemli bir tarihtir. Bir süredir aydınlanma ve yenileşme hareketlerine yönelmeye başlayan Türk aydınları bu tarihten itibaren bu hareketler için çok elverişli bir ortama kavuştular. Bunun neticesinde kültür ve siyaset alanlarında önemli neticeler doğuran çok hareketli bir süreç başlamış oldu.

*"1905 ihtilaline girerken Rusya Türkleri arasında "Cedit"cilik süratle yayılmakta ve buna paralel olarak Avrupalı manada aydınlar yetişmekte; asırlar boyu hareketsiz kalmış Türk kavimleri yavaş yavaş canlanmakta ve siyasi hayata doğru adım atmaya hazırlanmakta idi."*¹¹

⁷ Alp Ertunga Karaca, "Dahi Sanatkar Üzeyir Hacıbeyli", **Azerbaycan**, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Yıl: 34, S.253, Ankara, Ağustos-Eylül 1985, s.12.

⁸ Tevetoğlu, **a.g.ans.**, s.282.

⁹ **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, "HACİBEYLİ Üzeyir Ebdulhuseyn Oğlu", C.4, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2004, s.316.

¹⁰ **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, a.g.mad.**, s.310.

¹¹ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s.55.

1905 yılında Meşrutiyetin ilan edilip kısmen bir serbestlik ve hürriyet ortamının oluşması, Rus hâkimiyeti altında bulunan diğer Türk yurtlarında olduğu gibi Azerbaycan'da da basın ve yayın faaliyetlerinin çok hızlı bir gelişme göstermesine yardımcı olmuştur. Üzeyir Hacıbeyli de bu hürriyet ortamı içerisinde gazetecilik faaliyetlerine ağırlık vermiştir.

*“Üzeyir Bey Hacıbeyli, Azerbaycan musikisini kuran, dahi bir sanatçı olduğu kadar, yazar olarak da, büyük bir şahsiyet idi. Özellikle satirik yazıları çok keskindi”.*¹²

“Üzeyir Bey'in Azerbaycan'ın vatanperver ve demokratik cihanını temsil eden “Hayat”, “İrşad”, “Terakki”, “İkbal”, “Yeni Hayat”, “Hakikat” vb. gazete ve mecmualarda yazı ve hikâyeleri derc olunmuştur.¹³ Böylece Azerbaycan halkına kalemiyle de olsa hizmet etmeyi şerefli bir vazife bildi, Onların dertlerine çareler bularak yüklerini hafifletmeğe çalıştı.¹⁴ Bir süre “Yeni İkbal” gazetesinin başyazarlığını da yapmıştır.¹⁵ Müdürü ve redaktörü olduğu “Hakikat” gazetesinde Azerbaycan'ın görkemli yazarları Hüseyin Cavid, Abdullah Şaik ve Abbas Sehhet de yazı ve makaleleriyle iştirak etmişlerdir.”¹⁶

Hacıbeyli, bu gazetecilik yıllarında bir taraftan yukarıda isimleri zikredilen milliyetçi gazetelerde yazılar yazarken, bir taraftan da Azerbaycan kültür hayatında satirik üslubuyla çok derin tesirler bırakan Molla Nesreddin dergisinde de yazılar neşretti. Molla Nesreddin dergisi, sanatçı üzerinde, onun ilhamını kamçılayan izler bırakmıştır. Hacıbeyli'nin eserlerinde, çoğunlukla bu derginin yayın prensiplerine paralel bir şekilde keskin toplumsal eleştiriler ve Azerbaycan halkının günlük konuşma diliyle ifade edilmiş dahiyâne nükteler hâkim bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelemeye esas aldığımız eserlerinde de bu dergilerin isimlerini görebiliyoruz.

¹² Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Halk Yay., İstanbul, 1975, s.190.

¹³ Aslan, **a.g.m.**, s. 134.

¹⁴ Karaca, **a.g.m.**, s.12.

¹⁵ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi **a.g.mad.**, s.310.

¹⁶ Aslan, **a.g.m.**, s.134.

*Üzeyir Hacıbeyov'u Molla Nesreddin edebi geleneğinden ayrı tasavvur etmek düşünülemez. Molla Nesreddinciler gibi o da, eline kalem aldığı günden itibaren methiye usulünü değil, ictimai ayıpları tenkit etmek, kamçulamak yolunu seçmişti.*¹⁷

Molla Nesreddin dergisinin Üzeyir Hacıbeyli'nin sanatçı kişiliğinin tekâmülünde mühim tesirleri olduğu muhakkaktır. Kadının toplum hayatındaki yeri meselesine ve bu konuda toplumun geneli tarafından benimsenmiş olan menfi düşüncelere karşı açıkça ve acımasızca eleştiriler getiren Hacıbeyli ile Molla Nesreddin edebi mektebi, bu noktada da benzer ve müşterek bir tavır takınmışlardır. Hacıbeyli'nin kadın meselelerine eğilmesinde bir ilham ve fikir kaynağı olarak bu derginin izlerini görmek mümkündür.

Üzeyir Hacıbeyli, sanat anlayışı bakımından Molla Nesreddin edebî mektebine yakın durmakla beraber, romantik milliyetçi edebi geleneğin temsilcisi konumundaki Füyüzat mektebinden de büsbütün ayrı sayılamaz. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1918 yılından itibaren Sovyet işgaline uğradığı 1920 yılına kadar milliyetçi ve ateşli yazılar yazarak yeni devletin gelişip güçlenmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Bu yıllarda yeni cumhuriyetin yayın organı konumunda olan Azerbaycan gazetesinin başyazarlığını üstlenmiştir. Yine aynı gazetenin başyazarlık görevini bir süre de kardeşi Ceyhun Hacıbeyli yürütmüştür. Ceyhun Hacıbeyli de Azerbaycan bağımsızlığı için çok fedakârlıklarda bulunmuş bir Azerbaycan Türk aydınıdır.

1905 ve 1920 yılları arasında; Azerbaycan, kültür seviyesi bakımından büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Azerbaycan'ın ve aynı zamanda bütün Doğu dünyasının ilk opera eseri de (Leyli ve Mecnun) bu dönemde Üzeyir Hacıbeyli tarafından yazılmıştır. Üzeyir Hacıbeyli bu ilk opera eseriyle de yetinmemiş ve birbiri ardınca birçok opera ve operetler yayınlamış ve sahnelemiştir. Bu opera ve operetler, Azerbaycan'da millî şuurun ve ictimai tenkidin uyandığı bir dönemde önemli toplumsal vazifeler üstlenmiş ve toplumun yeni şartlara göre şekillenmesinde etkili olmuştur. Doğu'nun ilk

¹⁷ Mir Celal – Firidun Hüseyinov, **Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı** (Haz. Kemal Yavuz – Erol Ülgen), Akçağ Yay., Ankara, 2008, s.327.

opera eseri olan Leyli ve Mecnun'un yazılması, bestelenmesi ve sahnelenmesine dair çok söz edilmiş, çok yazı yazılmıştır:

“Leyla ve Mecnun operası müellifin ilk ve gençlik devri eseri olmasına rağmen, en kuvvetli eserlerinden biridir. Dolgun uvertürlere, koro ve danslara malik olan bu eser, yarım asra yakın bir zamandır temsil olunmasına bakmayarak, hâlâ teravetini kaybetmemiştir ve bundan yüzyıllar sonra da kaybetmeyecektir. Eserin mevzuu Azerbaycan'ın eşsiz şairi Fuzuli'den alınmakla beraber, bütün ariyalarda Fuzuli'nin lâtif şiirlerine sadakatla yer verilmiştir.”¹⁸

“Bilindiği gibi bu şark efsanesi, çeşitli dillerde şairler tarafından yazıla gelmektedir. Fakat bütün dünyada bu efsaneyi en güzel ve lirik bir şekilde yazan iki şair hakkında edebiyat tenkitçileri birleşmektedir. Farsça ve Türkçe yazılan bu mesneviyi kaleme alan iki şair de Azerbaycanlıdır. Genceli Nizami Farsça, Fuzuli de Türkçe birer sanat harikası, birer şiir abidesi meydana getirdiler.”¹⁹

Üzeyir Hacıbeyli, Azerbaycan halk kültüründe derin tesirler bırakan bu aşk hikâyesini çağdaş edebiyat türlerine uyarlamak ve modern bir tarzda yeniden işlemek suretiyle, opera gibi Doğu milletleri için henüz çok yabancı olan bir sanat sahasına bile, daha en baştan millî bir kimlik kazandırmış oluyordu. Leyla ve Mecnun, her ne kadar Arap menşeli bir efsane olsa da, güçlü Türk şairleri tarafından yüzlerce yıldır tekrar tekrar işlenerek menşeyi unutturacak derecede millîleşmiş, Fuzûlî gibi zirve bir şair eliyle Türkleştirilmiştir.

Üzeyir Hacıbeyli'nin, Doğu'nun ilk opera eserine mevzu olarak halk geleneğinde canlı olarak yaşayan böyle bir hikâyeyi seçmesi, opera türünün Azerbaycan ve diğer Türk İslam yurtlarında çok çabuk yer edinmesine ve hızlı bir gelişme göstermesine vesile olmuştur.

“Büyük bestekâr Üzeyir Hacıbeyli'nin ölümsüz Fuzuli'nin şaheseri Leyla ve Mecnun mesnevisini seçmesi, klasik edebiyatımıza verdiği değer ne kadar büyük olduğunu, böylece mazimizle, halimizi ve istikbalimizi

¹⁸ Türkekul, **a.g.m.**, s.93.

¹⁹ Karaca, **a.g.m.**, s.12.

birleştirmeyi hedef seçtiğini görmekteyiz.”²⁰ “Hacıbeyli, Azerbaycan operasına ait bu ilk eseriyle millî edebiyat, folklor ve modern musiki sanatı arasında başarılı bir münasebet kurmuştur.”²¹

“Bu eseri onun bütün Türk âleminde tanınmasını sağladığı gibi Azerbaycan opera sahnesinin de temelini sağlamlaştırmış oldu.”²² “Azerbaycan’da millî opera yaratıcılığının ilk numunesi olan bu eser, bugün çok inkişaf etmiş bulunan ve sevilen millî Azerbaycan müziğinin temeli olmuştur.”²³

“Leyla ve Mecnun operası Azerbaycan musiki tarihinin dönüm noktası ve gerçek bir musiki inkılâbıdır. Şiir sahasında Fuzuliler, musiki sahasında Abdül-Kadir Merağiler, resim sahasında Mansurlar devrindeki yüksek Azerbaycan Türk sanatı Leyla ve Mecnun operası ile yeniden canlandı. Bunun için de, Leyla ve Mecnun operasının temsili devrini, Azerbaycan musikisinin Rönesans devri adlandırabiliriz.”²⁴

“Leyla ve Mecnun ilk oynandığı sırada ‘Sada-yı Halk’ gazetesi şunları yazıyordu: Halk arasında mübalağalı efsaneler ve hikâyeler doğuran bu aşk hikâyesi nihayet tiyatro sahnesine çıkmakla dağılmış ve parçalanmış şark musikisini bir yere toplayıp onun bir usule bağlı musiki kaidelerinin alınmasına temel teşkil etmiştir.”²⁵

Üzeyir Hacıbeyli’nin Leyli ve Mecnun operasının önemi, Azerbaycan müzik tarihinde oynadığı emsalsiz rolle sınırlı değildir. Bu eser pek çok Doğulu milletin müzik kültürlerinin oluşmasında da büyük bir rol oynamıştır.

“Azerbaycan sanatçıları, daha inkılâptan önce, bu eseri Kafkas ötesinde, Orta Asya’da, İran’da sahnelemişlerdi. Eser de oynandığı her yerde büyük takdir toplamıştı.”²⁶

²⁰ Karaca, **a.g.m.**, s.12-13.

²¹ Tevetoğlu, **a.g.ans.**, s.282.

²² Üngör, **a.g.e.**, s. 151.

²³ Sultan Hacıoğlu, “Üzeyir Hacıbeyli’nin Kişiliği ve Eserleri”, **Türk Birliği**, Yıl:4, S.40, Ankara, Temmuz 1969, s.18.

²⁴ Türkekul, **a.g.m.**, s.92.

²⁵ Ekinci, **a.g.m.**, s.27.

²⁶ Seferova, **a.g.m.**, s.13.

Üzeyir Hacıbeyli'nin yazdığı operayı sahnelemek yirminci yüzyıl başlarındaki Azerbaycan şartları içerisinde çok kolay olmamıştır. Öncelikle Türk dünyasının her tarafında benzer örneklerini gördüğümüz üzere, tutucu ve yeniliklere düşman bir tavır takınan eski zihniyet temsilcileri, opera eseri hakkında ağır tenkitlerde bulunmuşlardır. Yeni sanat dallarından gerçekçi bir zeminde eğitim ve öğretim aracı olarak istifade etmek isteyen hakiki münevverlerle, yeni teşekküller sonucunda mevki ve statülerinin sarsılacağından endişe eden yenilik karşıtlarının kıyasıya mücadelesi yenileşme sancıları çeken Türk dünyasının hemen hemen tamamında karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyıldan itibaren Türkistan genelinde yenilikçi fikirleri savunan aydınlar "Ceditçi" olarak adlandırılmışlardır. Bunlar eğitimde yeni metotların kullanılması fikrini savundukları için bu ismi almışlardır. Bu yenilikçi aydınlara cephe alanlara ise genel itibarla "Kadimci" adı verilmiştir.

*"Kadimciler Avrupa medeniyetleriyle ilgilenmenin, onlarla ilişki kurmanın günah olduğu yolunda fetvalar verirler, gericiliği ısrarla savunurlar. Çar da bunları destekler çünkü onlar halkın arasında ikilik çıkarır ve kardeşi kardeşe düşürür. Bu durum da Çar'ın 'Parçala ve hâkimiyet kur' politikasına uygun düşer."*²⁷

Üzeyir Hacıbeyli'yi Leyli ve Mecnun operasını yazması için teşvik eden kişi, Ceditçi Azerbaycan aydınları arasında çok önemli bir yere sahip olan Hasan Melikzade Zerdabi'dir. Ceditçi aydınların sahne sanatlarına ayrı bir önem verdikleri ve bu sanat dallarını eğitim metotlarından biri olarak gördükleri bilinmektedir. Diğer Türk topluluklarına göre tiyatroyla çok daha erken tanışan Azerbaycan Türkleri, Zerdabi ve Hacıbeyli gibi aydınların öncülüğünde milli opera müesseselerini de bütün Doğu milletlerinden önce kurmaya muvaffak olmuşlardır. Kadimcilerin ağır tenkitleri bu müessesenin kuruluşunu engelleyememiştir.

Bu ilk opera eserinden sonra Üzeyir Hacıbeyli'nin ünü kısa sürede Azerbaycan sınırlarını aşmış; Bütün Türk yurtlarında ve Doğu dünyasında

²⁷ Alsu Kamaliev, **Romantik Milliyetçi Ayaz İshaki**, Grafiker yay., Ankara, 2009, s.15.

duyulmuştur. İlk opera eseriyle büyük bir başarı elde eden Hacıbeyli, bu başarısıyla hayatının en üretken dönemine adım atmış oluyordu.

Büyük bir heyecan ve çalışma azmiyle işe koyulan Hacıbeyli, bir taraftan gazetecilik faaliyetlerini yürütüyor, bir taraftan musiki alanında kendisini yetiştirmeye çalışıyor ve bir taraftan da birbiri ardınca opera ve operetler yazıp besteliyordu. 1909 yılında “Şeyh Senan” operasıyla “Er ve Arvad” müzikli komedisini yazıp besteledi. 1910 yılında “Rüstem ve Söhrab” operasının yanı sıra ilk oynandığı günden itibaren Azerbaycan ve bütün Doğu sanatında derin tesirler bırakan “O Olmasın Bu Olsun” müzikli komedisini meydana getirdi. Bu müzikal komedi eserinde vaka, Meşhedî İbad adında hayli yaşlı ve zengin bir karakterin etrafında geliştiği için, eser çoğu zaman “Meşhedî İbad” adıyla da anılmıştır. Eserleri birbiri ardınca sahnelenip büyük beğeni topladıkça, sanatçı yeni eserler üretmek için daha da motive olmuş; 1912’de “Şah Abbas ve Hurşidbanu” ile yine aynı yıl tamamlanan Aslı ve Kerem operaları, 1913 yılında “Arşın Mal Alan” müzikli komedisi sanatçının imzasını taşıyan yeni eserler olarak ortaya çıkmıştır. 1915 yılında ise “Leyla ve Harun” operası Hacıbeyli tarafından Azerbaycan sanatına kazandırılmıştır.

“Bu eserlerin hepsinin librettosunun yazarı da Üzeyir Hacıbeyliydi. Bu eserleriyle o, yalnız millî müzik sanatını değil, aynı zamanda millî dram sanatını da bir açıdan zenginleştirmişti.”²⁸

“Üzeyir Hacıbeyli bu operaların librettolarını halk hikâyeleri çizgisinde, Rüstem ve Söhrab operasını ise Firdevsî’nin Şehname’si doğrultusunda düzenlemişti.”²⁹

1918 yılında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte Hacıbeyli, edebî faaliyetlerden uzaklaşarak gazetecilik mesleğine daha da yoğunlaştı. Hürriyetin verdiği şevkle birçok ateşli yazılar yazarak Azerbaycan halkını yeni bir heyecan etrafında birleştirmeye gayret gösterdi.

Bolşevik Rus ordusunun Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle birlikte, “bir kere yükselen bayrak bir daha inmez” şiarıyla kurulan ve Mehmet Emin Resulzade Bey’in cumhurbaşkanlığını üstlendiği bağımsız Azerbaycan

²⁸ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, s.311.

²⁹ Seferova, a.g.m. s.14.

Cumhuriyeti son buldu. Azerbaycan'ı, Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar yıllarca sürececek bir Rus hâkimiyeti altında bırakan bu işgal; Ceyhun ve Üzeyir Hacıbeyli kardeşlerin de ömürlerinin sonuna kadar birbirlerinden ayrı kalmalarına sebep olmuştur.

“Ceyhun Hacıbeyli, Ali Merdan Topçubaşı'nın başkanlığında Paris'e gönderilmiş olan delegasyonda üye olarak bulunuyordu. “Azerbaycan Murahhas Heyeti” adıyla tarihe geçen bu delegasyon, Versailles Barış Konferansında Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin haklarını savunarak, 12 Ocak 1920'de büyük devletlerce fiilen tanınmasını sağlamıştır ki, bunda Hacıbeyli'nin mühim rolü ve hizmeti olmuştur. Heyetin basın işlerini yürüten Hacıbeyli, Fransız ve Avrupa vasıtası ile, yeni bağımsızlığa kavuşmuş vatanının acele çözüm bekleyen meselelerini hür âleme duyurmuştur.”³⁰

Sovyet Rusya'nın Azerbaycan topraklarını işgal ederek bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine son vermesiyle bütün bu çalışmaları boşa giden Ceyhun Hacıbeyli, Fransa'da kalarak Sovyet işgalini hür dünyaya duyurabilmek için mücadelelerine devam etmiştir. Başta Fransız basını olmak üzere Avrupa'nın birçok gazete ve dergisinde Azerbaycan ile ilgili yazıları yayımlanmıştır.

Üzeyir Hacıbeyli 1905 yılından 1920 yılına kadar Azerbaycan milli basını içinde yer almasına rağmen, onun asıl başarılı olduğu ve kendini bir deha olarak ispatladığı alan müzik sahası olmuştur. Mehmet Emin Resulzade bu noktayı şu cümlelerle tespit etmiştir: *“Rahmetli Üzeyir asıl şöhretini gazeteciliğiyle değil, musikideki emsalsiz başarılarıyla kazanmış, Azerbaycan kültür tarihinde yüksek bir yer tutmuştur”.*³¹

Üzeyir Hacıbeyli, Sovyet yönetimi tarafından pek çok zaman madalyalara layık görülüp çeşitli mevki ve makamlarla ödüllendirilse de, hayatının Sovyet döneminde geçen kısmını büyük bir baskı ve kaba müdahaleler altında devam ettirmiştir. Sovyet rejiminin sanatçı hürriyetini kısıtlayan baskıları Üzeyir Hacıbeyli'nin Türk kültürüne kazandırabileceği eserlerin sayısını çok çok azaltmıştır. Hacıbeyli, bu şartlar altında 23 Kasım

³⁰ Tevetoğlu, **a.g.ans.**, s.281.

³¹ Resulzade, **a.g.m.**, s.5.

1948 tarihinde Bakü'de vefat etmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve çilekeş bağımsızlık savaşçısı Mehmet Emin Resulzade'nin Hacıbeyli hakkındaki şu cümleleri sanatçının büyüklüğünü ifade eden en anlamlı sözlerdir:

“Yazık ki Bolşevik rejimi Azerbaycan'ın bu müstesna zekâsını da kendi diktatörlüğü altına almış ve onu bayağı menfaatleri için sömürebildikçe sömürmüş ve verdiği birtakım resmî ve siyasî vazife ve ünvanlarla onu benimsemiştir. Fakat beyhude. Demir Perdenin arkasında kendisine suni marşlar yazdırılsa da, Moskova'da omuzu diktatörün eliyle okşatılsa da, tabutu başında Azerbaycan maneviyatıyla ilgileri olmayan komiserler nöbete dursalar da Hacıbeyli Üzeyir'i Azerbaycan'dan, Azerbaycan kültüründen ve Azeri Türk tarihinden kimse ayıramaz! O, millî Azerbaycan varlığının mesnetleri arasında kalacak ayrılmaz büyük bir değerdir.”³²

Üzeyir Hacıbeyli; milletini samimi bir hissiyatla seven, çalışmalarını millî menfaatler yönünde sürdüren ve her eseriyle Azerbaycan sanatına millî ve kültürel bir hizmette bulunan bir şahsiyettir. Onun milliyetçilik görüşü daha çok kültür ve medeniyet temelinde şekillenmiştir. Bu sebeple Hacıbeyli, romantik milliyetçilikten ziyade, kültür ve sanat milliyetçiliğiyle kendini tanıtmış, bu zihniyetin tesiriyle eserler vermiştir.

Hüseynzade Ali Turanların, Hüseyin Cavidlerin yüksek ve atılcı millî heyecanı Hacıbeyli'de görülmez. Hacıbeyli, inanmış ve temiz bir milliyetçi olmakla beraber, bu milliyetçilik fikri kendini sanat eserlerinin motif yapısında gösterir. Mevzu itibarıyla çok ateşli eserler yerine; temeli Azerbaycan ve Türk kültürüne dayanan, kültür ve medeniyetin harmanlandığı sanat ürünleri ortaya koymuştur.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti yıllarında yazdığı gazete yazıları bu bakımdan bir istisna teşkil eder. Bağımsızlığın verdiği heyecan ve şevkle yazılan bu yazılar, son derece ateşli ve heyecan verici bir üslupla yazılmıştır. Diğer taraftan bu yazılarda da, derin bir kültür birikiminin izleri görülmektedir.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan sahasında ortaya çıkan Füyüzat edebi ekolüyle bu ekolün siyasî teşekkülü mahiyetinde olan Musavat

³² Resulzade, a.g.m., s.8.

hareketinin Türkiye'deki mukabili Milli Edebiyat ve Türkçülük hareketleridir. Buradan hareketle Hacıbeyli'nin temsil ettiği kültür milliyetçiliğine paralel gelen isimler olarak, Türkiye'de de Yahya Kemal ve Mehmet Akif'i düşünebiliriz. Bu iki edebiyat dehası romantik Türkçülük hareketleri içinde yer almamışlarsa da, samimi birer milliyetçi olduklarından kimsenin şüphesi yoktur. Mesela Yahya Kemal, konularını tarihten alan şiirler yazarak modern Türk şiirini eski şiirin rüzgarıyla yeniden yorumlamıştır. Esasen Yahya Kemal'in milliyetçilik anlayışı bin yıllık Anadolu Türk tarihi ile sınırlıdır. Onda Turancı bir heyecana rastlanmaz. Eserlerine mevzu seçerken Azerbaycan ve Türk tarihinden beslenen Hacıbeyli de Azerbaycan dışındaki Türklerle çok ilgilenmemiştir. Mehmet Akif belki bu bakımdan Yahya Kemal ve Hacıbeyli'ye nispeten çok daha kapsamlı bir düşünce sistemine sahiptir. O, sadece Türkiye Türklüğüyle değil, diğer İslam ülkeleriyle de çok yakından alakalıdır. Ama onda da Turancı bir heyecan söz konusu değildir. Mehmet Akif'le Hacıbeyli'nin en önemli ortak noktası herhalde her ikisinin de ülkelerinin millî marşlarının ortaya konmasında büyük emeklerinin olmasıdır.

Sovyet dönemi Üzeyir Hacıbeyli için zaman zaman büyük sıkıntılar doğurabilen bir süreçtir. Sovyet idarecileri görünüşte Hacıbeyli'nin sanatına saygı duyar gözükmeyle birlikte; Hacıbeyli, Sovyet rejimine karşı yıllarca süren pasif bir direniş göstermek zorunda kalacaktır. Bu direnişin en önemli tecellisi yeni eserler yaratmamak şeklinde olacaktır. 1909-1915 yılları arasında birçok opera ve operete imza atan Hacıbeyli, Sovyet idaresi altında bu yıllara nispeten çok az eser vermiştir. Müzik teorisiyle ilgili birkaç eser, birkaç küçük beste, Köroğlu operası ve bunlarla birlikte Sovyet rejimi adına bestelemek zorunda kaldığı birkaç zorlama marş ortaya koymuştur. Sovyet idaresi için kendisine besteletilen marşlar, diğer eserlerinden çok daha düşük seviyededir.

Üzeyir Hacıbeyli'nin Sovyet rejimine karşı verdiği kültür mücadelesinde Azerbaycan'ın millî sazı olan tar, önemli bir simge olarak karşımıza çıkar. Operalarında zaman zaman tar ile seslendirilen kısımları da buna bağlamalıyız. Hacıbeyli ile Sovyet yetkilileri arasında Azerbaycan müziği

üzerinden bir savaş yaşanmaktadır. Bu savaşta Hacıbeyli doğrudan saldırgan olmayan, ama inat ve istikrarla sürdürülen bir yaklaşım içindedir.

*“Üzeyir Hacıbeyli, Sovyet hâkimiyetinin daha ilk günlerinden itibaren millî müzik geleneklerini korumak ve inkişaf ettirmek, dünya müziğinin tür, form ve tekniklerini öğrenmek ve benimsemek uğrunda mücadele veriyordu. Hakikaten de en doğru ve geçerli yol buydu ve Sovyet devri Azerbaycan müziği inkişafını bu yolla sürdürdü.”*³³

*“Millî edebi formların gereksiz sayıldığı devrin tenkidi fikrinde, millî olan her bir şeyin, zamanın ihtiyaç ve taleplerine cevap vermediği ileri sürülüyordu. 1922-1928 yılları arasında Azerbaycan’da Maarif Komiseri olan Mustafa Kuluyev “Azerbaycan Musiki Medeniyetinin İnkişaf Yolları” adlı yazısında, millî musiki aletimiz, ulu geçmişimizin yadigarı tarı bile, yeni sanat, sosyalist sanatı için, lüzumsuz hesap etmekten çekinmiyordu.”*³⁴
*“Azerbaycan’ın millî çalgı aleti tar, 1930’lu yıllarda bir ara yasaklandı. Azerbaycan’ın millî ve şehit şairi Mikayil Müşfik, meşhur Tar şiirini, halkının hislerine tercüman olarak bu maksatla bir gecede yazdı.”*³⁵ *“Genç yaşta susturularak yok edilen Azerbaycan’ın lirik şairi Mikayil Müşfik’in “Oku Tar” şiiri bile bir çağın mahsulü, tahkir ve hor düşüncenin cevabı idi. Ateşli genç şairin eski medeniyetine bağlılığı, sevgisi ve vurgunluğunun dile getirildiği “Oku Tar” geçmişimize, eski an’anelerimize yanlış münasebetin bir delili idi.”*³⁶

“İstilâyı (1920) müteakip, istiklâli çalınmış, millî servetleri yağma edilmiş ve her çeşit insan haklarından mahrum bırakılmış Azerbaycan Türklerinin bir millî varlık olarak yaşamaları için en başlıca unsurlardan biri olan millî musikisine karşı istilâcılar tarafından suikast hazırlanıyordu. Bu suikastın mürettibi Kızıl Kremlin, icraatçıları da o zamanki Azerbaycan Maarif Vekili Mustafa Kuluyev ile beraber bir sıra soysuzlardı. Bu çetenin çok kuvvetli ve bütün imkânlarla sahip olmasına rağmen, Üzeyir Hacıbeyli’nin basireti, yüksek milliyetçiliği, yurtseverliği ve kırılmaz azmi sayesinde

³³ Seferova, **a.g.m.**, s.18.

³⁴ Aslan, **a.g.m.**, s.136.

³⁵ Karaca, **a.g.m.**, s. 15.

³⁶ Aslan, **a.g.m.**, s. 136.

*Azerbaycan millî musikisi bu suikastten kurtularak, yaşamağa ve gelişmeye devam etti.*³⁷

Tar üzerinden yapılan bu savaşta Hacıbeyli, hiçbir zaman millî müzik prensiplerinden taviz vermedi. Azerbaycan halk müziğinin kaynaklarına yönelerek millî bir müzik müessesesinin kurulmasına çalıştı.

*“Azerbaycan konservatuarını, Azerbaycan millî orkestrasını kurdu. Bu orkestraya başta tar olmak üzere yerli musiki aletlerini soktu ve bu aletlerle çalınacak, icra edilecek notaları, şarkılarında, senfonik eserlerinde, opera ve operetlerinde belirledi.*³⁸

*“Üzeyir Hacıbeyov 1920-30. yıllarda tarı prensiple, azimle yabancı tesirlerden korumuştur. O devrin resmi toplantılarında, basında bu aletin gelişme yollarını göstermiştir.*³⁹

*“Aynı zamanda 1920-1930. yıllara ait arşiv belgelerine bakıldığında, Üzeyir Hacıbeyov Azerbaycan’da halk çalgı aleti tardan başka kâmança, balaman (balaban) ve hanendecilik (okuyuculuk) branşı üzerine profesyonel eğitimin temelini atmış, onun yaratıcısı olmuştur.*⁴⁰

*“Hacıbeyli komünist rejim altında iken dahi, bütün eserlerini Azerbaycan halk musikisinin millî karakter ve esaslarını muhafaza ederek yazmıştır. Böylece, bugünkü Azeri nesillerinde millî ruh ve şuuru devam ettiren Türk halk ve klasik musikisinin yaşamasını sağlamıştır.*⁴¹

*“Üzeyir Hacıbeyli bütün eserlerinde millî musikiye sadakatle bağlı olmakla beraber, yeni yetişen, bilhassa kendi yetiştirdiği, genç bestekârlara da bu yolda yürümelerini tavsiye etmiş ve bu yolda muvaffak olmuştur. Bugün Azerbaycan’ın belli başlı bestekârlarının hepsi, Üzeyir Hacıbeyli’nin yolunda, yani millî musikiye bağlı olarak yürümekte ve yalnız bu sayede muvaffak olabilmektedirler.*⁴²

³⁷ Türkekul, **a.g.m.**, s. 96.

³⁸ Karaca, **a.g.m.**, 17.

³⁹ Vagif Abdulgasimov, **Azerbaycan Tari** (Anadolu Türkçesine Aktaran: Salih Turhan), Ankara, 1996, s.91-92.

⁴⁰ Abdulgasimov, **a.g.e.**, Ankara, 1996, s.93.

⁴¹ Tevetoğlu, **a.g.ans**, s.282.

⁴² Türkekul, **a.g.m.**, s.96.

Üzeyir Hacıbeyli; Çarlık, bağımsız Azerbaycan ve Sovyet dönemlerinde de eserler kaleme almış olmakla birlikte, onun en başarılı eserlerini verdiği dönemler, Çarlık baskısının azaldığı 1905 sonrası ile bağımsız Azerbaycan dönemleridir. İlk eserlerini opera ve operet türünde veren sanatçı, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti yıllarında gazete yazarlığıyla edebi faaliyetlerine devam etmiştir. Gazetelerde ateşli yazılar yazarak bağımsız devletin temellerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Azerbaycan Marşı ile Azerbaycan Milli Marşını bestelemiştir. Bu çalışmalarıyla bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine büyük hizmetleri geçmiştir.

PİYESLER HAKKINDA BİLGİ

Üzeyir Hacıbeyli; “Leyli ve Mecnun”u takiben peş peşe yazıp bestelediği operaların yanı sıra üç tane de operet (musikili komedi) kaleme almıştır. Çalışmamızın sınırını teşkil eden bu eserler yayın tarihine göre sırasıyla Er ve Arvad, O Olmasın Bu Olsun ve Arşın Mal Alan’dır.

Üzeyir Hacıbeyli’nin bu müzikli komedileri Azerbaycan’dan başlayarak dünya çapında şöhrete ulaşmış ve büyük başarılar kazanmış eserlerdir. Hakikaten de bu piyesler, en yüksek övgüleri hak eden eserlerdir. Bu eserler Sovyet İhtilali öncesinde bestelenmiş, yine ihtilal öncesinde sahnelenmiş ve henüz sanat üzerinde bir parti dayatması yokken genel kitle tarafından büyük bir teveccüh görmüştür. Hacıbeyli’nin eserlerinde kendi hayatlarından izler bulan Azerbaycan Türkleri, bu müzikli komedilerde geniş bir şekilde yer alan sosyal tenkitler vasıtasıyla bazı toplumsal yanlışlıklarla yüzleştirilmiştir. Bu da, Hacıbeyli’nin musikili komedilerine, toplumsal eğitim ve uyanışa vesile olma şeklinde ifade edebileceğimiz bir özellik kazandırmıştır.

“XX. asrın keşmekeşli yıllarını yaşayan, Molla Nesreddin’in faaliyetini yürekten beğenen, satirik edebiyatın, gülüşün mahiyetini derinden derk eden

Üzeyir Hacıbeyli, musikili komedinin ayrı ayrı fertlerin ve cemiyetin hayatında ıslah edici, terbiyevi ehemmiyetini yahşı bilirdi."⁴³

Toplumu eğitme fonksiyonu bulunan bu musikili komediler, aynı zamanda edebî değer bakımından da yabana atılabilecek eserler değildir. Türlerinin ilk örnekleri olmasına rağmen büyük bir başarıya ulaşmış olan bu piyesler, günümüzde bile büyük bir beğeniyle izlenmektedir. Bu piyesler mukayese yoluyla değerlendirildiğinde, edebî ve esestetik değerleri daha iyi anlaşılabilir:

*"Üzeyir Hacıbeyli'nin müzikal komedilerini Batı Avrupa operasının müzikli sahne (oyunu) türleri olan İtalya'daki opera - bufa, Fransa'daki operacomique, Almanya'daki singspiel ve Rusya'daki opera - komik türleriyle karşılaştırabiliriz. Biz, bu komedileri önemleri bakımından M. F. Ahundov'un komedileriyle, "Molla Nesreddin" dergisinde yayınlanan mizahi yazılarla, E. Ezimzade'nin karikatürleriyle ve M. E. Sabir'in şiirleriyle eşdeğerde tutuyoruz."*⁴⁴

Er ve Arvad, Üzeyir Hacıbeyli'nin ilk operetidir. 1909 yılında yayınlanan bu operet, Hacıbeyli'nin henüz batılı anlamdaki müzik eğitimini tamamlamadığı bir dönemde yazılıp bestelenmiştir. Sevilmiş ve ilgi görmüş bir eser olmasına rağmen; O olmasın Bu Olsun ve Arşın Mal Alan operetleri kadar şöhrete ulaşamamıştır.

Er ve Arvad piyesi, kadının ve evlilik müessesesinin erkek egemen zihniyet tarafından önemsiz ve hakir görülmesine bir tepki olarak kaleme alınmıştır. Kadının toplum içinde itibarsız kılınmasını ve erkeklerin evlilik kurumunun yükümlülüklerinden kaçışını tenkit eden bu piyesin sonunda, kadınların erkeklere iyi bir ders verdikleri ve onları yanlış tavırlarından döndürebilecek bir zekâya sahip oldukları görülür. Bu, dönemin şartları içinde toplumda hâkim olan yanlış bir zihniyeti değiştirmeye yönelik bir mesaj anlamı taşımaktadır.

O Olmasın Bu Olsun opereti 1910 yılında yazılmış ve yazarı Üzeyir Hacıbeyli'ye büyük şöhret kazandıran eserlerinden birisi olmuştur.

⁴³ Celal - Hüseyinov, **a.g.e.**, s.326.

⁴⁴ Seferova, **a.g.m.**, s.15.

Azerbaycan toplumu için bir ayna vazifesi gören bu eserde; izleyiciler, kendi zaafı ve yanlış düşünce biçimleriyle yüzleştirilmiştir.

Arşın Mal Alan opereti ise 1913 yılında tamamlanmıştır. Eserin yazarı ve bestekârı olan Üzeyir Hacıbeyli, 1911 ve 1913 yıllarında Moskova ve Petersburg'da gördüğü çağdaş müzik eğitimiyle müzik bilgisini arttırmıştır. Batı müziğini de yakından tanıyarak yazdığı bu operet, hem edebî değer bakımından hem de müzik kalitesi bakımından diğer operetlerinden daha başarılıdır.

Leyli ve Mecnun operasından sonra Üzeyir Hacıbeyli'nin en çok beğenilen ve sanatçıya dünya sahnelerinin kapısını açan eserleri, musikili komedi türünde meydana getirdiği "O Olmasın Bu Olsun" ile "Arşın Mal Alan"dır. Bu iki eser de dünyanın birçok diline çevrilmiş ve dünyanın birçok ülkesinde sahnelenmiştir. Özellikle "Arşın Mal Alan" opereti dünya çapında bir popülerlik kazanmış ve yıllar boyunca kendisinden bahsettirmiştir.

*"Aynı zamanda "O Olmasın, Bu Olsun" ve "Arşın Mal Alan" müzikli komedilerinden uyarlanarak dünya ekranlarına çıkarılan başarılı, güzel filmler çekilmiştir. Bu eserler kelimenin tam manasıyla, Azeri Türkleri'nin hayatına girmiştir. Oradaki birçok deyimler, bir atasözü gibi halkın ağzına yerleşmiştir. Bu operattalardan birkaç aryayı kolaylıkla mırıldanmayı başarmayan Azeri Türk'ü bulmak belki de mümkün değildir."*⁴⁵

*"1924 yılında "Arşın Mal Alan" Azerbaycan stüdyolarında mahir ve meşhur rejisör Rıza Tahmasip tarafından filme alınmıştır. Bu filmi canlandıran Azeri rejisör - aktör heyeti ile müellif Üzeyir Hacıbeyli, Azerbaycan Güzel Sanatlar Birliğinin en yüksek takdir ve mükâfatını hak etmişlerdir."*⁴⁶

Arşın Mal Alan eseri dünya çapında bir şöhret kazanınca bazı çevreler eser üzerinden rant elde etme yoluna başvurmuşlardır. Mesela Amerika'daki Ermeni Cemiyeti 1940'lı yıllarda, Arşın Mal Alan'ı kendi eserleri gibi göstererek sahnelemişler ve bu suretle eserin başarısından kendilerine bir çıkar sağlama teşebbüsüne girişmişlerdir.

⁴⁵ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi., s.311.

⁴⁶ Hacıoğlu, a.g.m., s.19.

“İran’a seyahat etmiş olan Şunas J. H. Marr Tahran sahnelerinde bu eserleri görmüş ve İran dramaturgluğuna ait olduğunu zannederek hakkında uzun uzadıya övücü yazılar yazmıştır.”⁴⁷

Üzeyir Hacıbeyli'nin Arşın Mal Alan opereti ve diğer bazı eserleri bazı zorlukların yaşanmasına ve birtakım aksaklıklar görülmesine rağmen Türkiye’de de oynanabilmiştir.

“1919’da Türkiye’ye gelen bir Azerbaycan tiyatro topluluğu Meşedi İbad ile Arşın Mal Alan’ı İstanbul’da sahnelemiştir.”⁴⁸

“Arşın Mal Alan operetinin zaman zaman İstanbul sahnelerinde oynanması sırasında, eserin gerek musikisi ve şarkıları, gerekse mevzuu değiştirilerek acayip bir hale sokulmuş ve tahrifata uğramıştır. Hatta eseri sahneye koyanlar, içerisine eserin tamamıyla yabancı olan birtakım şarkılar sokacak kadar ileri gitmişlerdir.”⁴⁹

Eserin 1983 yılında Ankara’da sahnelenmesi planlanmışsa da ancak 1984 yılında bu gerçekleştirilebilmiştir.

“Ünlü sanatçı Niyazi Takizade başkanlığında beş kişilik bir heyet Türkiye’ye gelecek ve eserin çalışmalarına başlanacaktı. Ne var ki, Niyazi ciddi bir hastalığa yakalanmış, bu yüzden Türkiye’ye gelemediği için prova çalışmaları da başlayamamıştı. Nihayet, 1984 yılının sonlarında Azerbaycan’ın sevilen şeflerinden Nazım Rızayev, Rejisör Vagif Hasanov İbrahimov, Piyanist-Sanatçı Ahad Askerov Elaskeroğlu ile kostüm ve dekor uzmanı Solmaz Hagverdiyeva Ankara’ya gelmişler ve çalışmalar başlamıştı.”⁵⁰

Eserin Türkiye’de sahnelenmesi Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin birbirlerini daha yakından tanımalarını, birbirlerinden haberdar olmalarını ve birbirlerinin kültürlerine karşı alaka göstermelerini sağlamıştır. Eser Ankara’da, sıcak bir kardeşlik ortamında ve Azerbaycan’dan gelen bir müzikli komedi eserini izlemek için can atan Türkiye Türklerinin yoğun ilgisi karşısında icra edilmiştir.

⁴⁷ Hacıoğlu, a.g.m., s.19.

⁴⁸ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yay., İstanbul, 1994, s.62.

⁴⁹ Türkekul, a.g.m., s.94.

⁵⁰ Nasrattınoğlu, a.g.m., s.30.

“Ve üç saat süren oyun bittikten sonra, salonu tıklım tıklım dolduran (ve esasen oyun kapalı gişe oynanmaktadır) seyirciler Azerbaycanlı konukların da sahneye gelmelerini istemiş, böylelikle sahnede Türkiye ve Azerbaycan sanatçıları el ele, gönül gönüle seyircileri selamlamışlardır.”⁵¹

Azerbaycan Türkleri arasında çok meşhur olan Arşın Mal Alan operetinin Türkiye’de de, orta halli Türk vatandaşları arasında bile, epeyce bilindiğini gösteren bir anekdot şu şekildedir:

“Bir yolculukta arkadaşlarla bu operetten aklımızda kalan parçaları söylüyorduk. Ben; bu parçaların yalnız bizim zevkimizi okşaması, bunları yalnız bizim bilmemiz ne fena, keşke herkes anlayabilse, hoşlansa diye düşünüyordum. Fakat o sırada otobüsün şoförünün:

‘- Zannedersem bunları Arşın Mal Alan’dan okuyorsunuz. Bu parçaları vaktiyle ben de dinlemiştim. Ve çok hoşuma gitmişti’ demesi adeta benim bu düşüncelerimi tekzip etmişti.”⁵²

Arşın Mal Alan piyesi bu kadar tanınmış ve sevilmiş bir eserdir. Millî Azerbaycan - Türk zevkinin bir tezahürü olarak kabul edebileceğimiz bu operet, Sovyet rejimi tarafından farklı bir şekilde algılanmıştır. Bu konuda Mustafa Hakkı Türkekul şu bilgiyi vermektedir:

“Arşın Mal Alan opereti dünyada epeyi muvaffakiyet kazanmış olmakla beraber, aynı zamanda, tabir caizse, dünyanın en bedbaht eserlerinden biridir. 1920 yılında, bolşevikler Azerbaycan’ı istila ettikten biraz sonra, bir sıra millî eserler meyanında Arşın Mal Alan da milliyetçi burjuva eser addedilerek bir müddet oynanması yasak edildi.”⁵³

⁵¹ Nasrattınoğlu, **a.g.m.**, s.32.

⁵² Ekinci, **a.g.m.**, s. 27.

⁵³ Türkekul, **a.g.m.**, s.94.

BİRİNCİ BÖLÜM

PİYESLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

1.1. ER VE ARVAD⁵⁴

1.1.1. Şahıslar:

Kerbelayî Gubad: Kırk yaşında.

Kerbelayî Gubad'ın İhtiyar Karısı

Mercan Bey: Genç

Minnet Hanım: Onun Eşi

Gülperi: Hizmetçi

Safi: Erkek Hizmetçi

Diğer Hizmetçiler: Tarzen⁵⁵, Hanende, Koro ve Diğerleri

⁵⁴ Piyes, Türkiye Türkçesine aktarılırken ismi değiştirilmemiş; piyesin orijinal adına sadık kalınmıştır.

⁵⁵ Tarzen: Azerbaycan halk musikisinin önemli bir enstrmanı olan “tar” çalan kişiye verilen isimdir.

K 45

1.1.2. Birinci Perde

(Olay Mercan Bey'in odasında geçer. Oda Avrupaî tarzda düzenlenmiştir. Musiki çalınır, Mercan Bey yalnızdır; perde kalkar.)

Mercan Bey:

Ben bir zavallı, düşmüşüm kadın eline (2 defa)

Elinden kaçsam beni dolayacak diline (2 defa)

Peki ne edeyim de kurtulayım bu beladan

Yakamı kurtarayım cevr ü cefadan (2 defa)

(Musiki)

Allah seni çarpsın böyle kadın, böyle kadın (2 defa)

Kim çıkardı seni karşıma, a şirret? (2 defa)

Saldı ipini ince boynuma beni boğdu

Eyledi benim derdimi on defa bin kat (2 defa)

(Musiki)

Adak adamışım ki bu kadını boşayayım (2 defa)

Çünkü başka ilacı yoktur boşamasam çatlarım

Hiç bilmem ama ne hile yapayım ona (2 defa)

Aksine mehir olarak da beş bin Manat yazıldı.

Ben ne edeyim ki hem kadını boşayayım

Hem de mehir cebimde kalsın

Hem de yeni birini alayım, sözümü dinlesin (2 defa)

Minnet Hanım (Acele içeri girer.): Şimdi bana çabuk söyle, üttün mü ütöldün mü?

Mercan Bey (Kendini kaybedip): Ütmüşüm! Yok... Böyle ütölmüşüm! Evvela, kumar oynamadım ki, üteyim, ya da ütöleyim. İkincisi ütmüşüm ya da ütölmüşüm sana ne?

K 46

Minnet Hanım (Hırsla): Bana ne, bana ne?

Mercan Bey (Büsbütün kendini kaybederek.): Mesela diyorum!

Minnet Hanım: Çıkart cebindeki paraları bana ver!

Mercan Bey: Acaba tahsildar mısın, “Ruki verh!”⁵⁶

Minnet Hanım: Tez ol işim var!

Mercan Bey: İşin varsa git işine! Ancak benden çek elini. Cebimde beş-altı Şahi⁵⁷ var o da bana gerek. Bugün Müslüman gazetesi alıp okuyacağım. Artık ben milliyetçi oldum.

Minnet Hanım: Bana ver parayı! Ben kendim aldırırım okursun.

Mercan Bey: Minnet! Senin bu yaptığın çok kötü bir harekettir. Biliyor musun böyle davranışlara Rusça nasıl derler? Böyle davranışlara “Vmeşatelstvo vo vnutrenniye dela”⁵⁸ derler. Yani benim özel işlerime karışyorsun. Bırakmıyorsun ki kendi işimi kendim yapayım. Ben seni eş olarak aldım canım. Vasi olarak değil! Bana vasi lazım değil. Allaha şükür ki yetişkin biriyim, aklım başımda. Kendim de halk arasında tanınan bir kişiyim. Böyle olduğu halde, benim cebimdekine sahip çıkmaya ne hakkın var?

⁵⁶ Ruki verh: Rusça “Eller yukarı” anlamına gelen bir sözdür.

⁵⁷ Şahi: Beş kapık değerinde bakır para.

⁵⁸ Vmeşatelstvo vo vnutrenniye dela: Doğulu ülkelerin iç işlerine sürekli karışan Avrupa devletlerinin ve Çarlık Rusyasının siyasetine telmihen kullanılmış “iç işlerine karışmak” anlamında Rusça bir sözdür.

Minnet Hanım: Şimdi böyle mi oldu Mercan? Böyle mi oldu? Hayret!
Zararı yok. Bir daha sen benden para isterken iyi düşün! Allahısmarladık!

(Çabucak gider)

Mercan Bey: Söyleyin ey ahali. Cebimi soymayı kafasına koymuş. Ben nasıl bir işe bulaşmışım, ey ahali!.. Bu ne iştir? Paran olsun, malın olsun, ama eşin sana söz versin ışık vermesin!

(Musiki)

Adak adamışım ki bu kadını boşayayım (2 defa)
Çünkü başka ilacı yoktur boşamasam çatlarım
Hiç bilmem ama ne hile yapayım ona (2 defa)
Aksine mehir olarak da beş bin Manat yazıldı.
Ben ne edeyim ki hem kadını boşayayım
Hem de mehir cebimde kalsın
Hem de yeni birini alayım, sözümü dinlesin (2 defa)

(Musiki)

K 47

(Tar ile şur makamı çalınır. Kerbelayî Gubad içeri girer.)

Kerbelayî Gubad: Selamünaleyküm

Mercan Bey: Ve Aleykümselam

Kerbelayî Gubad: Ağamın hali keyfi nasıldır?

Mercan Bey: Sağ olasın Kerbelayî, çok iyidir. (Kenara) Aklıma iyi bir fikir geldi. Bakayım bu kişi benim karımı alır mı?

(Musiki)

Mercan Bey: Keble⁵⁹ Gubat gel beri!

Kerbelayî Gubad: Başüstüne, başüstüne.

Mercan Bey: Bir kulak ver sen bana!

Kerbelayî Gubad: Başüstüne, başüstüne.

Mercan Bey: Ben sana bir şey diyeyim

Kerbelayî Gubad: Sen buyur, sen buyur.

(Mercan Bey dikkatle Kerbelayî Gubad'ın yüzüne bakar)

Mercan Bey: Bana söyle bakayım, Kerbelayî Gubad, kaç karın var, kaç kadının var? Çabuk söyle bakayım!

Kerbelayî Gubad: Bir tane!

Mercan Bey: Bir tek mi?

Kerbelayî Gubad: Bir tane.

Mercan Bey:

Peki nasılsın Kerbalayî sen?

Peki nasılsın Kerbelayî sen!

İster misin sana bir kadın alayım, ha!

Kendisi zengin olsun!

⁵⁹ Keble: Kerbelayî sözünün halk ağzında söylenişi.

Kerbelayî Gubad: Zengin mi?..

Mercan Bey: Çok parası var, malı var!

Kerbelayî Gubad:

Çok mu parası var, malı var?

Al sana kurban olayım (2 defa)

Mercan Bey: Kerbelayî Gubad! Sen de bilirsin ki bir kadınla insanın ömrü geçmez; Onun için adama hiç olmazsa iki eş lazımdır. Öyle mi değil mi?..

K 48

Kerbelayî Gubad: Hakikaten benim de aklım kesiyor ki iki eş gerektir. Elbette insanın her bir ihtiyacı iki olsa çok daha iyidir. Buna kim itiraz eder.

Mercan Bey: Yok, benden sana nasihat! Karını her zaman ikile, adam olanın karısı çift olsun ve Molla Nasrettin⁶⁰ dergisi boş yere bu konuda fikir vermiyor.

Kerbelayî Gubad: Öyle anlıyorum ki, bey, sözlerinin hepsi doğrudur. Mesela, benim, yüzüm ayağının altına, ayıp olmasın, bir tane eşim var; kendi de köyde; yani, ben şehirde büsbütün yalnızım. Elbette, bir karım da şehirde olsaydı, işime çok yarardı. Halbuki şimdi bana çok zor geliyor. Bey, düşünüyorum ki, bu edepsiz sözlerimi bağışlıyorsunuz.

Mercan Bey: Zararı yok. Doğru söz söylüyorsun. Şimdi ben kendim de niyet ettim ki, iki tane kadın alayım, şimdi ben istiyorum ki, önceki karımı boşayayım; çünkü ben bu kadını hiç istemiyorum.

⁶⁰ Molla Nasrettin adındaki mizah dergisinin çok eşliliğe karşı takındığı menfi tavra işaret edilmektedir.

Kerbelayî Gubad: İstemiyorsan boşa! Daha ne duruyorsun?

Mercan Bey: Boşarım. Ancak iş burada ki önceden ahmaklık etmiş, beş bin Manat mehir yazdırmışım.

Kerbelayî Gubad: Bu nasıl sözdür, mehir nedir? Bir iki defa yüzüne bakma, incinip, o zaman kendisi der ki, “mehirim helal, ben boşanıyorum”.

Mercan Bey: Vallahi, onun kendisi beni o kadar incitiyor ki, az kaldı ki ben kendim diyeyim “mehirim sana helal, beni serbest bırak...” (Bu esnada kapıdan ses gelir.) Kalk gidelim öbür odaya burada bizi dinlerler.

(Giderler; Minnet Hanım içeri girer.)

Minnet Hanım:

Benim adım Minnettir;

Yerim burda cennettir.

Yeni ayı gördükçe (2 defa)

Bana bakmak sünnettir. (2 defa)

Gel beni gör, derdimden öl!

Benim adım Minnettir;

Gel beni gör, derdimden öl!

Yerim burda cennettir.

(Musiki)

K 49

Size doğrusunu diyeyim

Kocamın kafası yoktur

Aklı yoktur ahmağın

Kıymetimi bilmiyor, bilmiyor

} 2 defa

Gel beni gör, derdimden öl!

Benim adım Minnettir;

Gel beni gör, derdimden öl!
Yerim burda cennettir.

(Musiki)

Öyle düşünüyor ki,
Beni boşayıp başkasını alsın.
Bilmiyor ki ahmak, } (2 defa)
Bu düşünce zordur }
Gel beni gör, derdimden öl!
Benim adım Minnettir;
Gel beni gör, derdimden öl!
Yerim burda cennettir.

(Musiki)

(Mercan Bey hızlıca içeri girer.)

Mercan Bey:
Bu ne gürültü burda
Misafirim var orda
Sesin dağılıyor her yana,
Bağırıyorsun, ey... kadın!

(Minnet Hanım Mercan Bey' doğru gider.)

Ne yapıyorum ben
İstemiyorsan çık git sen
Kulağına pamuk sok } (2 defa)
İster giyin ak kefen }
Gel beni gör, derdimden öl!
Benim adım Minnettir;

Gel beni gör, derdimden öl!

Yerim burda cennettir.

(Mercan Bey hiddetli hiddetli ellerini çıkarpar.)

Minnet Hanım: Şimdi söyleyebilirsin, buyurabilirsin! (Giderek) Buyur... buyur... buyur!

Mercan Bey: Tüh!

Minnet Hanım: Tüh!

Mercan Bey: Tüh! (Gider.)

K 50

Minnet Hanım: Tüh! (Gider.)

Safi (İçeri girer.): Tüh!.. Süpürelim!

Mercan Bey (Kerbelayî Gubad ile içeri girerler.): Tüh!.. Yavrum, diğer odaya gidelim.(Giderler.)

Safi: Allah canımı aslın ki bunlarda bir iş var; Gidip de bakayım ne konuşuyorlar.

(Arkalarından gider. Minnet, içeri girer ve hızlıca yürüyerek perdenin arkasına saklanır.)

Mercan Bey (İçeri girer, arkasından Kerbelayî Gubad aynı şekilde): Yavrum, orada olmadı haydi gel burada konuşalım. Şimdi, Kerbelayî, ben karımdan boşanmak istiyorum, onun için de...

Safi (İçeri girer.): Bey, çay getireyim mi?

Mercan Bey: Allahu Ekber! (Bağırır.) Çocuk, defol! Bir daha bu odaya girme, özel konuşacaklarımız var. (Hizmetçi gider.) Benim karımın mehiri beş bin Manat ediyor, eğer bu beş bin Manatı...

Safi (İçeri girer.): Ağa isterseniz kapıları arkadan kilitleyeyim mi?

Mercan Bey: Hay, Allah cezanı versin. Ey çocuk, haydut, ben seni çağırmadan sen bu odaya girme!

Safi: Baş üstüne, ağa. (Gider.)

Mercan Bey (Kapıları dinler, sonra konuşur.): Şimdi ben bilmiyorum ki karımı nasıl boşayayım.

Kerbelayî Gubad: Ne diyeyim, karı benim olsaydı, o zaman nasıl boşadığımı görürdün.

Mercan Bey: Böyle bir kadını sen de boşayamazdın.

Kerbelayî Gubad: Hayır, boşardım.

Mercan Bey: İyi, nasıl yapardın?

Kerbelayî Gubad: Orasını ben bilirim, sana söylemem ve bir de ben evlenmenin de yolunu bilirim, boşanmanın da; ama siz okumuş kişiler o tür şeyleri doğru düzgün bilmezsiniz. Bu konularda siz beceriksizsiniz.

Mercan Bey: İyi, sen hiç uhajivat⁶¹ yapmıyorsun, böyle konuşuyorsun.

⁶¹ Uhajivat: Rusça, "hoşgörülme, sempatiklik, kusur etmemek" anlamlarına gelmektedir.

Kerbelayî Gubad: Yaparım, ama uhajivat nedir bilmiyorum; çünkü Rusça okuryazarlığım yoktur.

K 51 Mercan Bey: Kerbelayî Gubad, şimdi, madem sen böyle maharetli bir adamsın, gel bir iş yapalım.

Kerbelayî Gubad: Ne işi?..

Mercan Bey: Bak, eğer ben karımı boşarsam o zaman beş bin Manat mehir vermem gerekecek. Ama eğer sen bir iş görebilirsen karım bana der ki “mehirim helal, canım özgür” ve beni bırakıp gider. O zaman sana iki bin Manat nakit para veririm. Ne söylediğimi anlıyor musun?

Kerbelayî Gubad: Niye anlamayayım, hayvan değilim ki, iyi anlıyorum.

Mercan Bey: Becerebilir misin?

Kerbelayî Gubad: Beceririm, ancak şunu bil ki, iki bin Manat çok azdır.

Mercan Bey: Abov, sen ne dediğinin farkında mısın? İki bin Manat yirmi tane yüzlük ediyor.

Kerbelayî Gubad: Bey, zarar görmekten korkuyorum, çünkü köydeki karım çok şirret bir kadındır. Sen gel, beş yüz Manat daha arttır.

Mercan Bey: Zararı yok, iki bin beş yüz Manat olsun!

Kerbelayî Gubad: Allah sana ömür versin. Şimdi, bey, bu işi noter eliyle yapsak olmaz mı?

Mercan Bey: İyi, o da olur. Noterin yanına gidelim; ancak söyle bakayım nasıl yapacaksın?

Kerbelayî Gubad: Sen bir iş yap ki ben bu odada kadın ile bir defa görüşeyim, vesselam. Ondan sonra senlik bir şey yok.

Mercan Bey: Hepsi bu mu?..

Kerbelayî Gubad: Hepsi bu, vesselam.

Mercan Bey: Haydi gidelim. (Giderler.)

Minnet Hanım (Perdenin arkasından çıkar.): Demek öyle Mercan, demek öyle; beni iki bin beş yüz Manata satmak istiyorsun ha! Ha... ha... ha... Demek öyle Mercan! Beni iki bin beş yüz Manata satmak istiyorsun! Şimdi görelim kim kötüdür, sen mi ben mi? (Seslenir.) Safi! Safi!

Safi (İçeri girer.): Buyur hanım.

Minnet Hanım: Gülperi'yi çabuk buraya çağır.

(Hizmetçi gider. Musiki)

K 52

Gülperi (İçeri girer.):

Nedir derdin senin, hanım? (2 defa)

Sana ne oldu, sana ne oldu
Sana ne oldu keyfin yok? } (2 defa)

(Musiki)

Minnet Hanım:

Benim derdim var Gülperi!

Sana söyleyeyim derdimi;
 Ona sen bir çare bul. (2 defa)
 Benim derdimin dermanı
 Kocama oyun etmektir.
 Bana ne oldu, bana ne oldu, }
 Bana ne oldu, anladın mı? } (2 defa)

Gülperi, benim kocam beni iki bin beş yüz Manata satmak istiyor.

Gülperi: Vay, Allah öyle kocanın başına taş yağdırın!

Minnet Hanım: Beddua etme. Kusur kocamda değil.

Gülperi: Peki kimde?

Minnet Hanım: Kusur kocamın kafasındadır ki içinde beyin yok.

Gülperi: İşte ben de diyorum ki başına taş yağsın, kendisine demiyorum.

Minnet Hanım: Bak, Gülperi, sabah buraya birisi gelecek. O zaman sen yüzünü asıp burada otur; o adam senin gönlünü çelmeye çalışacak ve diyecek ki gel seni alayım. O zaman sen tamam de. Ancak önce eşimden boşanman lazım de. O adam sana ne söylerse razı ol. Becerebilir misin?

Gülperi: Evet beceririm! Hani o şanslı adam, gelsin görelim.

Minnet Hanım: Sabah gelecek. Sen şimdi bana bir miktar kâğıt, mürekkep ve kalem getir.

Gülperi: Hemen. (Getirir.)

Minnet Hanım: Şimdi ben kocamın ahmak başına bir çorap öreyim ki kendisi de memnun kalsın.

Gülperi: Buyur. (Kâğıt, kalem verir.)

K 53

Minnet Hanım: Ben yazı yazayım. (Yazar.) Şimdi, Gülperi, sen git hizmetçilerin, uşakların hepsini buraya çağır, gelsinler.

Gülperi: Hemen. (Gider.)

Minnet Hanım: Şimdi bırak bu kâğıdı Mercan Bey okusun, yarım aklını büsbütün kaçırsın.

(Bu esnada hizmetçiler, uşaklar hep birlikte içeri girer. Aşçıbaşı, elinde kevgir, kolları sıvalı; seyis elinde kalbur, yüzü asık; hizmetçiler, birinin elinde süpürge, birinin elinde ibrik... Gülperi ile beraber gelirler.)

Minnet Hanım: Ey çocuklar, biliyor musunuz ne oldu?

Hepsi: Hayır, hanım bilmiyoruz.

Minnet Hanım: Benim kocam beni satmak istiyor.

Hepsi: Hayır, öyle bir şey olamaz; bu nasıl harekettir, bu ne alçaklıktır!

Minnet Hanım: Ama... (Hepsi sessiz) Ben öyle bir şey yapacağım ki, beni satamayacak.

Hepsi (Sevinçle): Ha, bu iyi.

Minnet Hanım: Ama... (Hepsi sessiz) Şimdi size söyleyeceğim şekilde çok dikkatli olarak hareket etmelisiniz. (Onlar dimdik dururlar.) Eğer biriniz

durumu fark ettirirse vay onun haline! (Herkes oturup kalır.) Eğer benim dediklerimi harfiyen yaparsanız, her birinize on Manat vereceğim. (Hepsi sevinçle ayağa kalkar.)

Hepsi: Sağol, hanım, sağol!

Minnet Hanım: Gülperi, deminki sözler aklından çıkmasın. Safi! Buraya gel, bu kâğıdı al, Mercan Bey gelince ona verip dersin ki, bunu bir hizmetçi kadın getirdi. Başka da hiçbir söz söyleme!

Safi: Hiçbir söz!

(Musiki)

Minnet Hanım:

İnsaf edin, bana bir bakın! }
Mercan beni çok aşağıladı. } (2 defa)

Koro:

Ey hanım, hanım siz üzölmeyin, }
Pişman olacak Mercan'ın senin. } (2 defa)

K 54

Ağzı bir çuval, boynu Şam uru
Başı kabak, burnu yelpaze;

Eblehin biri Kerbelayî Gubad

İstiyor canıma etmek hile.

Ey hanım, hanım siz üzölmeyin, }
Pişman olacak Mercan'ın senin. } (2 defa)

Perde

1.1.3. İkinci Perde

(Olay aynı odada geçmektedir. Perdeden önce musiki çalınmaktadır.
Perde kalkar. Safi yalnızdır.)

(Musiki)

Safi:

Adın çıktı, Mercan, yavaş yavaş
İnsanların içinde } (2 defa)

Ha, ha! ha, ha! ha, ha!..
Adın çıktı, Mercan, yavaş yavaş
İnsanların içinde } (2 defa)

Koro:

Ha, ha! ha, ha! ha, ha!..
Adın çıktı, Mercan, yavaş yavaş
İnsanların içinde } (2 defa)

Safi:

Kıldı nefsin azgınlık, yavaş yavaş
Kadın ile savaştın
Bir iş yaptı şeytan yavaş yavaş
Baştan ayağa dolaştın
Ha, ha, ha! Ha, ha, ha!
Adın çıktı, Mercan, yavaş yavaş
İnsanların içinde

(Kapı çalınır, hepsi kaçar, sadece Safi kalır, kapıyı açar, elinde süpürge. Mercan Bey içeri girer, arkasında Kerbelayî Gubad.)

Mercan Bey: Kerbelayî, sen hele kapıda bekle, sonra ben seni çağırınca gelirsin.

Safi: Ağa, sana bir kâğıt var, buyurun!

Mercan Bey: Ne kâğıdı, kim verdi?

K 56

Safi: Dün bir hizmetçi kız bunu getirdi.

Mercan Bey: Kimin hizmetçisi idi?

Safi: Bilmiyorum. (Gider.)

Mercan Bey (Kâğıdı okur.): “Ey benim ruh-ı revanım Mercan Bey. Bir defa seni gördüm, âşık oldum. İkinci defa gördüm deli oldum. Üçüncü defa gördüm, tahammül edemedim ve bu kâğıdı sana yazdım. Eğer sen bana iltifat edip beni almazsan ve beni kendine eş etmezsen deli divane olup, çöllere düşeceğim. Âhım ve feryadım seni tutacak... Ben yirmi üç yaşında genç bir tazeyim ki, derdimden ölenler çoktur; ama ben de senin derdinden ölüyorum. Eğer beni alırsan, iki yüz bin Manatlık malımı da sana kurban ederim. Beni görmek istersen, sabah saat altıda gelip kapınıza yüz sürerim... Sana âşık bir nazenin.” (Şaşkın) Acaba bu bir rüya mı, yoksa gerçek mi? Yok yok, bu bir rüyadır... Ben rüya görüyorum... Safi! Safi! (Seslenir.)

Safi (İçeri girer.): Buyur ağa!

Mercan Bey: Safi ben uyuyor muyum, yoksa uyanık mıyım?

Safi: Allaha şükür uyanıksın.

Mercan Bey: Berekallah, Safi! Bu kâğıdı sana kim verdi?

Safi: Bir hizmetçi.

Mercan Bey: Kimin hizmetçisi idi?

Safi: Bilmiyorum.

Mercan Bey: Ne dedi?

Safi: Dedi ki bu kâğıdı Mercan Bey'e ver.

Mercan Bey: İyi, git. (Safi gider, Mercan kâğıdı öpüp, başına koyar.)
Aman Allah'ım. Ey bu kâğıdı yazan eller, ey bu kâğıdı yazan ellerin sahibi!
Sen ki, benim derdimden delisin, ben de senin derdinden deli olacağım.
(Ağlamaklı) Oh, âşık oldum, deli oldum. Yok yok, bu aşk beni öldürür. Benim
aşk belasına o kadar mecalim yoktur. Hakikaten de aşk öyle bir şeydir ki,
yaşamayan bilmez. Ey yirmi üç yaşındaki nazenin! Sen iki yüz bin Manatı
bana kurban ediyorsan, ben de elli bin Manatı sana kurban ediyorum ve
canımı da üstüne veririm. (Yüksek sesle) Yok yok, def olsun Minnet! Ben onu
bugün boşamalıyım, ben âşığıım, âşık!

Kaza-yı aşkı ta gördüm salâh-ı akldan dûrem.

Meni rüsva görüp ayb etme, ey nasih ki ma'zurem⁶²

K 57

Kerbelayî Gubad! Kerbelayî Gubad! (Kerbelayî Gubad içeri girer.)
Kerbelayî Gubad ben âşık oldum. Allah aşkına, bu işi bugün hallet. Beni
Minnet'in yüzünden kurtar, Allah geçmişlerine rahmet eylesin. Zararı yok,

⁶² Bu beyit Fuzuli'nin Leylâ vü Mecnun mesnevisinden iktibastır. Bu parçanın okunuşunda Muhammed Nur Doğan'ın, **Leyla ve Mecnun**, YKY, İstanbul, 2002; Hüseyin Ayan'ın **Leylâ vü Mecnûn**, Dergah Yay., İstanbul, 1981 isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Bu beyit Hacıbeyli'nin piyesinde "Qəzayı- eşqi ta gördüm, səlahi-əqldən durəm / Məni rüsva görüb, eyb etmə, ey naseh ki, mə'zurəm" şeklinde geçmektedir. Aynı beyit Doğan'ın eserinde "Fesad-ı aşkı ta gördüm salâh-ı akldan dûrem / Meni rüsva görüp ayb etme, ey nasih ki ma'zurem" şekline geçmektedir. Ayan'ın eserinde ise "Kaza-yı 'aşkı çün gördüm salâh-ı 'akldan durum / Beni rüsva görüp 'ayb etme ey nâsıh ki ma'zurum" şeklinde geçmektedir. Ayrıca Ayan'ın eserinin Arap harfli metin kısmında "Kaza" kelimesi "Feza" şeklinde yazılmıştır.

sana iki bin beş yüz yerine üç bin Manat veririm. Ben âşık oldum... Bana âşık... Bana âşık olmuşlar... Ben de âşığıım... Aşk başıma vurdu. Oy, yüreğim yanıyor... Ne güzel şey bu aşk... Oy, tükendim. (Sandalyenin üstüne yığılır, yüreği yanar vaziyette.)

Kerbelayî Gubad: Ağa, ağa Mercan Bey! Ağa Mercan Bey, ey ağa!

Mercan Bey (Gözünü açar.): He!..

Kerbelayî Gubad: Ağa! Olmaz mı o beş yüz Manatı şimdi bana versen! Çünkü o, noterde yazılmadı. Eğer kadını bugün tavladım, tavladım; tavlamadım, o zaman beş yüz Manatı sana veririm.

Mercan Bey: İyi, bir ara veririm. Yüreğim harap oldu, âşık oldum. Ey yirmi üç yaşında nazenin! (Bitkin vaziyette. Sonra birden ayağa kalkıp kâğıdı cebinden çıkarır.) Ey adam, kâğıtta da yazmış ki, sabah saat altıda geleceğim... Kâğıt dün yazılmış, demek ki, bugün gelecek. Hurra!.. Bugün gelecek. Şimdi saat kaç? (Saate bakar.) Saat iki, daha dört saat var. Haydi bakalım Kerbelayî sen işini çabuk gör.

Kerbelayî Gubad: Ben hazırım, hemen kadın gelirse başlarız.

Mercan Bey: Aha, çok iyi, sen git kapıda dur, sonra çağırırım. (Gubad gider.) Safi! Safi! (Safi içeri girer) Git, Minnet Hanım'ı buraya çağır. (Safi gider.) Yok, yok bu kâğıt bana cüret verdi. Ben ona açık açık diyeceğim ki, seni boşuyorum, daha seninle bir arada olamam.

Minnet Hanım (İçeri girer.): Buyurun! Ne diyorsun! (Gülümser.)

Mercan Bey: Minnet... (Kenara) Cesaretim yok, gözümü iyice korkuttu. (Ona) Minnet... Ey! (Kenara) İyice karıya döndüm. (Ona) A kız Minnet!.. Yemek yedin mi?

Minnet Hanım: Yedim! Ne yapacaksın?

Mercan Bey: Sözün doğrusu, daha bundan sonra ben seninle bir arada... Yemek yiyeceğim. (Kenara) Tüh benim yüzüme; görün ben ne diyorum, ey ahali!..

K 58

Minnet Hanım: Daha niye kızılıyorsun?

Mercan Bey: Çünkü (Kâğıda bakar.) Sinirlerimi sen oynatıyorsun, sen! Bütün kusur sende. Onun için artık ben seninle olamam, seni boşamam gerek. (Kenara) Allaha şükür söyleyebildim.

Minnet Hanım: Aha! Demek ki, yemek bahane imiş! Sen beni boşamak istiyorsun! Hayret! Ben de senin evinde bir dakika daha kalırsam namert kızı olayım. Boşa beni!

Mercan Bey (Kenara): Hah. İyi, razı oldu! (Ona) Elbette boşayacağım, Düşünüyorum ki bugün benim evimden çıkarsın.

(Mercan Bey gider. Minnet Hanım çabuk gidip Gülperi'yi çağırıp, odada oturtur. Kendisi de perdenin arkasına girer.)

Minnet Hanım: Gülperi, dün söylediklerimi unutma, benim dediğim gibi yap! (Gizlenir.)

Gülperi: Rahat ol! (Suratını asıp oturur.) Kerbelayî Gubad (İçeri girer.) Öhö!.. Öhö!.. (Öksürür, sessizlik) Bugün hava çok sıcak. (Sessizlik) Acaba bu evlerin hepsi Mercan Bey'in mi? (Bir süre ellerini oğuşturur.)

(Musiki)

Ey hanım hanım, kurban olayım
Peki beni neylersin, peki beni neylersin?

(Musiki)

Kaşın kara, gözün kara,
Peki beni neylersin, peki beni neylersin?

Gülperi: Vay, ey adam, delirdin mi? Sanki, adam azmış.

Kerbelayî Gubad: Hanım, bir söyle bakayım, seni gören adam azmaz mı? Vallahi, şimdi senin derdinden kızgın deveye döndüm, inanmıyorsan: lok, lok, lok, lok. (Kadının yanından geçerken kollarını kanat yapıp horoz gibi açar.)

Gülperi: Ey adam, horoz değilsin ki, bana kanat sallıyorsun!

Kerbelayî Gubad: Vallahi, senin derdinden şimdi horoz oldum. İnanmıyorsan: “Üürü ü...”

Gülperi: Benim kocam var, Vallahi, bilse seni öldürür.

Kerbelayî Gubad (Kenara): Yazık, daha kocasının bana eliyle üç bin Manat para verdiğini bilmiyor.

K 59

Gülperi: Ne diyorsun?..

Kerbelayî Gubad: Sana Kerbelayî Gubad kurban olsun! Diyorum ki, kocandan boşan, gel ben seni alayım, gül gibi saklayayım, bülbül gibi saklayayım.

Gülperi: Ya kocam razı olmazsa?!

Kerbelayî Gubad: Niçin razı olmayacak? De ki mehirim helal, canım azat. O zaman hangi koca olsa razı olur.

Gülperi: Doğrusu ben kendim de kocamdan incindim.

Kerbelayî Gubad: Ama senin kocan nasıl bir adam ki, senin kıymetini bilsin. Senin kıymetini bu garip bilir! Vallahi, seni ben zerre kadar incitmem! Razı mısın? Nenem sana kurban olsun! (Sessizlik) Razı mısın? Canım sana kurban! (Sessizlik) Aha! Fars der ki: “Sükut alamet-i rızast”⁶³ anlaşılan, razısın. Öyle değil mi? Gözümün akı, gözünün karasına kurban!

Gülperi: Razıyım.

Kerbelayî Gubad: Vesselam. Bak, sen bugün nikâhını kocandan al; sonra üç ay on gün bekle, nikâhından düşsün; ondan sonra gidelim evimize.

Gülperi: İyi, sen git, ben bugün kâğıdımı alırım. Hoşça kal. (Gülperi gider.)

Kerbelayî Gubad: Hoşça kal, canım sana kurban! Hoşça kal. (Papağını çıkarır.) Oho! İyice terledim, ama, vallahi berekallah bana. Sözün doğrusu, şimdi ben kadın alışverişinde iyi bir tellal olabilirim. Ben kendimi böyle bilmezdim.

Mercan Bey (İçeri girer.): Nasıl oldu?

Kerbelayî Gubad: Çoktan!..

Mercan Bey: Ne çoktan?

⁶³ Sükut alamet-i rızast: Farsça, “Sükut ikrardan gelir” anlamındadır.

Kerbelayî Gubad: Çoktan!..

Mercan Bey: Ey adam, çabuk söyle bakayım ne oldu?

Kerbelayî Gubad: Ne olacak? Rızı oldu, çıktı gitti.

Mercan Bey: Ey adam sen ne diyorsun? Rızı oldu mu?

Kerbelayî Gubad: Elbette oldu, oynaya oynaya oldu.

Mercan Bey: Ey adam, Herhalde sen hünerlisin!

Kerbelayî Gubad: Rahmetlinin oğlu, deve gibi böğürdüm, horoz gibi öttüm, koç gibi meledim, kolay değil!

K 60

Mercan Bey: Yani, kocamdan boşanıp gelirim mi dedi?

Kerbelayî Gubad: Evet, bugün senden nikâhını alacak.

Mercan Bey: Ey vefasız kadın!.. Herhalde, kuzum Allah senden razı olsun, ben ki senden razıyım.

Kerbelayî Gubad: Peki parayı ne zaman vereceksin?

Mercan Bey: Kadın senin evine ne zaman gelirse, o zaman gel paranı al!

Kerbelayî Gubad: Çok güzel.

Mercan Bey: Yani tamamen razı oldu mu?

Kerbelayî Gubad: Sana niye yalan söylüyeyim ki? Biraz sonra eşin senden boşanmayı istediğinde görürsün. Şimdi ben gidiyorum, sabah işi tamamen hallederiz. Şimdi acelem var.

Mercan Bey: Acelen neden?

Kerbelayî Gubad: Sicimkulu Bey'in⁶⁴ yanına gidiyorum. Sanıyorum o da karısından razı değil, boşamak istiyor.

Mercan Bey: Hayret! (Kerbelayî Gubad'ı uğurlar.)

Minnet Hanım (Perdenin arkasından çıkar.): Yiğit Gülperi oyununu oynadı, şimdi sıra bende. (Mercan içeri girer. Sinirli sinirli o tarafa bu tarafa gezinir.) Şimdi benim boşanma kâğıdımı ver!

Mercan Bey (Kenara): Adam doğru söylüyormuş. (Ona) Ha!.. Başka biriyle mi evlenmek istiyorsun?..

Minnet Hanım: Ondan sana ne, şimdi benim boşanma kâğıdımı ver!

Mercan Bey: Baş üstüne, hazırlanayım, gidelim boşanmaya. (Gider.)

(Gülperi içeri girer.)

Minnet Hanım: Ey Gülperi, berekallah, çok iyi iş başardın. Şimdi sıra bende. Ben hemen gideceğim babamın evine, ancak bir zaman sonra buraya gelip, sonra yine gideceğim. Sen sabah benim, çarşafımı giyersin ve kapının ağzında beklersin, ben kocamdan boşanma kâğıdımı alıp sana vereceğim. Onu da yanında saklarsın, sonra ne gerekiyorsa ben sana söylerim.

K 61

⁶⁴ Sicimkulu Bey: Molla Nesrettin dergisinde çalışan şair Ali Nazmi'nin müstear adıdır.

Gülperi: Baş üstüne, hanım.

Minnet Hanım: Şimdi git, kocam seni burada görmesin.

(Gülperi gider.)

Mercan Bey (İçeri girer.): Gidelim boşanmaya.

Minnet hanım: Derhal. (Gider.)

Mercan Bey (Düşünceli): Ey vefasız kadın! Hele bak, beni bırakıp Kerbelayî Gubad'a gidiyor. Beni, beni ki, yirmi üç yaşında bir nazenin derdimden ölüyor. (Acele) Aha, saat kaç, o vakte bir saat kalmış, zararı yok, kurtuldum Minnetin elinden, kurtuldum! Bir saat sonra bir nazenin dilber gelecek. O bana âşık, ben ona âşık. Elbette, insan önce kadına âşık olmalı, sonra almalı, yoksa görmeden bilmeden alıyoruz, sonra da pişman olup kovuyoruz. (Seslenir.) Safi! Safi! (Safi gelir.) Hanım hazır mı?

Safi: Evet, hazır!

Mercan Bey: Çok iyi. Şimdi sen bu odayı temizce süpür, bir saate kadar bitir ve sonra kapı çalındığında gel bana haber ver. Ben de hemen gelirim. (Gider.)

Safi: Baş üstüne!

(Musiki)

Öyle ki erkek ahmaktır,
Onun payı tokmaktır.
Değirmenin işinde }
Baş ağırta taşıdır } (2 defa)

Ay Mercan, vay Mercan, gel görelim ne haldesin?!

(Musiki)

Milliyetçi olmak,

Elin evini yıkmak

İkisi de bir iştir,

O da bu da ahmaklık! } (2 defa)

Ay Mercan, vay Mercan, gel görelim ne haldesin?!

(Mercan Bey gelip geçer kendi odasına. Kapı çalınır, Safi kapıyı açar, Minnet Hanım güzel elbiselerle içeri girer.)

Safi: Vay Hanım, sizi tanıyamadım!

K 62

Minnet Hanım: Sus!.. (Yüzünü açar.) Safi! Git Mercan Bey'e bir kadının gelip onu görmek istediğini söyle. Ancak o kadının ben olduğumu söyleme ha! Ne dediğimi anlıyor musun?

Safi: Rahat ol, hanım, iyi anlıyorum (Gider.)

Minnet Hanım: Bu elbiseler ile o beni tanıyamaz. Sadece biraz dikkatli olmam lazım.

(Ses gelir, Minnet Hanım iyice gizlenir.)

Mercan Bey (Titreye titreye içeri girer.): Ey... Ey, taze dilber! Bana mektup yazan sen misin?

Minnet Hanım: Evet, benim!

Mercan Bey (Ağlamaklı): Ben sana âşık oldum, derdinden ölüyorum, ya beni öldür, ya dirilt!

Minnet Hanım: Hayır, önce ben sana âşık oldum. Ben seni ilk defa gördüğümde kalbimin içine bir aşk zerresi düştü, sonra o zerre zamanla alevlenip büyüdü ve bütün düşüncemi sardı.

Mercan Bey (Kenara): Abov! Anlaşılan bu da gazete okuyor.

Minnet Hanım: Şimdi buraya senin de beni sevip sevmediğini öğrenmeye geldim. Çünkü sen beni gördün.

Mercan Bey: Ey taze dilber! Ben seni görmeden sana âşığıım, ancak Rus demişken: interesno znat!⁶⁵ Ben seni nerede görmüşüm?

Minnet Hanım: Bir gün at ile geliyordun. Ben de balkonda oturmuş kiraz yiyordum; sen geçerken senin başına bir tane kiraz attım, sen başını yukarı kaldırıp beni gördün.

Mercan Bey (Mutluluktan ne yapacağını bilemez haldedir.): Vay, babam vay! Sen o dilber misin? Yani ben bu kadar mutlu oldum! Yok, yok!.. Ben bu kadar mutluluğa dayanamam! Yok, yok!.. Delireceğim, kendimi kaybediyorum! Vay benim başım! Ben nerdeyim? Burası neresi? (Sağa sola yürüyüp duvardan bir şey alır.) Galiba tahta biti! Bak, aşk beni vurup deli etti! Ey taze dilber! Bir an yüzünü açıp bana göster.

Minnet Hanım: Yok, bu sefer elime bak! Yüzümü ancak nikâhımız kıyıldığında görebilirsin. Ben buraya geldiğimde bütün misafirlerin içinde yüzümü açıp sana gösteririm, insanlar senin şansını kıskanırlar.

⁶⁵ İnteresno znat: Rusça “çok ilginç” anlamına gelen bir sözdür.

K 63

Mercan Bey (Kenara): Bak sen, sana kurban! (Ona) Ey taze dilber! Peki ne zaman nikâhımızı kıydıralım?

Minnet Hanım: Üç ay sonra.

Mercan Bey: Vay, babam vay!. Üç ay sonra! Yok, bu mutluluk beni delirtecek!

Minnet Hanım: Üç ay sonra nikâhımızı kıydıralım, benim yerime kimi istersen vekil kıl, benim adım Bedi Gülcemal'dir. Üç ay sonra misafirlerin hazır olsun ben kendi adamlarımla geleceğim. Haydi, Allahısmarladık!. (Çabucak çıkıp gider.)

Mercan Bey: Yok, gitme, sen gidersen benim canım gider. Üç ay sonra... Üç ay, üç ay!.. Ey felek!.. Ben sana ne ettim ki sen beni bu kadar mutlu ettin. Yoksa sen benimle oyun mu oynuyorsun? Yok, yok! Oynama!.. Evet, gitti, gitti...(Okur.)

Gidersen gözyaşımın dünyaya denize döner,
Sonunda o denizde boğulursun yavaş git!

(Seslenir.) Safi! Safi!

Safi (İçeri girer.): Buyur bey!

Mercan Bey: Git herkesi buraya çağır. (Safi gider.) Bahtım kudurdu, ama korkarım sonunda bir kötülük olmasın... Hayır, ne kötülük olacak?! Bir güzel kadın karşıma çıktı, evleniyorum. (Hizmetçiler içeri girerler.) Ey çocuklar, hiç hayatta mutlu adam gördünüz mü?

Hepsi: Hayır, ağa!

Mercan Bey: İşte görün, O mutlu adam benim!

Hepsi: Allah seni daima mutlu etsin!

Mercan Bey: Bu yakın zamanda düğünüm olacak. Yeni bir eş alıyorum, onun için her birinize bir Abbasi⁶⁶ para bağışlayacağım.

Hepsi: İltifatın ziyade olsun! (Onlardan birisi, güldüğünü saklayamayıp, kikirder.)

Mercan Bey: Ha? Ne oldu? Ne için gülüyorsun? Dalga mı geçiyorsun?

Hizmetçi: Hayır, ağa, seni mutlu görüp, sevincimden gülüyorum.

Mercan Bey: Yiğit, sana iki Abbasi vereceğim. (Hepsi güler.) Siz ne için güldünüz?..

Hepsi: Ağası mutlu olan insanlar elbette gülerler.

K 64 Mercan Bey: Yiğitler, sizin de her birinize iki Abbasi vereceğim. Şimdi her biriniz hangi şarkıyı bilirse söylesin, ben de dinleyeyim. (Hizmetçiler ses verip her birisi bir başka şarkıyı söyler.) Yok! Bu olmadı! Hayvan mısınız ki uluyorsunuz. Teker teker söyleyin.

Bir Hizmetçi: Ağa, istersen ben sana bir Türk havası okuyayım.

Mercan Bey: Oku!

(Musiki)

⁶⁶ Abbasi: Yirmi Kapık değerinde metal para.

Hizmetçi: Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur. (Okuyup bitirir.)

Diğer Hizmetçi: Ağa, istersen ben sana bir Fars havası okuyayım.

Mercan Bey: Oku!

(Musiki)

Hizmetçi: Eşgin, eşget pençeyi dared aheni⁶⁷ (Okuyup bitirir.)

Başka Hizmetçi: İstersen ben sana bir Ermeni havası okuyayım.

Mercan Bey: Oku!

(Musiki)

Hizmetçi (Okur)...

Safi: Ağa, istersen ben sana bir Rus havası okuyayım.

Mercan Bey: Oku bakalım!

(Musiki)

Safi (Okur): Poy lastoçka, poy (Okuyup bitirir.)⁶⁸

Bir hizmetçi daha: Ağa istersen ben sana bir Gürcü havası okuyayım.

Mercan Bey: Oku! Oku!

(Musiki)

⁶⁷ Eşgin, eşget pençeyi dared aheni: Farsça “senin aşkının demir bir pençesi var” anlamındadır.

⁶⁸ Poy lastoçka, poy : Rusça “öt kanarya, öt” anlamındadır.

Hizmetçi (Okur):

Kurban olayım seni doğuran anaya

Seni doğurdu beni saldı belaya...

K 65

Mercan Bey: Bunların hepsi çok güzel, şimdi bizim kendi Kafkas havalarımızdan bir şeyler okuyun!

(Musiki)

Koro:

İşittik ki hanımı göndermişsin, (2 defa)

Hanım gitmiş sen yalnız kalmışsın.

Ay Mercan Bey, ey Mercan Bey, ey Mercan Bey!

(Musiki)

Biz senin için çalıp gülüp oynarız, (2 defa)

Hiç üzülme sen yalnız kalmazsın

Ay Mercan Bey, ey Mercan Bey, ey Mercan Bey!

(Perde)

K 66

1.1.4. Üçüncü Perde

(Olay aynı odada geçmektedir. Bu sefer oda süslenmiştir. Çok misafir vardır. Bir tarafta tarzen ve hanende vardır. Musiki çalınır. Perde kalkınca Mercan Bey gösterişsiz elbisesiyle içeri girer. Onu görünce okurlar.)

(Musiki)

Misafirler:

Söyle bakalım Mercan, }
Bu ne düğün dernektir? } 2 defa

Peki senin önceden de
Karın yok muydu? } 3 defa

Ey... Minnet Hanım'ı sen ne yaptın peki? } 2 defa

Şimdi yeniden kadın }
Alıyorsun Mercan?! } 2 defa

(Musiki)

Mercan Bey:

Allahın sefilleri, }
Minneti boşadım ben. } 2 defa

Nikâhını verdim onun,

Başkasıyla evlendi (3 defa)

Ey... Kerbelayî Gubad aldı Minnet'i, (2 defa)

Ben de şimdi başka bir kadın alıyorum. (2 defa)

Bir Misafir: Ne var, zengin adamsın, sen günde üç kadın alıp üçünü de boşayabilirsin.

Mercan Bey: Ey adam, Allah aşkına, iş parada değil yürektedir.

Misafirler: Doğru, doğru.

K 67

Mercan Bey: Şimdi, aziz dostlarım, sonunda o gün geldi ki, (ağlamaklı) ben kalbimin istediğini buldum, ben muradıma erdim. Allah sizi de muradınıza erdirsin. (Gözlerini siler.) Benim yeni eşim daha yüzünü bana göstermedi ve söz verdi ki misafirlerin içinde yüzünü bana gösterecek. Lütfen, gelin gelene kadar buradan bir yere ayrılmayın. Oturun burada, yiyin, için, keyif sürün; bugün şenlik günüdür. Eğlenin.

Misafirler: Yaşasın Mercan Bey!..

(Musiki, Okurlar.)

Eğlenceden başka olmaz işimiz, (2 defa)

Allah'a şükür daha yoktur gamımız. (2 defa)

Avrat almayı başardı Mercan (2 defa)

Düşman ona asla galip olmamış, (2 defa)

Eğlenceden başka olmaz işimiz, (2 defa)

Allah'a şükür daha yoktur gamımız. (2 defa)

Mercan Bey: Sağ olun, kardeşler, sağ olun! Ben kendime biraz çeki düzen vermeye gidiyorum, siz işinize bakın.

Misafirler: Buyur! Buyur! (Mercan gider.)

Bir Misafir: Hani hanende? Hani sazende? Çabuk bizim için bir bayati kürt çal, hanende okusun.

(Tarzen, çalmaya başlar, hanende okur, eşlik ederler, oynarlar.)

(Musiki)

Koro:

Akıllı kardeşim ayıl, uyan, uyku yeter (2 defa)

Yatma kalk gör seni herkese rezil eden, (2 defa)

Aman, aman Allah, aman, aman Allah, Allah aman,

İbret al, gayret eyle, gör nasıl bir zaman. (2 defa)

(Musiki)

Basiret gözünü açıp, bak bir cihana (2 defa)

Ehl-i ilme bak gör nasıl doldu zamane! (2 defa)

Aman, aman Allah, aman, aman Allah, Allah aman, (2 defa)

İbret al, gayret eyle, gör nasıl bir zaman. (2 defa)

(Oyun havası çalınır. Rakkas dans eder. Dans bittiğinde kapıdan meşalelerin ışığı görünür ve zurna sesi duyulur.)

Misafirler: Gelin geldi (Kapıya giderler.)

K 68

Mercan Bey (Acele içeri girer, iyi giyinmiştir.): Oy! (Yüzünü eliyle yeller.) Yok, anlaşılan ben bu gecenin heyecanına dayanamayacağım. Vallahi, kadının vehmi beni bastı. Puf! Ne sıcak!

(Kapılar açılır, tantana ile gelini getirirler. Minnet Hanım yüzü duvaklı gelip ortada durur. Mercan Bey, onun etrafında dolanır.)

Minnet Hanım: Ben, misafirlerin içinde yüzümü sana göstermeye söz vermişim. Şimdi sözümü tutuyorum.

(Misafirler hanımın etrafına toplanırlar ve dikkate izlerler. Hepsi sessizce Minnet'e bakar. Minnet Hanım önce çarşafını sonra başındaki tülbendi açar. Mercan hal ve hareketleri ile heyecanını gösterir. Ayağının birini kaldırıp birini indirir. Sonunda Minnet Hanım duvağını açıp Mercan'ın yüzüne bakar.)

Mercan Bey: Minnet!

Minnet: Evet!

Mercan Bey: Sen misin?

Minnet Hanım: Evet, benim... Mercan!

Mercan Bey: Evet!

Minnet: Sen misin?

Mercan Bey: Evet, benim! Vay babam vay!.. Bu benim eski karım. Ey ahali bu Minnet! Yok, yok böyle şey olmaz! Benimle alay ediyorlar. (Herkes donup kalmış vaziyettedir.) Yok, benimle alay etmek olmaz! Benim gibi adamı aldatmak olmaz! Kimdir, şimdi söylesin, bu oyunu bana oynayan, kimdir?

(Ahaliyi yara yara Kerbelayî Gubad içeri girer.)

Kerbelayî Gubad: Mercan Bey, Kalk üç bin Manatı hemen ver, kadını götürüyüm eve. Biraz da çabuk ol, kurban olayım, bugün bir dükkan yeri almak istiyorum.

Mercan Bey (Sertçe): Ey zalim oğlu zalim! Beni sen aldattın. Benim evimi yıktın, hâlâ gelip benden para istiyorsun?! Ey ahali, beni tutmayın, bu adamı öldüreceğim. Bırakın, beni tutmayın, şimdi ben bunun kanını akıtacağım, bu benim haysiyetime dokundu. Tutmayın beni, hani benim silahım? Hani ? Hani?..

Kerbelayî Gubad: Bu ne söylüyor, deli mi ne? Beni aldatmaya mı çalışıyor... Paramı isterim paramı, yoksa gidip noteri getiririm, evini yazdırırım. Zahmet edip karını aldım!

K 69

Mercan Bey: A evi yıkılası adam, kadın burada, buyur, kadın burada!

Kerbelayî Gubad: Vay, babam vay! Peki benim aldığım kadın kim?

Mercan Bey: Ben ne bileyim kim olduğunu!

Kerbelayî Gubad: Bırak gideyim, kadını getireyim buraya.

(Gider, ahali kapıya toplanıp gülüşür.)

Mercan Bey: Niye gülüyorsunuz? Bana mı gülüyorsunuz? Benimle alay mı ediyorsunuz? Namertler, siz hepiniz kötüsünüz! (Gülüşmeler) Hainsiniz, alçaksınız! Yok, yok, bu dert beni öldürür. (Sandalyenin üstüne yığılır.)

Kerbelayî Gubad (Yanında Gülperi ile içeri girer.): Peki bu kim, senin karın değil mi?

Mercan Bey: Bu Gülperi, hay Allah evini yıksın! Sen yanlış kadını almışsın.

Kerbelayî Gubad: Vay, evim yıkıldı!.. Allah senin evini yıksın, Mercan Bey! Sen benim başıma nasıl bir çorap ördün! Ey ahali, ben kendi karımı köyde bırakıp şehre geldim. Burada da bir kadın başıma kaldı. İki yüz Manat da mehir yazdırdım; ayrıca ben dükkan alacağım.

Mercan Bey: Vay, senin evin yıkılsın Kerbelayî Gubad!.. Ey adam, sen benim karımı mı alıyordun?

(Bir kadın elinde sopa, perde arkasından bağıra çağıra içeri girer, yüksek sesle bağırır.)

Kadın: Hani o boyu devrilesi Kerbelayî Gubad? Ey adam, benim üstüme kadın mı alıyorsun? Ey senin sakalın dökülsün! (Sopa ile Kerbelayî Gubad'a vurur, bir iki sopa da Mercan Bey'e gelir. Kadın söylenerek yürür.) Bakalım Kerbelayî Gubad, eğer senin sakalında sağlam bir tüy bırakırsam o zaman bana yazıklar olsun. (Misafirler araya girerler ve kadını dışarıya doğru götürürler.) Ben gidiyorum, Allah izin verirse sonra görüşeceğiz.

(Kadın gider, Kerbelayî Gubad ve Mercan Bey birer köşeye çekilip ağlarlar.)

Minnet Hanım: Mercan! Keyfin nasıl? Sağlığın sıhhatin yerinde mi? Beni satmak istiyordun ey namert! Beni! Haydi git, al payını. (Gubad'a) Sen sakalından utanmadın mı da, elin karısını satın almak istedin? Satın alacak başka bir şey bulamadın mı?! Haydi al payını!..

K 70

(Musiki)

Misafirler:

Mübarek olsun düğünün } 2 defa
Senin, Mercan, ey Mercan! }

Ey adam, peki utanmadın mı? } 2 defa
 Böyle kötü oldun sen! }

Mercan Bey: Ne bileyim ben çarşafın...

Kerbelayî Gubad: Ne bileyim ben çarşafın...

Mercan Bey: İçine kim girdi.

Kerbelayî Gubad: İçine kim girdi.

Koro:
 Ne bileyim ben çarşafın...
 İçine kim girdi.
 Mercan, Mercan,
 Keble Gubad, Hey!..

Musiki

Koro:
 Mübarek olsun düğünün } 2 defa
 Senin, Mercan, ey Mercan! }

Ey adam, peki utanmadın mı? } 2 defa
 Böyle kötü oldun sen! }

Mercan Bey: Ne bileyim ben çarşafın...

Kerbelayî Gubad: Ne bileyim ben çarşafın...

Mercan Bey: İçine kim girdi.

Kerbelayî Gubad: İçine kim girdi.

Koro:

Ne bileyim ben arşafın...

İçine kim girdi.

Mercan, Mercan,

Keble Gubad, Hey!..

Perde

1.2. O OLMASIN BU OLSUN

1.2.1. Şahıslar⁶⁹

Rüstem Bey: 45 yaşında, borçlu düşmüş bir beydir.

Gülnaz: Rüstem Bey'in 15 yaşındaki kızıdır. Server'e âşıktır.

Server: 25 yaşında bir üniversite öğrencisidir. Gülnaz'a âşıktır.

Sanem: 30 yaşında, dul bir hizmetçidir.

Meşhedî İbad: 50 yaşında zengin bir tüccardır. Gülnaz'la evlenmek istemektedir.

Hasankulu Bey: 40 yaşında, milliyetçi bir kişidir.

Rıza Bey: 40 yaşında bir gazetecidir.

Hasan: 40 yaşında bir aydındır.

Asker: 30 yaşında zorba bir kişidir.

Meşhedî Gazanfer: Hamamcı.

Usta Muharrem: Tellak.

Kerbelayı Nesir: Pazarcı.

Hamam hizmetçileri, Koçular⁷⁰, pazarcılar ve saire.

⁶⁹ Arap harfi metinde “Efrad-ı Ehl-i Meclis”, Kiril harfli metinde “İştirak Edirlər”, 2008 baskı tarihli ve Latin harfli metinde ise “İştirak Edənlər” şeklinde yazılmıştır.

⁷⁰ Koçu: Eskiden halka zulmeden, zorba kişilere verilen isim.

A 3
K 73
L 111

1.2.2. Birinci Perde⁷¹

(Olay Rüstem Bey'in evinde geçmektedir. Güzel döşenmiş bir odadır. İçinde masa, tabure ve koltuklar vardır. Perde kalkınca bütün oyuncular sırayla sahneye gelirler. Ayakta durarak okurlar.)

(Musiki)

Hepsi:

Ne sözdür ki diyor mahlûk

Ki Leyla oldu ele yar

(Musiki)

Abes sözdür bu efsane

Düşmüştür halkın ağzına

Gerek Mecnun gerek Leyla

Vermişler canını cana

(Musiki)

Hakiki âşîğın yoktur

Rakibi, düşmanı, hasmı

(Musiki)

Abes sözdür bu efsane

Düşmüştür halkın ağzına

Gerek Mecnun gerek Leyla

Vermişler canını cana

⁷¹ Arap Harfli Metinde “Birinci Meclis”, Kiril ve Latin harfli baskılarında ise “Birinci Pârdâ” şeklinde yazılmıştır.

(Perde iner. Herkes dağılır. Server ile Gülnaz kalırlar. Tar segâh makamında çalınır. Perde kalkar.)

Server (Okur.)⁷²:

Şifâ-yi vasl kadrin hecr ile bîmâr olandan sor

Zülâl-i Zevk şevkin teşne-i dîdâr olandan sor

A 4
K 74

Gülnaz:

Lebûn sırrın gelüb güftâra benden özgeden sorma

Bu pinhân nükteni bir vâkıf-ı esrâr olandan sor

Server:

Gözü yaşluların hâlin ne bilsün merdüm-i gâfil

Kevâib seyrini şeb tâ seher bîdâr olandan sor

Gülnaz:

Gamundan şem' tek yandım sabâdan sorma ahvâlüm

Bu ahvâli şeb-i hicran benimle yâr olandan sor

Server:

Mahabbet lezzetinden bî-haberdür zâhid-i gâfil

Fuzûlî ışk zevkin zevk-i ışkı var olandan sor

Gülnaz (Konuşur.): Server bugün seni çok keyifsiz görüyorum. Ne oldu sana?

Server: Doğru söylüyorsun. Ben dünden beri düşünceliyim.

⁷² Server ve Gülnaz'ın birbirlerine hitaben söyledikleri bu mısralar Fuzûlî'den iktibastır. Fuzûlî'nin bir gazelinden alınan bu parçaların okunuşunda Ali Nihat Tarlan'ın "Fuzûlî Divanı Şerhi" isimli eserinden de yararlanılmış; ancak kelime farklılıklarında şiirin orijinaline sadık kalınmıştır.

Gülnaz: Ne oldu, söyle bilelim.

Server: Olan odur ki, baban seni bir başka adamla evlendirmek istiyor.

Gülnaz (Korkuyla): Kim diyor onu?

L 112

Server: Ben diyorum, sağlam yerden öğrendim.

Gülnaz: Ama babam bana hiçbir Şey söylemedi.

A 5

Server: Belki bugün söyler. Hem sana ne diyecek ki, sana düşen babanın sözünü dinlemektir.

Gülnaz (Hiddetle): Yok yok, ben senden başka birisiyle evlenmeyeceğim. İsterse babam beni öldürsün! Ben seni sevmişim ve sana da varacağım.

Server: Ama o kişi benden daha zengin!

Gülnaz: Canı cehenneme!

Server: Benden daha yakışıklı.

Gülnaz: Bana ne!

Server: Benden daha genç.

Gülnaz: İsterse küçücük ocuk olsun, bana ne!

Server (Güler.): Şaka yaptım güzelim Gülnaz. Doğrudur, o kişi benden bin kere zengindir. Ama kendisi yaşlı. En azından elli yaşında var. Görsen korkarsın.

K 75 Gülnaz: Bak, ben artık sabredemiyorum. Bugünden tezi yok babama söyleyeceğim. Ben seni seviyorum ve senden başkasıyla da evlenmeyeceğim.

A 6 Server: Yok Gülnaz, sakın öyle yapma! Sen benim sözümü dinle, yoksa işler yolunda gitmez. Ben biliyorum ki senin baban borçlu düşmüştür ve paraya da çok ihtiyacı vardır. O istiyor ki bu akrabalıkla o kişiden, ki adı Meşhedî İbad'dır, bir miktar para koparsın. Zararı yok. Bırak koparsın. Sen babana hiçbir şey deme ve o söz açarsa de ki: "kendin bilirsin". Sonrasında senin işin yok. Ben bu işe bir çare düşündüm.

Gülnaz (Keyifsiz): Beni götürüp başkasına vermesine ben nasıl razı olayım ki!

Server: Sen o konuda rahat ol. Seni benden başka kimse alamaz. Ama sen benim sözüme kulak ver.

(Bu sırada Sanem içeri girer.)

Sanem: Yalnızca sizin düğününüzde süzüle süzüle oynadığımı bir görseydim, yeterdi.

Server: İnşallah çok yakında oynarsın.

Sanem (Sevinir.): Nasıl? Yakında düğün mü yapacaksınız?

Server: Yok, ben yapmıyorum. Rüstem Bey Gülnaz'ı başkasına veriyor.

L 113 Sanem (Keyifsiz): Vay başıma gelen! O nasıl söz? O adam kim?

Server: Bir yaşlı kişi.

Sanem: Vay, vebalim onun boynuna. Hiç bunun gibi güzel kız yaşlı adama verilir mi?

A 7 Server: Zararı yok. Ben işi başka şekilde düzeltirim. Gülnaz, sen canını sıkma. Rahat ol, yâri yârinden ayırmaya kimin gücü yetebilir ki?

(Musiki)

Üçü birden:

Nasıl sözdür bu efsane (2)

Düşmüştür halkın ağzına (2)

Gerek Mecnun Gerek Leyla

Vermişler canını cana (2)

(Kapıdan ses gelir.)⁷³

Sanem: Ah, galiba ağa geliyor. (koşup kapıdan bakar.) Ay aman ağa geliyor; kalk, kaç!

K 76 Server (Acele) Gülnaz'a: Haydi Allahısmarladık. Sen benim dediğimden çıkma. Babana başka söz söyleme.

Gülnaz: Allahısmarladık. (Server gider.)

(Musiki)

⁷³ Arap harfli metinde “kapıda ses gelir” şeklinde olan bu ifade Kiril ve Latin harfli baskılarda “ğapı döyülür” şeklindedir.

Rüstem Bey (İçeri girer.): Kızım sana eşarp alayım mı?

Gülnaz: Al baba kurbanın olayım.

Rüstem Bey: Kızım sana pabuç alayım mı?

Gülnaz: Al baba kurbanın olayım.

Rüstem Bey: Kızım sana çorap alayım mı?

Gülnaz: Al baba kurbanın olayım.

A 8 Rüstem Bey: Kızım seni... Kızım seni... Kızım seni... Evlendireyim mi?

Gülnaz:

Yok baba kurbanın olayım.

Yok baba kurbanın olayım.

L 114 Rüstem Bey (Konuşur.): Kızım, yok diyorsun. Senin için bir damat bulmuşum, bir damat bulmuşum ki servet ne servet, para saman gibi! Kendisi de itibarlı bir kişi. Yaşı biraz çok olsa da iyi bir adamdır ki böylesini mumla arasan bulamazsın.

K 77 Sanem: Ah! Yaşlı olduktan sonra, ne ki... Lanet olsun onun kendisine de servetine de...

Rüstem Bey: A kız sen çenenini kapa, sen konuşma, sen bu tür işleri anlamazsın, çünkü sen idrak yoksunu bir hayvansın.

Sanem: Ne kadar hayvan olsam da ben genç kızımı yaşlı kişiyle evlendirmiyorum! Yazık değil mi? Vallahi bu saat onun derdinden ölen delikanlılar çoktur ki her biri birer Yusuf!

Rüstem Bey: Eğer ben seni yaşlı birine verirsem gitme! Kız benimdir, ben bilirim, ister gence veririm ister yaşlıya! (Kızına) Raza mısın kızım?

Gülnaz: Ne diyeyim? Bana düşen baba sözüne uymaktır, sen bilirsin.

A 9

Rüstem Bey: Akıllı kızım, güzel kızım! Senin benim sözümünden çıkmayacağını ben önceden biliyordum ki birine söz verdim. Şimdi, o kişi bugün buraya gelecek ve seni görmek isteyecektir. Ben sana izin veriyorum ki sen gidip onunla görüşesin. Git, görüş ve kendin de konuş. Korkma!

Sanem: Yani melun bir o kadar çirkin mi ki, insan korkabilir?

Rüstem Bey: A kız, gel sen konuşma!

Sanem: Ama korkma diyorsun, ben de soruyorum ki...

Rüstem Bey: A kız kapa çeneni!

Sanem: Çenemi kapamakmış! Ne diyorum ki?

Rüstem Bey: A hayvan, konuşma diyorum! (Gittikçe sert konuşur.)

Sanem: Şimdi ben ne diyorum ki, hiddetleniyorsun.

Rüstem Bey: A imansız evladı konuşma. Hizmetçiyse otur hizmetçiliğini bil!

Sanem: Şimdi ben ne diyorum ki, bir kötü söz demiyorum ki...

Rüstem Bey: A kız kes sesini!

L 115

Sanem: Sesimi kesmekmiş, ben ne diyorum ki...

Rüstem Bey (Daha sert): A kız bırak da işimize bakalım!

A 10

Sanem: Ben ne yapıyorum ki...

Rüstem Bey (Daha sert): A kız!..

(Bu sırada kapı sert çalınır.)

K 78

Rüstem Bey: Kalkın, def olun buradan. Galiba adam geldi.

(Hepsi kalkıp gider.)

(Musiki)

Meşhedî İbad (İçeri girer.) (Yalnız)⁷⁴:

Ben ne kadar ne kadar yaşlı olsam da

Değerim bin civana

Ekmeği yemem ben yavana⁷⁵

Güzel demem ben yamana

Kurban ederim ben canana

Malımı pulumu canımı ben

Gel hanım gel yanıma

Gel canım gel yanıma

⁷⁴ Bu kısımdaki açıklayıcı ibare 2008 yılı baskısında “dahil olur, oğuyur”, Kiril harfli baskıda sadece “dahil olur”, Arap harfli metinde ise “dahil olur, tek” şeklindedir.

⁷⁵ Yavana: Yavan, yağsız olarak.

Gel yârim gel yanıma
 Gel ben ölem, ben ölem, ben ölem gel!.. (2)
 A kuzum gel yanıma
 Canımı veririm ben yârime
 Kurban ederim ben canana
 Malımı pulumu canımı ben

(Musiki)

(Yine tekrar “Gel hanım gel yanıma” ilh.⁷⁶)

(Musiki)

A 11

Rüstem Bey (İçeri girer.):
 Meşedi İbad sen bize
 Hoş geldin, bizi şâd eyledin
 Bir de göreyim, n’oldu ki
 N’oldu ki bizi yâd eyledin

Meşhedî İbad:
 A kişi sen öl ben seni
 Herkesten fazla yâd eylerim
 Sen kızı bana verirsen
 Gör nasıl seni şâd eylerim

(Musiki çalınır, ikisi de oynar.)

Rüstem Bey:
 Söyle göreyim bana
 Cep dolu mudur pul ile

⁷⁶ Eserin Latin ve Kiril harfli baskılarında olmayan “ ilh.” ibaresi temel kaynak olarak aldığımız Arap harfli baskıda mevcuttur.

Gel sana kız vereyim
Ne işin vardır dul ile

Meşhedî İbad:
A kişi sen öl ben sana
Ne kadar desen veririm
Sen kızı bana verirsen
Gör nasıl seni şâd eylerim

(Musiki çalınır, ikisi de oynar.)

K 79 M. İbad: Para vereyim mi?

Rüstem Bey: Ver ver!

M. İbad: Kız verir misin?

Rüstem Bey: Veririm.

L 116 M. İbad: Tez vereyim mi?

Rüstem Bey: Ver ver!

A 12 M. İbad: Tez verir misin?

Rüstem Bey: Veririm.

M. İbad: De ki sen öl.

Rüstem Bey: Bu sen öl.

K 80 M. İbad: Madem öyleyse.

Rüstem Bey: Ver elini.

(Musiki çalınır, ikisi de oynar.)

M. İbad (Konuşur.): Şimdi son sözünü söyle göreyim. Kızı bana veriyor musun? Yoksa, vermezsen, gidip başka kız alırım. Diyorum ki o olmasın bu olsun.

Rüstem Bey: Ben verdiği sözü tutan adamım. Ancak öncesinde sen de biraz beni görmelisin. (Eli ile para işareti yapar.)

M. İbad: Bin Manat sana yeter mi?

Rüstem Bey: Bin daha üstüne koy.

M. İbad: Ama bunun bir sürü de düğün masrafı var.

A 13 Rüstem Bey: Doğrudur ancak elden ne gelir? Eğer biraz daha genç olsa idin bu iş senin için ucuza biterdi. Ama ne yazık ki yaşlısın, kusur sendedir.

M. İbad: Vallahi ben ne kadar yaşlı olsam da bin tane boyu burma gence değerim, sen ne düşünüyorsun! Al şu bin beş yüz Manatı, kalanını da sonra veririm.

(Para çıkarıp verir.)

Rüstem Bey: Olur. (Parayı alır.) Zararı yok.

L 117 Meşhedî İbad: Şimdi ben istiyorum ki kızı bir göreyim, konuşturayım. Ne diyorsun?

Rüstem Bey: İtirazım yok, bekle şimdi kızı gönderirim. (Gider.)

Meşhedî İbad (Yalnız): Şaka değil! Bir çuval para veriyorum. Bir bakayım, göreyim. Mal nasıl maldır. Verdiğim paraya değer mi? Benim istediğim odur ki bana layık bir kadın olsun. Yoksa benim için farkı yoktur. O olmasın bu olsun... (Sessizlik) Bir de ben anlamadım ki insanlar benim nereme yaşlı diyor! Vallahi milletin gözü iyi görmüyor. İşte bu ayna, bu da ben. (Aynaya bakar.) Allaha şükür dişlerimin hepsi yerli yerinde, sakalım da akik taşı gibi kapkara. (Dikkatle bakar.) sanki burada bir tane beyaz tüy var. Çekeyim de çıksın. (Çeker.) A yılan zehiri! Anlaşılan hayvan evladı tellak kınayı kötü yakmış. (Çıkartır.) Def ol şarlatan!.. Yaşlı odur ki dişleri olmaya, gözü görmeye, kulakları işitmeye, kendisi de yerinden kımlıdayamaya. Ben ki elhamdülillah kuş gibiyim. Maşallah diyeyim göz değmesin. Kendim de elli yaşında ya varım ya yokum. (Aynaya bakıp orasını burasını düzeltir.) Şimdi ben papağımı⁷⁷ ne şekilde takayım ki kızın hoşuna gitsin. Eğer böyle taksam (eğri koyar) o zaman kız korkar. Öyle bilir ki Bakü zorbasıyım. Eğer böyle taksam (gözünün üstüne koyar) o zaman da kız ürker. Öyle bilir ki Karabağ'ın pamuk beylerindenim. Eğer bu şekilde taksam (iyice geri koyar) o zaman kız benden nefret eder. Öyle bilir ki Gence kumarbazıyım. Eğer bu şekilde taksam (tepesine koyar) o zaman da Şamahı dolandırıcısına benzerim. O zaman nasıl koyayım? Hepsinden iyisi budur ki başı açık oturayım. O zaman kızın hoşuna gider. Öyle bilir ki, kültürlüyüm.⁷⁸ Hakikaten de ben bir miktar kültürlüyüm; çünkü Ruslar benimle çok alışveriş etmişlerdir. Ben onlardan Rus dilini de iyi öğrenmişim.⁷⁹ Mesela:⁸⁰ işto katu bajaluska funt vosim kapik

⁷⁷ Papak: Tüylü deriden dikilen bir tür başlık.

⁷⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda “abrazavannıyam” şeklinde olan bu ibare Arap harfli metinde “abrazabannıyam” şeklinde yazılmıştır. Bu kelime Rusça’dan Azerbaycan Türkçesine geçmiştir.

⁷⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda “mân onlardan urus dilini dâ yaşşı öyränmişâm” şeklindeki bu ifade Arap harfli metinde “hele” kelimesiyle beraber “men onlardan hele urus dilini de yaşşı öğrenmişem” şeklinde yazılmıştır. Eserin sonraki döneme ait olan Kiril ve Latin baskılarından bu kelime çıkarılmıştır.

menŝi nelza nelza!⁸¹ (Ses gelir.) İşte, galiba kız geliyor. Şimdi ciddi olmalıyım.

(Koltuk üzerinde bađdaŝ kurup oturur.)

A 15

(Gülnaz ile Sanem içeri girer.)

Gülnaz: Oy, ben bu adamdan korkuyorum.

Sanem: Ne çirkin adam, oy Allah!

Meşhedî İbad (Kenara): Galiba benden korkuyorlar. Zararı yok: kadının erkekten korkması iyidir. (Onlara) Bir söyleyin bakayım hanım hanginizdir, hizmetçi hanginiz?

Sanem: Ben hizmetçiyim, bu hanımdır! (Otururlar.)

Meşhedî İbad: Çok güzel, çok âlâ. (Kenara) Hizmetçinin kendisi de hiç kötü değil; ama hanıma söz yok. Verdiğim paralara değer. (Sükût. Hiç kimse konuşmaz. Meşhedî İbad birdenbire gözlerini Gülnaz'ın başına doğru çevirip dikkatle bakar.)

Meşhedî İbad: Hanım, senin ki saçın bu kadar karadır, galiba sen de benim gibi kına yakıyorsun.

Gülnaz: Hayır, kına yakmıyorum.

⁸⁰ Latin ve Kiril harfli baskılarda “mäsälân” şeklinde olan bu kelime Arap harfli metinde Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstererek “mesela” şeklinde yazılmıştır. Bu tür kelimelerin sonraki baskılarda değiştirilmesi ve iki lehçenin birbirinden uzaklaştırılması manidardır.

⁸¹ İşto katu bajaluska funt vosim kapık menŝi nelza nelza: “Kim ne lütfen sekiz kuruŝ bozuk olmaz olmaz” anlamında bozuk bir Rusçayla söylenmiş bir cümledir.

L 118 Meşhedî İbad: He! Çünkü ben sakalıma kına yakıyorum, öyle sandım ki sen de saçına kına yakıyorsun. (Kenara) Ama tamamen gereksiz yere kınadan söz açtım. Hiç yeri değildi.

Gülnaz: Benim saçım daha ağarmamıştır ki kınaya ihtiyacı olsun.

K 82 Sanem: Allah'a şükür yaşlanmamış ha!

A 16 Meşhedî İbad (Acele): Hayır, hanım! Benim de sakalım ağarmamıştır. Ben sakalıma kına yaksam da yakmasam da her zaman akik taşı gibidir. Ama ben yeni bir adet edindim. Fars'ta diyor ki: "terk-i adet be mûcib-i marazest."⁸² (İleri çıkar.)⁸³ Allah ölenlerinize rahmet eylesin. Benim rahmetli anam diyordu ki "başımın kınasının vakti geçince başım ağrıyor." Çünkü adet edinmişti.

Gülnaz: Galiba sizin de kınanızın vakti geçince ağrıyor.

Meşhedî İbad: Evet ağrıyor. Sakalım çok⁸⁴ şiddetli ağrıyor. Ayrıca ben sana söyleyeyim, insanın başının yahut sakalının aklığı onun yaşlılığına işaret etmez. Bak, ben iki yaşında Rus çocuğu görmüşüm ki başı appak kar gibi, hâlbuki iki yaşında çocuğa yaşlı demek olmaz. Ve ayrıca siz benim başıma dikkat edin, görelim, hiç bir tane ak tüy var mı? (Başını gösterir.)⁸⁵

Gülnaz: Hiç karası da yoktur.

⁸² Terk-i adet be mûcib-i marazest: "Âdetlerin terk edilmesi hastalık sebebidir" anlamında Farsça bir sözdür.

⁸³ Latin ve Kiril harfli baskılarda "irâli gâler" şeklinde olan bu ibare Arap harfli metinde "ileri sürünür" şeklindedir.

⁸⁴ Latin ve Kiril harfli baskılarda "çok" kelimesi yer almamıştır. Ama müellif hayattayken yayınlanan ve eserin aslına daha uygun olan Arap harfli metinde bu kelime vardır.

⁸⁵ Latin ve Kiril harfli baskılarda "başını göstârir" şeklinde olan bu ibare, Arap harfli metinde "başy gösterir" şeklinde yazılmıştır.

A 17

Meşhedî İbad: Elbette bundan anlaşılıyor ki insanlar çeşit çeşittir. Sizin ikinizin de canı için şimdi dünya öyle dönmüştür ki şimdiki yaşlılar şimdiki gençlerden bin kat iyidir. Meselâ⁸⁶ ben Tarih-i Nadir⁸⁷ kitabını yarısına kadar okumuşum. Onun için hikmet ilminden iyi bilgim var: insanın dışı ne kadar çirkin olsa, içi bir o kadar güzel olur. Bir söz vardır söylenir: o olmasın bu olsun. Elbette ne zararı vardır, gençlik olmasın para olsun. Para öyle şeydir ki yaşlıyı gençleştirir ve parasızlık da genci ihtiyarlatır.

Sanem: Anlaşılan senin çok paran var.

Meşhedî İbad: Senin servetinden keyfim çok yerinde. (Elini cebine sokup bir Abbasi çıkarır.) Buyur, bu Abbasi al, lazım olur. Sakız alıp çiğnersin.

Sanem: Hayır, çok sağol, bana para lazım olursa ağam verir.

Meşhedî İbad: İşte, orasını sen bilirsin. (Parayı cebine koyar.) (Kenara) Hiç de fena kadın değil. (Ona) Bana bir söyle bakayım, senin kocan var mı?

Sanem: Hayır, yok.

Meşhedî İbad: Çok güzel! (Kenara) Önceden bilseydim önce bunu alırdım, sonra hanımı! (Ona) Keyfin nasıl, hayat nasıl gidiyor?

K 83
L 119

Sanem: Niçin? Allah'a şükür iyiyim.

Meşhedî İbad: Çok güzel. (Gülnaz'a) Hanım, sen hiç konuşmuyorsun.

⁸⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda mäsälän şeklinde yer alan bu ibare Arap harfli metinde meselâ şeklindedir.

⁸⁷ Tarih-i Nadir, dinî mekteplerde çocuklara okutulan temel kitaplardan biridir.

A 18

Gülnaz: Ben dinliyorum.

Meşhedî İbad: Çok güzel, dinlemek de güzel şeydir. (Kenara) Acayip bir yerdeyim! Vallahi bir güzel o yanda, bir güzel bu yanda. Şair de çok güzel demiştir ki...

(Musiki)

Hüsn⁸⁸ bağında gezesin
Gül ve sümbül deresin
Sen gibi bir güzeli
Bağın içinde göresin

Gülnaz ve Sanem⁸⁹:
Bakasın gül yanağına, sarhoş olasın.
Diyessin hiç böyle eğlence olmaz, sen ölesin.

(Musiki)

Gülnaz ve Sanem⁹⁰:
İhtiyar sırtlan, sana on beş yaşında kız ne gerek,
Korkmuyor musun, sonunda başına gelir kelek.
Sana yüz yaşında dul kadın yaraşır ey değnek⁹¹
Yüzünü it de görse yalamaz, sen ölesin.

Meşhedî İbad:
Görürüm ki bana sen çok çeviriyorsun gözünü
Korkarım ki sonunda yitirirsin özünü

⁸⁸ Hüsn: Güzellik.

⁸⁹ Bu mısralardan ilki Latin ve Kiril harfli baskılarda Gülnaz'a okutturulmuştur. Arap harfli metinde ise her iki mısrayı da Gülnaz ve Sanem beraber okumaktadırlar.

⁹⁰ Bu mısralardan ilk ikisi Latin ve Kiril harfli baskılarda Sanem'e, diğer iki mısra ise Gülnaz'a okutturulmuştur. Arap harfli metinde ise dört mısrayı da Gülnaz ve Sanem beraber okumaktadırlar.

⁹¹ Azerbaycan Türkçesinde "däyänäk" şeklinde olan bu kelime hakaret anlamı taşımaktadır.

Gülnaz ve sanem⁹²:

İstiyor musun, sözün ben söylerim tam doğrusunu,

Beraber:

Senin gibi bir ihtiyara kız yaramaz, sen ölesin.

Gülnaz (Ayağa Kalkarlar.): Allahısmarladık, biz artık gidelim.

A 19

Meşhedî İbad: Ay çok sağ olun. Allah sizi korusun. (Giderler.) Şeytan diyor ki, ikisini birden al!

Rüstem Bey (İçeri Girer.): Nasıl, kızı beğendin mi?

Meşhedî İbad: Kızı da beğendim, ayrıca hizmetçiyi de beğendim.

Rüstem Bey: Beş altı yüz daha ver, onu da sana peşkeş çekeyim.

K 84
L 120

Meşhedî İbad: Yok, o daha sonranın işidir. Güzel, şimdi artık ben gideyim.⁹³

Rüstem Bey: Yok Meşhedî, biraz bekle!

Meşhedî İbad: Ne var ki?

⁹² Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kısım Gülnaz'a okutturulmuştur. Arap harfli metinde ise bu kısmı Gülnaz ve Sanem beraber okumaktadırlar.

⁹³ Latin ve Kiril harfli baskılarda "getdim" şeklinde olan bu kelime Arap harfli metinde "gedim" şeklinde yazılmıştır.

Rüstem Bey (Sahte sadakat ile): Meşhedî İbad, senin yüzüne demiyorum, ama sen bunu bil ki ben seninle akraba olmaktan kendim adına büyük iftihar duyarım. Onun için küçük bir eğlence düzenleyelim. Birkaç eş dost çağırılmışım. Şimdi hemen gelirler, oturup sohbet ederiz.

A 20 Meşhedî İbad: Rüstem Bey! Çok kimseler benimle akraba olmak istediler, hatta valinin tercümanı Cafer Bey'in teyzesinin oğlu Taşdemir Bey - ki bana iki bin Manat para verecektir ve sekiz yüz otuz altı Manat on dört Şahı faizi eder - geçen gün bana diyordu ki: "bir kızım oldu, bırak büyüsün, sana vereceğim." Ama ben her adamla akraba olmak istemiyorum. Sözün kısası... Misafirlerin kim?

Rüstem Bey: Birisi milliyetçi Hasankulu Bey ki, sen onu tanıyorsun.

Meşhedî İbad: İyi tanıyorum, bana iki yüz Manat da borçludur.

Rüstem Bey: Birisi Gazeteci Rıza ki tanıyorsun. Birisi Koçu Asker ki onu da tanıyorsun. Biri de Entelektüel Hasan ki onu tanımazsın. Çünkü o biraz insanlardan kaçan biridir. Çok okumaktan biraz başı hoştur. (Kapı Çalınır.) İşte geldiler. Buyurun buyurun!

(Kapı açılıp⁹⁴ Hasankulu Bey, Rıza, Asker, Hasan ve koro içeri girer. Sonra sahnenin ortasında üçer üçer durup güya sohbet eder gibi okurlar.)

(Musiki)

Hasankulu Bey: Diyorlar ki düğün olacak.

Rıza Bey: Meşhedî İbad kız alacak.

⁹⁴ Latin ve Kiril harfli baskılarda "açılır" şeklinde olan bu kelime Arap harfli metinde "açılıb" şeklinde yazılmıştır.

Asker: Söyle bakayım düğün ne zaman?

Hasan: Doğru mu düğün olacak?

Hepsi: Ne zaman, ne zaman düğün olacak. (2)

A 21
K 85

Rüstem Bey: Allah'ın izniyle çabuk düğün olur.

Rıza Bey: Söyle bakayım düğün ne zaman?

Meşhedî İbad: İnşallah çabuk düğün olur.

Hasan: Doğru mu düğün olacak?

L 121

Hepsi: Ne zaman, ne zaman düğün olacak. (2)

Hasankulu Bey: Kesinlikle bu düğünde...

Hepsi: Bu düğünde...

Hasan: Bu düğünde, bu düğünde, bu düğünde...

Hepsi:

Cep dolacak para ile, (2)

Ne zaman, ne zaman düğün olacak? (2)

Rüstem Bey (Konuşur.): Hazerat!⁹⁵ Vaziyet şahsınıza malûmdur. Ben gözbebeğim olan biricik kızımı bu adamla evlendiriyorum.

⁹⁵ Hazerat: Hazretler, saygıdeğer insanlar, efendiler kelimeleriyle karşılanabilecek bir hitap ifadesidir. Metindeki diyaloglar esnasında aynı anlamı veren, ancak konuşan kişinin dünya görüşü ve kültürüne göre farklılık gösteren kelimeler kullanılmıştır. Gerek bu kelimenin gerekse aynı anlamı veren diğer kelimelerin Türkiye Türkçesine aktarılması, şahısların temsil ettikleri tiplerin zedelenmesi endişesiyle uygun görülmemiştir.

Rıza Bey (Kenara): Adamla mı, yoksa adamın parasıyla mı?

Rüstem Bey: Ve bu akrabalığı kendim için...

Rıza Bey: Para torbası kabul ediyorum.

Rüstem Bey: Büyük bir şeref kabul ediyorum.

Hepsi: Elbette, elbette, Allah mübarek eylesin.

(Bu esnada hizmetçiler içeri girip masa kurarlar ve üzerine içki, kadeh ve meze koyarlar.)

A 22 Rüstem Bey: Hazerat! Rica ederim masaya buyurun, birazcık boğazımızı ıslatalım.

(Meşhedî İbad'dan başka hepsi oturur.)

Rıza Bey: Evet, Meşhedî İbad?

K 86 Meşhedî İbad: Hayır, beni bağışlayın, ben perhizdeyim. Siz kendi işinizle meşgul olun, ben burada otururum. (Beri⁹⁶ tarafta bir koltukta oturur.)

Hasankulu Bey: Hazerat! Rica ediyorum kadehlerinizi doldurun ve bana da izin verin ki birkaç kelime söz söyleyeyim.

Hepsi: Buyur, buyur!

⁹⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda “bir” şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde “beri” şeklinde yazılmıştır.

Hasankulu Bey: Hazerat! Şahsınıza malumdur ki dünya gittikçe kötüleşiyor. Yani ben onu demek istiyorum ki bu dünya gittikçe kötü oluyor. Böyle ki herkesin kalbi bozulup bin türlü hile ile doluyor. Yani ben onu demek istiyorum ki bu dünyada temiz ve saf kalpli adam bulmak çok⁹⁷ zordur.

Meşhedî İbad (Kenara): Bu hususta bana da yazıklar olsun ki, sana iki yüz Manat verdim, iki yıldır da alamıyorum.

L 122

Hasankulu Bey: Yani ben onu demek istiyorum ki bu kadar çirkin yürekli⁹⁸ ve kara kalpli adamlar içinde, bir kişi bile olsa, içi temiz ve kalbi pak adam görmek nasıl büyük mutluluktur. Şimdi⁹⁹ ben onu demek istiyorum ki, işte o kenarda oturan Meşhedî İbad, işte o saf kalpli adamların en büyüğüdür. Onun için bu kadehi onun sağlığına kaldıralım. Yaşasın Meşhedî İbad!

A 23

Hepsi: Yaşasın, yaşasın Meşhedî İbad!

Asker (Ayağa kalkar çok¹⁰⁰ sert konuşur.): Günlerden bir gün akşam¹⁰¹ saat dokuzda pazardan geliyordum.¹⁰² Bir de gördüm ki birisi arkamdan geliyor. Biraz gittim gördüm ki yine geliyor. Dedim ki kesinlikle benim düşmanımdır. O zaman tabancayı belimden çıkardım. (Gösterir.) Havaya kaldırdım. Dedim: Hey, dur! Bir de gördüm ki arkamdan gelen kaçmaya başladı. Hey, dur, hey dur! Durmadı. Pat! Bir kurşun! Bir de gördüm: Şırak!.. Yere yıkıldı. Dedim, bakayım göreyim kimdir, bir de gördüm kim? İşte bu Meşhedî İbad! Dedim galiba adamı öldürmüşüm. Ama Allah'tan olacak

⁹⁷ Latin ve Kiril harfli baskılarda “çok” kelimesi yer almazken Arap harfli metinde bu kelime mevcuttur.

⁹⁸ Bu kelime Latin ve Kiril harfli baskılarda “ürakli” şeklinde yazılmış olmasına rağmen Arap harfli metinde Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstererek “yürekli” şeklindedir.

⁹⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda “imdi” şeklinde yazılmış olan bu kelime Arap harfli metinde “imdi” şeklindedir.

¹⁰⁰ Latin ve Kiril harfli baskılarda kelimenin son sesi olan “k”, Azerbaycan Türkçesinin bir hususiyeti olarak “x” harfiyle karşılanan “h” sesine dönüştürüldüğü halde Arap harfli metinde Türkiye Türkçesine uygun olarak “ç” harfiyle yazılmıştır.

¹⁰¹ Bu kelimedeki “k” sesi Latin ve Kiril harfli baskılarda “x” harfiyle gösterilmiş olmasına rağmen, müellifi hayattayken basılan Arap harfli metinde “ç” ile yazılmıştır.

¹⁰² Bu kelime Latin ve Kiril harfli baskılarda “gälirdim” şeklinde yazılmış, Arap harfli metinde “gedirdim” şeklinde kaydedilmiştir.

kurşun değmemişti. (Yanına gelir.) Sağ ol Meşhedî İbad, sağlığına içiyorum. (Yerine Döner.)¹⁰³

Meşhedî İbad: Çok sağ ol. (Kenara) Bakın, bir alakası var mı?

Rıza Bey¹⁰⁴ (Ayağa Kalkar.): Efendiler,¹⁰⁵ müsaadenizle birkaç kelime söz ifadesine çok ihtiyacım var. (Hiç kimse konuşmaz.) Efendilerim sessiz kalıyorsunuz, acaba müsaade vermiyor musunuz? (Yine hiç kimse konuşmaz.) Efendiler, bir daha cevap vermeyecek olursanız bu anlaşılmaz sessizliğinizi kendim için büyük bir hakaret kabul edeceğim. Bekliyorum efendilerim. (Yine hiç kimse konuşmaz.) Rüstem Bey, bendenizi tahkir etmek fikriniz vardıysa niçin bunu hanenizde icra ediyorsunuz. Bunu başka bir yerde yapmak mümkün değil miydi?

A 24
K 87

Rüstem Bey: Çok sağ ol, çok razıyım.

Rıza Bey (Hiddetli) (Azerbaycan Türkesiyle¹⁰⁶): Canım siz anlamıyor musunuz ki ben ne diyorum? Yoksa dalga mı geçiyorsunuz?¹⁰⁷ Öyle ise ben burada oturmam¹⁰⁸. (Acele papağını giyer.)

Rüstem Bey: Rıza Bey, nereye gidiyorsun?

¹⁰³ Arap harfli metinde “kayıdır” şeklinde yer alan bu açıklama Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

¹⁰⁴ Latin ve Kiril harfli baskılarda “Rza bāy” şeklinde yazılmış olan bu isim Arap harfli metinde sadece “Rıza” şeklindedir.

¹⁰⁵ Hazerat hitabıyla hemen hemen aynı anlamı karşılayabilecek olan bu kelime Rıza Bey’in Osmanlı Türkçesine yakın bir üslúpla konuştuğunu vurgulamak üzere özellikle seçilmiştir.

¹⁰⁶ Arap harfli metinde “öz dilimizce” şeklinde yer alan bu açıklama Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

¹⁰⁷ Latin ve Kiril harfli baskılarda “ya häđarätmi” şeklinde yazılmış olan bu kısım Arap harfli metinde daha farklı olarak “yoşsa zarafat edirseñiz” şeklindedir.

¹⁰⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda Rıza Bey’in Osmanlı Türkçesi üslúbuna uygun olarak “oturmam” şeklinde yazılmış olan bu kelime; Arap harfli metinde, konuşmanın başındaki “öz dilimizce” açıklaması uyarınca “oturmaram” şeklindedir.

Rıza Bey: Canım, ben dalga geçilmeyi kabul edecek¹⁰⁹ adam değilim. On dakikadır söz söylemek için sizden izin istiyorum; ama cevap vermiyorsunuz. Bu büyük bir hakarettir. Sabah, bunu gazetemde yazarım.

Hasankulu Bey: Demek, sen bizden izin istiyormuşsun. Vallahi ben öyle sandım ki sen nutuk atıyorsun, anlayamadım.

Diğerleri: Vallahi biz de anlayamadık.

L 123 Meşhedî İbad: Ama o kadar karmaşık konuşuyorsun ki anlaşılıyor.¹¹⁰
Ne diyorsun? Ben kendim Tarih-i Nadir kitabını yarısına kadar okumuşum ama senin dilini anlamıyorum. Bu cahiller neylesin! (Rüstem Bey kalkıp Rıza'yı oturtur.¹¹¹)

A 25 Rüstem Bey: Allah aşkına bizi üzme, bağışla, anlamadık. Cahil adamlarız.

Hasan¹¹² (Ayağa kalkar.): Gaspoda,¹¹³ bana pazvolit¹¹⁴ eyleyin, bir iki kelime Rüstem Bey hakkında söz söyleyeyim.

Hepsi: Buyur buyur!

Meşhedî İbad: Bakalım bu ne diyor?

¹⁰⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda “hägarät gäbul edän” şeklinde yazılmış olan bu kelime grubu, Arap harfli metinde “zarafät kabul eden” şeklindedir.

¹¹⁰ Anlaşılıyor şeklinde Türkiye Türkçesine aktardığımız bu ifadenin aslı Latin ve Kiril harfli baskılarda “bilmäk olmur” şeklinde olmasına rağmen Arap harfli metinde “bilmek olmuyor” şeklindedir.

¹¹¹ Latin ve Kiril harfli baskılarda “oturdur” şeklinde olan bu kelime Arap harfli metinde “oturduyor” şeklindedir.

¹¹² Latin ve Kiril harfli baskılarda “Häsän bāy” şeklinde yazılan bu şahsın ismi Arap harfli metinde sadece “Hasan” şeklinde kaydedilmiştir.

¹¹³ Hazerat ve efendiler kelimeleriyle aynı anlama gelebilecek olan bu hitap ifadesi Hasan Bey’in Rus hayranlığını ve taklitçiliğini vurgulamak üzere özellikle seçilmiştir. Bu kelimeyle beraber bazı Rusça kelimeler Arap harfli metinde Kiril harfleriyle yazılmıştır.

¹¹⁴ Pazvolit: Rusça” izin” demektir. Arap harfli metinde bu kelime de Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

Hasan: Gaspoda! Platon demiştir ki çelevok jivotnoye obşestvennoye, yani insan bir tür hayvandır.

Meşhedî İbad: Hayvan kendinsin!

Hasan: Meşhur bilim adamı Darwin de herkese dokazat eyledi¹¹⁵ ki insan maymundan türemiştir. Darwin'in bu sözüyle soglasitsiya¹¹⁶ olmak için gidip Afrika'daki "Buşmen"lere¹¹⁷ ve "Kontintot"lara¹¹⁸ bakmak gerekmez. Ancak dovolno çto,¹¹⁹ bizim aramızda oturan Meşhedî İbad'a bakmak lazımdır. (Hepsi başlarını önlerine eğer.) Bu sözlerle ben Meşhedî İbad'ı oskorbit¹²⁰ eylemek istemiyorum. Ben kendim de maymuna benziyorum; ama çok da fazla değil. No¹²¹ Meşhedî İbad ise tamamen orangutan maymunudur. Ben yine pavtorit¹²² eylemek istiyorum ki benim maksadım Meşhedî İbad'ı oskorbit eylemek değil. Ancak ben şunu belirtmek istiyorum ki, pozvolte,¹²³ Meşhedî İbad'ın neyi ve neresi Rüstem Bey'in hoşuna gitmiştir ki güzel kızı Matmazel Gülnaz'ı onunla evlendirir. Yakışıklılığı mı? Hayır! Belirttiğim gibi Meşhedî İbad çirkindir.

K 88

A 26

Meşhedî İbad: İmansızın oğlu imansız! Yatırıp ağzına ağzına vurmali!

¹¹⁵ Dokazat eylemek: İspatlamak demektir. Arap, Kiril ve Latin harfli baskıların her üçünde de "dokazat eyledi" şeklinde geçen bu ifadenin Rusça'dan geçen "dokazat" kelimesi Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹¹⁶ Soglasitsiya: Rusça "katılıyorum" demektir. Hasan Bey'in konuşmasını Rusça kelimelerle zenginleştirme gayreti ona gramer bakımından yanlış cümleler kurdukmakta ve kendisini komik duruma düşürmektedir. Bu kelime de Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹¹⁷ Buşmenler: Güney Afrika'da yaşayan ve vaktiyle Güney Afrika'nın esas ahalisini oluşturan kabilelerin adı.

¹¹⁸ Kontintotlar: Kaynaklarda rastlayamadığımız bu ismin de metindeki bağlamdan hareketle Afrika'da yaşayan bir halkı ifade ettiğini söyleyebiliriz.

¹¹⁹ Dovolno çto: Rusça "yeterlidir" demektir. Bu ifade de Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹²⁰ Oskorbit: Rusça "aşağılama, tahkir" demektir. Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹²¹ No: Rusça'da "ama" demek olan bir bağlaç. Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹²² Povtorit: Rusça "tekrar" demektir. Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹²³ Pozvolte: Rusça "izin verin" demektir. Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

Hasan: Gençliği mi? Hayır, Meşhedî İbad yaşlıdır. Öyleyse neyi? Neujeli,¹²⁴ Meşhedî İbad'ın parası, malı, serveti mi? Hayır hayır, Rüstem Bey paragöz adam değildir. Nakonets¹²⁵ öyleyse neyi? Şimdi açıklayayım. Bakın biz burada şarap içiyoruz; ama Meşhedî İbad içmiyor. Demek ki Meşhedî İbad nedir? Meşhedî İbad samimi Müslümandır; i tak¹²⁶ Rüstem Bey kendi kızını benim mineniyeme¹²⁷ göre Meşhedî İbad samimi Müslüman olduğu için vermiştir. Onun için yaşasın Rüstem Bey.

Hepsi (Yavaşça): Yaşasın, yaşasın.

Rıza Bey: Maşallah bu sözlere!

Hasankulu Bey: Daha fazla nutuk atmaya gerek yok. Ayağa kalkalım.

Hepsi: Kalkalım! (Kalkarlar.)

Asker: Yavaş yavaş gitme zamanı¹²⁸ gelmedi mi?

Hepsi: Evet, vakti geldi.

L 124 Hasankulu Bey: Rüstem Bey Allahaismarladık. (Tokalaşır.) Meşhedî İbad Allahaismarladık. (Tokalaşır.)

A 27 Asker: Rüstem Bey Allahaismarladık, Meşhedî İbad Allahaismarladık.

Hasan: Rüstem Bey Allahaismarladık, Meşhedî İbad Allahaismarladık.

¹²⁴ Neujeli: Rusça “gerçekten” demektir. Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹²⁵ Nakonets: Rusça “nihayet, sonunda” demektir. Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹²⁶ İ tak: Rusça “ve böylece” demektir. Arap harfli metinde Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

¹²⁷ Mineniye: Rusça “fikir, düşünce” demektir.

¹²⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda “vahtı” şeklinde yazılmış olan bu kelime Arap harfli metinde “zamanı” şeklindedir.

Meşhedî İbad (Hiddetli): Cehennem ol o tarafa imansız! Bana maymun deyip sonra da el uzatıyorsun.

Rüstem Bey: Ne oldu?¹²⁹

Hasan: Pozvolte, pozvolte ya yemu zadam merzavsu!¹³⁰ (Hepsi toplanır. Ne oldu deyip ayırırlar. Ortalık karışır.)

(Musiki)

Hasan:

Ben¹³¹ senin dengin değilim, vururum, başını (2)

Darmadağın hep dağılır, kaybol burdan (2)

Hasankulu Bey:

A sefil Hasan yetmez mi, ayıp sana (2)

Entelektüel halinle dövüşürsün (2)

Meşhedî İbad:

Bırak beni ağzını kırayım bu imansızın (2)

Maymun kendisiyken bana maymun diyor (2)

K 89

¹²⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda bu cümle iki kez tekrarlanırken Arap harfli metinde bir kez yazılmıştır.

¹³⁰ Rusça “izin verin, izin verin, ben o haine sorayım” demektir.

¹³¹ 1. teklik kişi zamiri eserin Arap harfli baskısında genellikle” ڤ ” harfiyle başlanarak yazıldığı halde Hasan Bey’in okuduğu bu kısımda Osmanlı sahasında olduğu gibi ” ب ” harfiyle başlanarak yazılmıştır.

Hepsi:

A sefiller ayıptır bu davranışlar (2)

Başkasının evinde kavga edilmez

Başkasının evinde kavga edilmez

Adama yakışmaz, adama yakışmaz

Adama yakışmaz maz maz maz maz ma...z...

Perde

A 28
K 90
L 125

1.2.3. İkinci Perde

(Olay Rüstem Bey'in avlusu ile sokakta geçmektedir. Rüstem Bey'in avlusu duvar ile çevrilidir. Perde kalkınca avluda Server ile Gülnaz görünür. Perdeden önce musiki çalınır.¹³² Sonra¹³³ şehnaz makamında tar çalınır. Perde kalkar.)

Server:

Cihanda var göresin derd-i aşka bir çare
Bu aşk o aşktır ki Mecnun'u koydu avare

Gülnaz:

Bu aşk o aşktır ki Ferhat'a dağı deldirdi
Sonunda kazmayı başına vurdu o biçare

(Musiki)

İkisi Birden:

Çünkü bahar oldu açıldı... Gül açıldı her tarafta

(Musiki)

Çünkü bahar oldu açıldı... Gül açıldı her tarafta
Bülbül etti feryat figan, inleyerek okudu (2)

(Musiki)

Çünkü gördü diken bülbül, dedi ki ey insafsız

¹³² Bu kelime Latin ve Kiril harfli baskılarda "çalınır" şeklinde geçmesine rağmen Arap harfli metinde "çalır" şeklindedir.

¹³³ Latin ve Kiril harfli baskılarda "sonra" şeklinde yazılmış olan bu kelime, Arap harfli metinde "ba'de" şeklindedir.

(Musiki)

A 29

Sende yok aşk ateşi, sakın benim inlememden (2)

K 91

(Musiki)

Âşık odur ki vermiştir canını o canana

(Musiki)

Âşık odur ki vermiştir canını o canana

Vermemişse canını o canana âşık olmaz canana

(Bu esnada Meşhedî ibad elinde bir torba elma ve armutla sokaktan gelip duvarın yanında dikilir.)

Meşhedî İbad: Ben kızla görüşmeye gece gelmek istiyordum;¹³⁴ halbuki gündüz bile bu duvardan atlamak zordur. (Duvardan atlamak ister ama başaramaz.) Yok, galiba mümkün olmayacak. İyisi bir hamal¹³⁵ çağırayım, ayağımın altına yatsın. (Çağırır.) Hey hamal!

Hamal (Koşar.): Ne diyorsun Meşhedî? Yükün nedir? (Halatını çıkarır.)

Meşhedî İbad (Cebinden bir Abbası çıkarır.): Al Abbasıyı, ayağımın altına yat.

Hamal: Meşhedî yoksa hırsızlığa mı gidiyorsun?

¹³⁴ Bu kelime Latin ve Kiril harfli baskılarda “istâyirdim” şeklinde olmasına rağmen Arap harfli metinde “korhdum” şeklindedir.

¹³⁵ Latin ve Kiril harfli baskılarda “hambal” olarak yazılmış olan bu kelime Arap harfli metinde “hamal” şeklindedir.

Meşhedî İbad: Kes sesini ahmak! Nişanlımla görüşmeye gidiyorum.

A 30 Hamal: Meşhedî Allah kuvvet versin, ama dikkat et belimi kırarsın.
(Meşhedî İbad onun beline basar ve duvardan bakar.)

Meşhedî İbad: Hey, hamal o torbayı bana ver!

Hamal: Meşhedî, kıyırdarsam yıkılırsın ki...

L 126 Meşhedî İbad: Bekle bakayım. (İnip torbayı alır. Tekrar çıkarken torba açılıp elma ve armutlar yere dökülür.)

Meşhedî İbad (Duvardan bakar.): Kız da¹³⁶ orada yanında da bir oğlan var. Acaba o kim?

Gülnaz (Onu görür.): Vay babam vay! O kim? Ben kaçıyorum. (Kaçar.)

Meşhedî İbad (Server'e): Oğlan, sen kimsin?

Server: Asıl sen kimsin?

Meşhedî İbad: Ben Meşhedî İbad'ım.

Server: Ben de Server'im.

Meşhedî İbad: Peki, sen orada ne yapıyorsun?

Server: Peki, sen orada ne yapıyorsun?

K 92 Meşhedî İbad: Ben nişanlımla görüşmeye geldim.

¹³⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda yer almayan bu bağlaç Arap harfli metinde mevcuttur.

Server: Ben de nişanlımla görüşmeye geldim.

Hamal: Ay Meşhedî! Belim kırıldı!

A 31

Meşhedî İbad: Haydi sabret, bakayım bu ne diyor! Yiğit, peki sen kimin nişanlısısın?

Server: Yiğit, peki sen kimin nişanlısısın?

Meşhedî İbad: Ben Rüstem Bey'in kızı Gülnaz Hanım'ın.

Server: Ben de Rüstem Bey'in kızı Gülnaz Hanım'ın.

Meşhedî İbad (Hiddetli): Kes sesini ahmak! Sen ne cüretle benim nişanlımın adını ağzına alıyorsun?

Server: Ahmak sensin ki duvara tırmanıyorsun.¹³⁷

Hamal: Ay Meşhedî, belim kırıldı. İn aşağıya!

Meşhedî İbad: Bu altımdaki hamala dua et, yoksa haddini bildirirdim. (İner.)

Server: Bu iş hiç kötü olmadı, bakalım sonu ne olacak.

Hamal: Meşhedî belim kırıldı, bir Abbası daha vereceksin.

Meşhedî İbad (Hamala): Hiç anlamıyorum ki bu nasıl iştir.

¹³⁷ Latin ve Kiril harfli baskılarda “dırmaşmısan” şeklinde olan bu kelime, Arap harfli metinde “dırmaşırsan” şeklindedir.

L 127 Hamal: Meşhedî, galiba kızın iki nişanlısı var.

Meşhedî İbad: Ben kızın helalinden nişanlısı olarak duvarın bu tarafında kalayım, fırıldağın biri de o tarafta olsun. Ey vefasız kadın! (Düşünceye dalar.)

(Musiki)

A 32 Meşhedî İbad (Rast makamında okur.):¹³⁸

Men ne danestem ez evvel ki
To bi mehr-i vefai
Ahd-i nabesten ez an be ki
Ne bendi vü ne pai¹³⁹

Burada benim hatırıma Leyla ve Mecnun'un durumu düşüyor. Mecnun o tarafta feryat figan ediyor. Leyla bu tarafta rakiplerle keyif sürüyor.

(Musiki)

Şimdi ben bu tarafta hamal ile kalmışım
Yârim de o tarafta rakip ile sohbet ediyor

K 93

(Musiki)

Yok, ben o Mecnunlardan değilim. Şimdi gidip koçuları buraya toplayacağım. (Gider.)

(Gülnoz ile Server çıkıp okurlar.)

¹³⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda “rast oğuyur” şeklinde olan bu açıklama kısmı Arap harfli metinde sadece “rast” şeklinde verilmiştir.

¹³⁹ Farsça bir şiir olan bu parça Şirazlı Sadi'den iktibastır. Anlamı şöyledir: Ben senin vefasız olduğunu önceden bilmiyordum; söz vermemek, söz verip caymaktan daha iyidir.

Server (Şikeste-i Fars makamında okur.):¹⁴⁰

Ey melek sîmâ ki senden özge hayrandur sana
Hak bilür insân demez her kim ki insandur sana

Vermeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidan

Zinde-i câvid ana derler ki kurbandur sana¹⁴¹

Gülnaz ve Server (Beraber taksim okurlar.):¹⁴² Güzelim sensin benim

(Musiki)

Mihribanım, yoldaşım

(Musiki)

Daha hiç yoktur gamım

A 33

Çok şükür sana ey Hûda }
Olmadık biz rakibe feda } 2

(Musiki)

Sen benimsin ben senin

(Musiki)

Olamayız başkasının

¹⁴⁰ Latin ve Kiril harfli baskılarda “şikâstâyi-fars oğuyur” şeklinde olan bu açıklama kısmı Arap harfli metinde sadece “Şikeste-i Fars” şeklinde verilmiştir.

¹⁴¹ Bu mısralar Fuzûlî'nin bir gazelinden iktibastır. Bu mısraların okunuşunda Ali Nihat Tarlan'ın “Fuzûlî Divanı Şerhi” isimli eserinden de yararlanılmış; ancak kelime farklılığıyla karşılaşıldığı durumlarda Hacıbeyli'nin metnine sadık kalınmıştır.

¹⁴² Latin ve Kiril harfli baskılarda “Gülnaz ve Sänäm tasnif oğuyurlar” şeklinde yazılmış olan bu kısım, Arap harfli metinde “Bir yerde Tasnif” şeklindedir.

(Musiki)

Hem bir can hem de bir ten

Çok şükür sana ey Hüda }
 Olmadık biz rakibe feda } 2

(Musiki)

Derdime bulmadım deva }
 Kalmadı hiçbir cefa } 2

Sonunda gördük sefa

Çok şükür sana ey Hüda }
 Olmadık biz rakibe feda } 2

Rakibe feda, rakibe feda

¹⁴³Meşhedî İbad: İşitiyor musunuz? Mâni okuyor. (Duvarın deliklerinden bakarlar.)

K 94

¹⁴⁴Asker: Aha!!¹⁴⁵ Kız da okuyor ya!

¹⁴³ Latin ve Kiril harfli metinlerde Meşhedî İbad'ın sözlerinden önce "Bu âsnada Goçu Âsgâr ve başga adamlar gâlib, Mâşâdi İbadla birlikdâ hasarın dalında dayanıb bahırlar" şeklinde bir açıklama vardır. Arap harfli metinde bu açıklama yoktur.

¹⁴⁴ Latin ve Kiril harfli baskılarda Asker'in sözlerinden önce Gülnaz, Fuzûlî'nin ilk iki beytini yukarıda gördüğümüz gazelinin üçüncü beytini oluşturan "Âlem-i pervâne-i şem'-i cemâlün kıldı ışk / Cân-ı âlemsin fidâ her lâhza min candur sana" mısralarını okur. Gülnaz'ın okuduğu bu mısralar Arap harfli metinde yoktur.

¹⁴⁵ Bu ünler Latin ve Kiril harfli baskılarda "oĥa" şeklinde yazılmışken Arap harfli metinde "oĥo" şeklindedir. "Oĥo" ünlemi Azerbaycan Türkçesinde şaşkınlık, hayret ve sevinç bildirir. "Oĥa" ünlemi ise Türkiye Türkçesinin tersine büyükbaş hayvanları yürütmek için söylenir.

L 128 Meşhedî İbad: Şimdi anladın mı işin ne halde olduğunu?

A 34 Asker: Meşhedî İbad, sana zahmet buraya bir bak. (Öne yürüyerek konuşur.) Bin Manat bana bin Manat da adamlarıma, toplam iki bin Manat para verirsin.¹⁴⁶

Meşhedî İbad: Ben garip, o kadar parayı nereden bulup sana vereyim.

Asker: Kendin bilirsin. İstersen çıkar gideriz. Sen de toplum içinde rezil olursun. Hiç kimse de seninle alışveriş yapmaz. Senin gibi namussuz adamı biz içimize almayız. Haydi, gidelim.

Meşhedî İbad: Buraya bir bak, tamam veririm. Sabah gelip paraları al. Ama şimdi bir an evvel bu oğlanı öldür; Yoksa onun sesini işittikçe bağrım çatlıyor.

Koçular:

Ey kimsin orada, aç kapıyı
Aç kapıyı, gelip seni öldürelim
Silah doludur, hazır etmişiz
Aç kapıyı, gelip seni öldürelim
Ey kimsin orada, aç kapıyı
Aç kapıyı, gelip görelim, kimdir o
Ey kimsin, aç kapıyı
Aç kapıyı, gelip seni öldürelim

A 35 Gülnaz:¹⁴⁷ Ah, Server korkuyorum. Seni öldürür¹⁴⁸ bunlar.¹⁴⁹ Gel, çabuk buradan kaçalım. Çabuk çabuk,¹⁵⁰ gidelim başka şehire.¹⁵¹

¹⁴⁶ Latin ve Kiril harfli metinlerde Asker'in ikinci cümlesinden önce Server, Fuzûlî'nin gazelinden iktibas edilen "Çıkma yârum geceler ağıyar ta'nından sakın / Sen meh-i evc-i melâhetsen bu noksandur sana" mısralarını okur. Bu kısım Arap harfli metinde yoktur.

¹⁴⁷ Latin harfli metinde, burada "oğuyur" şeklinde bir açıklayıcı ibare vardır. Arap ve Kiril harfli metinlerde ise böyle bir açıklama mevcut değildir.

K 95

Ah Server korkuyorum
 Açma gel kapıyı sen
 Yoksa seni öldürür
 Koçunun kurşunu
 Gel beri Server gel!

Koçular:
 Aç kapıyı!

Server:
 Söyleyin göreyim siz
 Ne istiyorsunuz benden
 Ne lazım size bu evden
 Ta halkın kapısından

Korkmuyorum ben sizden
 Ne biliyorsanız yapın
 İyisi şu ki siz gidin
 Kendi işinize gücünüze

Koçular:
 Sensin Meşhedî İbad'ın
 Gelinini elinden alan
 Sensin halkın evini yıkan
 Sende vardır çok günah
 Geldik seni öldürmeye

¹⁴⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda “öldürär” şeklinde olan bu kelime Arap harfli metinde “öldüre” şeklindedir.
¹⁴⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda “bunlar” şeklinde olan bu kelime Arap harfli metinde “bular” şeklindedir.
¹⁵⁰ Latin harfli metinde” tüz” şeklinde tek kelimededen oluşan bu ifade Arap ve Kiril harfli baskılarda “tez tez” şeklinde ikileme oluşturacak biçimde yazılmıştır.
¹⁵¹ Latin harfli metinde “oğuyur” ibaresine bağlı olarak manzum olarak verilen bu kısım, Arap ve Kiril harfli baskılarda nesir halinde kaydedilmiştir.

Ta ki Meşhedî hoş olsun
 Biz de ondan para alalım
 Eğlenceyle meşgul olalım

L 129

Asker (Koçulara): Çıkarın silahları, hazır olun. ¹⁵²Bir, iki, üç dediğimde siz ateş edin! Hazır olun! Bir, iki... (Server ıslık çalar. Polis çağırır. Koçular hemen o anda bırakıp kaçarlar. Hamal ile Meşhedî İbad da kaçar. Server Güler.)

A 36

Gülnaz: Ah, korkudan yüreğim ağzıma geldi.

Server: Hiç korkma, yanıma gel, odaya gidelim. (Giderler.)

(Bu esnada Rüstem Bey sokaktan görünüp, avluya girmek ister.)

Rüstem Bey: Belki Meşhedî İbad'ın bir iki bin Manat parasını aldım, ama Gülnaz'a içim acıyor. Zavallı mutsuz olacak. Benim kızım Meşhedî İbad'ın dengi değil; ama elden ne gelir. Parasızlığın gözü kör olsun. (İçeri girmek ister. Bu esnada Server de avludan çıkar. Birbirlerini görüp bir süre şaşkınlık içinde bakışırlar.)

Rüstem Bey: Sen kimsin ve benim evimde ne yapıyorsun?

Server: Ben bir öğrenci delikanlıyım ve senin evinde hiçbir şey yapmıyorum.

(Gülnaz ile Sanem çıkarlar.)

K 96

Rüstem Bey (Hiddetli): Çabuk söyle bakayım, hangi cüretle benim evime geliyorsun?

¹⁵² Latin ve Kiril harfli baskılarda kelimenin başında “mân” 1. teklik kişi zamiri vardır. Arap harfli metinde ise bu şahıs zamiri yoktur.

Gülnaz: Öldürecek, hepimizi mahvedecek.

A 37

Sanem: Allah'ım sen biz zavallıları koru.

Server: Ben senin evine hiçbir vakit gelmezdim, eğer kızına âşık olmasaydım ve kızın da bana âşık olmasaydı.

Rüstem Bey (Hırs ile): Ne biçim konuşuyorsun, nasıl cüret ediyorsun? Şimdi başına bir kurşun sıkarım ki beynin dağılır.

Server: Kurşunu ben kendim sıkacağım.

Rürtem Bey: Kime?

Server: Kendime.

Rüstem Bey: Bu nasıl söz?

Server: Çünkü ben Gülnaz'ı öldürdükten sonra daha fazla yaşayamam.

Rüstem Bey (Hiddetli): Sen benim kızımı öldüremezsin.

Server: Senin haberin olmayacaktır.

Rüstem Bey: Niçin?

L 130

Server: Çünkü önce seni öldüreceğim.

Rüstem Bey (kendini kaybeder.):¹⁵³ Bu ne konuşuyor, acaba deli midir nedir?

A 38 Server: Bak, sen bu kızı mutsuz etmek istiyorsun. Ama ben Server, sen Rüstem Bey'e diyorum ki eğer onu bana vermezsen o zaman bir kurşun sana, bir kurşun kıza ve bir kurşun da kendime sıkacağım, vesselam.¹⁵⁴ (Gider.)

Rüstem Bey: Yeğenim, bir buraya bak! (Server döner.)¹⁵⁵ Ama ben başkasına söz verdim, iş işten geçti.

Server: Eğer sen benim dediğime razı olursan ben işi düzeltirim.

Rüstem Bey: Nasıl düzeltirsin?

Server: Önce söyle bakayım, hiddetin geçti mi?

Rüstem Bey: Geçti.

(Server eğilip onun kulağına bir şeyler söyler.)

Rüstem Bey: Peki yap bakalım, öyle de iş olur mu?

Server: Ölümü gör, ben doğru söylüyorum. Razı mısın?

K 97 Rüstem Bey: Tamam razıyım, ama eğer başaramazsan?

Server: O zaman kızı kime istersen ver.

¹⁵³ Arap harfli metinde “karıhımış” şeklinde yer alan bu açıklayıcı ifade Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

¹⁵⁴ Arap harfli metinde yer alan bu “vesselam” ifadesi Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

¹⁵⁵ Arap harfli metinde yer alan bu açıklayıcı bilgi Latin ve Kiril baskılarda yoktur.

Rüstem Bey: Çok güzel.

Server: Ama sen Meşhedî İbad'a hiçbir söz söyleme ve onu düğün yapması için acele ettir.

(Musiki)

Rüstem Bey: Çok güzel. Galiba aklıma yattı.

Server: Bak iş tuttu tuttu ve eğer ki tutmadı...

¹⁵⁶Hepsi: Vebali¹⁵⁷ Server'in boynuna! (2)

A 39

Server: Eğer işi düzeltemezsem

Rüstem Bey: Düzeltemezsen

Server: Beceremezsem

Rüstem Bey: Beceremezsen

Hepsi: Vebali Server'in boynuna! (2)

L 131

(Musiki çalınır, oynarlar ve sonra giderler.)

(Meşhedî İbad perişan ve pejmürde bir halde sokakta görünür. Hamal da arkasındadır.)

(Musiki)

¹⁵⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kelimedden önce “musiği” şeklindeki bir ifadeyle açıklama yapılmıştır. Arap harfli metinde bu açıklama yoktur.

¹⁵⁷ Bu kelime Arap harfli metinde “babalı”, Kiril harfli metinde “babalın” ve Latin harfli metinde “babalı” şeklindedir.

Meşhedî İbad (Bayatî makamında okur.):¹⁵⁸

Ayrı düştüm yârimden
Vazgeçmişim canımdan
O kadar aklımı kaybetmişim ki
Adımı unutmuşum

Hamal:

Ben âşık o köye de
İşte o köye de bu köye de
Böyle garip oğlan koymuşsun
A beni dünyaya getiren baba

(Sokaktaki adamların hepsi buraya toplanır.)

A 40
K 98

Meşhedî İbad:

İşlerimin hepsi ters gitti
At aradım çulum gitti
Genç kıza bel bağladım
Beş bin Manat param gitti

¹⁵⁹Adamlar:

Evvelden dost idin yâd oldun neden (2)
Seni koydu kaçtı o nazik beden
Ay böyle iş olmaz, çocuk, hiç böyle iş olmaz
Aman, aman, aman, aman
Ay böyle iş olmaz, çocuk, hiç böyle iş olmaz

¹⁵⁸ Arap harfli metinde “bayatî” şeklinde geçen bu açıklama ifadesi Kiril harfli metinde “bayatî oğuyur”, Latin harfli metinde ise “çoban-bayatî oğuyur” şeklindedir.

¹⁵⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kısımdan önce “musîgî” şeklinde bir açıklama vardır. Arap harfli metinde bu açıklama yoktur.

Meşhedî İbad:

Evvelden bilseydim parayı vermezdim (2)

Milletin cebini doldurmazdım

Ay maralım Gülnaz, çocuk, ay maralım Gülnaz

Aman, aman, aman, aman

Ay maralım Gülnaz, çocuk, ay maralım Gülnaz

Adamlar:

Dedin yaşlılıkta bir kız alasin (2)

Genç kızı alıp eve koyasin

Ay böyle iş olmaz, vallahi...¹⁶⁰

Hamal:

A Meşhedî belim kırıldı, sen gel bir Abbasi daha ver.

Meşhedî İbad (İyice sinirli):

A 41 A sefil, defol başımdan. Ben neyin derdindeyim, sen neyin derdindesin. Keşke benim de derdim senin gibi bir Abbasi olsaydı.

(Hasankulu Bey gelir.)¹⁶¹

Hasankulu Bey: Meşhedî İbad selamün aleyküm. Meşhedî bu nasıl iştir. Duydum ki kızın iki nişanlısı varmış.

Meşhedî İbad: A Hasankulu Bey, Allah aşkına insaf edin, senin yanında Rüstem Bey kızı bana verdiği söylemedi mi?

Hasankulu Bey:¹⁶² Dedi.

¹⁶⁰ Arap harfli metinde “vallah” şeklinde yer alan bu son kelime Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

¹⁶¹ Bu açıklama Latin ve Kiril harfli baskılarda “millätpäräst Häsängulu bäy gälir” şeklindedir. Arap harfli metinde milletperest ifadesi yer almamıştır.

Meşhedî İbad: Sonra beni evine çağırmadı mı?

Hasankulu Bey: Çağırıldı.

K 99 Meşhedî İbad: Siz de misafir gelmediniz mi?

L 132 Hasankulu Bey: Geldik.

Meşhedî İbad: Misafirlikte beni tebrik etmediniz mi?

Hasankulu: Ettik.

Meşhedî İbad: Birisi de orada bana maymun demedi mi?

Hasankulu Bey: Dedi.

Meşhedî İbad: Ben de onunla dövüşmedim mi?

Hasankulu Bey: Dövüştün.

A 42 Meşhedî İbad: Siz de bizi ayırmadınız mı?

Hasankulu Bey: Ayırdık.

Meşhedî İbad (Sertçe): Peki bu nasıl bir kelektir ki Rüstem Bey bana reva görüyor. Kendisi de zaten benim beş bin Manat paramı yedi.

Hasakulu Bey: Sen hiç dert etme, işi düzeltmek kolaydır. İstersen ben düzeltirim!

¹⁶² Latin ve Kiril harfli baskılarda “Häsängulu bäy” şeklinde geçen bu isim Arap harfli metnin bu kısmında ve bundan sonra gelen daha bazı yerlerde “H.kulu” şeklinde kısaltılarak verilmiştir.

Meşhedî İbad: Hay Allah atana rahmet eylesin. Düzelt düzelt, yoksa hâlim çok perişandır.

Hasankulu Bey: Çok güzel, o zaman çabuk bana beş yüz Manat para ver, çünkü bu işte birazcık para lazımdır.

Meşhedî İbad (Hayretle): Ne? Beş yüz Manat para mı vereyim?

Hasankulu Bey: Elbette, parasız olmaz ki!

Meşhedî İbad: Vallahi ben mahvoldum, ben bittim. Ben bu kadar parayı nereden bulup vereyim.

Hasankulu Bey: Kendin bilirsin, ama bence beş bin Manat veren adam beş yüz de verebilir. Çok para değil.

Meşhedî İbad (Eline koynuna sokup para çıkarır.): Madem değirmenci oldun, çağır gelsin buğday, Köroğlu!¹⁶³ Bu yüz, bu iki yüz, bu üç yüz, sen de bana iki yüz boşlusun, beş yüz eder.

Hasankulu Bey: Ha! Şimdi işi düzeltirim, ancak sen gazeteci Rıza'yı da bir gör. Çünkü Rüstem Bey gazeteden çok korkar. (Bakar.) İşte bak, kendisi de geliyor.

(Rıza gelip Hasnakulu Bey'e selam verir ve Meşhedî İbad'ın yanına gider.)

¹⁶³ Bu ifadede Köroğlu destanına bir telmih vardır. Köroğlu destanının Azerbaycan varyantında Köroğlu'nun değirmenci kılığına girmesine atfen söylenen bu ifade, kendi iradesiyle yanlış bir yola giren bir kişinin bazı neticelere katlanması gerektiğini ifade eder.

K 100
L 133

Rıza Bey: ¹⁶⁴ Salamün aleyküm Meşhedî! Bu ne haldir, kızın iki nişanlısı varmış diyorlar.

Meşhedî İbad: Ay Rıza Bey! Senden bir ricam var, sen gel kalemi eline al ve bu durumu gazetede yaz. Rüstem Bey'i rezil et, çok rica ediyorum.

Rıza Bey: Bağışlayın Meşhedî, ben istediğimizi yapamam.

Meşhedî İbad: Niçin?

Rıza Bey: Çünkü bu tür işler benim mesleğime aykırıdır. Bu iş senin özel işindir. Toplumla ne alakası var ki gazetede yazayım.

Meşhedî İbad: Rıza Bey, vallahi bu aslında tam bir gazete haberidir.

Rıza Bey: Yok Meşhedî, yapamam. Ve hiçbir zaman mesleğime aykırı iş yapmam.

Meşhedî İbad (Elini cebine sokup bir yüzlük çıkarır ve güya kâğıtmış gibi gösterir.): Rıza Bey, yani bu parça kâğıdı yazmak zor şey midir?

A 44

Rıza Bey (Parayı görür.): Ha! O başka mesele. Senin ne demek istediğini şimdi anladım. Yazarım, çok güzel yazarım.

Meşhedî İbad: Bak, öyle yaz ki insanlar okuyup Rüstem Bey'e şey etsin... Adı neydi... Siz ona ne diyorsunuz?

Rıza Bey: İzhar-ı nefret.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Latin ve Kiril Harfli metinlerde "Rza bāy" şeklinde yazılmış olan bu isim Arap harfli metinde "Rıza" şeklindedir.

¹⁶⁵ İzhar-ı nefret eylemek: Nefretini bildirmek.

Meşhedî İbad: He he, izhar-ı nefret, izhar-ı nefret.

(Bu sırada Entelektüel Hasan gelir.)

Hasan: Sen geçen sefer bana oskorbit eyledin. Za to¹⁶⁶ ben seni mahkemeye verdim.

Meşhedî İbad: Allah aşkına bırak benim yakamı. Bana maymun dediğin yetmedi bir de mahkemeye mi veriyorsun?

Hasan: Hayır, bırakmam. Mahkemede hesap vereceksin.

Meşhedî İbad: Ey ahali, ben burada kendi derdime düşmüşüm. Bu da gelip diyor ki “seni mehkemeye veriyorum.”

Hasankulu (Meşhedî’yi kenara çeker.): Meşhedî, şuna bir kemik at, def olsun!

Meşhedî İbad: Yani buna da mı para vereyim?

K 101
L 134

Hasankulu: Elli Manat verirsen¹⁶⁷ yakamı bırakır.

Meşhedî İbad: Yani buna da mı para vereyim?¹⁶⁸ (Çıkarır.) Al haydi al, def ol başımdan.

A 45

Hasan: Eto drugoye delo.¹⁶⁹ Dava dilekçemi geri alırım.

¹⁶⁶ Za to: Rusça “onun için” demektir. Bu kelime Arap harfli metinde Kiril harfleriyle yazılmıştır.
¹⁶⁷ Latin ve Kiril harfli baskılarda “bir elli Manat ver” şeklinde geçen bu ifade Arap harfli metinde “bir elli Manat versen” şeklindedir.
¹⁶⁸ Meşhedî İbad tarafından ikinci kez tekrarlanan bu ifade Latin ve Kiril harfli baskılarda olmamasına rağmen Arap harfli metinde mevcuttur.
¹⁶⁹ Eto drugoye delo: “Bu başka mesele, şimdi iş değişti” anlamlarında kullanılan Rusça bir ifadedir.

Meşhedî İbad: Dirigoy, ya artık dirigoy!

Hamal: Ey Meşhedî, bu kadar millete para dağıtıyorsun, bana da bir Abbası ver. Belimi kırdın!

Meşhedî İbad: Def ol, gözüm görmesin. Beni soymadık bir sen kalmıştın zaten. (Hamalın üstüne yürür. Hamal kaçır, ama sonra yine gelir.)

Hasankulu Bey: Hazerat! Gelin bu meseleyi müzakere edelim. Ama, Rüstem Bey'in yaptığı gibi de yapılmaz ki! Bu adama da yazıktır. Hem parası gidiyor hem kendisi rezil oluyor. Gelin şimdi Rüstem Bey'i buraya çağıralım ve onunla seryoznı¹⁷⁰ konuşalım!

Hepsi: Elbette, elbette! (Kapıyı çalarlar, Rüstem Bey gelir.)

(Musiki)

Böyle olmaz ki sen
Aldatıyorsun bizi
Sen veriyorsun kızı
Başka adama kocaya gitsin (2)
O zaman bu garip ne etsin (2)

Meşhedî İbad:
Allah'a and olsun
Budur diyorum
Kızı bana, kızı bana
Gerek veresin
Vermezsen eğer
Adını karalarım

¹⁷⁰ Seryoznı: Rusça "ciddi" anlamına gelen bir kelime.

A 46

Çünkü ben bir adamım
Bakmam beye

Hepsi: Böyle olmaz ki sen ilh...¹⁷¹

Rüstem Bey:¹⁷² Sözün doğrusu, ¹⁷³ne dediğinizi anlamıyorum!

Meşhedî İbad: Nasıl anlamıyorsun? Benim paramı yiyip yalandan kızı bana vereceğini söylüyorsun. Ama başkasına veriyorsun.

Rüstem Bey: Kim diyor onu?

Meşhedî İbad: Kendi gözümle gördüm ki senin kızının yanında genç bir oğlan duruyordu. Kim olduğunu sorduğumda, “kızın nişanlısıyım” dedi.

Hamal: Doğrudur, ben de gördüm.¹⁷⁴

K 102

Rüstem Bey: Ha ha ha! O sana şaka yapmış. Biliyor musun o kimdir? O, kızın öz dayısıdır. Seni kandırmış. Sen de inanıyorsun ve bir de (onlara) Hasankulu Bey, Rıza Bey size yazıklar olsun ki böyle saçma bir söze inanıp benim kapıma dayanıyorsunuz. Size çok darıldım.

L 135

Hasankulu Bey: Rüstem Bey, vallahi bağışla. Bizi Meşhedî İbad yoldan çıkardı.

¹⁷¹ Arap ve Kiril harfli metinlerde bu şekilde kısaltılmış olarak verilen bu kısım Latin harfli baskıda yukarıda olduğu gibi tam olarak verilmiştir.

¹⁷² Latin harfli metinde burada “danışığ” şeklinde bir açıklama yer almıştır. Halbuki Arap ve Kiril harfli baskılarda bu açıklama yoktur.

¹⁷³ Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kelimedden önce 1. teklik kişi zamiri olan “mân” kelimesi kullanılmıştır. Ancak bu kelime Arap harfli metinde yoktur.

¹⁷⁴ Hamala ait olan bu ifade Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur. Ancak yazarı hayattayken yapılan Arap harfli baskıda mevcuttur.

Rıza Bey: Allah aşkına bize darılma. Burada Rus demişken nedorazumeniya¹⁷⁵ meydana geldi.

A 47

Meşhedî İbad (Rüstem Bey'e doğru gidip elinden tutar.): Bağışla bey, Allah senden razı olsun ki bizi şek şüpheden¹⁷⁶ kurtardın. Ama vallahi halim çok perişan olmuştu. Ben de diyordum ki Rüstem Bey böyle bir şey yapacak insan değildir. Sözün kısası şeytana uyduk. (Gülerek) Rüstem Bey, ben istiyorum ki düğünü bugünlerde başlatalım. Ne dersin?

Rüstem Bey: Çok da güzel olur. Ne kadar tez olsa o kadar iyidir.

Meşhedî İbad: O zaman ben bugün istihareye yatarım, bu yakın, hoş günlerin birinde düğünümüzü başlatırız.

Hepsi: Allah mübarek eylesin.

Beyler:¹⁷⁷ Meşhedî İbad, o zaman bir düğün hamamında yıkanalım!¹⁷⁸

Meşhedî İbad: İnşallah, bir yerde yıkanırız. (Kenara) Ama bir şartla: Hamam parası sizden...

(Musiki)

¹⁷⁵ Nedorazumeniya: Rusça “yanlış anlaşılmalr” anlamına gelen bir sözdür.

¹⁷⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda “şakki-şühä” şeklinde bir terkip halinde kaydedilen bu kelimenin Arap harfli metin göz önüne alındığında “şek şübhe” şeklinde bir tekrar grubu olduğu ve bu kelimelerle bir terkip meydana getirilemeyeceği görülmektedir.

¹⁷⁷ Arap harfli metinde “beğler” şeklinde yer alan bu ifade Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur. Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kısım üstteki ifadeyle birleştirilerek verilmiştir.

¹⁷⁸ Elimizdeki Arap, Kiril ve Latin harfli baskıların üçünde de mevcut olan hamamla ilgili bu ifadeler eserin elimizde olmayan ilk baskılarında yoktur. Eser ilk kaleme alındığında üçüncü perdedeki hamam sahnesi henüz mevcut değildi. Bu yüzden o sahneye hazırlık aşaması mahiyetinde olan bu ifadeler de ilk baskıda mevcut değildi.

Meşhedî¹⁷⁹ İbad çok mübarek olsun }
 Düğünün senin çok mübarektir } 2 defa

Meşhedî İbad: Çok sağ olun, çok¹⁸⁰ razıyım ben. Zahmet edip işi düzelttiniz.

Hepsi:

Meşhedî İbad çok mübarek olsun
 Düğünün senin çok mübarek olsun
 Çok mübarek olsun çok mübarek
 Olsun olsun olsun olsun

A 48

Perde

¹⁷⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda burada “Mâşdi” şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde “Meşhedî” şeklindedir.

¹⁸⁰ Latin ve Arap harfli baskılarda “çoğ da” şeklinde geçen bu ifade Arap harfli metinde “çoğlu” şeklinde geçmektedir.

A 48
K 103
L 136

1.2.4. Üçüncü Perde

(Olay bir hamamın soyunup giyinme yerinde geçer. Sol tarafta (salondan bakarken) kapı ve merdiven, sağ tarafta, köşede hamamın yıkanma yerine giren kapı var. Ortada havuz ve çeşme, üstünde kandil asılıdır. Hamamcı Meşhedî Gazanfer sarı kürke bürünmüş, dış kapının solunda kendi yerinde oyalanır. Önünde mangal, üstünde güveç, yanında küçük bir sandık... Kendisi de pipo içer. Ondan biraz sağ tarafta tellak Usta Muharrem, Kerbelayî Nasir'in saçını keser. Biraz ileride zurnacılar oturmaktadır. Bir kenarda birkaç hamam görevlisi ellerinde kırmızı peştamal, paçaları sıvayıp dururlar.)

(Musiki)

(Perde)¹⁸¹

Hepsi (Okurlar.):

Hamamın içinde de dışında (2 defa)

Yaz, güz, kış, bahar¹⁸² sıcak, serin var

Zengin, fakir! Gel gel, yerin var

Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!!

Hamamdan Bir Ses: Gel ey ha!! Bir yumurta!!

Hepsi:

Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var

Zengin, fakir! Gel gel, yerin var

Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!¹⁸³

¹⁸¹ Latin ve Kiril harfli baskılarda yer almayan bu perde ifadesi Arap harfli metinde mevcuttur.

¹⁸² Azerbaycan Türkçesinde “yay, yaz, kış, bahar” şeklinde geçen bu mevsim adlarından “yaz” ve “bahar”ın her ikisinin de ilkbahar mevsimini karşılaması sebebiyle “yaz” kelimesi metnin orijinaline uygun olmadığı halde tarafımızdan Türkiye Türkçesine “güz” şeklinde çevrilmiştir.

¹⁸³ Arap harfli metinde mevcut olan bu üçüncü mısra Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

A 49

(Musiki)

(Musiki çalarken tellak saç keser, hamamcı pipo içer.)

Meşhedî Gazanfer (Konuşur.):¹⁸⁴ Hakikaten, herbir şeyi düşündüğümde yine görüyorum ki, dünyada hamamdan daha eğlenceli bir yer varsa yine hamamdır. Sanmayın ki, kendim hamamcı olduğum için böyle konuşuyorum. Hayır! İnsan konuşurken insafli konuşmalı: Kışın soğukunda nerede ısınabilirsin?

K 104 Hepsi: Hamamda!

Meşhedî Gazanfer: Yazın sıcaklığında nerede serinleyebilirsin?

Hepsi: Hamamda!

Meşhedî Gazanfer: Daha kim hamamın kötü bir şey olduğunu söyleyebilir ki?

Hepsi: Hiç kimse!

Meşhedî Gazanfer: Madem, böyle de!

A 50 Usta Muharrem: Ben tellağım. Kendim de ömrümün çoğunu hamamda geçirdim, hiç de hayıflanmıyorum! Çünkü bakıp görüyorum ki benim için hamamdan başka hiçbir yerde hoş vakit geçmiyor. Millet gidiyor, ne derler, kulübe; benim kulübüm hamamdır. Millet gidiyor tiyatroya; benim tiyatrom hamamdır. Çalışıp yorulduktan sonra nerede istirahat edebilirsin?

L 137

¹⁸⁴ Arap harfli metinde “danışık” şeklinde yer alan bu açıklama Latin harfli baskıda “danışır” şeklindedir. Kiril harfli metinde ise böyle bir açıklayıcı ibare yoktur.

Hepsi: Hamamda!

Usta Muharrem: Nerede bir parça eğlenebilirsin?

Hepsi: Hamamda!

Usta Muharrem: Daha kim hamamın kötü bir şey olduğunu söyleyebilir ki?

Hepsi: Hiç kimse!

Usta Muharrem: Madem öyle, de gelsin!

(Musiki)

Hepsi:

Hamamın içinde de dışında (2 defa)

Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var

Zengin, fakir! Gel gel, yerin var

Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!

Hamamdan Bir Ses: Gel ey ha! Bir sigara, bir de ağızlık. (Getirirler.)

Hepsi:

Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var

Zengin, fakir! Gel gel, yerin var

Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!

(Musiki)

Kerbelayî Nasir (Tellak bıçağı bilerken): Benim okumam yazmam yok; ama kitapta yazılanlardan okuyorlardı. Ben de iştim: Müslüman padişahları

K 105 bir yerde şehir kurduklarında ilk önce hamam yaptırmışlar, ondan sonra kervansaray, ondan sonra mescit. Şimdi insafılı konuşalım:¹⁸⁵ Tozun toprağın¹⁸⁶ içinde çalışıyorsun, kire pisliğe batıyorsun, peki sonra nerede temizleniyorsun?

Hepsi: Hamamda!

Kerbelayî Nasir: Nerede pâk olursun?

Hepsi: Hamamda!

Kerbelayî Nasir: Daha kim hamamın kötü bir şey olduğunu söyleyebilir ki?

Hepsi: Hiç kimse!

Kerbelayî Nasir: Madem böyle!

Meşhedî Gazanfer: Padişah dedin de aklıma geldi. Hamam şimdi kıymetten düşmüştür. Eski zamanlarda hamamın büyük kıymeti varmış. Bütün şairler, söz ustaları, masal anlatanlar, dervişler hepsi hamama toplanıp, güzel güzel sohbetlerle hamam ehline feyiz verirlermiş. Nerede şirin şirin sohbet işitirsin?

A 52

L 138

Hepsi: Hamamda!

Meşhedî Gazanfer: Nerede dünya kaygısını aklından çıkarırsın?

¹⁸⁵ Arap harfli metinde “danışak”, Latin harfli metinde “danışağ” şeklinde olan bu kelime Kiril harfli metinde ise “danışmağ” şeklindedir.

¹⁸⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda Azerbaycan Türkçesi hususiyetlerine göre “torpağın” şeklinde yazılmış olan bu kelime Arap harfli metinde ise Osmanlı Türkçesiyle benzerlik göstererek “toprağın” şeklinde yazılmıştır.

Hepsi: Hamamda!

Kerbelayî Nasir: Daha kim hamamın kötü bir şey olduğunu söyleyebilir ki?

Hepsi: Hiç kimse!

Meşhedî Gazanfer: Madem öyle ise de gelsin!

(Musiki)

Hepsi:

Hamamın içinde de dışında (2 defa)

Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var

Zengin, fakir! Gel gel, yerin var

Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!

Hamamdan Bir Ses: Gel ey ha! Bir bardak su, içinde kamış.
(Getirirler.)

Hepsi:

Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var

Zengin, fakir! Gel gel, yerin var

Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!

(Musiki)

A 53
K 106

Usta Muharrem: Allah sizi inandırsın, birçok hastalıklar var ki tahsilini tamamlamış hekimler derman bulamaz. Ama hastayı hamama getirdikleri anda iyileşip ayağa kalkar. Ayrıca hamam öyle bir şeydir ki, insana güzellik verir, kıymetini arttırır. Kendiniz söyleyin, nerede güzel kan aldırılır?

Hepsi: Hamamda!

Usta Muharrem: Nerede güzel saç kestirilir?

Hepsi: Hamamda!

Usta Muharrem: Nerede güzel kına yakılır.

Hepsi: Tabii ki hamamda!

Usta Muharrem: De, madem böyle!

Meşhedî Gazanfer: Kına dedin de aklıma Sadi aleyhürrahmanın bir şiiri düştü. Rahmetli, bir gün hamamda yıkanırken dostundan kına almış, kokusundan bayılmış ve o hususta bir şiir söylemiş:

L 139

Gil-i hoşbuyî der hamâm rûzî
Resid ez dest mahbûbî be destem
Bedû goftem ki meşkî, yâ amberî
Ki, ez bûyî dilâvîz tu mestem

A 54

Begofta men gil-i nâçîz bûdem
Velîkin müddetî bô gül neştem
Kemal-i hemnişîn her men eser gerd
Ve ger ne men hemân hâkem ki hestem¹⁸⁷

¹⁸⁷ Şirazlı Sadi'den alınmış olan bu şiirin anlamı şu şekildedir: “Bir gün hamamda hoş kokulu bir çamur dostun elinden benim elime geçti. Ona dedim ki sen misk ü amber misin? Senin kalplere işleyen kokundan mest oldum. Dedi, ben değersiz bir çamur idim. Lakin bir müddet gülle beraber bulundum. Dostumun fazileti bana tesir etti. Eğer böyle olmasaydı ben yine toprak olarak kalırdım.”

İnanın ki, eğer Sadi aleyhürrahman hamama gelmeseydi, hiçbir zaman bu şiiri yazamazdı. Hal böyleyken kim hamamın kötü bir şey olduğunu söyleyebilir ki?

Hepsi: Hiç kimse!

Meşhedî Gazanfer: Madem öyle ise de gelsin!

(Musiki)

Hamamın içinde de dışında (2 defa)
Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var
Zengin, fakir! Gel gel, yerin var
Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!

Hamamdan Bir ses: Gel ey ha!! Havlu! Getirin buraya! (Hamam görevlileri havlu ile gelirler.)

K 107

Hepsi:
Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var
Zengin, fakir! Gel gel, yerin var
Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!

A 55

Hamam Görevlisi (İçeriden gelir.): Bey hamamdan çıkıyor. (Zurnacılar çalmaya başlarlar. Perde iner; ama zurna sesi gelmeye devam eder. İki dakika sonra perde kalkar. Zurna sesi kesilir. Sahnede kiler giyinmelerini tamamlarlar. Meşhedî İbad yakasını düğmeler. Sonra¹⁸⁸ eline aynayı alıp sakalına bakar. Hasankulu Bey cüppesini giyer. Rıza Bey papyonunu takar. Hasan Bey saçını tarar. Asker, çizmelerini giyer. Hamal dolağını dolar. Diğerlerinin de kimisi başını kurular, kimisi düğmelerini ilikler.)

¹⁸⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda “sonra” şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde “ba’de” şeklindedir.

Meşhedî Gazanfer: Meşhedî İbad; sıhhatler olsun, Allah mübarek eylesin, çoluk çocuk nasip eylesin.

Meşhedî İbad: Sağ olasın. Allah razı olsun.

Diğerleri:¹⁸⁹ Allah mübarek eylesin, Allah mübarek eylesin.

Meşhedî İbad (Cevap verir. Biraz sonra elinde ayna olduğu halde): Ama galiba bu sefer tellak kınayı iyi yakmış. Daha gözüme ak tüy çarpmadı.

Asker: Maşallah, iyice gençleşmişsin!

Meşhedî İbad: Yaşlı değilim ki gençleşeyim...

Meşhedî Gazanfer (Beylere): Bey dadaşlar, hamam hoşunuza gitti mi? Sizler bizim hamamlara gelmezsiniz, onun için soruyorum.

A 56
L 140

Hasankulu Bey: Ben çoktandır, ömrüm oldukça Müslüman hamamına gitmeye tövbe etmiştim; ama ben Meşhedî İbad'ın hatırını çok sayarım. Tövbemi bozup sırf onun hatırı için bu hamama geldim. Geldim de... Hiç, daha geçti.

Meşhedî Gazanfer: Demek böyle!

Rıza Bey: Eğer ben bir papak alsaydım ve o papağa beş yüz otuz altı Manat para vermiş olsaydım ve bir kişi o papağı benim başımdan alıp Müslüman hamamının içine atsaydı, ben papaktan vazgeçerdim ama hamama girmezdim. Lakin Meşhedî İbad'a söz verdim diye sözümden dönmedim.

¹⁸⁹ Latin ve Kiril harfli baskılarda "hamı" şeklinde geçen bu ifade Arap harfli metinde "yerde kalanlar" şeklindedir.

Meşhedî Gazanfer (Kırılır.): Bey dadaş, güya benim hamamım murdar mı? İçinde Rus yıkanıyor, Ermeni yıkanıyor, Yahudi yıkanıyor!!

Rıza Bey: Rahmetlinin oğlu, giriyorum hazneye, bilmiyorum ki bu içinde yıkadığım su mu yoksa petrol mü? Hazerat, vallahi sabah bunu ben gazetemde yazarım. Böyle yapmayın!

K 108 Hasankulu Bey: Şimdi insaf edin ya,¹⁹⁰ o hazneye ben de giriyorum bu hamal da giriyor! (Hamalı gösterir.)

Hamal: Bey, hamal hamamda yıkanamaz mı? Hamalın canı can değil mi?

A 57 Hasan Bey: Rıza Bey prav.¹⁹¹ Doğrudur, ben de hazneye girip anlayamadım ki su mu yoksa başka bir jidkost¹⁹² mu? (Hasankulu Bey'e) No vı, vı rassujdayete kak burjuy!¹⁹³ Nasıl yani sen de giriyorsun, hamal da giriyor. Neticede hamal da senin gibi adam değil mi?

Hamal: Elbette adamım.

Hasan Bey: Onun da iki kulağı var senin de!

Hamal: Elbette iki kulağım var. Ne yani?

Hasan Bey: Onun da bir burnu var senin de!

Hamal: Elbette bir burnum var. Ne yani?

¹⁹⁰ Bu “ya” ifadesi Arap harfli metinde mevcut olmasına rağmen Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

¹⁹¹ Prav: Rusça “hak, haklı” anlamlarına gelen bir kelime.

¹⁹² Jidkost: Rusça “sıvı” demektir.

¹⁹³ No vı, vı rassujdayete kak burjuy: “Ama siz burjuva gibi düşünüyorsunuz” anlamına gelen Rusça bir cümle.

Hasan Bey: Yedinstvennaya raznitsa¹⁹⁴ bundadır ki...

Hasankulu Bey (Sözünü keser.): Biliyor musun ne var, Hasan Bey! Sen geçen sefer Meşhedî İbad'la kavga ettin. Yine de o bir evin içinde oldu ve kimse bilmedi. Ama burası hamamdır, kendin de biliyorsun ki obşestvenni¹⁹⁵ yerdir. Rica ederim, burada kavga etmeyin.

Hasan Bey: Net,¹⁹⁶ ben kak istinniy narodnik protestuyu!¹⁹⁷

L 141 (Bunlar, Rıza da katılır, el işaretleriyle güya konuşur gibi yaparlar.)

A 58 Meşhedî İbad (Adamları gözden geçirerek¹⁹⁸ sayar.): Bak, bunların hepsinin hamam parasını inşallah ben vereceğim, ha! Bu pahalılıkta bu kadar hamam parası nasıl ödenir? Bakayım hamamcıyı bir şekilde kandırabilir miyim?

Hasankulu Bey (Münakaşaya devam ederek): Da ostavte menya v pokoye!¹⁹⁹

Hasan Bey: Net! Ya doljen protestovat.²⁰⁰

Rıza Bey: Ayıptır, hamamın içinde...

Hasankulu Bey: Da protestuyte, skolko hotite!²⁰¹

Hasan Bey (Sertçe): Ya ne pozvolyu, çtobi...²⁰²

¹⁹⁴ Yedinstvennaya raznitsa: Rusça “tek fark” anlamındadır.

¹⁹⁵ Obşestvenni: Rusça “halk, kamu, ortak” anlamlarına gelen bir kelimedir.

¹⁹⁶ Net: Rusça “hayır” demektir.

¹⁹⁷ Kak istinniy narodnik protestuyu: Rusça “Asıl bir halkçı olarak itiraz ediyorum” demektir.

¹⁹⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda “nəzərdən keçirməklə” şeklinde geçen bu ifade Arap harfli metinde “nazar geçirmekle” şeklindedir.

¹⁹⁹ Da ostavte menya v pokoye: Rusça “Evet, beni rahat bırakın” demektir.

²⁰⁰ Net! Ya doljen protestovat: Rusça “Hayır, protesto gerekir” demektir.

²⁰¹ Da protestuyte, skolko hotite: Rusça “Evet protesto, istediğiniz gibi” anlamındadır.

(Asker ve Rıza bunları ayırmak için çabucak yerlerinden kalkıp aralarına girerler.)

Meşhedî Gazanfer: Anlaşılan bunların hepsi benim haznemin suyunun tesirindedir.

K 109 Meşhedî İbad: Buraya bakın ha, çingar çıkarmayın. Herifin hamamında iki saattir bedava yıkaniyorsunuz, üstüne bir de çingar çıkarıyorsunuz. Ayıptır... (Sessizlik; hamamcıya hitaben) Meşhedî Gazanfer sen hatırlamazsın, çünkü sen çok küçüktün. Ben ilk düğünümü yaptığımda merhum Kerbelayî Murtaza'nın kızı rahmetli Suna'yı almıştım. Düğün yine bu hamamda oldu. O zaman senin oturduğun yerde rahmetli baban Meşhedî semender vardı. Çıkarken para vermeye davrandım. Dedi: Ayıptır... Ne kadar vermeye çalıştıysam almadı. Yalvardım, yakardım; almadı ki almadı... A 59 Sözün kısası, rahmetli çok güzel bir kişiydi...

(Hepsi birbirine²⁰³ bakıp işaretleşirler.²⁰⁴)

Meşhedî Gazanfer: Hiç benim kendimi söylemiyorsun; geçen hafta bizim Meşhedî Muhtar'ın düğünü vardı, ki benim sağlam dostumdur. Geldiler hamam, giderlerken ne kadar vermeye çalıştıysa da para almadım. Dedi, kırılırim sana; dedim, kırılırim sana, almadım. Yanında işte bu Hasankulu Bey'e benzeyen bir beyefendi vardı. Çıkardı cebinden iki tane yüzlük, üstüme attı; almak istemedim, razı olmadı. Elli Manat tellağa verdi. Hamam görevlilerinin her birine on Manat çay parası bağışladı. Onun sabahı, bir de gördüm ki bir takım güzel elbise, en âlâsından iki kese kına, bir tepsi tatlı ve

²⁰² Rusça "Ben izin vermeyeceğim için" anlamındadır.

²⁰³ Latin ve Kiril harfli baskılarda "bir-birinä" şeklinde olan bu ifade Arap harfli baskıda "birbirlerine" şeklindedir.

²⁰⁴ Latin ve Kiril harfli baskılarda "himleşir" şeklinde olan bu kelime Arap harfli metinde "himleşirler" şeklindedir.

bir tane şeker tabağı gelmiş. Bunu da düğün sahibi Meşhedî Muhtar göndermişti. Akşam da düğündeydik. Sözün kısası, çok ihtiram oldu.

(Beyler işaretleşip bakıştlar.)

Hasankulu Bey (Hasan Bey'e): Vı vezde umestno, neumestno lezite sport!²⁰⁵

Rıza Bey: Yine başladılar...

Hasan Bey: Ya ne mogu, ya doljen protestovat, ya çelovek s ubejdeniyem.²⁰⁶

L 142 Hasankulu Bey: Da vı, prosto obmaşık i vsye!²⁰⁷

A 60 Hasan Bey (Sertçe): Çto? Vı menya oskorblyayete?²⁰⁸

Hasankulu Bey (O da sertçe): Da oskorblyu!²⁰⁹

(Ortalık karışır. Rıza, Asker ve diğertleri çabucak kalkıp ayırmaya çalışırlar.)

Hasan Bey: V takom sluçaye ya uxuju i potrebuyu udovletvoreniye za oskorbleniye.²¹⁰ (Gider.)

²⁰⁵ Vı vezde umestno, neumestno lezite sport: Rusça "Yerli yersiz her yerde tartışıyorsunuz" demektir.

²⁰⁶ Ya ne mogu, ya doljen protestovat, ya çelovek s ubejdeniyem: Rusça " Ben yapamıyorum, itiraz etmeliyim, ben prensipleri olan bir insanım" anlamına gelmektedir.

²⁰⁷ Da vı, prosto obmaşık i vsye: Rusça "Evet, sen sadece bir yalancısım" anlamındadır.

²⁰⁸ Çto? Vı menya oskorblyayete: Rusça "ne, siz bena hakaret mi ediyorsunuz?" anlamındadır.

²⁰⁹ Da oskorblyu: Rusça "evet hakaret ediyorum" demektir.

²¹⁰ V takom sluçaye ya uxuju i potrebuyu udovletvoreniye za oskorbleniye: Rusça "o halde ben gidiyorum ve bu hakaretin hesabını soracağım" anlamındadır.

Rıza Bey (Onun arkasından): Hasan Bey, Hasan Bey, nereye gidiyorsun, biraz bekle. (O da onun arkasından gider.)

K 110 Hasankulu Bey (Keyifsiz): Hazerat, bağışlayın! Öfkeden başım ağrıdı. Daha burada oturamam. Allahısmarladık!²¹¹ (Gider.)

Asker (Onun arkasından): Biraz bekle bakalım, şimdi hangimiz gidiyoruz? (Deyip o da onun arkasından ve adamları da Asker'in arkasından çıkıp giderler. Geride hamam ehli ile Meşhedî İbad ve hamal kalır.)

Meşhedî İbad (Kenara): Üçkâğıtçılar para lafını duyup kaçtılar. Yok, benim hilem tutmadı.

Meşhedî Gazanfer: Meşhedî, senin bu dostların ne hırslı adamlardır!

Meşhedî İbad: Havanın tesirindedir! (Ona) Yeğenim, borcumuz ne kadar?

A 61 Meşhedî Gazanfer: Bunun borcu sorulmaz ki, düğün hamamıdır, ne kadar verirsen ver. İstersen babam gibi ben de senden hiçbir şey almayayım...

Meşhedî İbad: Hayır, çok sağ ol. (Kenara) O bana pahalıya patlar. (Para çıkarır, görevliye verir.) Yeterli mi?

Meşhedî Gazanfer: Yeter, Allah bereket versin.

Meşhedî İbad (Görevlilere): Evlâdım, alın bu da sizin, bunu da içeridekilere verirsiniz.

²¹¹ Hasankulu Bey'e ait olan bu sözler Arap metinde olduğu şekliyle Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur. Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kısımda Hasankulu Bey'e ait olarak sadece "hâzârât bağışlayın, ħudahafız" şeklindedir.

Hamam Görevlileri: Çok sağ ol Meşhedî, Allah bereket versin.

Hamal: Meşhedî, Abbasiyı vermedin ha!

Meşhedî İbad: Haydi, git bak bunlara ne oldu. De ki; korkmayın, hamam parası verildi. Gelsinler, beyi hamamdan çıkarsınlar. (Zurnacılar) Evlâdım, siz de bir şey çalın. Millet toplansın hamama, çıkıp gidelim. (Zurnacılar çalarlar, bir süre sonra çıkıp gidenlerin hepsi geri dönerler.)

L 143 Meşhedî İbad (Ayağa kalkar.): Ya Allah! (Hamal yardım edip indirir²¹² aşağıya.²¹³ Zurnacılar da önde çala çala çıkıp giderler. Hamamcı, Tellak Muharrem, Kerbelayî Nasir ve hamam görevlileri yerlerinde kalıp yine önceki şekilde olurlar.)

A 62 Meşhedî Gazanfer: Bu Rus özentileri yılda bir kere hamama gitmezler, gusül ve taharetin ne olduğunu bilmezler, gelip burada benim hamamımı kirletirler. Şimdi insafılı konuşalım: Nerede yıkanıp temizlenirsin?

Hepsi: Hamamda!

K 111 Usta Muharrem: Nerede suya batıp çıkabilirsin?

Hepsi: Hamamın haznesinde!

Kerbelayî Nasir: Daha kim hamamın kötü bir şey olduğunu söyleyebilir ki?

²¹² Latin ve Kiril harfli baskılarda “düşürür” şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde “düşür” şeklinde yazılmıştır.

²¹³ Latin ve Kiril harfli baskılarda “aşağı” şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde “aşağa” şeklinde yazılmıştır.

Hepsi: Hiç kimse!

(Musiki)

Hamamın içinde de dışında (2 defa)
Yaz, güz, kış, bahar sıcak, serin var
Zengin, fakir! Gel gel, yerin var
Zengin, fakir! Tez gel, yerin var, gel!

(Musiki)

(Usta Muharrem ile Meşhedî Gazanfer kürkünü çıkarıp oynarlar,
hamam görevlileri de alkış tutarlar.)

Perde

A 63
K 112
L 144

2.2.5. Dördüncü Perde

(Olay Meşhedî İbad'ın evinde geçmektedir. Düğün evidir. Koçu Asker düğün ağası olarak baş köşede oturur. Sahnede olanlar: Hasankulu Bey, Rıza Bey, Asker ve misafirler. Perde kalkar. Dansçı kız "lenginka"²¹⁴ oynar. Sonra çıkıp gider.)

Asker: Ben tar çalana emrediyorum ki, bir "Roza" havası çalsın; Hasankulu bey de kalkıp oynasın!

Hasankulu Bey (Ayağa Kalkar.): Düğün ağası sağ olsun. Vallahi ben oyun havası bilmiyorum, beni bağışla.

Asker: Çekin onu ortaya, bir iki krbaç vurun! (Hizmetçiler Hasankulu Bey'i çekip oynatırlar. Sonra çabuk bir kararla Rıza Bey oynar.) Çekin buraya Meşhedî İbad'ı. Bey dediğin, kendi düğününde oynamalı ki ucuzluk olsun.

(Diğer odadan Meşhedî İbad'ı getirirler. Meşhedî İbad "Mirzayî"²¹⁵ havasında oynar.)

Hasankulu Bey: Evlâdım, vakti geldi, gidelim gelini getirmeye.

Hepsi: Evet, vaktidir. (Ayağa kalkıp hepsi gider.)

A 64

Meşhedî İbad (İçeri girer.): Türklerde bir söz vardır. Derler ki her güzelin bir kusuru olur. Misafirler bu evdeyken ben sabahtan beri öbür odada düşünüyordum ki acaba benim kusurum nedir? Şimdi anladım ki benim bir kusurum varsa o da kusursuzluğumdur. Halbuki bu çok zarif bir arzudur, ama

²¹⁴ Lezginka: Lezgihengi, Dağıstan oyun havalarından birinin adıdır.

²¹⁵ Mirzayî: Azerbaycan'da ağır ağır oynanan bir halk oyunudur.

K 113 bütün mesele budur, vesselâm...²¹⁶ Herhalde kız ne kadar güzel olsa da bana da bir o kadar pahalıya patladı: Beş bin Manat Rüstem Bey ve düğün masrafı, beş yüz Manat Rüstem Bey'e rüşvet, yüz Manat Rüstem Bey'e rüşvet, elli Manat Hasan Bey'e rüşvet, bir çuval hamal parası,²¹⁷ bir Abbasi hamal ücreti, dört yüz Manat... Hesaplamasam daha iyi! Daha da yüreğim²¹⁸ parçalanıyor. Ama kötü giyinmemişim ha. (Etrafına bakar, arkasını görmek için döner ve sonra bir yerde durur.) Evet, kız gelsin, görelim ne olacak. (Okur.)

Şeb est şahid ü şem' ü şarab-ı şîrînî
Ganimet est ki şebî rûy-ı dostân bînî²¹⁹

A 65 Kız gelsin ama ben bu²²⁰ evde oturmaya tahammül edemez diye korkuyorum. Çünkü o şekilde evde büyümüş kız biraz tahammülsüz olur. (Hiddetle) Ona ne söz düşer? Vallahi bak, bugünden tezi yok, kocaman bir kilit alacağım. Sabah kalkıp dükkana giderken kapıyı kilitleyip, anahtarını götüreceğim. Ta akşam dönene kadar, bırak kalsın evde, eve alışsın; pencereleri de arkadan tahta ile kapatacağım. Çok da itiraz ederse döveceğim. Çünkü kadın dövülmezse perişan olur. Kadın kocasından ne kadar dayak yerse kocasını bir o kadar fazla sever. Ben bunu önceleri çok tecrübe ettim. Rahmetli Suna'ya bir kere yumruğu nasıl vurduysam iki saat nefes alamadı. O günden sonra beni ne zaman görse yüzüme²²¹ gülerdi. L 145 Rahmetli Herzad'a²²² bir gün bir sille²²³ vurdum ki iki dişi kırıldı, o günden

²¹⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kısım daha değişik ve daha uzundur. Ancak temel kaynak olarak aldığımız Arap harfli metin bu şekilde diğerlerinden daha kısadır.

²¹⁷ Arap harfli metinde "bir ambar hamam pulu" şeklinde geçen bu ifade, Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

²¹⁸ Latin ve Kiril harfli baskılarda "ürayim" şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde Osmanlı Türkçesine paralel bir şekilde "yüreğim" biçiminde yazılmıştır.

²¹⁹ Bu Farsça şiir parçası Sâdi'den alınmıştır. "Sevgili, kandil ve tatlı şarap gecedir / Gece dost yüzünü görmek ganimettir" anlamına gelmektedir.

²²⁰ Latin ve Kiril harfli baskılarda yer almayan "bu" ifadesi Arap harfli metinde mevcuttur.

²²¹ Arap harfli metinde Osmanlı Türkçesine benzer şekilde "yüzüme" biçiminde geçen bu kelime, Latin ve Kiril harfli baskılarda Azerbaycan Türkçesi telaffuzuna uygun olarak "üzümâ" şeklinde geçmektedir.

²²² Arap harfli metinde "Herzad" şeklinde yazılmış olan bu kelime Latin ve Kiril harfli baskılarda "Pärzad" şeklinde geçmektedir.

sonra bir kere olsun bana karşı gelmedi. Sadece imansız evlâdının kızı Gülhanım'a bir odun ile vurdum ki kaçış o kaçış! Bu da öyle böyle yaparsa bu da onun hakkıdır. (Yumruk gösterir.) (Bu esnada arkadan Allah Allah sesi gelir, zurna çalınır.) İşte gelin geldi, ben kaçayım. (Gider öbür odaya, gelini getirirler. Sanem de gelin ile içeri girer.)

Birisi: Haydi, herkes odadan çıksın. Sanem, sen de diğer odaya gel. (Hepsi çıkar, sadece gelin kalır.)

(Musiki)

A 66

Meşhedî İbad (İçeri girer.):

Ben ne kadar ne kadar yaşlı olsam da

Değerim bin gence ilh... (Okur.)

(Konuşur.)²²⁴ Hanım, ey hanım, sana zahmet çıkar başından çarşafı,²²⁵ koy yere, sana canım kurban!

(Çarşafın²²⁶ içinden gelin yerine Server çıkar ve elindeki tabancayı uzatır.²²⁷ Meşhedî İbad'dan tarafa...)

Meşhedî İbad: Vay... (Deyip çöker.)

Server: Sesini çıkarma yoksa beynine kurşunu yersin! Çabuk ol, kâğıt kalem al.

²²³ Latin ve Kiril harfli baskılarda "sillä" şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde "silli" şeklinde yazılmıştır.

²²⁴ Arap harfli metinde "danışık" şeklinde yer alan bu açıklayıcı ibare Latin ve Kiril harfli baskılarda yoktur.

²²⁵ Latin ve Kiril harfli baskılarda "çarşab" şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde "çadırşab" olarak yazılmıştır.

²²⁶ Latin ve Kiril harfli baskılarda "çarşab" şeklinde geçen bu kelime Arap harfli metinde "çardşab" olarak yazılmıştır.

²²⁷ Arap harfli metinde bu şekilde yazılmış olan ifade Latin ve Kiril harfli baskılarda "âлиндәki siğarı tapança kimi uzadır" biçiminde daha farklı olarak yer almıştır.

K 114 Meşhedî İbad (Korku ile): Dur bulayım. (Masanın üstünden kâğıt kalem alır.) Peki, şimdi ne yapayım?

Server: Otur şimdi, benim dediğimi yaz. Çabuk ol yoksa yersin kurşunu!

Meşhedî İbad: Yazayım hemen, vallahi şimdi yazayım!

Server: Yaz! (Sertçe söyler.) Ben Meşhedî İbad, Kerbelayî Hocaverdi Han oğlu...

Meşhedî İbad: Eyvah! Babamın adını da biliyor.

Server: Konuşma yaz, yoksa yakarım seni!

A 67 Meşhedî İbad: Vallahi konuşmuyorum, yazıyorum, sonra?

Server: Rüstem Bey'in kızı Gülnaz Hanımla evlenmek istemiyorum.

L 146 Meşhedî İbad: İstiyorum...

Server (Hiddetli): İstemiyorum!!

Meşhedî İbad: İyi istemiyorum, istemiyorum...

Server: Ve nikâhının bozulmasını istiyorum.

Meşhedî İbad: Bunu kim istiyor?

Server: Yaz benim dediğimi yoksa beynini toza çeviririm.

Meşhedî İbad: Yazdım...

Server: İmza at!

Meşhedî İbad: Eyvah... Peki benim paralarım...

Server: İmza at yoksa patlatırım seni. (İmza attırır.) Şimdi kıpırdama!

Meşhedî İbad: Kıpırdamam...

Server: Konuşma.

Meşhedî İbad: Konuşmuyorum.

(Server geri geri gidip Sanem'i getirir.)

A 68

Server: Bak bu senin karındır. (Geri geri gider.) Şimdi kıpırdama!

Meşhedî İbad: Kıpırdamıyorum.

K 115

Server: Konuşma.

Meşhedî İbad: Konuşmuyorum. (Server birden dönüp hızlıca kaçar.)

Meşhedî İbad (Bağırır.): Hey tutun, hey bırakmayın, ey tez olun, kaçtı. Bu nasıl bir iş ki benim başıma geldi. Ey tutun, ey bırakmayın. (herkes dolar içeri. Gürültü patırtı olur.)

L 147

Hasankulu Bey: Bir durun, ne olmuş anlayalım. Meşhedî İbad ne oldu anlat hele.

Meşhedî İbad: Siz bu gelini getirdiğinizde bakmadınız mı bu adam mıdır kadın mıdır?

Hepsi: Bu ne biçim sözdür, elbette gelin kadın olur.

Meşhedî İbad: Ama gelin²²⁸ erkek çıktı. Rüstem Bey benim evimi yıktı. Kızın yerine bana adam gönderdi. O da kaçtı gitti.

Hepsi: Abov! Onun yaptığı nasıl bir iştir? Böyle de adam aldatılır mı?

Birisi: Peki nasıl olacak, ne yapmalı?

A 69 Hasankulu Bey: Meşhedî bir elli Manat ver, gideyim hemen valiyi buraya getireyim! Razi mısınız?

Meşhedî İbad (Bitkin bir halde): Yok...

Rıza Bey: Meşhedî, yirmi Manat ver, şimdi gazetede Rüstem bey'i rezil edeyim. Razi mısınız?

Meşhedî İbad: Yok...

Asker: Meşhedî bir otuz Manat ver, gideyim Rüstem Bey'in yanına, bir kurşun sıkayım. Razi mısınız?

Meşhedî İbad: Yok...

Hepsi: Peki ne yapmalı?

²²⁸ Arap harfli metinde “gelin” şeklinde geçen bu ifade Latin ve Kiril harfli baskılarda “bu gâlin” şeklindedir.

Meşhedî İbad: Gidin kadiya deyin ki bu kadının nikâhını benim için kıysın!

Hepsi: Ha, o zaman başka. Ne yaparsın, o olmasın bu olsun. Hiç de fena değil.

(Musiki)

Hepsi:
Gidin gidin kadiya deyin
Nikâhını kıysın (2)

(Sanem'e) Meşhedî ile evlendirelim, razı mısınız?

K 116 Sanem: He! He!

Hepsi (Meşhedî İbad'a): Razı mısınız?

Meşhedî İbad: He! He!

A 70 Hepsi: Razı mısınız?²²⁹
L 148

Meşhedî İbad ve Sanem: He! He!

Hepsi: Madem gidelim biz.

(Musiki)

Meşhedî İbad:
Gidin²³⁰ kadiya deyin

²²⁹ Arap harfli metinde” Razısanız?” şeklinde geçen bu ifade Latin ve Kiril harfli baskılarda “Razısız?” şeklindedir.

Nikâhını kıysın

(Sanem'e) Bizi evlendirsinler, razı mısın?

Sanem: He! He!

Meşhedî İbad (Koroya): Razı mısınız?

Koro:

He! He! Razıyız!

He! He! Biz gidelim madem

(Bu esnada sahnenin arka perdesi kalkar. Server ile Gülnaz yüksekte durmuş vaziyette görünürler. Tar çalınır.)

Server (Bayatî Gacar²³¹ okur.).²³²

Yettim visâline yârin, çektim azabını

Âşıkça vasl yolunda verir, elbette, canını

Gülnaz:

Çün kalktı perde, âyân oldu herkese,

Mâşuk âşığa vâsil eder elbette canını

Hepsi (Meşhedî İbad'a):

Sen yaşlı, kız genç

Sende yoktur aşk ateşi

Serverindir âşığı
Sana olmaz hiç meyli } 2

A 71

²³⁰ Arap harfli metinde buradaki “gidin” ifadesi bir kere yazılmışken Latin ve Kiril harfli baskılarda bu kelime iki kere tekrarlanmıştır.

²³¹ Bayatî Gacar: Azerbaycan halk müziğinde bir makamın adıdır.

²³² Latin ve Kiril harfli baskılarda yer alan bu “oğuyur” ifadesi Arap harfli metinde yoktur.

Meşhedî İbad:

Yanıma gel hatun, yanıma gel (2)

Yanıma gel, beni mutlu et

Hepsi:

Parayı verdin sen Meşhedî İbad

Eline düştü dul avrat

Gam yeme en sonunda

Olmasa o, bu olsun!

Perde

SON²³³

²³³ Latin harfli baskıda “son” şeklinde yazılmış olan bu ibare Arap harfli metinde “tamam” şeklindedir. Kiril harfli metinde ise “pärda” ifadesinden sonra piyesin bittiğini ifade eden herhangi bir ibare bulunmamaktadır.

1.3. ARŞIN MAL ALAN²³⁴

1.3.1. Şahıslar:

Asker: Zengin bir tüccardır.

Cihan: Asker'in teyzesi, biraz şişmandır.

Süleyman: Asker'in arkadaşı.

Veli: Asker'in uşağı.

Sultan Bey: İhtiyar bir toprak zengini.

Gülçehre: Sultan Bey'in genç kızıdır.

Asya: Sultan Bey'in kardeşinin kızıdır.

Telli: Sultan Bey'in hizmetçisidir.

Komşu kızlar.

²³⁴ Arşın Mal Alan: Azerbaycan coğrafyasında, sokak sokak dolaşarak arşın hesabıyla kumaş satan satıcıların "kumaş satın almak isteyen var mı" anlamında seslenme ifadeleridir. Arşın ise, metreye yakın bir uzunluk ölçüsü birimidir.

K 183

1.3.2. Birinci Perde

(Olay Asker'in evinde geçmektedir. Oda güzel süslenmiş ve döşenmiştir. Masa ve sandalyeler de vardır. Perde kalkmadan önce Asker sağ tarafta ve teyzesi sol tarafta otururlar. Kapının ağzında Uşak Veli durur. Musiki mukaddimesi çalınır. Perde kalkar.) (Asker okur.)

Asker:

Nâledendür ney kimi âvâze-i ışkum bülend

(Musiki)

Nâledendür ney kimi âvâze-i ışkum bülend

Nâle terkin kılmazam ney tek kesilsem bend bend.

(Musiki)

Nâle terkin kılmazam, nâle terkin kılmazam

Ger kesilsem bend bend, ger kesilsem bend bend.

(Musiki)

Kıl meded ey baht yoksa kâm-ı dil mümkün degül.

(Musiki)

Kıl meded ey baht yoksa kâm-ı dil mümkün degül,

Böyle kim ol dil-rübâ bî-derttir, men dert-mend.

(Musiki)

Nâle terkin kılmazam, nâle terkin kılmazam

Ger kesilsem bend bend, ger kesilsem bend bend.

(Musiki)

Açılır gönlüm gehi kim, gireye-i telhum görüb,

(Musiki)

Açılır gönlüm gehi kim, gireye-i telhum görüb,
Açar ol gül-ruh tebessüm birle lâi-nûş-hand.

K 184

(Musiki)

Nâle terkin kılmazam, nâle terkin kılmazam
Ger kesilsem bend bend, ger kesilsem bend bend.²³⁵

(Musiki)

Cihan: Teyzen sana kurban olsun, ne oldu ki, böyle gamlı gamlı okuyorsun. Biri işitse yüreği parçalanır.

Asker: Yüreğin parçalandığına göre senin bir ruhun var, ey teyze!

Cihan: Anlamadım, ne dedin? Teyzen sana kurban olsun, tekrar söyle de anlayayım.

Asker: Hiç, bir şey demedim ki tekrar söyleyeyim... Şimdi sen buraya bak, ey teyze. Bana bir söyle de göreyim, ama böyle de olmaz ki, böyle gider. Bu dünya böyle gelmiş, böyle giderse sonu ne olur. O zaman işimiz nasıl olur?

²³⁵ Bu parça Fuzulî'nin bir gazelinden alınmıştır. Bu kısmın okunuşunda Ali Nihat Tarlan'ın "Fuzulî Divanı Şerhi" isimli eserinden faydalanılmıştır.

Cihan: Teyzen sana kurban olsun, Allah'a şükür, dünyaya ne olmuş ki?

Asker: Şöyle diyorum ki, ama bunun sonu nasıl olur, neticesi nasıl olur, meselâ biz, büyüdük, akıllandık, Allah'a şükür mal, zenginlik hepsi var, ama yine de biliyorsun, bununla insanın işi bitmiyor. Yüreği ferahlamıyor. Yine bir şeye ihtiyaç duyuluyor. Doğru mu söylüyorum yoksa yanlış mı söylüyorum?

Cihan: Teyzen sana kurban olsun! Elbette doğru diyorsun, ama yine de ne dediğini tamamen anlayamadım.

Asker: Açık söylüyorum, ey teyze! Şöyle, sözün doğrusu, o tarafıma bu tarafıma göz gezdiriyorum, görüyorum ki yine bir şeyim eksik.

Cihan: Vay!.. Eksik bir şey varsa, hizmetçiyi gönder pazardan alsın, dert ettiğin şeye bak...

Asker: Sen benim dediğimi anlamadın. Ben seninle büyük bir mesele konuşuyorum, sen pazardan bahsediyorsun. Şöyle, diyorum ki bu şekilde dolanmanın sonu ne olacak? Malım var, param var, ama parası olanın başka bir şeyi daha olmalı. Halbuki, hiç malı, parası olmayanların bile bir sürüsü var.

Cihan: Teyzen sana kurban olsun! Sen bir tüccar adamsın, sürüyü ne yapacaksın? (Veli başını hayır anlamında sallıyor.)

Asker: Of teyze! Yine ne istediğimi bilemedin.

Veli (Birden bire): Ben ağamın ne istediğini biliyorum...

K 185

Asker (Ondan tarafa yönelir.): Sen de mi buradasın? Haydi söyle bakalım, ne istiyorum...

Veli (Sırıtarak): Ben biliyorum ne istediğini...

Asker ve Cihan: Haydi biliyorsan söyle, ne bekliyorsun?

Veli: Sen istiyorsun... (Birden kıkırdayarak çabucak kapıdan çıkar. Asker gülümser.)

Cihan: Vay, galiba çocuğun aklından zoru var. (Asker'e) Teyzen sana kurban olsun, bana bir güzelce anlat bakalım, ne istiyorsun.

Asker: Ey teyze, buraya bak, sence benim yaşım kaç?

Cihan: Bu ramazan değil, gelecek ramazan gelip geçtikten sonra yirmi sekiz yaşını dolduracaksın. Niye tasalanıyorsun? Sen daha çocuksun, inşallah yüz yaşına kadar yaşayasın!

Asker: Hayret. Ama ne kadar çocuk olsam da yine de, yani, kendi ayaklarımın üzerinde durabiliyor muyum?

(Veli içeri girip hemen dikkat kesilir.)

Cihan: Elbette durabiliyorsun. Allah'a şükür, sağ salim gençsin.

Asker: İyi, şimdi bu sağ salim genç ne yapsın, öyle yiyip yatsın mı?

Cihan: Asker, Allah aşkına, gel benimle açık konuş ki ben anlayayım; ben cahil bir kadını, Arap dilini de anlamıyorum, teyzen sana kurban olsun.

Asker (Kenara): Daha utanmanın yeri değil. (Cihan'a) Böyle, biliyor musun ne var teyze? (Sertçe) Ben evlenmek istiyorum, evlenmek, evlenmek!

Veli: Bak benim dediğim oldu. (Hırıldar.)

Cihan: Vay... Ey teyzen sana kurban olsun, işte böyle söyle ki ben de anlayayım, daha ne diye kem küm ediyorsun?!.

Asker: Ha, işte bunu bil ki evlenmek istiyorum.

Cihan: Böyle, çok da iyi yapıyorsun, halan sana kurban olsun. Allah o günleri gösterecek de düğününde oynayayım. (Veli oynar.) Bak, Asker, teyzen sana kurban olsun! Bak gördün, en sonunda benim dediğime geldin. Nice zamandır ben sana: "Asker, gel evlen, ev bark sahibi ol, çoluk çocuk sahibi ol" diyorum. Ama ne fayda ki, sen kulak asmıyorsun diye ben de artık üstelemiyordum. Şimdi gördün ki, benim dediğime geldin. Elbette, evlen, düğün yap, dost sevinsin, düşman yansın. (Veli ah çeker.) Bak, istersen hemen bugün giderim, sana kız ararım. Rahmetli bacım, canı ağzından çıkarken bana diyordu: "Cihan, bak, Askeri sana bırakıp gidiyorum, onu yalnız bırakma, evlendir." (Ağlar. Veli derinden ah çeker.)

K 186

Asker: Ama şimdi burası ağlama yeri değil. Bırak, sohbet açtık, bakalım sonu ne olacak?

Cihan: Teyzen sana kurban olsun, evlen!

Asker: Ama nasıl evleneyim? İşin sıkıntısı şuradadır ki evlenmek kolay bir iş değil.

Cihan: Teyzen sana kurban olsun. Evlenmek su içmek gibi kolay şeydir. Onun ne zorluğu var ki? Özellikle senin gibi genç birisi için... Allah'a şükür, hem paran var, hem malın var, hem gençsin. Vallahi, padişahın bile

kızını istesen sana verir. Bak, bunu çok düşünmeye gerek yok, bırak bugünden tezi yok başıma örtüyü takıp gideyim, senin için kız beğenip seçeyim. Yahut istersen kendin söyle, hangi beyin veya tüccarın kızını istersen gideyim, sana alayım.

Asker: Ama ben hangi beyin veya tüccarın kızının iyi olduğunu nereden bilirim ki sana git al diyeyim. Ben onları görmemişim.

Cihan: Oy!... Teyzen sana kurban olsun! Peki benim gözlerim kör mü? Vallahigiderim, dolaşırım, gezerim, bakarım, beğenirim, seçerim, bir kız alırım ki bakınca insan aklını oynatır.

Asker (Güler): Ey teyze, peki öyle olursa aklımı oynatırım, deliririm... Yok teyze, imkânı yok. Ben kızı önce kendim görmeliyim. Hoşuma giderse alırım, gitmezse almam. Sen bana düzgünce bir anlat bakayım, nasıl kız alırsın?

Cihan (Okur ve oynar.):

Örtümü takıp başıma

Yüz-gözümü bezerim (2 defa)

Gidip sana kız arayıp

Her tarafı gezerim (2 defa)

(Musiki)

Beyin, hanın ve tüccarın

Kızlarını dizerim (2 defa)

Çimendeki o güllerin

En güzelini seçerim (2 defa)

(Musiki)

Teyzen sana kurban ola
 Zahmetini çekerim (2 defa)
 Düğününde senin çocuk
 Bak böylece süzerim (2 defa)

(Musiki)

Peki sen bu erkek halinle kızı nasıl göreceksin, millet kızını sana gösterir mi?

Asker: Ha, anlatmak istediğim de bu, sabahtan beri sana bunun sonu ne olacak diyorum. Evlenmek istiyorum, ama kimi alacağımı bilmiyorum; çünkü kimseyi görmemişim ve göremem de.

Cihan: Ay teyzen sana kurban olsun! Sen gel, baba-dede yoluyla evlen. Senin ne işin var, bırak ben gideyim, sana kız alayım. Eğer kötü olursa günahı benim boynuma.

Asker: Ey teyze, sen nasıl düşünüyorsun? Ben arşını iki Şahlık kumaşı görmeden almıyorum. Kaldı ki diri gözlü kız alayım... Yok, ben bu şekilde evlenmek istemiyorum. Yapabiliyorsan, bana bir yol göster ki kızı göreyim, sonra alayım.

Cihan: Teyzen sana kurban olsun! Nasıl yol göstereyim?

Asker: Galiba, hiçbir yolu yok. Onun için ben de evlenmiyorum.

(Veli ah çeker. Sessizlik. Musiki çalınır, sonra Süleyman içeri girer.)

Süleyman: Cihan Teyze, keyfin yerinde mi? Veli, sen nasılsın?

Cihan: Allah'a şükür, sağ ol, a Süleyman!

Veli: Bey, sağlığınıza duacıyım.

(Süleyman Asker'den tarafa gelerek okur.)

(Musiki)

Süleyman:

Nedir senin derdin, bu ne ah u zardır? (2 defa)

Nedir senin kaygın, böyle tarumardır? (2 defa)

Utanma, gel söyle böyle derdini bana, (2 defa)

Ne gamdır ki böyle tesir etmiş sana, (2 defa)

Bu dünyada yoktur böyle derd-i bîdeva. (2 defa)

Devasını bul derdin, böylece sür sefa. (2 defa)

İşitmemiş misin böyle bir deyiş de var: (2 defa)

Ne arzu varsa, böyle arayan bulur! (2 defa)

K 188

Yavrum, ne oldu ki böyle sessizce oturuyorsun. Yoksa, dünyanın derdi sana mı kaldı?

Asker: Ey Süleyman, iyi oldu, sen geldin. Derler ki sen akıllı bir adamsın. Gel, görelim senin ne marifetlerin var.

Süleyman: Galiba sen kendin benim akıllı olduğuma inanmıyorsun.

Asker: İnanıyorum, ama marifet gösterirsen büsbütün inanırım.

Süleyman: Şimdi bir bir söyle bakayım, ne oldu?

Asker: Ne olacak; onu düşünüyorum ki, iyi, yani bunun sonu ne olacak? Öyle, bu dünya böyle gelip böyle giderse...

Süleyman (Sözünü keser.): Dur, ne istediğini anladım.

Asker: Ne istiyorum?

Süleyman: Elbette, evlenmek istiyorsun.

(Hepsi şaşırır.)

Asker (Şaşkınlıkla): Abov, nasıl bildin?

Süleyman: Yüzünden anlaşılıyor. Bunu anlamak zor değil ki; (Cihan'a)
Öyle mi, öyle değil mi Cihan Teyze?

Cihan: Kurban olayım elbette öyledir.

Süleyman (Veli'ye): Öyle mi, öyle değil mi Veli?

Veli: Bey, elbette öyledir.

Süleyman (Asker'e): Şimdi anladın mı akıllı olduğumu?

Asker: Yarisına kadar anladım. Dostum, şimdi bir iş daha var. Eğer ona da bir çare bulursan o zaman anlarım ki, baştan ayağa kadar akıllısın.

Süleyman: Haydi! Birer birer söyle, dinliyorum.

Asker: Bak, Süleyman, ben şöyle düşünüyorum ki, evlenmek mal almak gibi bir şeydir. Malın iyisi kötüsü olduğu gibi...

Süleyman: Dur, ne istediğini anladım.

Asker: Ne istiyorum?

Süleyman: Önce kızı görüp, bakıp, sonra almak istiyorsun.

K 189

(Yine hepsi şaşırır.)

Asker (Şaşkınlıkla): Kuzum, nasıl anladın?

Süleyman: Ağzını açtığın anda. Onu bilmeye ne var ki... (Cihan'a)
Öyle mi, öyle değil mi teyze?

Cihan: Kurban olayım, elbette öyledir.

Süleyman: Öyle mi, öyle değil mi Veli?

Veli: Bey, doğru söylüyorsun.

Süleyman (Asker'e): Şimdi baştan ayağa kadar akıllı olduğumu
anladın mı?

Asker: Çok az kaldı, eğer bir şeyi daha bilersen, o zaman imânım
tamamlanır.

Süleyman: Birer birer söyle, dinliyoruz.

Asker: İyi, akıllı çocuk! Peki ben kızı nereden göreyim ve nasıl göreyim
ki, hiç olmazsa birazcık tanıyayım.

Süleyman: Ondan kolay ne var ki; kıyafetini değiştir, eskisini giy,
koltuğuna bir top kumaş-filan ne varsa al, eline de bir arşın al, ondan sonra

in, kapı kapı gez ve arşın mal sat. Bu şekilde, gördüğün kızların birisini seç, sonra bir beni gönder, gidip elçilik edeyim, vesselam.

Asker (Sevinir.): Acayip bir fikir, vallahi!

Cihan: Kurban olayım, elbette iyi fikir.

Süleyman: Başka türlü çaresi yok. (Cihan'a) Öyle mi, öyle değil mi teyze?

Cihan: Kurban olayım, elbette öyledir.

Süleyman: Öyle mi, öyle değil mi Veli?

Veli: Bey, doğru söylüyorsun.

Süleyman (Asker'e): Akıllı olduğumu şimdi anladın mı?

Asker: Akıllısın, kardeş, akıllısın! Vallahi, senin dediğin gibi yapacağım.

Cihan: Ey Süleyman, peki sen niye yaşın geçmeden evlenmiyorsun?

Süleyman: Ben de evlenirim, teyze; benim de o şekilde bir düşüncem var. Hele, şimdi önce Asker'i bir evlendirelim; anlaşılın bu acele ediyor. Sonra ben de evlenirim. (Birden) İyi, teyze, peki sen ne düşünüyorsun?

Cihan: Hiçbir şey, kurban olayım, ne olacak ki?

Süleyman: Yok, teyze artık bu kadar dul kaldığın yeter bırak seni de bir Allah kuluna verelim. Bize hayır dua etsin.

Cihan: Oy... Kurban olayım, evlenmenin de vakti mi?

Süleyman: Nasıl? Çok mu küçüksün?.. Elbette vakti! Öyle mi öyle değimli ey ahali? Elbette öyle (Veli'ye) yavrum, Veli sen de hazırlan ha!..

(Veli utanır başını öne eğer.)

Süleyman: Ha... Asker ne düşünüyorsun?

Asker: Vallahi sabah arşın mal satmaya başlayacağım.

Süleyman: İyi edersin, Allah seni de tez zamanda muradına erdirsin, bizi de; öyle mi, öyle değil mi teyze?

Cihan: Kurban olayım, elbette öyle.

Süleyman: Öyle mi, öyle değil mi Veli?

Veli: Bey, doğru söylüyorsun.

Süleyman: Peki madem öyle dinle! (Okur.)

(Musiki)

Öğren bu hileyi, eşini bul, tez düşün yap, (2 defa)

Bil ki, geçmeyecek bir daha böyle fırsat bir daha eline (2 defa)

Ama, bak, unutma sen, unutma sen bizleri sen,

Görünce kaşı kar gözü kara kızları sen.

Hepsi (Askerden başka):

Ama, bak, unutma sen, unutma sen bizleri sen,

Görünce kaşı kar gözü kara kızları sen.

(Musiki. Oynarlar.)

Cihan:

O gün gelsin, yavrum, düğün dernek kurulsun (2 defa)

Evlilik yolu hepimize açılsın (2 defa)

Bize de sen yol göster, sen yol göster, sen yol göster,

Yaşayalım mutluluğu, mutluluğu, mutluluğu.

Hepsi:

Bize de sen yol göster, (3 defa)

Yaşayalım mutluluğu (3 defa)

(Musiki. Oyun)

Veli:

İn çarşı pazara, arşın mal sat, asker ağa! (2 defa)

Ara, bak, kızı bul, çabuk evlen Asker ağa! (2 defa)

Derdine buldun ilaç, buldun ilaç, buldun ilaç

Veli'ye sen bir yol aç, sen bir yol aç, sen bir yol aç.

K 191

Hepsi:

Derdine buldun ilaç, (3 defa)

Bize de tez bir yol aç. (3 defa)

(Oyun)

Perde

K 192

1.3.3. İkinci Perde

(Musiki mukaddimesi çalınır, perde kalkar. Olay Sultan Bey'in evinin önünde geçmektedir. Gülçehre, Asya ve Telli oturmuş; biri dikiş dikmekte, diğeri çorap örmektedir.)

Gülçehre (Dikiş dikerken okur.):

(Musiki)

Perîşân halk-ı âlem âh ü efgân ettüğündendür,

(Musiki)

Perîşân halk-ı âlem âh ü efgân ettüğündendür,
Perîşân olduğum halk-ı perîşân ettiğündendür (2 defa)

(Musiki)

Dil-i zârumda derd-i ışk gün günden füzûn olmak,

(Musiki)

Dil-i zârumda derd-i ışk gün günden füzûn olmak,
Yeten bî-derde tedbîr ile dermân ettüğündendür. (2 defa)

Degül bî-hude ger yağsa felekten başuma daşlar
Binâsın tîşe-yi âhumla vîrân ettüğündendür.²³⁶ (2 defa)

²³⁶ Bu manzum kısımlar Fuzuli'nin bir gazelinden iktibastır. Bu kısımların okunuşunda Ali Nihat Tarlan'ın "Fuzûlî Divanı Şerhi" adlı eserinden yararlanılmıştır.

Ah... gel yarim! (3 defa)

Gel yarim! (3 defa)

Asya (Ah çeker.): Ey Gülçehre, sen okuyunca ehr zaman benim yüreğim parçalanır, keyfim kaçır.

Gülçehre: Anlaşılan okuyuşum sana hoş gelmiyor.

Asya: Yok çok hoşuma gidiyor; sadece beni bir çeşit gam basıyor, kederleniyorum.

K 193

Gülçehre: Ah, zaten bizim ömrümüz baştan ayağa kadar gam, keder değil mi?

Asya: He vallahi, doğru söylüyorsun.

Telli: Ey hanımlar, ne oldu ki kederleniyorsunuz? Allah'ın izniyle Sultan Bey bugün yarın sizi evlendirir, gidip ev sahibi, çoluk-çocuk sahibi olursunuz. O zaman kederiniz de olmaz.

Gülçehre: Ah, Telli, bizi o şekilde evlendirirler ki hiç evlendirmeseler daha iyi olur.

Telli: Ne için, ey hanım, niye öyle konuşuyorsun?

Gülçehre: Gerçekten, vallahi o şekilde evlenmek istemiyorum. Hiç bilmezsin ki seni kime verdiklerini, kocanın kim olacağını, evlendiğin adamın genç mi, ihtiyar mı, kel mi, uyuz mu, dayakçı mı...

Asya (Hayretle): Peki, ey Gülçehre, o zaman daha hiç evlenmeyip, evde kalıp un çuvalına mı benzeyeceksin?

Telli: Allah korusun.

Gülçehre: Ben evde kalıp un çuvalına benzeyeyim mi diyorum? Ben şunu demek istiyorum ki, böyle insan önce bir kiminle evleneceğini bir görsün. Baksın, beğensin, tipine alışsın, sonra evlensin.

Asya (Güler.): Öyle bir söz söylüyorsun ki pişmiş tavuk bile güler. Sen bu dört duvarın içinde kimi görebilirsin, yazık ki (alayla) bir de görüp beğeneceksin!

Gülçehre: Öyle olduktan sonra evde kalmak daha iyidir.

Telli: Yeter ki ağam sizi birine versin, ben gidip nişanlını görürüm, evine ocağına bakarım, sonra gelip hepsini size anlatırım.

(Gülçehre ile Asya gülerler.)

Gülçehre: Tamam, ey Telli anlaşılın bizim nişanlımızı sadece sen görsen yeter, daha bizim görmemize gerek yok.

Telli: Yok, hanım, önce ben görürüm, sonra siz görürsünüz.

Asya: Tamam, Telli bırak senin dediğin gibi olsun, yeter ki bizi evlendirsinler gerisi kolay.

Gülçehre: Bencağız, görüp beğenmeden evlenmeyeceğim. Ama siz öyle görmeden evlenirsiniz.

K 194

Telli: Vallahi, hanım, öyle görmeden evlenmek lazım; yoksa önceden görünce daha sonra iyi olmuyor; ama görmeyince çabucak görmek için heyecanlanırsın. (Okur.)

Sen o yanda yar bu yanda,
Ceylan gibi boynunu buranda
Bakışın bin canlar alır
Beni gama derde salar.

(Musiki)

Sen o yanda, yar buyanda,
Bazen kaçamak bakanda
Gözüm o gözlerde kalır
Beni gama, derde salar.

(Musiki)

Sen o yanda yar bu yanda
Saçlarını yüze salanda
Göklere ahım yükselir,
Beni gama derde salar

(Anlatır.) Seni güzelce giyindirirler, süslerler, sonra faytona bindirip Allah Allah diyerek götürürler. Hatta, ayağının kurban da keserler, sonra odaya götürüp gerdek arkasında oturturlar, yüreğin pıt pıt atarken beklersin. Bir de bakarsın ki kapı açılır oğlan çıkar...

(Bu esnada kapı açılır Sultan Bey çıkar. Kızlar seslerini kesip işleriyle meşgul olurlar.)

Telli (Kenara): Allah göstermesin de böyle oğlan olmasın.

Sultan Bey (Esner.): Ey kız, Telli, bin kere dedim ki, ben yatınca gel benim üstümü ört; şimdi üstü açık yatmışım, galiba belimi üşüttüm. (Esner) ey... Rahmetli Suna sağ olsaydı... kısaca yalnızlık çekilmiyor.

Gülçehre: Ey baba, bize söyleseydin örterdik, bilemedik...

Sultan Bey: Demedim, demedim, geçti. (Esner) haydi kalkın gidin eve. Ben de dışarıya çıkıyorum. Eve göz kulak olun. Kalkın! (Kızların hepsi kalkıp içeri girerler) olmuyor, yalnızlık bana yaramıyor, beş yıldır her gün daha kötü oluyorum. Geçen gün hekim Mirza Hüseyin'e şuram ağrıyor dedim; dedi ki, bir kadın al. Hani öyle bir kadın ki hoşuma gitsin, alayım! Elbette bana kız vermezler, çünkü yaşım çok param da a. Ayrıca yeniden düğün dernek ile evlenmek bana yakışmaz; benimki orta yaşlı dul bir kadın olsun. Bir imam, üç Manat para ve bir tepsi tatlı ile iş tamam olsun. Ondan sonra kadın geceleri bıyığıma kına yakar, sabahları da yıkar yatınca da belime soğuk değmez. Velhasıl, gidelim pazara, görelim ne var ne yok. (Gider)

K 195

(Musiki)

(Asker perde arkasında okur.)

Arşın mal alan! (2 defa)

Arşın mal alan!

Sırma, kumaş, bohça, hey...

(Asker koltuğunda arşın malı ve elinde arşın ile sahneye çıkar.)

Asker: Tamı tamına üç gündür kapı kapı dolaşıp geziyorum, ama aradığımı bulamıyorum. Bu günü de bitirmek üzereyim. Bakalım ne olacak. Ey talih senden meded!

(Musiki)

(Yine okur.)

Arşın mal alan! (2 defa)

Arşın mal alan!

Sırma, kumaş, bohça, hey...

(O anda Gülçehre, Asya ve Telli bir taraftan; komşu kızlar diğer taraftan dışarı çıkarlar. Kızlar Askere seslenir.)

Kızlar: Arşın malcı, arşın malcı buraya gel.

Kızlar Korosu (Soprano):

Arşın malcı mal göster,

Bir bir yere ser göster.

Göster, göster ne varsa,

Kızlar süslenmek ister.

(Musiki)

Hepsi:

Ah ne güzel parçadır

Gülçehre de goncadır

Düğün süsü honçadır,²³⁷ honça, honça

Ondan bir elbise diktirseydim,

Oynardım doya doya.

(Musiki)

(Koro bir kere daha tekrar edilir.)

²³⁷ Honça: “Tatlı, meyve gibi yiyecek veya başka hediyeler konulmuş süslü tabak” anlamında bir sözdür.

K 196

Asker (Yürüyerek): Aha, galiba kız madenine düştüm, bir sürü birden çıktı. Bakalım nasıl şeyler (Onlara) Söyleyin bakayım, güzel hanımlar, ne istiyorsunuz? Kumaş, ipek, kadife, sırma her şeyim var.

Gülçehre: Aç bakalım, hoşumuza giden ne var.

Asker: Hemen, hanım! (Açar, Gülçehre'ye dikkat eder.)

Asya (Kenara): Zavallı, ne güzel oğlan!

Aker (yine dikkatle Gülçehre'ye bakar.): Bak hanım, gönlün her ne istiyorsa hepsi burada var. (Kenara) Ama, güzel kız!

Telli: Ey hanım, şu eteklik kumaş ne güzel!

Asya: Ah, neye lazım olacak ki...

Gülçehre (Asya'ya): Sana lazım olmaz ama Telli'ye lazım olur.

Asker: Doğru söylüyorsun, hanım. (Kenara) Akıllı kız ha!.. (Ona) Kaç arşın buyurursan hizmetçiniz için keseyim. Gülçehre arşını kaçtan?

Asker: Bir şey değil, on iki kapık.²³⁸ Ama size iki Şahıdan veririm.

Gülçehre: Bu tür kumaşın arşınını biz her zaman sekiz kapikten alıyoruz, öyle verirsen on arşın kes.

Asker: Zararı yok, size kurban olsun! (Ölçer) Bir... İki... (Kenara) Galiba aradığımı buldum... Üç... Dört... Vallahi, çok güzel kız...Beş... Altı...

²³⁸ Kapık: Manatın onda biri değerinde para birimidir.

Yedi... Galiba kısmetim bu olacak... Sekiz... Dokuz... Galiba, dışı gibi içi de güzel... On... Onbir... Oniki...

Gülçehre: On arşın yeter.

Asker: Vay, ha!.. Aklımdan çıktı, işte bu, böylece on arşın. (Kesip hizmetçiye verir)

Asya: Ah, bize yakışan hiçbir şeyin yok.

Asker: Hanım, size yakışan şeyim çok, ancak evde. İnşallah, gelecek sefer getiririm. (Gülçehre para verir.) Hanım ocağına bereket, senin elinin bereketi bana yeter.

Gülçehre: Elimin bereketli olduğunu da nerden çıkardın?

Asker: Şöyle böyle, içime doğdu ki senin elin bereketlidir. (Kenara) Vallahi, dediğim kadar var. (Ona) Hanım, burası Sultan Beyin evi değil mi?

K 197

Gülçehre: Evet.

Asker: Abad olsun! Peki Sultan Bey'in kızı hanginiz?

Asya: İşte bu.

Asker: Allah ömür versin! (Kenara çok güzel kız!)

Asya: Ey Gülçehre, gidelim eve; yoksa amcam gelir, kızar (Giderler.)

Asker: Sağ olun var olun!

Gülçehre (Giderken): Sen de sağol!

Asker (Yalnız): Sözüñ doğrusu, bundan güzel kız görmedim ve görebileceğimi de sanmıyorum. Gel, Asker, ya nasip de bunu al! Sultan Bey beni görmemişse de adımı işitmiştir. Zengin bir tüccar olduğumu bilir. Şüphesiz, kızı istersem verir. Şimdi acaba kız benim arşın mal satan biri olduğumu bilse bana gelir mi? Kızı bilmiyorum, ama Sultan Bey benim arşın mal satan biri olduğumu bilse bin yıl da geçse kızı bana vermez. Keşke kız bir daha çıksaydı, tekrar görseydim, konuştursaydım. Dur... (Kapıya bakar.) Galiba gelen var. Hele saklanıp bakayım kimdir? (Gizlenir, kapı açılıp Gülçehre çıkar.)

Gülçehre: Asya demişken arşın malcının eli yüzü düzgündü. Şimdi Asya'ya gelxseni onunla evlendirelim desek kıyameti koparır, be arşın malcının dengi miyim der. Ama bence, arşın malcılık kötü bir iş değil ki... O da tüccar gibi bir şey vallahi babam razı olsa, ben onunla evlenirim. Çünkü, ne de olsa, yine de yüzünü gördüm, biliyorum ki çolak değil, kör değil, kel değil; yüzü de hoşuma gitti. Yüzü de asil bir adamın yüzüne benziyor. Vallahi, onu güzelce giydirdsen ortaya bey oğlu gibi bir oğlan çıkar... Bana diyor ki şüphesiz senin elin bereketlidir; kendisi de öyle bakıyordu ki güya sadece beni görüyor... bir daha görseydim iyice dikkat ederdim... Ah, gör ne söylüyorum; kim bilir, belki onun karısı çocuğu vardır... (Düşünceye dalar.)

Asker (Arşın koltuğunda karşısına çıkar.): Hanım bağışla...

Gülçehre (İrkilir.): Oy, korktum ya...

Asker: Korkma, hanım, galiba, ben arşınımı burada bırakıp gitmişim.

Gülçehre: Olsa burada kalırdı...

Asker: Zararı yok, evde başka bir arşınım daha var.

Gülçehre (Kenara): Yine o şekilde bakıyor. Gözü gözüme değince yıldırım gibi beni çarpıyor.

Asker: Hanım, keşke Sultan Bey'in senin gibi 12 kızı olsaydı! Gülçehre, yani ne demek istiyorsun?

Asker: Şunu demek istiyorum ki bi kızını beye, birini hana, birini tüccara, birini mollaya, birini de seyide verip sonunda birini de bana verseydi...

Gülçehre: Ne olur ki...

Asker: Ama yok, vermez, elbette vermez, o bir bey adam, ama ben arşın malcıyım. O bana kız vermez... (Kinaye ile) Ve ayrıca verse de kız gelmez...

Gülçehre: Anlaşılan sen bekarsın.

Asker: Evet bekarım; Allah bereket versin işler de çok iyi gidiyor. Bir parça ekmeğim var, aç değilim.

Gülçehre: Peki, ne için şimdiye kadar evlenmedin?

Asker: Nasıl evleneyim; görmediğim kızı almak istemiyorum, gördüğüm kızlardan da hoşuma giden, kalbimi çelen bir kişi oldu, onu da bana vermezler...

Gülçehre: Kız kendisi sana gelmez mi?

Asker: Hayatta gelmez, çünkü o bir bey kızıdır.

Gülçehre: Sen önce kıza sor, sonra konuş; gelmeyeceğini nereden biliyorsun?

Asker: Doğru söylüyorsun, hanım, peki öyleyse, söyle bakayım, bana varır mısın?

Gülçehre (Hayretle): Kim, Ben mi?

Asker: Evet, sen; benim hoşlandığım kız sadece sensin.

Gülçehre: Ben sandım ki başka bir kızdır...

Asker: Senden başkası olamaz.

Gülçehre: Peki sen benden bir kere görmekle mi hoşlandın?

Asker: Elbette hanım. Göz gördü, gönül sevdi. Gözüm seni gördüğü anda kalbim sevincinden çarpmaya başladı.

Gülçehre (Kenara): Vallahi, benimki de öyle oldu.

K 199

(Musiki)

Asker:

Öğrenip hilebaz oldum, } 2 defa
Millele maskara oldum }

Her bir derde ben düştüm } 2 defa
Sen gördüm bağlandım. }

Öyle bağlandım, öyle bağlandım,

Öyle bağlandım, dilber!

Olamam ki ben sensiz.

(Musiki)

Gülçehre:

Kimseyi en görmezdim, } 2 defa
Sırrımı söylemezdim }

Nedir âşık bilmezdim } 2 defa
Seni gördüm bağlandım. }

Öyle bağlandım, öyle bağlandım,

Öyle bağlandım, dilber!

Olamam ki ben sensiz.

(Musiki)

İkisi Birden:

Yardım etti çünkü talih, } 2 defa
Geldi çattı ahir zaman. }

Kendimi şanslı saydım } 2 defa
Seni gördüm bağlandım. }

Öyle bağlandım, öyle bağlandım,

Öyle bağlandım, dilber!

Olamam ki ben sensiz. (2 defa)

(Musiki)

Asker: Hanım, ben sana yakışmıyorum.

Gülçehre: Bilmiyorum, ama senden hoşlandım.

(Musiki)

Asker: Anlaşılan, doğru söylüyorlar. Kalp kalbi karşıdır, hanım...

Gülçehre: Bana hanım deme, adım Gülçehre.

Asker: Gülçehre, peki nasıl yapalım da baban seni bana versin?

Gülçehre: Beni babamdan iste, verir verir, vermezse ben başkasıyla evlenmem...

K 200

Asker (Kenara): Hayret! (Ona) Baban seni zorla verir...

Gülçehre: Zorla evlenmem.

Asker: Sen zorla götürürler.

Gülçehre: Kendimi asarım.

Asker: Allah göstermesin. Madem ki böyle oldu, iyice bir düşünelim bakayım. Belki bir çare bulurum; şimdi sen git eve, yoksa bizi görürler, Allahaisarladık.

Gülçehre: Allahaismarladık! Ama şunu bil ki sözüm sözdür. (Gider)

Asker (Yalnız): Vallahi, ancak bu kadar yürek olur. Yazık kız benden hoşlandı. Bilmiyor ki ben zengin bir tüccarım. Ben de kasten söylemedim, bırak sonuna kadar kızı sınavayım. Hayret! Şimdi ben gideyim, bir bahane ile teyzemi buraya göndereyim, baksın, görsün nasıl bir kız seçmişim (Gider.)

(Gülçehre çıkıp sağa sola bakar ve sonra oturup düşünceye dalar.)

Gülçehre: Ben ne yaptım, yabancı birisiyle bir kıza yakışmayacak şeyler konuştum. Nereden çıkıp geldi bilmiyorum... Kendisi tatlı, sözü tatlı... Hiç aklımdan çıkmıyor... Ah, gönlüm nasıl perişan oldu! (Okur.)

(Musiki)

Âşık oldum neçe bir tâze gül-i ra'nâya

(Musiki)

Âşık oldum neçe bir tâze gül-i ra'nâya
Ki salur meni o işve ile gavgâya (2defa)
Âşık oldum (3 edfa)
Neçe bir gül-i ra'nâya (2 defa)

(Musiki)

Gözümün kanı ile sînemi al ettim kim, (2 defa)
Sebeb-i san'at ola ol büt-i bi-pervâya (2 defa)
Pervâya, pervâya.
Bu biş işdür ki meni iğne gibi inceldüp, } (2 defa)
Salur iplik kimi her dem bir uzun sevdâya }
Âşık oldum (3 defa)
Neçe bir gül-i ra'nâya²³⁹ (2 defa)

(Asya ve Telli çıkıp okurlar.)

Asya ve Telli:
Ne perişandır halim,
Gülçehre, Gülçehre?!
Nedir bu ah u zarın?

K 201

²³⁹ Bu manzum kısımlar Fuzûlî'nin bir gazelinden iktibastır. Fuzuli'ye ait olan bu kısımların okunuşunda Ali Nihat Tarlan'ın "Fuzuli Divanı Şerhi" isimli eserinde yararlanılmıştır.

Tez söyle, tez söyle!
 Niye solmuş ruhsarın?
 Gülçehre, tez söyle! (2 defa)
 Bir kıza yakışmaz ki, } (2 defa)
 Dert çeksin, gam çeksin }
 Nedir bu ah u zarın?
 Gülçehre, tez söyle! } (2 defa)
 Gülçehre, tez söyle! }

(Hepsi içeri girerler. Bu esnada teyzesiyle beraber çıkar, Cihan çarşafa bürünmüştür.)

Asker: Bak, teyze, kız hemen bu evde. Bu kadifeyi götürürsün ve arşın malcı gönderdi dersin. Sen kimsin diye sorarlarsa arşın malcının teyzesiyim dersin. Anladın mı?

Cihan: Anladım, teyzen yine kurban olsun. Gidiyorum. (Gidip içeri girer.)

Asker (Yalnız): Ama gittikçe daha fala bağlanıyorum. Bugünden tezi yok Süleyman'ı bulup gndereyim ki gelip elçilik etsin. Ben istediğimi buldum... Bu ev, bu bahçe, bu yol, hepsi sanki yüzüme gülüyor. (Okur.)

(Musiki)

Arayıp buldum seni, sen de mi sevdin yar, beni?
 Bak ne halde görüyorum, mutluluktan dünyayı (2 defa)
 Gel, gel, maralım, gel, gel, gel, ceylanım, gel! (2 defa)
 Seni sevdim yar, seni sevdim, gözüm görmez başkasını.

(Musiki)

Helal olsun Süleyman!

(Musiki)

Helal olsun Süleyman, sen ne hilebazsın şeytan! Bu akli bana sen verdin, bana rast geldi bir canan. (2 defa)

Gel, gel, maralım, gel, gel, gel, ceylanım, gel! (2 defa)

Seni sevdim yar, seni sevdim, gözüm görmez başkasını.

Şimdi burada durmayayım, gideyim eve, teyzem gelsin bakalım ne söyleyecek. (Gider.)

(Sultan Bey pazardan eve döner, yavaş yavaş yürüyerek kendi kendisine konuşur.)

K 202

Sultan Bey: Hepsi de benim söylediğimi söylüyor: orta yaşlı dul bir kadın olsaydı, bir imam, üç Manat para ve bir tepsi tatlı ile iş tamam olsun. Şimdi ben ne yapayım? Öyle kadını neren bulayım? Gel ey kadın, neredesin? Gel! Gel!.. (Dediği esnada Cihan çıkar ve yoldan geçmek için ona doğru gelir. Sultan Bey hayretle) Abov!.. Yoksa rüya mı görüyorum... Yok, basbayağı kadın işte. Hem de bizim evden çıktı. Galiba Allah nasibimi karşıma çıkardı. (Cihan'a doğru gelir.) y bacı kimsin, bizde ne işin vardı?

Cihan: Kızlara göstermek için arşın mal getirmiştım.

Sultan Bey (Kenara): Kadın olmasına kadın ama yüzünü görsem hiç de fena olmaz. (Ona) Peki, bacı, acaba, çarşafa bürünmüş bir erkek olmayasın.

Cihan: Vay... ey kardeş, ne söylüyorsun?

Sultan Bey: Peki öyleyse yüzünü birazcık bana göster ki emin olayım

Cihan (Yüzünü açıp gösterir.): Gördün ki kadınıml!

Sultan Bey: He gördüm (Kenara) Kadınsın hem de tam istediğim gibi.
(Ona) Haydi şimdi bir güzel anlat sen kimsin, necisin ve kimlerdensin?

Cihan: Ben arşın malcının teyzesiyim, kendim de kızlara, kadınlara mal satırım.

Sultan Bey: İyi, ama bana hala kimlerden olduğunu söylemedin.

Cihan: Bey, tellal Kerbelayî Masir'in eşiyim belki tanırırsın.

Sultan Bey: Hayır tanımıyorum. Benim tellal melal ile işim olmaz. İyi, galiba, senin kocan tellallık ediyor, kenin de arşın mal satıyorsun.

Cihan: Evet, kocam tellallık ederdi.

Sultan Bey: Eder miydi? Peki şimdi ne iş yapıyor?

Cihan: Şimdi ne iş yaptığını Allah bilir; rahmetli on iki yıl önce öldü.

Sultan Bey (Sevinir.): Öldü mü? Yani sen dul musun?

Cihan: Evet dulum.

Sultan Bey: Hadi ya!.. (Öksürür ve kenisine çeki zen verir.) Diyorsun ki on iki yıl önce kocan öldü ve dul kadın. Acaba, şimdi nasıl yapalı?

Cihan (Hayretle): Neyi nasıl yapalım?

K 203

Sultan Bey (Şaşırılmış halde): Yok, demek istiyorum ki, benim de karım, yani, beş yıl önce öldü. Bu şekilde olmak çok kötü! İnsan büsbütün yalnız kalıyor, ne yapacağını bilmiyor. (Kenara) İyice elime düştü, kaçırmamak lazım. (Cihan gitmek ister, Sultan Bey çabucak önüne geçer.) Biraz bekle, bu acelen ne? Acele işim var.

Sultan Bey: Daha bundan güzel ne iş olabilir, ne güzel sohbet ediyoruz. Sen dul, ben dul gel dertleşelim işte...İyi, şimdi sen diyorsun ki dulsun ha?..

Cihan: Oy, dedim ya on iki yıl önce kocam öldü.

Sultan Bey: Aynı şekilde ben de dulum.

Cihan: Allahın emri işte. Sadece senin başına gelmiyor ki...

Sultan Bey: Orasını biliyorum.

Cihan: Peki neresini bilmiyorsun.

Sultan Bey: Gel ikimiz bir iş yapalım.

Cihan: Ne işi?

Sultan Bey: Öyle bir iş ki ne sen dul kalasın ne ben.

Cihan: Nasıl olacakmış o?

Sultan Bey: Nasılı var mı ki, bir imam, üç Manat para, bir tepsi tatlı, oldu bitti vesselam.

Cihan: Ne söylediğin hiç anlamıyorum.

Sultan Bey: Anlamıyor musun? Acaba dil bilmez misin! Peki öyleyse, ne söylediğimi iyi dinle, ey dil bilmez.

(Musiki. Alkış tutarak okur.)

Bir at aldım, her yana sürdüm,
 Gel alayım, gel alayım dil bilmez!
 Sonra gelip seni buldum, maralım, maralım, dil bilmez!
 Aman, aman, oy, kaşı keman, oy!
 Gel alayım, gel alayım maralım dil bilmez! (Oynar)

(Musiki)

Bir ev diktim taş üstüne, gel alayım, gel alayım dil bilmez!
 Ne söylersen baş üstüne, gel alayım, maralım, dil bilmez!
 Aman, aman, oy, kaşı keman, oy!
 Gel alayım, maralım dil bilmez! (Oynar)

K 204

(Musiki)

Sen dul, ben dul, gel bana bağlan,
 Gel alayım, gel alayım dil bilmez!
 Ne söylersem ona razı ol, maralım,
 Maralım, dil bilmez!
 Aman, aman, oy, kaşı keman, oy!
 Gel alayım, gel alayım dil bilmez!

(Bu esnada asker gelir ve onları görür.)

Asker: Aha!.. Teyzemin de kısmeti açıldı. Acaba! (İleri yürür, oynamakta olan Sulta Bey'in kulağına) A bey! Ey bey! Dur bakayım, bir şey

söyleyeceğim. (Sultan Bey irkilip kalır.) Başkasının karısına aşkname okumaktan utanmıyor musun?

Sultan Bey: Yavrum sen kimsin, sana ne?

Asker: Nasıl bana ne? Bu benim teyzem.

Sultan Bey: Teyzen mi? Yani arşın malcı sen misin?

Asker: Evet, benim.

Sultan Bey: Çok güzel, çok iyi. Yavrum, senin hiç insafın filan yok mu?

Asker: Ne oldu ki?

Sultan Bey: Ne olacak ki, bu zavallı kadını on ki yıldır dul bekletip evlendirmiyotsun.

Asker (Gülümser.): Ne yapayım, iyi bir adam bulamadım.

Sultan Bey: İyi adam, ben! Haydi gel!.. Gel hısım olalım, ben de dulum

Asker (Kenara): Aha, iyi fırsat! (Ona) Doğru söylüyorsun bey, yoksa şaka mı yapıyorsun?

Sultan Bey: Benim dengim misin ki şaka yapayım? Tamamen yüreğimden geçeni söylüyorum.

Asker: Tamam, bey, farz edelim ki ben teyzemi verdim sana, peki karşılığında sen bana ne vereceksin?

Sultan Bey: Ne mi vereceğim? Senin bu işten kazancın benim gibi bir bey ile hısımlı olmaktır. Teyzenin kazancı ise rahat etmesidir. Benim kazancım ise sevaba gitmektir. Daha bundan fazla ne istyorsun?

Asker: Yok, bey, bu şekilde olmaz...

Sultan Bey: Peki ne şekilde olur?

K 205

Asker: Bak, bey, şimdi benimle hısımlı olmak istiyorsun, gel iki taraflı hısımlı olalım.

Sultan Bey (Hayretle): Nasıl iki taraflı?

Asker: Şöyle ki, ben teyzemi vereyim sana, sen de kızını ver bana.

Sultan Bey (iyice sinirli): Ahmak oğlu ahmak! Edepsiz edepsiz konuşma. (Hançerini gösterir.) Benim gibi bir bey, kızını bir arşın malcıya mı verecek?! Cehennem ol buradan sen de senin teyzen de!.. Haddini bilmez, sana bir vururum dişlerin karnına iner. Efaol gözümün önünden.

Asker (Rahat bir tavırla): Teyze, gel gidelim. (Kenara) Arşın malcı Asker'e vermedi; ama tüccar Asker'e verecektir. (Giderler.)

Sultan Bey: Çabuk, yıkıl buradan! (Eve doğru yürüyüp kapının ağzında durur ve gidenlere bakar. Onlar giderler.) Bu ne terbiyesizlik, cüret edip kızımı istiyor. (Hançerini çekip yürür.) Yok. Yok, bende şans yok. Kadın avucumun içindeydi, tam da istediğim orta yaşlı kadındı, iş bir imam ile bir tepsi tatlıya kalmıştı; bu ziyankar oğlu ziyankar nerden geldiyse bütün işi bozdu. Planımı alt üst etti. Ey, vay... (Okur.)

Kötü oldu halim benim gel alayım, gel alayım dil bilmez,
Gitti elden yarım benim gel alayım, maralım, dil bilmez!
Aman, aman, oyl!.. (İçeri girer.)

Perde

K 206

1.3.4. Üçüncü Perde

(Olay Sultan Bey'in evinde geçmektedir. Gülçehre yalnız oturup okur.
Musiki çalınır.)

Gülçehre:

Bülbül-i zarım, gül-i ruhsar-ı alinden cüda,

(Musiki)

Bülbül-i zarım, gül-i ruhsar-ı alinden cüda,
Tûf-i lalim, şeker nisbet megalinden cüda

(Musiki)

Der idim sabreyleyim, olsam cemalinden cüda

(Musiki)

Der idim sabreyleyim, olsam cemalinden cüda
Bilmezdim düşvar imiş olmak visalinden cüda. (2 defa)

(Musiki)

Ah... Aman aman... Aman aman!..

Bilmezdim düşvar imiş olmak visalinden cüda. (2 defa)

Yar, gel, yar, gel, yar, gel, yar, gel!...

(Musiki)

Ağlımı terk eyledim fazli kemalinden cüda
Dönmüşüm ben müflise cahü celalinden cüda (2 defa)

K 207

(Musiki)

Tire oldu rüzgarım zülf-i halinden cüda
Oldu sahra menzirim vahşi gazalinden cüda
Ay aman!...

(Musiki)

Oldu sahra menzirim vahşi gazalinden cüda (2 defa)
Yar, gel!... (4 defa)

(Musiki. Yüzünü kapayıp ağlar.)

Asya (İçeri gelip Gülçehre'nin yanına gelir.): Ah, Gülçehre, Allah aşkına, söyle bakayım, sana ne oldu ki, birkaç gündür böyle perişan görünüyorsun.

Gülçehre: Vallahi, ben de bilmiyorum. Galiba biraz rahatsızım.

Asya: Ama rahatsız olanın bir yeri ağrır; gördüğüm kadarıyla senin hiçbir yerin ağrımıyor, Allah'a şükür.

Gülçehre: Ah, Asya, niye üstüme geliyorsun, Allah aşkına, beni yalnız bırak.

Asya: Yok Gülçehre, bu birkaç gündür sen tanınmayacak kadar değıştin. Büsbütün düşünceli, keyifsiz, suskunsun. Mutlaka bunda bir hikmet vardır... Ey kız, yoksa âşık mı oldun, ha?..

Gülçehre (Hareketlenir.): Kime âşık olacağım...

Asya: Yok, yok kızardın. Görüyorum ki birine âşık olmuşsun; ancak o adam kim? Bize arşı mal satandan başka hiç kimse gelmedi. (Yüksek sesle) kesin o sefile âşık oldun!

Gülçehre: Niye sefil olsun?!

Asya: Aha, bildim!.. Arşın malcıda gözün var. Ey kız hiç sana yakışıyormu? Sen bey kızı, bey evladı bir sefilin birine âşık olmuşsun... Olsa olsa biraz yakışıklı; vallahi, isterse hepten çıra gibi yansın, hiç kendimi onunla düşünemem; o nerde, ben nerde...

Gülçehre (Suçluymuş gibi.): Vallahi, ben de anlamıyorum, bu ne haldir. (Ağlamaklı olur ve eleriyle yüzünü kapatır.)

Asya (Nasihat vererek): Sen güçlü bir kızsın, öyle şeyler, aklından çıkar. Sen nerde, pazarın sefili nerde? Bari, âşık olacaksan sana yakışan birine âşık ol. İkincisi, âşık olmak bir kız için çok kötü bir şeydir. Bak, ben de senin gibi bir kızım, ama bak bakalım ben bir adama âşık oluyor muyum? Hem de, vallahi, iştir, baban duysa, kesinlikle, seni lime lime doğrar.

Gülçehre: Bırak babam duysun, bir kerelik beni öldürsün, canım kurtulsun.

Asya: Ahmaklaşma, ahmaklaşma! Gel bu tarafa, gidelim öbür odaya, sana neler söyleyeceğim.

(Gülçehre'yi götürüp gider.)

Sultan Bey (İçeri girer, yalnız.): Zalim oğlu arşın malcının teyzesi ne güzel elime düşmüştü, olmadı. Benim asıl istediğim kadın tam da öyleydi:

orta yaşlı, dul, endamlı, bir imam, üç Manat para ve bir tepsi tatlı, oldu bitti vesselam. Ama, gel gör ki, bende şans yok... Haddini bilmez arşın malcı, dul teyzesinin karşılığında güzeller güzeli kızımı istiyor. Sanki ben kızımdan vaz geçmişim de pazarın sefiline vereyim... Ben herkesin adını ezbere bildiği bir beyim. Ben han sofralarında yemek bile yiyorum; sefilin birisi bana damat olmak istiyor... Ama teyzesini alsaydım ve birisi bir şey deseydi, derdim ki, fakir bir dul kadın idi, merhamet ettim aldım... Kahretsin, kadın öylece kendi ayağıyla yanıma gelmişti, şeytan oğlu şeytan işi bozdu. Bırakmadı ki işimizi yapalım... Ah, gidip biraz dinleneyim; yine belimin ağrısı tuttu (Öbür odaya gider. Bu odaya Telli girer)

Telli (Yalnız): Of, yine ağam gitti uzanmaya. Adam moralimi tamamen bozuyor, şimdi yine çağıracak, ey kız Telli, gel üstümü ört. (Sultan Bey'in sesi gelir: Ey kız Telli, gel üstümü ört.) Uyuz, melun... (Uysalca) Ağacan, geliyorum, geliyorum. (Gider.)

Asya (İçeri girer, yalnız.): Ha, öğüt veriyorum olmuyor. Anlaşılan, kız adama çok âşık olmuş. Ağlıyor, ağlıyor, dolu gibi gözyaşı döküyor; insanın içi parçalanıyor; bilmiyorum, nerden çıktı geldi buraya arşın mal satan... Yine bir bey evladı olsa ya da bir zengin tüccar olsa haydi neyse. Halbuki pazarın sefili... (Pencereye doğru bakar.) o bize gelen kim? Oy, ne yakışıklı oğlan, vallahi bir bey evladına benziyor. Bak, insan âşık olunca böylesine olmalı! Acaba bu bize niye geliyor, hayır olsun! Geliyor, geliyor, doğru bize geliyor, bırak gelsin, kaçmayacağım. Geldi..

(Kapı çalınır, Asya kapıyı açar Süleyman içeri girer. Asya eli ile yüzünü kapamaya çalışır.)

Süleyman: Sultan Bey evde mi?

Asya: Evet evde. Biraz bekleyin gidip çağırayım. (Gider.)

Süleyman (Yalnız): Galiba Sultan Bey'in kızı, ama ne güzel kız, barekallah Asker'e! Zevkine de diyecek yok, kendisine böylesi bir kız seçmiş. Ben Sultan Bey'in kızının bu kadar güzel olduğunu ilmiyordum. Yoksa önceden bilseydim kendim alırdım. Yazık! Ama güzel kız. Vallahi, çok büyük hata etmişim. Bu kız ben almalıydım. Halbuki şimdi kız Asker için istemeye geldim... Yoksa, hazır gelmişken, kendim için mi isteyeyim?.. Yok, bu arkadaşlık hukukuna sığmaz. Asker bana itibar edip elçiliğe gönderdi, kıza da âşık, onu nasıl üzebilirim, lanet şeytana! İnsan arkadaşlığında doğru olmalı, ne yapmalı? Ben de arayıp kendime güzel bir kız bulurum, hainlik kötü şey.

(Sultan Bey içeri girer.)

Sultan Bey: Abov, Süleyman, nerelerdesin sen? Hayır olsun, otur bakalım, ne var ne yok? (El ele verip otururlar.)

Süleyman: Bey, hayırdan başka ne olacak? Allah'a şükür her şey yolunda.

Sultan Bey: Çok güzel, anlat bakalım başka ne var ne yok?

Süleyman: Bey, biliyorsun, bu dünyanın işine belli olmaz; insan insana, adam adama lazım olur. Bir bakıyorsun, önceden hiç tanımadığın bir adamla sonradan tanışıyorsun; daha sonra tamamen hısı oluyorsun. Ancak şurası var ki hısı olduğun adam sana yakışan kendisi zengin, anlı şanlı olmalı. Mesela, bizim genç tüccar Asker'i ele alalım...

Sultan Bey: O kim?

Süleyman: Bey, sen kendisini tanımasan da babasını iyi tanıyorsun. Merhum arşın malcı Mürsel'i bilirsin, iyi insanlardan birisiydi.

Sultan Bey: He, iyi tanırım; hakikaten merhum çok iyi bir insandı.

Süleyman: Evet, şimdi Asker dediğim oğlan onu oğludur. O da her bakımdan babası kadar iyi ve akıllı oğlandır. Kendisi de Allah'a şükür çok zengindir. İşleri de her gün iyiye gidiyor.

Sultan Bey: Peki, Asker ne diyor?

K 210

Süleyman: Asker'in dediği şu ki seninle hısımlık olmak istiyor.

Sultan Bey: Evladım, benim kızım daha çocuk...

Süleyman: Bey, çocuk da sayılmaz; ama şunu bil ki, Asker farklı biridir, bey. Öyle birinin hısımlığı sana her konuda fayda sağlar.

Sultan Bey: O konuda doğru söylüyorsun; hakikaten tüccar tayfası benim hoşuma gidiyor. Yoksa mühendis, doktor, avukat, öğretmen falan filanla benim işim olmaz ve hoşuma da gitmiyorlar. Ancak şurası var ki... Asker'i ben görmedim; ama bilirim ki babası iyi adamdı çok da zengindi. Ancak bazen iyi kişinin kötü evladı olabilir.

Süleyman: Hayır bey, Asker çok iyi birdir. Çok akıllı, yakışıklı ve çok da şuurlu oğlandır. Bu konuda ümit ediyorum ki, bana itibar edip sözüme inanasın. Allah göstermesin, eğer Asker kö adam olsaydı ben senin kızını ona ister miydim?

Sultan Bey: Öyleyse, hayırlısı olsun razıyım...

Süleyman (Elini sıkarak.): Hayırlı olsun, Allah her ikisini de mesut etsin. Çoluk çocuk sahibi olsunlar.

Sultan Bey (Ayağa kalkarak.): Şimdi buyur... buyur gidelim öbür odaya, çay falan içelim, sohbetimizi de orada yapalım. (Kalkıp öbür odaya giderler.)

Asya (İçeri girer, yalnız.): Vallahi, böyle de yakışıklı olunmaz. Ömrümde görmedim; şimdi de kapının deliğinde bakayım. (Eğilip kapının deliğinden bakar.) Ben de buna âşık olacağım. (Hırsla) Ne söylüyorsunuz? Gülçehre, sefilin birine âşık olduktan sonra ben niye bey oğlu gibi bir gence âşık olmayayım? Öyle olurum ki, Gülçehre'yi bile geçerim. (Âşıkane) Of, hakikaten, insan birine gönül verince hali nasıl da perişan oluyor! (Okur.)

(Musiki)

Güzelim, yar güzelim,

(Musiki)

Bir sözüm var güzelim.

(Musiki)

Bu zavallıya arada bir, } 2 defa
Bir bakış at, güzelim! }

K 211

(Musiki)

Âşık oldum sana ben,

(Musiki)

Etmedin lütuf kerem.

(Musiki)

Bu zavallıya arada bir } 2 defa
 Bir bakış at, güzelim! }

(Musiki)

Yanarım aşk oduna,
 Yetmedin feryadıma.

Bu zavallıya arada bir } 2 defa
 Bir bakış at, güzelim! }

(Musiki)

Güzelim, yar güzelim... (Oynar ve sonra gider.)

Telli (Çıkar.): İyi ki misafir geldi beni ağamın elinden kurtardı; yoksa oramı ört, buramı ört, oramı ov, buramı ov... beni mahvetti. Böyle zampara adam olmaz. Vallahi, bir Allah'ın kulu da beni alsaydı, canımı kurtarsaydı. Ama nerde öyle bir Allah kulu! (Dediği anda kapı çalınır.) bu kimdir? Yoksa Allah, kulunu mu gönderdi! (Gidip kapıyı açar, Veli içeri girer.)

Veli: Sultan Bey'in evi burası mı?

Telli: He, burası, ne yapacaksın?

Veli: Sizde bir misafir var mı?

Telli: He, var, ne olacak?

Veli: Niye sinirleniyorsun?

Telli: Niye sinirleneyim, sen kimsin?

Veli: Ben kilimci. (Kenara) Ama güzel kız, kesin bu hizmetçidir.

Telli: Kilimci nedir?

Veli: Önce sen söyle bakayım, sen kimsin?

Telli: Ben bu evin hizmetçisiyim.

Veli: Ben de o evin hizmetçisiyim.

Telli: Hangi evin?

K 212

Veli: İşte o evin, o...

Telli: Vay, galiba delirdi.

Veli: Niye delireyim, maralım!

Telli: Ben maral değilim.

Veli: Böyle, sen benim maralımsın, bu canım da sana feda olsun.
Böyle, böyle... Böyle... (Okur.)

(Musiki)

Bırak hanımı bey alsın, } 2 defa
Bir an önce evlensin. }

Seni de ben alırım, } 2 defa
Ben de bir bey olurum }

Telli: Paran var mı? }
 Veli: Var var. } 2 defa

Telli: Paran varsa gelirim!

Veli: Biliyorum, gelisin!

Telli: Böyle, böyle yarimsin.

Veli: Böyle, böyle canımsın!

(Musiki. Oynarlar.)

Telli:
 Ben giderim o kişiye, }
 Malı mülkü çok olsun, } 2 defa
 Malı mülkü çok olsun, }
 Derdi, gamı az olsun. } 2 defa

Paran var mı? }
 Veli: Var, var! } 2 defa

(Musiki, Oynarlar.)

İkisi birden:
 Bırak hanımı bey alsın, } 2 defa
 Bir an önce evlensin. }

K 213

Veli: Seni de ben alırım,
 Telli: Beni de sen alırsın!
 Veli: Ben de bir bey olurum!
 Telli: Sen de bir bey olursun

} 2 defa

(Yalnız) Paran var mı?

Veli: Var, var!

(Musiki, oynarlar.)

Telli (Hoşuna gider.): Çabuk ol, söyle bakayım ne istiyorsun?

Veli: Seni istiyorum, seni! Anladın mı?

Telli: Oy başıma gelen!

Veli: Gözümün ışığı, git o misafire de ki, bir kapıya çıksın, söyleyeceklerim var. (Telli gider) Yürü, maralım yürü! Yürü, ceylanım yürü! Ne kız ama! Vallahi, bırak ağam kızı alsın ben de bunu alayım, ikimizin de düğünü bir arada olsun. (Ellerini oğuşturur.)

(Süleyman ve Sultan Bey çıkarlar.)

Süleyman: Ha, Veli, sen misin? Anladım ne için geldiğini, gel gidelim (Sultan Bey'e) Bey, şimdilik Allahısmarladık.

Sultan Bey: Allahısmarladık, selamtle. (Giderler. Sultan Bey, Süleyman'ı geçirip döner.) ey kız Telli! Gülçehre'yi, Asya'yı buraya çağır gelsinler. Kıza da söyleyeyim bakayım ne olacak... Evet, dünyanın işi böyledir... Bir zamanlar biz de genç idik... Şimdi...

(Kızlar gelirler.)

Sultan Bey: He, oturun bakayım. Ey kız, Gülçehre, niçin böyle keyifsiz görünüyorsun? Ne oldu, rahatsız mısın?

Gülçehre: Hayır, baba, iyiyim.

Sultan Bey: Çok güzel, kızım, biliyor musun ne var?

Gülçehre: Hayır, baba.

Sultan Bey: Peki öyleyse bil: Seni evlendiriyorum

K 214

(Gülçehre hareketlenir, Telli sevinir. Asya üzülür.)

Asya (Kenara): Tüh, oğlan elimden kaçtı!

Gülçehre: Ey baba, benim evlenme zamanım geldi mi ki!

Sultan Bey: Tam da zamanıdır. Çocuk değilsin. Her şeyi biliyorsun, anlıyorsun. Seni bir tüccar oğlana veriyorum. Hem genç, hem de mal mülk sahibi...

Gülçehre: Baba, kızma ama, ben evlenmek istemiyorum!

Sultan Bey: Bak, ahmaklaşma! Ben elçiye söz verdim gitti.

Asya (Kenara): Allah'ım sana şükürler olsun, gelen oğlan elçi imiş.

Gülçehre: Yok, Baba ben evlenmek istemiyorum!

Sultan Bey: İyi iyi, nazlanma, içinden sevindiğini biliyorum.

Gülçehre: Yok, baba, gerçekten, ben evlenmek istemiyorum. İstersen beni vur, öldür ama evlendirme.

Sultan Bey: Sanırım sen naz yapmıyorsun! (Sertçe) Ne ahmak söz; nasıl yani evlenmek istemiyorsun; evde kalıp, yaşlanıp kartlaşacak mısın?

Gülçehre (Ağlar.): Ben evlenmek istemiyorum!

Sultan Bey (Daha da sert): Allah aşkına kendine gel! Senin ne hakkın var söz söylemeye. Baban seni evlendiriyor, sana düşen itaat etmektir!

Asya: Elbette, Gülçehre, baban ne diyorsa, sen onu dinle; madem ki seni evlendiriyorlar, sana düşen evlenmektir. Daha bu konu uzatılmaz ki...

Gülçehre: Bırak babam beni öldürsün ama evlendirmesin.

Asya: Senin konuşmaya ne hakkın var?!

Sultan Bey: Sana diyorum ki ahmak olma! Ben seni öyle bir adamla evlendiriyorum ki daha öylesini bulamazsın, sen ne düşünüyorsun?!

Gülçehre: Sen o adama Asya'yı ver. Bırak ben evde kız kalayım.

Sultan Bey: Boş boş konuşma! Asya'yı isteyen olursa onu da evlendireceğim. Şimdi seni istedikleri için seni veriyorum.

K 215

Asya: Elbette öyle.

Gülçehre: Ben evlenmek istemiyorum.

Sultan Bey (Kızgın): Senin ne haddine! Hangi cesaretle gitmeyeceksin. Baban sana emrediyor. Git, git! Çok da itiraz edersen, kulaklarından tutup duvara mıhlarım. (Gülçehre ağlar... Sessizlik. Sultan bey sinirli sinirli sağa sola gezinir. Biraz sonra mülayim bir dil ile konuşur.) Kızım, sen benim sen, kötü bir adama verdiğimi sanıyorsun, şunu iyi bil ki prens gibi bir oğlana veriyorum. Kendisi genç, tüccar, parası çok, malı çok! Yani, seni kötü bir yere verecek kadar deli değilim; sen benim gözümün ışığı biricik kızımsın, ben seni mutsuz eder miyim? (Tutum kızının alnından öper.) sen ihtiyar babanın sözünü dinle, delilik etme!

Gülçehre (Ağlaya, ağlaya): Ey baba vallahi evlenemeye hiç gönlüm yok. Nasıl yapayım? Sen beni evlendirme, bırak evde kalayım.

Sultan Bey: Kızım, inat etme! Baban ne diyorsa sen de ona itaat et, etmezsen Allah seni mutlu etmez, mutsuz olursun ve şunu da iyi bil ki benim sözüm sözdür; ben adama söz verdim, Allah izin verirse, bugün sabah nişan yapılır, nikâh kıyılır, düğün olur. Evlenirsin, kocan zengin, kendisi iyi adam, çoluk çocuk sahibi olursun, ev sahibi olursun, ben de bu ihtiyar zamanımda biraz dinlenirim. Rahat ederim; sen benim sözümü dinle!

Gülçehre: Ey baba, şimdi sen benim evlenmemi istiyorsun, bırak o zaman kendi istediğim ile evleneyim.

(Asya korkusundan sanki yüzünü parçalar, şaşırır.)

Sultan Bey (Şaşkınlık ve hayretle): Kızım, senin istediğin kim, söyle bakalım.

(Asya korkar. Musiki)

Gülçehre (Okur.):

Beni saldı onmaz derde, arşın mal alan (2 defa)

Kalmadı hiç takat bende, yanarım. (2 defa)

Gece gündüz fikrim, zikrim, arşın mal alan (2 defa)

Olamaz başka düşüncem, yanarım (2 defa)

İlk görüşte âşık oldum, arşın mal alan(2 defa)

Her geçen gün dertle doldum, yanarım. (2 defa)

Sultan Bey (İyice hırslanır.): Kızım, arşın mal alan kim? (Kenara)
yoksa o teyzesi olan mı?

K 216

Gülçehre: Ben evlenirsem onunla evlenirim.

Sultan Bey (Birden hiddetlenir.): Ne söylüyorsun ahmak kızı ahmak!
Pazarın sefiliyle mi evleneceksin? Deli mi oldun ne? Allah'a and olsun, bir
tokat vururum ki dişlerin dökülür. Evet, Sultan Bey'in kızı bir sefile âşık olmuş,
peh, peh, peh!.. Ne için evlenmek istemediğini şimdi anladım. Ama şunu iyi
bil ki, eğer ahmaklık yaparsan, babamın mezarı hakkı için seni öyle bir
cezalandırırım doğduğuna pişman olursun. Sen benim namusumu ayaklar
altına alıyorsun. Hangi hakla arşın malcıya bakıyorsun? Hele o arşın malcı
bir gözüme gözüksün. Ona ben bir kurşun sıkırım ki esamesi okunmaz.
Şunu bil ki bana Sultan Bey derler ben namussuzluğu kabul edecek adam
değilim. Seni de öldürürüm, onu da öldürürm!

Gülçehre (Ağlaya ağlaya): Baba, vallahi öldür de kurtulayım.

Sultan Bey (Bağıra bağıra): Öldüreceğim! Bu papak bana haram olsun
ki bir daha arşın malcı adını ağzına alırsan seni lime lime doğrayacağım.
Böyle bir namussuzluk olur mu, beni kızım sersefile tutulsun! (Ayağını yere

vurur.) Şimdi kalk defol gözümün önünden! Yıkıl buradan! Namuzsuz!
(Gülçehre kalkıp, ağlaya ağlaya gider, Sultan Bey sağa sola gezinir. Asya ve Telli'ye) ne zaman arşın malcı buraya geldi?

Asya (Korka korka): Valahi, haberim yok.

Sultan Bey: Nasıl haberin yok? Mahsus benden gizliyorsunuz! Cehennem olun siz de buradan! (Asya ve Telli giderler.) Bana oyun oynuyorlar; itin birisi kapıma gelip kızımı kendisine âşık ediyor; böyle namussuzluk olur mu?! Niçin teyzesinin karşılığında kızımı istediğini şimdi anlıyorum; cehennem olsun onun teyzesi de, istemez... Kız iyice delirmiş. Acele evlendireyim, çıksın gitsin, yoksa işler sarpa sarar. Süleyman'ı görürsem diyeceğim ki Asker'e haber versin, gelip kızı alıp götürsünler; yoksa, anlaşılın hoşlukla gitmeyecek. Benim de tersime gelir vuruğp öldürürm. Ey kız Asya, Telli! Buraya gelin. (Asya ve Telli içeri girer.) Bak ben pazara gidiyorum, siz, Gülçehre'ye öğüt verin; ona anlatın. Yoksa, vallahi, Allah'a and olsun, hepinizi parçalarım! (Pazara gider.)

Asya (Kızgınlıkla Telli'ye): Şimdi biz zavallılar ne yapalım, bizde de suç var, Gülçehre bir sefile âşık olmuş! Ey kız git Gülçehre'yi buraya çağır. (Telli gider.) Alah'ım şuna bak! Kızın cüretine bak! Babasına açık açık diyor ki arşın malcıya âşık oldum. Bu kızın işleri hep hatalı.

K 217

(Gülçehre ile Telli gelirler. Gülçehre sekinin üstüne yıkılır.)

(Musiki)

Asya ve Telli:

Yeter bunca ah u zarın, (2 defa)

Niçin bu kadar feryat?!(2 defa)

O sana kayık mıdır ki (2 defa)

Baban olsun sana yad! (2 defa)

Gülçehre:

Gitmiş elden ihtiyarım, (2 defa)

Hiç kimseden yok imdad.

Ağlar oldu böyle halim,

Nasıl etmem ben feryat?! (2 defa)

Asya ve Telli:

Hiç yakışmıyor ah etmek. (2 defa)

Sen de bizim gibi şad ol. (2 defa)

Çabala ki, kalsın senden (2 defa)

Halk içinde iyi ad. (2 defa)

Perde

K 218

1.3.5. Dördüncü Perde

(Olay Asker'in evinde geçmektedir. Eve iyi döşenmiş Asker de iyi giyinmiştir.)

Asker: Biçare Gülçehre'nin başına işler açtım. Şimdi zavallı kız gerçekten de başkasıyla evlendirildiğini zannediyor. Ama sözüne sadık kız. Hoşlukla evlenmeye razı olmadı; ben de babasının isteği doğrultusunda adam gönderip kızı kaçırdım. Zararı yok; bir iki saat sonra benim hilemiz açığa çıkar, o zaman kız da sevinir, ben de sevinir, babası da sevinir, herkes sevinir. Ama çok heyecanlıyım; kızı çabuk getirmelerini istiyorum ki zavallı daha fazla azap çekmesin; amma da iş gördüm ha!.. Evlenmedim, evlenmedim, sonunda böyle bir hile ile evlendim. Hiç de kötü olmadı, iyi yaptım Allah Süleyman'ın babasına rahmet etsin, çok iyi fikir verdi. Şimdi hiç olmazsa görüp sevdiğim kızla evleniyorum. Kız da beni seviyor... en iyisi gidip bakayım teyzem dediklerimi yapmış mı? (Gider.)

(Bir süre sonra kapı açılır. Gülçehre'yi kaçırıp getirirler. Birkaç kişi Gülçehre'yi kolundan tutup onu içer sokar ve kapıyı kapatıp gider. Gülçehre derinde ağlayarak sekinin üstüne yığılır... Biraz geçtikten sonra söylenir.)

Gülçehre: Ah! Nasıl bir azap çekiyorum?! Beni zorla evlendiriyorlar; kime verdiklerini bilmiyorum, ben sevdiğimden ayırıyorlar. Ben bu zenginliği, bu şatafatı istemiyorum! Ben kendi sevgilimi istiyorum. (Yüzünü kapatıp ağlar.)

(Musiki)

Gülçehre:

Hicran derdi felek verdi,

Bunca cefayı layık gördü (2 defa)

K 219

Yoktur takat sabra halet.

Ölmek yeğdir çekilmez bu zillet. (2 defa)

Ey hüda, rahm et ey hüda rahm et!

Kıl meded, ya rab, ben zavallıya rahm et!

(Musiki)

Yok, ben bu hale devam edemem. Dayanma gücüm ve takatim kalmadı. En iyisi bir kerelik kendimi boğayım, öldüreyim, kurtulayım. (Mendili ile kendisini boğmak ister lakin bu esnada arşın malcının sesini işitip hayretle kulak kabartır ve duydukça sevinir. Asker perde arkasından okur: “Arşın mal alan!”. Sonuna kadar okuyup bitir.)

(Musiki)

(Asker içeri girip selam verir.)

Gülçehre (Hayretle bakar.): Sen misin, yoksa başkası mı?

Asker: Benim, benim, Gülçehre, rahat ol!

Gülçehre (Ağlar.): Görüyor musun benim başıma ne işler açtılar? Biraz daha geç gelseydin kendimi öldürmüştüm. Sen buraya nasıl geldin? Seni burada görürlerse öldürürler...mümkünü varsa gel kaçalım. (Aceleyle çeker.)

Asker (Güler.): Kendi evimizden nereye kaçalım?

Gülçehre: Ne söylüyorsun, burası kimin evi?

Asker: Burası benim evim, sonra da senin evin olacak.

Gülçehre: Hiç anlamıyorum, beni kim kaçırdı?

Asker: Benim gönderdiğim adamlar.

Gülçehre (Düşünceli): Ben zannettim ki beni babamın verdiği tüccar oğlanın adamları kaçırdı.

Asker: Elbette, öyledir.

Gülçehre (İyice şaşırıp kalır.): Yine anlamadım, Allah aşkına, anlat bana bu nasıl iş.

Asker (Güler.): Bak, Gülçehre! Sana âşık olan arşın malcı da benim, babanın evlendirmek istediği tüccar oğlan da benim. Ben arşı malcı kılığına girip kendime kız arıyordum, sonunda seni buldum ve babandan istedim o da verdi; ama baban benim arşın mal satan oğlan olduğumu bilmiyor, çünkü o daha önce beni görmedi.

K 220

Gülçehre (Naz ile): Ey insanfsız! Peki bana acımadın mı, bu kadar eziyet çektim, azap çektim, babam beni öldürecekti. Kendimi öldürecektim... (Naz ile) böyle olduğunu bilseydim seni sevmezdim...

Asker: Ancak şurası var ki mutluluğumuz bütün bu eziyetleri siler süpürür. Öyle değil mi maralım, Gülçehre?

Gülçehre (Sonunda razı olur.): Öyle.

Asker: Haydi gel buraya, gidip odaları bir bir gezelim ve teyzemi de görelim. (Öbür odaya giderler.)

(Bu esnada dış kapıdan Sultan Bey içeri girer.)

Sultan Bey: Vallahi, yine baba yüreği, dayanmadı; dedim gidip göreyim, belki kız Allah korusun, kendine bir zarar verir. (Sağa sola bakar) Peki nerde bunlar? Ey çocuklar, kim var?

(Asker içeri girer.)

Asker: Selamün aleyküm, Sultan Bey, evimize hoş geldin.

Sultan Bey (Önce gülümseyerek sonra hayretle): Yavrum sen... Sen Asker misin? Yoksa o arşın mal satan mı?

Asker: Hayır, bey, ben Hacı Mürsel oğlu Asker'im, işim de tüccarlıktır.

Sultan Bey: Sanki karşımda o sefil var gibi...

Asker: Hangi sefil?

Sultan Bey: Hiç, bir sefil vardı, arşın mal satardı.

Asker: Biliyorum, sen onun teyzesiyle evlenmek istedin, o da karşılığında senden kızını istedi, sen de sinirlenip kovdun, öyle mi?

Sultan Bey (Hayretle): Öyle... Yavrum sen nereden biliyorsun?

Asker: Nasıl bilmeyeyim ki o ben idim...

Sultan Bey (Hayretle): Ne diyorsun?!

Asker: Evet, evet, ben kasten yaptım ki kızı göreyim sonra alayım.

Sultan Bey: Doğru mu söylüyorsun?

Asker: Öyle, kızın anlatsın. (Gülçehre'yi çağırır.) Gülçehre!

Gülçehre (İçeri girip babasına doğru gider.): Bak, baba, hem senin dediğin oldu hem benim dediğim. Asker bize oyun oynadı, senin sinirlenmeme, benim de azap çekmeme sebep oldu, bütün suç onda.

Sultan Bey (Durumu anlar.): Ha, şimdi anladım. Çok hilekarmışsın; senin rahmetli baban hiç böyle değildi. Ya Allah! (Elini uzatır.) keyfin yerinde mi?... Ey kız, Gülçehre, buraya gel! (Gülçehre gelir, babası onun alnından öper.) Çok güzel, çok iyi, vay seni Asker!.. Ama ne hilekarmışsın! (Aklına gelir.) Tamam, yavrum, peki senin teyzen ne oldu? Ha?.. Hakikaten o senin teyzen miydi, yoksa o da mı yalandı?

Asker: Hayır, gerçekten teyzemdir.

Sultan Bey: Gerçekten de dul mu? (Sevinir.)

Asker: Evet, duldur.

Sultan Bey: Ha, çağırın da gelsin!..

Asker: Gelsin, ne diyeyim, Gülçehre, sana zahmet teyzemi çağır.

(Gülçehre gider.)

Sultan Bey: Gelsin, onu alayım ya !.. O dul, ben dul; doktor da bana evlenmemi söyledi. Benim bildiğim doktor teyzeni de görse der ki evlen.

Asker: İtirazım mı var, al işte... Al, iki taraflı hısımlık olalım. Şimdi anladın mı, iki taraflı hısımlık nedir?

Sultan Bey (Güler.): Anladım, anladım, ah hilebaz!

(Gülçehre ve Cihan içeri girerler.)

Sultan Bey (Cihan'a): Gel ya!.. Bu tarafa gel! Görüyor musun senin bu yeğenin ne hilebazmış... Ha, şimdi ne diyorsun, bir imam, bir tepsi tatlı ve üç Manat para ile aran nasıldır? Diyorum ki Asker ile Gülçehre'nin ve senin ile benim düğünümüz beraber olsun.

Cihan: Ne diyeyim, hayırlısı olsun.

Hepsi: Amin, amin!

Sultan Bey: Yavrum, o çocuklar evde yalnız kaldılar. Heyecanlanmışlardır. Hizmetçinizi gönderin de Asya ile Telli'yi buraya getirsinler.

K 222

Asker: Şimdi gidip göndereyim. (Çıkar.)

Sultan Bey: Vallahi, sevincimden sanki gençleştim... (Çabucak düzeltir) yani ihtiyar da değilim, gencecik bir oğlanım. Maşallah bana!

(Asker gelir.)

Asker: Gönderdim gitti.

(Bu esnada Süleyman içeri girer.)

Süleyman: Selamün aleyküm.

Sultan Bey: Ooo, Süleyman aleyküm selam, yavrum senin bu dostun ne hilebaz imiş!..

Süleyman: Evet, çok hilebazdır; bilmiyorum kimden öğrendi.

Asker: Nasıl kimden öğrendim? Bunların hepsini sen öğretmedin mi? İşte, teyzem söylesin!

Cihan: Doğrudur, bütün bu hilelerin başı Süleyman'dır, o öğretti.

Sultan Bey: Demek öyle!.. Süleyman, ben seni hiç böyle bilmezdim, bu işleri nereden öğrendin?

Süleyman: Bey, kendi aklımdan buluyorum.

Sultan Bey: Hey senin aklın var olsun!

Süleyman (Birden Gülçehre'yi görüp dikkat kesilir.): Yani Gülçehre bu mu?

Asker: Evet, bu.

Süleyman: Ama benim gördüğüm kız buna benzemiyor.

Sultan Bey: Sen galiba Asya'yı gördün.

Süleyman: Asya kim?

Sultan Bey: O benim kardeşimin kızı.

Süleyman (Sevinir.): Ha?. Peki öyleyse, ben ne için bekar kalayım? Bırak ben de düğün edeyim ya!..

Sultan Bey: Doğru mu söylüyorsun?

Süleyman: Elbette!

Sultan Bey: Verdim, al!

Hepsi: Haydi hayırlısı, haydi hayırlısı! Ne güzel oldu!

Süleyman (Kenara): Bak, mert arkadaşın sonu böyle olur.

K 223

(Bu esnada Asya, Telli ve Veli içeri girerler.)

Sultan Bey: Bak, işte, geldiler. Ey kız, Asya, bu oğlana seni versem varır mısın?

Asya (Utana utana): Evet varırım.

Sultan Bey: Yiğit kızsın, Gülçehre'den daha akıllısın, çok güzel, çok iyi. (Veli ile Telli birbirine bakarlar. Veli derinden ah çeker.) Ne içten ah çektin, yavrum. Ne derdin var ki?

Asker: Ne derdi olacak? Gülçehre'yi bana verdin, Asya'yı Süleyman'a verdin, teyzemi kendin alıyorsun; şimdi Telli'yi de var ona işte!..

Hepsi: Doğru, doru!

Süleyman (Veli'ye): He, haydi sen de hazırlan.

Sultan Bey: A kız, Telli, Veli'ye varır mısın?

Telli (Mertçe): Evet, varırım.

Sultan Bey: Veli, sen Telli'yi alır mısın?

Veli (Utanır ve birden bire): Evet, alırım! (Güler.)

Hepsi: Hayırlı olsun!

Sultan Bey: İyi, yavrum, düğünlerimizi ne zaman yapalım?

Hepsi: Bugünden tezi yok.

Sultan Bey: He!.. Peki öyleyse başlayalım, hazırlanın!

(Çift çift olup oynarlar. Perde inene kadar önce musikiye göre yavaş, sonra musiki hızlandıkça hızlı hızlı oynarlar.)

Perde

İKİNCİ BÖLÜM MUHTEVA İNCELEMESİ

2.1. ER VE ARVAD

Bu piyesin Türkiye Türkçesine aktarılması ve incelenmesi sırasında “G. Garayev vd. **Üzeyir Hacıbeyov Eserleri**, C.1, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakı, 1964” künyeli nüsha esas alınmıştır. Metin incelenirken orijinal metinden yapılan alıntılar ve bu alıntılara dair sayfa numaraları bu nüshaya aittir.

2.1.1. Olayları Yaşayan Şahıslar

2.1.1.1. Kerbelayî Gubad

Kırk yaşında ve evli birisidir. İsmindeki “Kerbelayî” ifadesi önemlidir. Kerbelayî ünvanı, Şîî gelenek içerisinde Kerbela şehrine gidip İmam Hüseyin’in mezarını ziyaret eden Müslümanlara verilir. İmam Hüseyin’in başsız bedeninin gömülü olduğu Kerbela şehri özellikle Şîî Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilir ve halk arasında İmam Hüseyin’in kabrine yakın bir yerde gömülenlerin cennete gideceğine dair yaygın bir inanç da vardır.²⁴⁰ Kerbela ziyareti Şîî geleneği içerisinde bir nevi hac gibi kabul edilir. Şîî geleneğe ait bu bilgiler göz önünde tutulduğunda Kerbelayî Gubad; piyeste eleştirilen ve komik duruma düşürülen bir karakter olarak, dinin kutsiyetini şahsi ihtiras ve zaafı için bir araç olarak kullanan sofı tipini temsil etmektedir. Dinî kimliğiyle çelişen davranışlar sergilemektedir. Karakter özellikleri de dinî pozisyonuyla çelişecek ve dinî kimliğinin ağırlığını taşıyamayacak derecede olumsuzdur. Kerbelayî Gubad, dinî statüsüne tezat

²⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. **İslâm Ansiklopedisi**, Kerbelâ Mad., C.VI, s.580-582, MEB Yay., Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.

teşkil eden davranışlarıyla “Şair Evlenmesi”ndeki “Ebullaklaka”²⁴¹ karakterine benzemektedir.

Kerbelayî Gubad, karısını köyde bırakıp şehre gelmiştir. Mercan Bey’in dostudur. Mercan Bey ile dostluk kurmuş olmasına rağmen onun kadar tahsilli değildir. Tahsil durumunun Mercan Bey’den daha aşağıda olduğunu şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

“...amma siz oğumuşlar o cürâ şeylâri dürüst bilmâzsiniz.” (s.50)

Kerbelayî Gubad’ın mesleği piyeste açıkça belirtilmemiştir. Ancak, Mercan Bey’i karısının elinden kurtarması karşılığında ondan alacağı paralarla bir dükkân yeri almak istediği belirtilmiştir. Farklı kültür seviyelerine sahip iki kişinin dostluğunun da temelinde bu fikir ve karşılıklı çıkar ilişkileri yatmaktadır.

Mercan Bey ile görüşüp Minnet Hanım’ı alması istenene kadar Kerbelayî Gubad’ın ikinci evlilik ve çok eşlilikle ilgili düşünceleri ifade edilmemiştir. Ancak; Mercan Bey para karşılığında, Kerbelayî Gubad’dan kendi karısı olan Minnet Hanım ile evlenmesini isteyince Kerbelayî Gubad bu durumu kabul eder. Mercan Bey’i Minnet Hanım’dan kurtarmayı, kabul etmesinde Mercan Bey’in teklif ettiği iki bin beş yüz Manat etkili olmuştur. Ancak Gubad’ın çok eşlilik hususunda düşünceleri geleneksellik çizgisinden uzak değildir. Piyeste, para için birçok ahlaksızlığı düşünmeden yapabilecek birisi olarak yer almıştır.

Kerbelayî Gubad’ın kadına bakışı, genel olarak Doğu toplumlarının yirminci yüzyıl başlarına kadar sürdürdükleri yaklaşımla paraleldir. Kadın konusunda “faydacı” söylemlere sahiptir. Kadını erkek için bir ihtiyaç olarak tanımlar. Bu zihniyetin ipuçlarını şu ifadelerinde bulmak mümkündür:

“Doğrudan da, mänim dä ağılm kâsir ki, iki arvad salahdır. Älbättä, kişinin hâr bir lâvazimatı iki olsa dâhi yağşı olar. Buna kimin bir sözü ola bilâr.” (s.48)

²⁴¹ Şinasi, **Şair Evlenmesi** (Haz. Şemsettin Kutlu), Remzi Kitabevi, İstanbul, Kasım 2010.

Kadını erkeğe hizmet eden ve erkeğin faydalanması gereken bir varlık olarak görür. Bu durum biraz da kadının cinsel yönden sömürülmesi ile alakalıdır. Aşağıdaki ifadeler bu düşüncesini gözler önüne sermektedir:

“Belä görüräm ki, bāy, fārmayışatın hamısı doğrudur. Mäsälän, mänim üzüm ayağının altına, eyb olmasın, bir danä arvadım var; özü dä känddä; demäli, män şähärdä lap tāk ğalmışam. Ālbättä, ägär bir arvadım da şähärdä olsa idi, heç halıma täfavüt eylämäzdi. Halbuki indi halıma bärk täfavüt eyläyir. Bāy, täväğgä eyläyiräm ki, bu biädäb sözlärimi bağışlayasınız.” (s.48)

Evlilik kurumu ile ilgili düşünceleri sorumluluk ve ciddiyetten uzaktır. Evliliğin insana yüklediği sorumlulukları görmezden gelmektedir. Evlilikte tek taraflı olarak sadece erkeklerin isteklerinin önemli olduğunu düşünmekte, kadına herhangi bir değer ve hak atfetmemektedir. Karısından boşanmak istediğini dile getiren Mercan Bey'e hitaben söylediği şu sözler onun evlilik konusundaki zihniyetini ortaya koymaktadır:

“İstämirsän, boş! Daha näyä määttälsän?” (s.48)

Mercan Bey'in karısı olan Minnet Hanım'ı etkileme konusunda kendine güvenen birisidir. Kadınlarla iletişim kurmakta ve onları etkilemekte başarılı olduğunu düşünmektedir. Kerbelayî Gubad ile Mercan Bey arasında geçen diyaloglarda Mercan Bey'in kendine olan güveni açıkça görülmektedir:

“Kärbälâyî Ğubad: Sän bir iş eylä ki, män bu otağda arvad ilä bir däfä görüşüm, vässälam. Ondan sonra sänin işin yoğdur.

Märcan Bāy: Elä bu?..

Kärbälâyî Ğubad: Elä bu, vässälam.” (s.51)

Kerbelayî Gubad, sosyal hayat içerisinde o dönem itibariyle henüz kendisine hakiki bir yer edinememiş ve kendi ayakları üzerinde durma gücüne ulaşamamış olan kadınların hayatî ihtiyaçlarını önemsemekte; evlilik müessesine sadece kendi açısından, yani erkeklerin tarafından, bakmaktadır. Boşanan bir kadının hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan ve bu amaçla İslâm hukuku tarafından güvence altına alınan mehir bedelini ödememesi için Mercan Bey'e yol gösterir. Mercan Bey'e hitaben söylediği şu sözler bu durumu ifade etmektedir:

“Äcâb sözdür, kâbin pulu nâdir, zad nâdir? Bir - iki dâfâ üzünâ baĥma, inciyib onda özü deyâr ki, kâbinim halal, canım azad.” (s.48)

Kerbelayî Gubad, kadınları etkileme ve kendisine bağlama konusunda kendi metotları olduğunu belirtir. Kadınları kendisine bağlamakta olduğu gibi istediği zaman onları başından atmakta ve boşanmakta da becerikli olduğunu dile getirir. Hatta aşağıdaki cümlelerde de görüldüğü üzere, bu konuda okumuş kişilerin hiçbir şey bilmediklerini, başarılı olmadıklarını iddia etmektedir:

“... Onu mân bilirâm, sänâ demârâm vä bir dâ mân arvad almaĥın da yolunu bilirâm, boşamaĥında, amma siz oĥumuşlar o cürâ şäyläri dürüst bilmäzsiz.” (s.50)

Kerbelayî Gubad, Minnet Hanım'ı alarak kendisine ikinci eş yapma noktasında ilk karısından korkmaktadır. İlk karısının şirret bir kadın olduğunu belirterek ondan korkusunu bir alışveriş malzemesi haline getirir. Kerbelayî Gubad'ın paraya olan düşkünlüğü burada bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Kerbelayî Gubad; Mercan Bey'den alacağı parayı, şirret bir kadın olarak vasfettiği ilk karısından zarar görebileceği bahanesiyle beş yüz Manat daha arttırarak iki bin beş yüz Manata çıkarmak istemektedir:

“Bây, gorĥuram, zârâr eylâyim, çünki känddäki arvadım çoĥ bädzat şeydir, sän gäl beş yüz manat da artır.”(s.51)

Kerbelayî Gubad, kendisini sağlama almak ve işini mutlaka bir güvenceyle temin etmek isteyen bir karakterdir. İnsanlara karşı güveni yoktur. Bu güvensizliğin temelinde kendi kurnazlığı vardır. Kendisi insanları aldatmaya meyilli birisi olduğu için, insanların da kendisini aldatabileceğini düşünmektedir. Onun için, Mercan Bey ile yaptıkları anlaşmayı noter huzurunda tasdik ettirmek ve parasını teminat altına almak istemektedir. Bu durum piyeste Kerbelayî Gubad'ın ağzından şu cümlelerle ifade edilmektedir:

“Allah sänâ ömr versin, indi, bây, olmazmı ki, bu işi notarius äli ilâ eylliyäk?” (s.51)

Kerbelayî Gubad'ın Mercan Bey'den alacağı para, Mercan Bey'in Minnet Hanım tarafından yazılan bir mektupla kandırılması ve yirmi üç yaşında bir kadının kendisiyle evlenmek istediğine inandırılması neticesinde

Mercan Bey tarafından üç bin Manata çıkarılır. Kerbelayî Gubad, noterdeki anlaşmada yazılı olmayan bu parayı hemen elden teslim almak istemektedir. İnsanlara güveni olmayan biri olarak, bu paranın daha sonra kendisine verilmeme ihtimalini düşünmektedir. Kerbelayî Gubad, bir aşk sarhoşluğu esnasında kendisine ilave beş yüz Manat vaat eden Mercan Bey'den parasını şu ifadelerle istemektedir:

“Ağa! Olmazmı o beş yüz Manatı bu saat mănâ veräsän! Çünkü o, notariusda yazılmayıbdır. Eger arvadı bu gün tovladım, tovladım; tovlamadım, onda beş yüz manatı gätirib veräräm özünä.” (s.57)

Kerbelayî Gubad, Mercan Bey ile birlikte piyesteki komedi unsurlarının başında gelmektedir. Mercan Bey maruz kaldığı hile sebebiyle komik duruma düşürülürken, Kerbelayî Gubad kendi hal ve davranışlarıyla, paraya olan düşkünlüğüyle ve daha çok Mercan Bey'in karısı sandığı Gülperi ile arasında geçen diyaloglardaki hayvan taklitleriyle komik duruma düşürülmektedir. Gülperi'nin gönlünü çelmek amacıyla yaptığı deve ve horoz taklitleri Kerbelayî Gubad'ın hem yaşından hem de dinî kimliğinden beklenmeyecek hafif davranışlardır. Gülperi ile Kerbelayî Gubad arasında şu konuşmalar geçmektedir:

“Gülpäri: Buy, a kişi, dâli dâyilsän ki, Allah, aman, kişi elä bil ki, ğızıbdır.

Kärbälayı Ğubad: Hıanım, bir de görüm, säni görän adam da ğızmazmı? Vallah, bu saat sänin dârdindän ğızmış dävâyä dönmüşäm, inanmırsan: lok, lok, lok, lok. (Arvadın yanından kaçändä ğoruz kimi ğanad sallayır.)

Gülpäri: Ay kiři, ğoruz deyilsän ki, mănä ğanad sallayırsan!

Kärbälayı Ğubad: Vallah, sänin dârdindän bu saat ğoruz olmuşam, inanmırsan: ğuğğulu ğu...”(s.58)

Kerbelayî Gubad, Mercan Bey'in karısı zannettiği Gülperi'yi etkilemek ve onun gönlünü çelmek isterken ona güzel sözler söyler. Daha önceki şaklabanlıkları bir yana bırakılırsa zaman zaman gerçekten âkil ve etkileyici sözler söylediği de görülür. Zaman zaman da Farsça sözlere başvurur. Çok açık bir tenkit söz konusu olmamakla birlikte; yazarın bu kısımlarda yabancı

hayranlığını bir alışkanlık haline getiren ve kendi kültürünü diğer kültürlerden aşağı görme hastalığına tutulan Azerbaycan aydınlarına ve daha genelde bütün topluma bir eleştiri söz konusudur. Kerbelayî Gubad'ın Gülperi'ye hitaben söylediği şu sözler bu duruma misal olarak verilebilir:

“Aħı, sänin ärin nä adamdır ki, sänin gädrini bilsin. Sänin gädrini bu gara läläşin bilär! Vallah, säni män tükce incitmäräm! Razısanmı nänäm sänä gurban! (Sükut) Razısan mı? Canım sänä gurban!” (s.59)

Kerbelayî Gubad yaşadığı zaman ve sosyal çevre itibariye İslâm hukukunun evlenme ile alakalı kaideleri hakkında bilgi sahibidir. Henüz İslâm hukukunun geçerli olduğu bir dönemde evlenme gibi hayatın merkezinde yer alan bir konudaki İslâmî yaklaşımları bilmesi gayet normaldir. Bu durumda Kerbelayî Gubad'ı İslâm'ı derinlikli bir şekilde bilen biri olarak ele almaktan ziyade bu kuralları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışan kurnaz bir tip olarak almamız gerekir. Kerbelayî Gubad'ın evlilikle ilgili bilgileri şu sözlerden anlaşılmaktadır:

“Vässälam. Baħ, sän bu günce talağını ärindän al; sonra bir üç ay on gün gözle iddän çıhsın; ondan sonra gedäk evimizä.” (s.59)

Yukarıdaki ifadelerde boşanan bir kadının nikâhının üç ay on gün sonra tam olarak düştüğü anlaşılmaktadır. Piyesin yazarı Üzeyir Hacıbeyli burada Kerbelayî Gubad'ın ağzından dönemin hayat biçimi ve hukuk kaideleriyle ilgili bilgiler de vermektedir.

Kerbelayî Gubad, kadınları kendisine bağlamak konusunda zaten var olan özgüvenini Mercan Bey'in karısı olarak bildiği Gülperi'yi evlenmeye razı ettikten sonra tamamen pekiştirmiştir. Bu özgüvenden hareketle yeni maddî kazançlar peşinde koşmaktadır. Artık Mercan Bey'in karısını etkilemekle yetinmeyip yine karısından memnun olmayan ve onu boşamak isteyen Sicimkulu Bey'in karısını da kendisiyle evlenmeye razı edebileceğini düşünmekte ve bunun için de harekete geçmektedir. Bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

“Gediräm Sijimğulu bəyin yanına. Deyäsän o da arvadından narazıdır, boşamağ istäyir.” (s.60)

Piyes ilerledikçe Kerbelayî Gubad'ın paraya ne kadar düşkün biri olduğu daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mercan Bey'in oyunu ortaya çıkıp da aslında ikisinin birlikte Minnet Hanım'ın oyununa geldikleri anlaşılınca Kerbelayî Gubad ikinci kez evlenemediğine değil de Mercan Bey'den alacak olduğu parayı kaybettiğine hayıflanır. Mercan Bey'den alacağı parayla almayı planladığı dükkânı artık alamayacak olması Kerbelayî Gubad için bir yıkım olur. Piyeste bu durum Kerbelayî Gubad'ın ağzından şu şekilde ifade edilir:

“Vay, evim yıhıldı!.. Allah sänin evini yıhsın, Märcan Bây! Bu ne käläk idi mänim başıma açdın! Ay camaat, män öz arvadımı känddä göyub, şähärä gâçdım. Burada da bir arvad boğazıma keçdi. İki yüz manat da käbin pulu yazdırmışam. Bäs män dükan yeri alacağdım.” (s.69)

2.1.1.2. Mercan Bey

Piyesin başında şahıslarla ilgili bilgi verilen kısımda “genç” olarak tanıtılır. Burada Mercan Bey'in yaşı verilmemiştir; ancak Kerbelayî Gubad'ın kırk yaşında olduğu belirtildikten sonra Mercan Bey için “genç” ifadesinin kullanılmasından hareketle Kerbelayî Gubad'dan daha genç birisi olduğunu çıkarmak mümkündür. Ayrıca Mercan Bey'e göre daha tahsilli birisidir. Kerbelayî Gubad'ın Mercan Bey'e hitaben söylediği şu sözler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

“..män arvad almağın da yolunu biliräm, boşamağında, amma siz oğumuşlar o cürä şeyläri dürüst bilmäzsınız.” (s.50)

Mercan Bey, piyesteki olayların merkezindeki kişidir. Eserin erkek kahramanıdır. Kerbelayî Gubad ile Minnet Hanım arasındaki irtibatı da sağlayan odur. Piyeste en çok yer alan ve en çok komik duruma düşen Mercan Bey'dir. Mercan Bey piyesteki güldürü unsurlarının başında gelmektedir. Ama bütün bu özelliklerine rağmen piyesin başkarakteri olarak değerlendirilmesi biraz zordur. Minnet Hanım daha geri planda yer almasına rağmen piyesteki olaylara yön veren ve amacına ulaşan birisi olarak karşımıza çıkar. Zaten piyesteki esas mevzu kadının erkeğe karşı zafer

kazanmasıdır. Mercan Bey'i alt edip ona esaslı bir ders veren Minnet Hanım başkarakter olarak karşımıza çıkar.

Mercan Bey, piyesteki olayların geçtiği mekânın da sahibidir. Piyesin üç perdesi de Mercan Bey'in odasında geçmektedir. Bu oda Avrupaî tarzda döşenmiş bir odadır. Odasının Avrupaî tarzda döşenmiş olması, belli bir tahsile sahip bulunması ve genç biri olarak ifade edilmesinden hareketle Mercan Bey'in "yeni" hayatı temsil eden biri olması beklenir. Ancak bütün bu özelliklerine rağmen Mercan Bey Avrupaî hayat biçimini benimseyen ve modern bir tipi temsil eden bir karakter değildir. Mercan Bey, her haliyle Doğu'nun geleneksel ve köhnemiş hayatını temsil etmektedir. Özellikle kadına bakış açısı, yazarın şiddetle tenkit ettiği geleneksel yaklaşımdır. Mercan Bey de tıpkı Kerbelayî Gubad gibi evlilik müessesini ciddiye almamakta, kadına hiçbir tercih ve tasarruf hakkı tanımamaktadır. Kadının erkek üzerinde hiçbir söz hakkı olmadığı düşüncesine sahiptir. Karısının kendi işlerine karışmasından ve onun adına iş yapmasından son derece rahatsızlık duyar. Bu durum Minnet Hanım'a söylediği şu ifadelerde kendini göstermektedir:

"Minnet! Senin bu cüre hareketin çox pis hareketlerin birisidir. Heç bilirsən bu cüre hareketlerin adına Rusca ne deyirlər? Bu hareketlere deyirlər: "Vimişetelstvo vo vnitrennaya dela", ye'ni benim öz mexsusı işime sen garişirsən. Goymursən ki men öz işimi özüm görüm. Canım, men seni aldım ki, mene arvad olasan, neinki üsdümde geyyum! Mene geyyum lazım değıl. Allaha şükür, hed-di bülüğa çatmışam, ağılim başımdadır. Özüm de cemaat arasında sayılan bir kişiyem; bele olan sürede senin ne haggın var ki, benim cibime giresen?" (s.46)

Mercan Bey, karısından nefret etmekte ve ondan boşanmak istemektedir. Karısından niçin nefret ettiği piyeste açıkça ifade edilmemekle birlikte Hacıbeyli'nin diğer musikili komedileri de göz önünde bulundurulduğunda Mercan Bey'in Minnet Hanım ile görücü usulü bir evlilik yaptığı ve bu geleneksel evlilik neticesinde mutsuz olduğu yargısına ulaşmak mümkündür. Piyesin hemen başında Mercan Bey'in müzik eşliğinde okuduğu

şu manzum kısımlardan ve özellikle “kim çıkardı seni karşıma” ifadesinden evliliklerinin Mercan Bey’in tasarrufu dışında gerçekleştiği yargısı çıkarılabilir:

*“Män bir kişiyäm, düşmüşäm arvadın älinä,
Äldän goya ger dolayacağ mäni dilinä,
Bäs män nä edim kim, gurtarım böylä bäladan;
Tählis-i giriban eläyim cövr-i cäfadan*

*Allah säni vursun, belä arvad, belä arvad!
Kim etdi säni män fäğirä tuş, a bädzad?
Saldı çatını dar boğazıma, mäni boğdu,
Eylädi mänim zähmätimi on däfä min gat.” (s.45)*

Mercan Bey’in kendi kendine konuştuğu bir sırada söylediği şu sözler de onun Minnet Hanım ile görücü usulüyle evlendiğini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Bir saatdan sonra bir nazänin sänäm gäləcəkdir. O mänä aşiğ, män ona aşiğ. Älbättä, insan gäräk arvada ävvälcä aşiğ ola, sonra ala, yoğsa görmüz - bilmüz alırığ, sonra da peşiman olub govuruğ.” (s.61)

Mercan Bey’in, karısı Minnet Hanım’a karşı tavır ve davranışları kötü ve olumsuzdur. Aralarında geçen konuşmalarda sürekli olarak karısını terslemektedir. Şu ifadeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

“Udmuşam! Yoğ... Belä uduzmuşam! Yoğ, män gumar oynamamışam ki, udam, ya uduzam, ävvälä. İkiminciyä galan yerdä, çoğ da uduzmuşam, ya çoğ da uduzmuşam, sänä nä?” (s.45)

Mercan Bey, istediği zaman boşanma hakkının bulunduğu inanmakta; ayrıca mehir bedelini ödemekten de şiddetle kaçınmaktadır. Karısının daha sonra içine düşeceği maddî imkansızlık ve çaresizlik gibi durumlar onu ilgilendirmemektedir. Bu yolda her türlü hileye başvurmayı da mübah saymaktadır. Piyeste müzik eşliğinde okuduğu şu manzum kısımlar bu düşünüş biçimini ifade etmektedir:

*“Näzr eylemişäm, iş düşä arvadı boşayam,
Çünkü başğa älacı yoğdur boşamasam çatlaram,
Häç bilmiräm amma, nä käläk män gälim ona,*

Tärs kimi, käbin pulu da beş min manat yazılıb.

Bäs män nä edim kim, hämi arvadı boşayım,

Häm dä käbin pulu cibimdä galsın.

Häm dä yenä bir arvad alım, sözümä bahsın” (s.46)

Mercan Bey, karısı Minnet Hanım’dan boşanabilmek için Kerbelayî Gubad’a para teklif ederek karısının mehir istemeden kendisinden boşanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Mercan Bey bu planını Kerbelayî Gubad’a şu şekilde ifade etmektedir:

“Bağ, ägär män arvadımı boşasam, onda gäräk beş min manat käbin pulu veräm. Amma ägär sän bir iş görä bilsän ki, arvadım mänä deyä “käbinim halal, canım azad” vä mändän çihıb gedä, onda sänä iki min manat nägd pul veräräm. Anladınmı, nä deyiräm?”(s.51)

Minnet Hanım’ın mehir bedelini ödemedenden ondan boşanmak isteyen Mercan Bey’in aslında maddî durumunun da çok iyi olduğunu söyleyebiliriz. Mercan Bey’in evinde Safi ile birlikte en az yedi hizmetçi vardır. Bu bilgiye Mercan Bey’in huzurunda her birisi farklı bir dilde birer şarkı söyleyen hizmetçilerden ulaşabiliyoruz. Sırasıyla her bir hizmetçi Türk, Fars, Ermeni, Rus, Gürcü ve Azerbaycan havası okurlar. Bunlardan Rus havasını okuyan hizmetçi Safi’dir. Diğerlerinin isimleri verilmemiş; ancak her bir havayı başka bir hizmetçinin okuduğu not edilmiştir. Bu hizmetçilerin içinde Gülperi’nin var olmadığını düşünürsek, onu da eklediğimizde Mercan Bey’in yedi hizmetçisi bulunan koskoca bir evin sahibi olduğu neticesi çıkar. Bunun yanı sıra ilk perdenin sonlarına doğru bir sahnede aşçı ve seyisten de bahsedilmektedir. Mercan Bey’in en az dokuz personel çalıştıran zengin bir kişi olduğu neticesi ortaya çıkar. Bütün bu zenginliğine rağmen hâlâ para düşkünü ve cimri bir tiptir.

Evli bir erkeğin henüz boşanmadığı eşini başka bir erkekle bir araya getirmeye çalışması ve üstelik bunun için bir erkeğe para teklif etmesi gerek eserin yazıldığı 20. yüzyıl başlarındaki Azerbaycan toplum hayatına ve gerekse Doğu toplumlarının genel ahlak anlayışına çok ters bir durumdur. Mercan Bey, adeta karısını satmak istemektedir. Karısından boşanmak isteyen Mercan Bey, piyeste böyle uç bir davranışın sahibi olarak toplum

vicdanında en baştan mahkûm edilmiştir. Boşanma isteği ve başka bir kadın alma arzusu dönemin şartlarında belki de çok yadırganmayacak olan Mercan Bey, bu davranışıyla toplum nezdinde affedilmeyecek bir konuma getirilmiştir. Mercan Bey'in şahsında onun temsil ettiği geleneksel düşünceler de şiddetle tenkit edilmiş ve özellikle kadına ve evliliğe bakış konusundaki yanlış zihniyet yıkılmak istenmiştir. Gerek Azerbaycan edebiyatında gerekse diğer Doğu toplumlarının edebiyatlarında XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyıl başlarında edebî eserlerin çok üzerinde durdukları konulardan biri “kadının sosyal statüsü”dür.

Mercan Bey, çok eşliliğin erkekler için bir hak olduğuna inanmaktadır. Erkek egemen bir anlayışın bütün faydacı yaklaşımları Mercan Bey’de zuhur etmektedir. Kerbelayî Gubad’a hitaben söylediği şu sözler onun zihniyetini açıkça ortaya koymaktadır:

“Kärbälâyı Ğubad! Sän özün bilirsänki bir arvad ilä kişinin ömrü keçmäyir; ona görä kişiyä heç olmasa iki danä arvad lazımdır. Belädir, belä deyil?..” (s.47)

Odası Avrupaî tarzda döşenmiş olan Mercan Bey, Doğu toplumları için on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında iyice şiddetlenen ve yirminci yüzyıl başlarında da etkisini devam ettiren “Batı hayranlığı ve gösteriş merakı” hastalığına yakalanmış bir tiptir. Kadına bakış açısı itibariyle dönemin Doğu’ya mahsus bütün yanlışlıklarını benimsemiş olan Mercan Bey, sadece zahirî olarak Batı’ya özenmektedir. Bu durum Türkiye edebiyatında da Tanzimat’tan itibaren görülen “yanlış Batılılaşma” durumuyla paralellik gösterir.

Mercan Bey konuşmaları arasına Rusça ifadeler de katarak zihniyet yapısını ortaya koymaktadır. Rusça’ya çok da vâkıf olduğu neticesini çıkarmamıza imkan tanımayan birkaç cümlelik Rusça ifadeleri onun kendi kültürünü aşağı gören düşünce dünyasını daha iyi anlamamıza vesile olmaktadır. Minnet Hanım’a hitaben zikrettiği şu ifadeler onun zahirden öteye geçemeyen ve kısır bir özentiden ibaret olan yabancı hayranlığına bir örnek teşkil eder:

“Äcäb ekspropriatorsan, “Ruki verh!”” (s.46)

Minnet Hanım'ın, Bedi Gülcemal kılığına girerek Mercan Bey ile konuştuğu esnada; Mercan Bey'in hiç alakası yokken ve Rus'un yahut Rusça'nın adı bile geçmemişken sözü hemen Rus'a getirip komik bir biçimde bilgiçlik taslaması onun yabancı, özellikle Rus hayranlığı hususunda ne kadar ileri gittiğini gözler önüne sermektedir:

“ Ey nazänin sänäm! Män säni görmämişdän sänä aşigäm, ancağ urus demişkän: interesno znat! Män säni nărădä görmüşäm ?” (s.62)

Kerbelayî Gubad ile aralarında geçen bir diyalog esnasında Mercan Bey'in dile getirdiği şu sözler de aynı durumu örneklemektedir:

“Yahşî, sän heç uşajivat elämisän ki, belä danışsın?” (s.50)

Mercan Bey'in dünya görüşüyle ilgili belki de en önemli ipucu onun “artık milliyetçi oldum” şeklindeki ifadesidir. Bu ifade Minnet Hanım ile aralarındaki bir konuşmada şu şekilde geçmektedir:

“İşin var, get işin! Ancağ mändän äl götür. Cibimdä 5-6 şahı var, o da özümä lazımdır. Bu gün Müsälman gâzetäsi alıb oşuyacağam. Daha bundan sonra män millätpäräst olmuşam.” (s.46)

Bu ifadeden Mercan Bey ile ilgili birçok tespite ulaşmak mümkündür. Mercan Bey'in daha önceki dünya görüşü hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir; ancak yeni dünya görüşü olarak milliyetçiliği benimsediği anlaşılmaktadır. Mercan Bey, piyesteki ifadelerinden anlaşıldığı üzere Müslüman gazetelerini takip eden birisidir. Nispeten tahsilli birisi olduğunu da yukarıda ifade etmiştik. Piyeste geçen olayların zamanının eserin yazıldığı zamanla paralellik gösterdiğini düşünürsek; Mercan Bey, yirminci yüzyıl başlarında yaşayan yarı aydın bir tiptir. Muhakkak ki onun aydınlığı da sadece zahirdedir. Benimsediğini ifade ettiği milliyetçilik fikriyatı yirminci yüzyıl başlarında, özellikle de 1905 Rus - Japon savaşı neticesinde, Rusya Müslümanları arasında çok hızlı bir yayılma ve inkişaf göstermiştir. Sosyal ve siyasî meseleleri yorumlama kabiliyetini gazete bilgileriyle sınırlandırabileceğimiz Mercan Bey, milliyetçiliği de devrin modası olarak algılayıp bu fikriyata özenen bir tipi temsil etmektedir. Yazar, Mercan Bey gibi menfî bir şahsiyetle milliyetçilik fikriyatını bir araya getirip milliyetçiliği bir moda olarak algılayan sahte aydınları tenkit etmektedir. Muhakkak ki

Hacıbeyli'nin tenkidi doğrudan milliyetçilik fikrine değil; o fikri eksik ve yanlış anlamış, devrin modası gereği o fikre ilgi duymuş ve sadece görünüş itibarıyla o fikre bağlanmış sahte aydınlaraya yöneliktir. Nitekim, Mercan Bey'in şahsında somutlaştırdığımız yarı aydın tipi sadece milliyetçilik konusunda değil, Batılılaşma konusunda da zahirden öteye gidememiştir. Hacıbeyli'nin daha önce değinmiş olduğumuz hayat macerası da onun doğrudan doğruya milliyetçilik düşüncesini tenkit etmediği yönündeki fikrimizi güçlendirmektedir.

Mercan Bey, çok eşliliğin gerekliliği hakkındaki düşüncelerini Kerbelayî Gubad'a ispatlamak isterken Azerbaycan matbuat hayatının önemli merhalelerinden birini teşkil eden ve Azerbaycan'da geniş yankılar uyandıran mizah dergisi "Molla Nesrettin'e" atıf yapar. Mercan Bey'in bu husustaki ifadesi şu şekildedir:

"Yoĥ, mändän sänä ämanät! Arvadını hämişä iki saĥla, kişi olan şäĥsin arvadı gäräk goşa ola ve "Molla Näsräddin" jurnalı äbäs yerä bu barädä danışmır." (s.48)

Bir kurgu karakter olan Mercan Bey'in Azerbaycan reel hayatına ait bir derginin ismini kullanması piyesin konusunun daha somutlaştırılmasını ve piyes seyircisi üzerindeki tesirini kuvvetlendirmesini sağlamaktadır. Azerbaycan halkı tarafından da bilinen ve sevilen bir dergi olan "Molla Nesrettin" dergisinin isminin zikredilmesi piyeste verilen mesajın daha etkili bir biçimde izleyiciye ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, Mercan Bey'in çok eşliliği desteklemek amacıyla kanıt olarak gösterdiği "Molla Nesrettin" dergisi bütün yayın hayatı boyunca toplumun birçok yanlışlarını ve özellikle çok eşliliği tenkit etmiş bir dergidir. Mercan Bey düşüncelerinin doğruluğunu ispatlamak isterken bu düşüncelerin tamamen zıddına yayın yapan bir dergiyi kanıt olarak göstermiştir. Bu bakımdan burada da bir ironi yapılmış ve Mercan Bey'in düşüncelerinin yanlışlığı, tıpkı milliyetçilik göndermesindeki gibi bu ironi aracılığıyla bir kez daha dile getirilmiştir.

Mercan Bey'in Azerbaycan reel hayatıyla irtibat kurduğu noktalardan birisi de Bedi Gülcemal imzasıyla kendisine gönderilen mektubu okuduktan sonra âşıkane bir tavırla Fuzûlî'den bir beyit okumasıdır. Fuzûlî; şöhreti hemen hemen bütün Türk dünyasına yayılmış bir şair olarak, özellikle

Anadolu ve Azerbaycan sahalarında çok sevilmiş ve her zümreden insanlar tarafından beğenilmiştir. Dil özellikleri bakımından da Azerbaycan sahasına mensup olan Fuzûlî, Azerbaycan Türkleri için çok önemli bir şairdir. Üzeyir Hacıbeyli, piyeslerinde Fuzûlî'nin şiirlerini çokça kullanmıştır. Azerbaycan edebî hayatının en önemli isimlerinden biri olan Fuzûlî'ye ait bir beyitin Mercan Bey tarafından sahnede okunması onun itibarî âlemin sislerinden sıyrılıp, toplumun gerçek hayatına daha fazla yaklaşmasını sağlamaktadır. Yalnız, üzerinde durulması gereken başka bir nokta Fuzûlî gibi çok sevilen bir şairin Mercan Bey gibi menfî bir karakter ile yan yana getirilmiş olmasıdır. Yazar burada, Fuzûlî'nin tesir gücünden yararlanarak piyes ile reel hayat arasında bir irtibat kurmak isterken aynı zamanda Mercan Bey'in içine düşeceği rezil durumun ipuçlarını da vermektedir. Mercan Bey'in Fuzûlî'den okuduğu beyit şu şekildedir:

“Ġâzayi-eşgi ta gördüm selahi-âğldân durâm.

Mâni rüsva görüb eyb etmä, ey naseh ki mä'zurâm” (s.56)²⁴²

Yazar, Mercan Bey'in kendi söz ve davranışlarıyla komik duruma düşmesini ve izleyici tarafından seilmeyen biri haline gelmesini yeterli görmez. Mercan Bey'in menfî karakterini daha açık bir şekilde ortaya koymak amacıyla ikinci perdenin başında evin erkek hizmetçisi Safi vasıtasıyla Mercan Bey'i izleyici nezdinde büsbütün itibarsızlaştırır. Safi'nin ağzından okunan şu manzum kısımlar Mercan Bey'in bütün macerasını da özetlemektedir:

“ Ġıldı nâfsin tuğyan, bala bala,

Arvad ilä savaşdın.

Bir tövr ğıldı şeytan bala- bala,

Başdan dibä dolaşdın.

Ha, ha, ha!.. Ha, ha, ha!..

Bâdnam oldun, Mârcan, bala – bala

Camaatın içindä.” (s.55)

²⁴² Leyla ve Mecnun Mesnevisinden iktibas edilerek piyese konulan bu beyitin anlamı şu şekildedir: “Aşk kazasına uğradığımdan beri aklımda huzurum kalmadı; beni rüsva görüp ayıplama ey öğüt veren, çünkü mazurum.”

Mercan Bey, bir kurnazlık yaparak mehir bedelini ödemedi Minnet Hanım'dan boşanmak istemektedir. Kendince bir plan yapar ve bu plan neticesinde isteklerine ulaşabileceğini zannetmektedir. Halbuki Minnet Hanım, Mercan Bey'in planından haberdar olur ve asıl oyunu Mercan Bey'e karşı o oynar. Yirmi üç yaşında Bedi Gülcemal adında muhayyel bir genç kadının ağzından Mercan Bey'e mektup yazarak onu kandırır. Minnet Hanım'ın Bedi Gülcemal imzasıyla yazdığı mektup şu şekildedir:

“Ey mənim ruhi-rəvanım Mərcan bəy. Bir dəfə səni gördüm, aşiq oldum. İkinci dəfə gördüm, dəli oldum. Üçüncü dəfə gördüm, tab gətirə bilmədim və bu kağızı sənə yazdım. Äyər sən mənə iltifat edib, mənə almasan və mənə özünə arvad etməsən dəli – divanə olub, çöllərə düşəcəyəm. Ah - naləm səni tutacağı... Mən iyirmi üç yaşında bir nazəninəm ki, dərdimdən önlər çoxdur; amma mən də sənə dərdindən ölürəm. Ägər mənə alsan, iki yüz min manatlıq malımı da sənə ğurban edərdim. Mənə görmək istəsən, sabah saat altıda gəlib, ğapınızı təğgülbab edərdim... Sənə aşiq bir nazənin.” (s.56)

Mercan Bey bütün kurnazlığına rağmen, özellikle de güya kadının sahip olduğu serveti duyunca, hemen inanır. Adeta iştahı kabarır. Burada Mercan Bey'in paraya karşı zaafı ve menfaatperestliği de ortaya çıkar. Henüz görmediği, tanımadığı bir kadına âşık olduğunu ifade eder. Muhakkak ki bu âşık olmasının sebepleri arasında en başta gelen mesele paradır. Yazar, Mercan Bey'e söylediği sözlerle bunu hissettirmektedir. Mercan Bey'in buradaki âşıkane ifadeleri şu şekildedir:

“Oğ hay. A bu kağızı yazan ällər, a bu kağızı yazan ällərin sahibi! Sən ki, mənə dərdindən dəlisən, mən də sənə dərdindən dəli olacağam. (Ağlamsınır) Oğ, aşiq oldum, dəli oldum. Yoğ – yoğ, bu eşğ mənə öldürər. Mənə eşğ bəlasına bir o ğadər tabım yoğdur. Doğrudan da ki : məhəbbət bir bəla şəydir, giriftar olmayan bilməz. Ey iyirmi üç yaşında nazənin! Sən iki yüz min manatını mənə ğurban edirsənsə, mən də älli min manatı sənə ğurban edirəm və bir canımı da üstündə verirəm. (Bärkdən) Yoğ – yoğ, rədd olsun Minnət! Mən gərək onu bu gün boşayam, mən aşigəm, aşiq!” (s.56)

Yazar, burada da farklı bir mesaj vermek istemektedir. Hacıbeyli'nin musikili komedilerinde en başta gelen konulardan biri görücü usulü evliliğin yanlışlığıdır. Burada farklı bir noktadan hareketle görücü usulü evliliğin yanlışlığına gönderme yapılmıştır. Mercan Bey hiç görmediği bir kadına âşık olduğunu dile getirirken aslında geleneksel evlilik anlayışını farklı bir şekilde devam ettiren bir tip durumuna düşürülmüştür.

Mercan Bey; paraya karşı büyük bir düşkünlük içinde bulunmasına rağmen, zaman zaman daha büyük kârlar edeceği zannıyla küçük cömertlikler yapar. En başta, karısı Minnet Hanım'ın gönlünü çelmesi karşılığında iki bin beş yüz Manat para teklif ettiği Kerbelayî Gubad'ın hakkını Bedi Gülcemal imzasıyla kendisine gelen mektubu okuduktan sonra üç bin Manata çıkarır ve Kerbelayî Gubad'a bir an önce kendisini Minnet Hanım'dan kurtarmasını söyler. Mercan Bey'in bu acelesinin sebebi muhakkak ki, Bedi Gülcemal tarafından kendisine vaat edilen iki yüz bin Manatlık servettir. Mercan Bey "kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez" mantığıyla iki yüz bin Manatlık servete ulaşmak için Kerbelayî Gubad'a beş yüz Manat fazladan para teklif etmektedir. Mercan Bey'in iki yüz bin Manat'a karşılık Bedi Gülcemal'in gıyabında söylediği sözler ise ayrı bir ironi vesilesidir. Mercan Bey şu ifadelerinde yazar tarafından komik duruma düşürülmektedir:

"Sän iki yüz min manatını mänä ğurban edirsänsä, män dä älli min manatı sänä ğurban ediräm vä bir canımı da üstündä veriräm.." (s.56)

Buradaki ifadelerde bir mantık hatası bulunmakta; Mercan Bey sanki Bedi Gülcemal için daha büyük bir fedakarlık yaptığını düşünerek konuşmaktadır. İki yüz bin Manata karşılık elli bin Manat feda edeceğini söylemesi Mercan Bey'in ironik karakterini ortaya koymaktadır. Tabii ki, canını verecek olması da inandırıcı değildir. Mercan Bey gibi menfaatperest bir şahsiyetin kendisini başka birisi için feda etmesi mümkün değildir.

Mercan Bey menfaatperest ve bencil olduğu kadar da cesaretsiz bir karakterdir. Karısı Minnet Hanım'dan nefret etmesine ve ondan bir an önce boşanmak istemesine rağmen bu isteğini ona söylerken zorlanır. Bu, karşısındaki insanı üzmeekten doğan bir sıkılma değil, cesaretsizlikten doğan

bir durumdur. Burada, Mercan Bey ile Minnet Hanım arasında şu şekilde bir konuşma geçer:

“Minnät Hanim (dahil olur.): Buyurun! Nə deyirsən! (Gülümsünür.)

Märcan Bəy: Minnät... (Känara) Cürätim gälmäyir, gözümü bärk görhuzub. (Ona) Minnät... Ey! (Känara) Lap arvada dönmüşəm. (Ona) A ğız, Minnät!.. Çöräk yeyibsən?

Minnät Hanim: Yemişəm! Nə eyläyirsən?

Märcan Bəy: Sözüñ doğrusu, daha bundan sonra män säninlä bir yerdä... çöräk yeyäcäyäm. (Känara) Tfu mänim üzümä; görün män nə deyiräm, ay camaat!..

Minnät Hanim: Daha niyə acıqlanırsan?

Märcan Bəy: Çünki (Kağıza bahır.) Acığımı sän tutdurursan, sän! Bütün täğsir sändädir. Ona görä bir dä män säninlä dolana bilmäräm.” (s.57-58)

Mercan Bey'in şahsiyetinde görülen tezatlardan birisi de boşanmak istediği Minnet Hanım'ın Kerbelayî Gubad'ın evlenme teklifini kabul eder gibi yapıp Mercan Bey'den boşanmak istediğini dile getirince yaşadığı terk edilmişlik duygusudur. Minnet Hanım'ın kendisinden boşanmayı kabul ettiğine ve artık Bedi Gülcemal adındaki zengin ve genç kadınla evlenmesine bir engel kalmadığına sevineceği yerde Minnet Hanım'ı vefasızlıkla suçlar. Minnet Hanım tarafından terk edilmiş gibi bir hisse kapılır. Kendi kendine söylediği şu sözler bu durumu göstermektedir:

“Ay biväfa arvad! Gör sän Allah, mäni ğoyub Kərbälâyı Ğubada gädır. Mäni, mäni ki, iyirmi üç yaşında bir nazänin därdimdän ölür.” (s.61)

Mercan Bey, iki yüz bin Manatlık servetin hülyasıyla iyice şuurunu kaybeder. Minnet Hanım, Bedi Gülcemal kılığına girip de Mercan Bey ile konuşurken, Mercan Bey'in kendisini daha önce görmüş olduğuna onu inandırır. Halbuki Mercan Bey'in Bedi Gülcemal'i daha önce görmüş olması mümkün değildir. Çünkü Bedi Gülcemal muhayyel bir karakterdir. Bedi Gülcemal adıyla Mercan Bey'in karşısına çıkan Minnet Hanım'dan başkası değildir. Bu bakımdan Mercan Bey, şu diyaloglarda iyice komik duruma düşer:

“Minnät Hanım: Bir gün sən at ilə gəlirdin, mändä balkonda oturmuşdum, giləs yeyirdim; sən ötən zaman mən sənin başına bir danə giləs atdım, sən başını yuğarı galdırıb mənə gördün.

Märcan Bəy (Şadlığında bilmir nə gəyirsən.): Vay, dädəm vay! Sən o nazäninsən? Yə’ni mən bu gädär hoşbəht olmuşam! Yoğ, yoğ!.. Mən bu gädär hoşbəhtliyə dava gətirə bilmərəm.” (s.62)

Mercan Bey her durumda kendisini düşünen ve kendisini her türlü zorluktan ne şekilde olursa olsun kurtarmak isteyen birisidir. Kendisini aklamak için her türlü yalanı söyleyebilir, her türlü oyunu oynayabilir. Nitekim, piyesin sonunda Minnet Hanım’a oynadıkları oyun ortaya çıkıp da asıl kendilerinin bir oyunun kurbanı oldukları anlaşıldığında düğündeki misafirlere rezil olmamak için Kerbelayî Gubad’ı suçlar. Gubad ile hazırladıkları plandan haberi yokmuş gibi davranır ve Gubad’ın Minnet Hanım’ı almak istediğini o anda öğrenmiş gibi yapar. Bu kısım piyeste şu şekilde yer almaktadır:

“Vay, sənin evin yıhılsın Kərbälâyı Gubad!.. A kişi, bäs sən mənim arvadımı alırdın?” (s.69)

2.1.1.3. Minnet Hanım

Mercan Bey’in boşanmak istediği eşidir. Yaşı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Mercan Bey’in Minnet Hanım’dan boşanarak yeniden evlenmek istediği Bedi Gülcemal hakkında yirmi üç yaşında bir nazenin bilgisi vardır. Buradan Minnet Hanım’ın yirmi üç yaşından fazla olduğu neticesi rahatlıkla çıkarılabilir. Piyenin başında verilen bilgiden Kerbelayî Gubad’ın kırk yaşında olduğu anlaşılıyor. Yine aynı yerdeki bilgiden hareketle Mercan Bey’in Kerbelayî Gubad’dan daha genç olduğunu biliyoruz. Minnet Hanım’ın da geleneksel evlilik anlayışından hareketle ya kocası Mercan Bey’den daha genç yahut onunla aynı yaşta olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle Minnet Hanım’ın otuzlu yaşlarda bir bayan olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Mercan Bey, Minnet Hanım’dan nefret etmekte ve onu boşamak istemektedir. Mercan Bey’in Minnet Hanım’dan nefret etme sebebi açıkça

belirtilmemiş olmakla birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi bunun en önemli sebeplerinden birisi görücü usulüyle evlenmiş olmalarıdır. Ancak, Mercan Bey'in nefretine karşılık Minnet Hanım kocasına karşı sadık bir kadındır. Ayrıca dirayetli ve güçlü bir karakterdir. Mercan Bey tarafından sürekli tahkir edildiği halde metanetini kaybetmez. Evliliğinden vazgeçmez. Evine bağlı, akıllı, metanetli ve mücadeleci bir kadındır. Bu özellikleriyle geleneksel Türk kadın tipinin bir örneğini teşkil eder.

Minnet Hanım, kendi okuduğu manzum kısımlarda güzel bir kadın olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle Mercan Bey'in nefret etmesine sebep olacak kadar çirkin bir kadın olmadığı neticesine ulaşabiliriz. Yazar, Minnet Hanım'ın güzelliğini başka bir karakter vasıtasıyla tasdik ettirmemiştir. Ancak, ona kendi ağzıyla söylettiği manzum kısımda Mercan Bey'in aslında Minnet Hanım'ın değerini bilemediğini hissettirmiştir:

*“Mänim adım Minnätidir;
Yerim burda cännätidir.
Täzä ayı gördükdä
Mänä baħmağ sünnätidir.
Gäl mäni gör, därdimdän öl!
Mänim adım Minnätidir;
Gäl mäni gör, därdimdän öl!
Yerim burda cännätidir.” (s.48)*

Minnet Hanım evin hizmetçileri ve diğer çalışanları üzerinde sözü geçen ve onlardan saygı gören bir ev sahibesidir. Evin çalışanları Mercan Bey'den daha çok Minnet Hanım'a bağlıdırlar. Minnet Hanım, Mercan Bey'in kendisini boşamak istediğini anlattığında bütün çalışanlar üzülür. Buna mukabil Minnet Hanım, Mercan Bey'e sağlam bir ders vermek üzere bir oyun oynadığında bütün çalışanlar Minnet Hanım'ın oyununda yer alırlar. Minnet Hanım'ın çalışanları üzerinde etkili olmasında, uyandırdığı saygının yanı sıra cömertliğinin de rolü vardır. Minnet Hanım'ın cömertliği Mercan Bey gibi göstermelik değildir. Mercan Bey'in bir Abbası verdiği hizmetçilere, Minnet Hanım on Manat vererek onları Mercan Bey'e karşı oynadığı oyuna dahil eder. Şu cümlelerden de anlaşıldığı üzere Minnet Hanım onları oyununa

dahil ederken biraz onlar üzerindeki ağırlığını biraz da paranın cazibesini kullanır:

“Amma... (Hamı sakit) Siz gārāk mән deyän sözlärä, mән elädiyim işlärä dürüst diggät edäsiniz. (Onlar dim-dik dururlar.) Vә ärimä heç bir söz demäyäsiz. (Onlar düz dururlar) Äyär biriniz demiş olsa vay onun halına! (Hamı tez aşığı oturub galır.) Äyär mән deyänä gulağ assanız häränizä on manat pul bağışlayacağam” (s.53)

Kocası Mercan Bey'in bütün kurnazlık ve kötülüğüne karşılık Minnet Hanım saf kalpli bir kadındır. Ancak Mercan Bey'in kendisini boşamak için bir plan yaptığını öğrendiğinde onu kazdığı kuyuya düşürebilecek kadar da akıllıdır. Piyenin hiçbir yerinde Mercan Bey gibi komik ve rezil durumlara düşmez. Kısacası, Minnet Hanım kurnazlık peşinde koşmayan; ancak attığı adımların hesabını iyi yapan, akıllı ve mantıklı bir kadındır.

Minnet Hanım Mercan Bey'in oyununu başka bir oyunla bozar. İki oyunun birbiriyle kıyaslanması iki karakter arasındaki zihniyet farklarını da ortaya koymaktadır. Mercan Bey, Minnet Hanım'dan kurtulmak ve onu başka birisine satmak amacıyla bir oyun oynamaktadır. Minnet Hanım ise tam aksine Mercan Bey'e bir ders vererek evliliğini kurtarmak amacıyla hileye başvurmuştur. Neticede de Mercan Bey'i yola getirmeyi başarır. Minnet Hanım, bütün ahlaksızlıklarına ve kem düşüncelerine rağmen hiçbir zaman Mercan Bey'den nefret etmez. Bütün gayretiyle onun aklını başına getirmeye çalışır. Şu ifadelerinden Minnet Hanım'ın kocasına derinden derine nasıl bir sevgi duyduğu da anlaşılmaktadır:

“İndi mән, ärimin ahmağ başına bir oyun açım ki, özü dä määttäl galsın.” (s.52)

Minnet Hanım, kendisini boşamak isteyen kocası Mercan Bey'e Bedi Gülcemal imzasıyla bir mektup yazarak onu kandırır. Mercan Bey'i, kendisini seven genç ve zengin bir kadının bulunduğu inandırır. Hatta onu tanımadığı, görmediği muhayyel bir kadına âşık etmeyi başarır. Minnet Hanım'ın Bedi Gülcemal imzasıyla Mercan Bey'e yazdığı mektup şu şekildedir:

“Ey mänim ruhi-rəvanım Mərcan Bəy. Bir dəfə səni gördüm, aşiq oldum. İkinci dəfə gördüm, dəli oldum. Üçüncü dəfə gördüm, tab gətirə bilmədim və bu kağızı sənə yazdım. Ayər sən mənə iltifat edib, məni almasan və məni özünə arvad etməsən dəli – divanə olub, çöllərə düşəcəyəm. Ah - naləm səni tutacağ... Mən iyirmi üç yaşında bir nazəninəm ki, dərdimdən ölänlər çoxdur; amma mən də sənin dərdindən ölürəm. Ağər məni alsan, iki yüz min manatlıq malımı da sənə ğurban edəram. Məni görmək istəsən, sabah saat altıda gəlib, ğapınızı təğğülbab edəram... Sənə aşiq bir nazənin.”
(s.56)

Bu mektupta diqqət çeken noktalardan biri de Minnet Hanım'ın kullandığı üsluptur. Edebî bir üslupla kaleme alınan bu mektubu yazabilmek için en azından bir miktar tahsil sahibi olmak gerekir. Buradan hareketle Minnet Hanım'ın da Mercan Bey gibi tahsilli birisi olduğu neticesi çıkarılabilir. Minnet Hanım, Bedi Gülcemal kılığında Mercan Bey'in karşısına çıktığında da ona sanatlı sözler söyler. Aralarında şu şekilde bir konuşma geçer:

“Minnət Hənim: Həyr, əvvəl mən sənə aşiq olmuşam. Mən səni əvvəl ibtidadə gördükdə ğəlbimin içinə bir zərrəyi-eşğ daxil olub, bəadə o zərrə mürur - zaman iltövsi edib, bir atəşi suznak oldu və fikrimi et'raf - binnar etdi.

Mərcan Bəy (Kənara): Paho! Görünür, bu da gəzetə oğuyarlardandır.”
(s.62)

Bu, Mercan Bey'i bile şaşırtan bir durumdur. Belki de bir kadının bu kadar iyi konuşmasını ve bu kadar söz sanatı bilmesini o dönem için olağanüstü bulur.

Minnet Hanım, Mercan Bey'e derinden derine bir sevgi ve bağlılık duysa da onun karşısında tavizkâr değildir. Boşanmak istememesine ve evliliğini kurtarmak için gizli oyunlar oynamasına rağmen Mercan Bey'in karşısında gururundan taviz vermez ve boşanmak istediğini dile getirir. Kendisinden boşanmak istediğini söyleyen Mercan Bey'e hitaben şu sözleri söyler:

“Aha! Deməli, çörək bəhanə imiş! Sən məni boşamağ istəyirsən! Çoğ acəb! Mən də namərd ğızıyam, ağər bir dəğigə sənin evində ğalsam. Boşa mən!” (s.58)

Minnet Hanım yazdığı mektubun ardından, Bedi Gülcemal adında yirmi üç yaşında genç bir kadın kılığına girerek Mercan Bey ile yüz yüze de görüşür. Mercan Bey görüştüğü kişinin karısı Minnet Hanım olduğunu anlamaz. Yaşamadığı olayları yaşadığına ve daha önce Bedi Gülcemal'i gördüğüne inanır. Minnet Hanım, Mercan Bey'e yüzünü göstermez. Yüzünü ancak nikâhları kıyıldığında misafirlerin içinde görebileceğini söyler. Böylece, daha önce görücü usulü evlilik ve görmeden evlenme karşıtı olduğu anlaşılan Mercan Bey bir kez daha kendi kendisiyle çeliştirilir. Güya, Minnet Hanım'ı görücü usulüyle evlendiği için sevmediğini ifade eden Mercan Bey, bu sefer önceden görüştüğü ancak yüzünü görmediği ve kim olduğunu bilmediği bir kadınla evlenmeye can atmaktadır.

Minnet Hanım, önceden söylediği şekilde düğün günü yüzünü açar ve Mercan Bey'i misafirlerin içinde şaşkına çevirir. Mercan Bey, evlenmek üzere olduğu kadının Bedi Gül Cemal değil de ilk karısı Minnet Hanım olduğunu görerek ne yapacağını bilemez. O anda Mercan'ın ağzından dökülen sözler şunlardır:

“Bâli, mänäm! Vay dädäm vay!.. Bu mänim öz ävvälki arvadımdır. Ay camaat, bu Minnätdir! Yoĥ, yoĥ! Belä şey olmaz! Mänä sataşirlar. (Hamı mat, mäbhud durur) Yoĥ, mänä sataşmaĥ olmaz! ..” (s.68)

Minnet Hanım, artık Mercan Bey'e hakiki bir ders vermiştir. Ancak, bununla da yetinmeyip hem Mercan Bey'i hem de Kerbelayî Gubad'ı mahcup ve rezil edecek sözler söyler. Böylece küçük bir intikam da almış olur. Minnet Hanım'ın sözleri şu şekildedir:

“Märcan! Kefin necädir? Canın - başın sağdırmı? Mäni satmaĥ istäyirdin, ay namärd! Mäni! Di get, al payını. (Ĝubada) Sän saĝgalından utanmadın, ĥalĝın arvadını satın almaĥ istädin? Daha bir ayrı alış - veriş tabmırdın de al payını!..” (s.69)

Minnet Hanım oyunun finalindeki zaferi ve temsil ettiği kadın tipiyle oyunun baş karakteri olarak ele alınabilir. Mercan Bey, Minnet Hanım'a göre çok daha fazla piyeste yer almasına rağmen, piyesin işleyişi içerisinde bir güldürü unsuru olmaktan öteye gidememiş, her fırsatta da tenkit edilmiştir. Minnet Hanım ise her aşamada olaylara vâkîf, ne yaptığını bilen, akıllı,

mücadeleci ve sadık tavrıyla hem piyeste Mercan Bey ve Kerbelayî Gubad dışında kalan şahıslar, hem yazar, hem de izleyici tarafından benimsenen bir karakterdir. Baş karakterin açıkça bilinemediği bu oyunda bu konuma en yakın kişi Minnet Hanım'dır.

2.1.1.4. Gülperi

Mercan Bey ile Minnet Hanım'ın evlerinin hizmetçisidir. Piyeste başka hizmetçiler de vardır; ancak Gülperi Minnet Hanım için diğer hizmetçilerden daha farklı bir konumdadır. Minnet Hanım, Mercan Bey'in kendisi ile alakalı planlarını öğrenince yanına ilk olarak Gülperi'yi çağırır ve derdini ona anlatır. Minnet Hanım musiki eşliğinde ve manzum olarak Gülperi'ye şöyle dert yazar:

*“Mänim dârdim var GÜlpäri!
Sänä söyläyim dârdimi;
Ona sän bir älac eylä.
Mänim dârdimin dârmanı
Ärimi aldatmağlığdır.
Mänä nä olub, mänä nä olub,
Mänä nä olub, bildin mi?”* (s.52)

Minnet Hanı, biraz daha açık olarak meseleyi şu şekilde özetleyerek anlatır:

“GÜlpäri, mänim ärim istäyir ki, mäni iki min beş yüz manata satsın.” (s.52)

Minnet Hanım, Gülperi'nin sadakatinden bir şekilde onu hemen kendi planına dahil eder. Yapması gerekenleri şu şekilde ona anlatır:

“ Baḡ, GÜlpäri, sabah bura bir kişi gäläcäkdir. Onda sän üzünü bärk bärk tutub vä burada otur; o kişi başlayacağı sänı tovlamağa vä deyäcäkdir ki, gäl sänı alım, onda sän dä deginän yaḡşı. Ancağ gäräk ärimdän boşanam sonra...” (s.52)

Gülperi, Minnet Hanım'ın kendisine olan güvenini boşa çıkarmaz. Minnet Hanım'ın söylediklerini harfiyen yerine getirir. Gülperi, Minnet Hanım'ın kılığına girerek Kerbelayî Gubad ile görüşür.

Minnet Hanım'ın Gülperi'ye güvenmesi boşuna değildir. Gülperi de kendisine güvenen bir karakterdir. Minnet Hanım, Mercan Bey ile ilgili planlarını ve bu plan içerisinde Gülperi'ye düşen işleri anlattığında hemen o işleri başarabileceğini ifade eder. Minnet Hanım'a cevabı şu şekildedir:

"...Hanı o bāhtāvār kişi, gālsin göräk." (s.52)

Gülperi, Minnet Hanım'dan sonra piyesteki ikinci dirayetli kadın tipidir. Minnet Hanım'ın her konuda destekçisi ve sırdaşıdır. Minnet Hanım'a her konuda itaat edip verilen vazifeleri de başarıyla yerine getirir. Gülperi'nin başarısı Minnet Hanım tarafından da şu cümlelerle tasdik edilir:

"Ay Gülpäri, bāräkallah, çoḥ yaḥşı iş gördün. İndi mänim işim ğalıbdır." (s.60)

Gülperi, Minnet Hanım'ın en yakınındaki dirayetli bir kadın tipi olarak ele alınmasına rağmen piyesin aslî karakterlerinden birisi değildir. O, sadece olayların gelişmesine katkıda bulunan yardımcı bir karakter olarak karşımıza çıkar. Nitekim, Gülperi'nin görevi ikinci perdede sona ermektedir. Olayların çözümlendiği üçüncü perdede Gülperi artık rol almaz.

3.1.1.5. Safi

Mercan Bey ile Minnet Hanım'ın evlerinin erkek hizmetçisidir. Erkek olmasından hareketle, Gülperi'nin Minnet Hanım ile kurduğu yakın ilişkinin bir benzerinin Safi ile Mercan Bey arasında kurulması beklenebilir. Ancak durum hiç de öyle değildir. Gülperi ile Minnet Hanım arasındaki yakınlık ve güven ortamı Safi ile Mercan Bey arasında yoktur. Safi de, Gülperi gibi, Mercan Bey'den ziyade Minnet Hanım'a yakın durmaktadır. O da Gülperi gibi Mercan Bey'e karşı planlanan oyunun içinde yer alır. Ancak Safi'nin rolü Gülperi'ninki kadar büyük değildir. Onun görevi sadece, Minnet Hanım'ın Bedi Gül Cemal imzasıyla kocasına yazdığı mektubu ve bu mektubu tanımadığı bir hizmetçi

kızın getirdiği bilgisini Mercan Bey'e iletmekten ibarettir. Safi, kendisine verilen bu küçük görevi başarıyla yerine getirir.

Safi, uyanık ve meraklı bir karakterdir. Evin içinde cereyan eden hadiselerden işkillenmiş ve Mercan Bey ile Kerbelayî Gubad'ın bir işler çevirdiğini anlamıştır. Anlamakla da kalmaz işin iç yüzüne de vâkîf olmak ister. Kerbelayî Gubad ile Mercan Bey'in konuşmalarını dinlemek ister. Bu durum piyeste Safi'nin ağzından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bu canım ölsün ki, bularda bir käläk var; gedim görüm nä danışirlar.”
(s.50)

Safi, Mercan Bey ile Kerbelayî Gubad'ın konuşmalarını dinlemekte kararlıdır. Bunun için birkaç farklı hamle yaparak Mercan Bey'i de epeyce sinirlendirir. Safi'nin merakı ve Mercan Bey'in asabiyeti piyeste şu diyalogların yaşanmasına yol açar:

“Sâfi (dağil olur.): Bâÿ, çay gâtirim?”

Mârcan Bâÿ: Allahu Âkbâr! (Çığırır) Gädä, rädd ol! Bir dä bu otağa girmä, hâlvät sözüüm var. (Nökär gedir) Mänim arvadımın kâbin pulu beş min manat eläyir, ägär bu beş min manatı...

Sâfi (dağil olur.): Ağa, istäyirsiniz gapıları daldan bağlayım?”

Mârcan Bâÿ: Pa atannan, yeri, gädä yiyäsi! A gädä, göçağ, män säni çağırmayınca sän bu otağa girmä!

Sâfi: Baş üstä, ağa. (Gedir.)” (s.50)

Piyestin ikinci perdesi Safi'nin müzik eşliğinde okuduğu manzum kısım ile başlar. Safi burada, Mercan Bey'i tahkir edip onunla dalga geçmektedir. Safi'nin okuduğu manzum kısım şu şekildedir:

“Ğıldı näfsin tuğyan bala – bala,

Arvad ilä savaşdın.

Bir tövr ğıldı şeytan, bala – bala,

Başdan dibä dolaşdın.

Ha, ha, ha!.. Ha, ha, ha!..

Bädnam oldun, mârcan, bala – bala

Camaatın içindä.” (s.55)

Her fırsatta tenkit edilen bir karakter olan Mercan Bey, bu şekilde bir kez de Safi'nin ağızından hicvedilmiştir.

Safi'nin eğitim ve tahsil durumuyla ilgili bir bilgimiz yoktur. Ancak bir hizmetçi olması hasebiyle çok tahsilli olması beklenemez. Mercan Bey'in mutluluğunu paylaşmak adına söylediği şarkıdan hareketle biraz Rusça bildiği kanaatine varılabilir. Mercan Bey, gerçekten var olduğunu sandığı Bedi Gül Cemal adındaki genç kadınla evlilik hayalleri kurarken onun mutluluğunu paylaşır gibi görünen hizmetçileri sırayla birer şarkı söylerler. Safi de bu sırada şöyle bir Rus havası terennüm eder:

“Poy lastočka, poy.” (s.64)

2.1.1.6. Diğer Şahıslar

Er ve Arvad piyesinde detaylı olarak üzerinde durduğumuz ve bir şekilde olayların gidişine yön veren bu beş karakterin dışında dekoru tamamlamak amacıyla piyese yerleştirilen figüran şahıslar da vardır. Piyese içinde küçük roller üstlenen bu şahısların başında Kerbelayî Gubad'ın köydeki karısı gelmektedir. Zaten bu dekoratif şahıslar içinde piyesin başında bilgi verilen yegâne şahıs da odur. Piyesin başındaki ifadeden yaşlı bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yaşıyla ilgili kesin bir bilgi de verilmemiştir. Kerbelayî Gubad'ın kırk yaşında olduğu bilgisinden yola çıkarak bu karısının da kırk yaşlarına yakın biri olduğu sonucunu çıkarabiliriz. İsmi de bilinmemektedir. Kerbelayî Gubad ile Mercan Bey'in aralarında geçen konuşmalardan Kerbelayî Gubad'ın çekindiği bir kadın olduğunu anlıyoruz. Kerbelayî Gubad Mercan Bey'in para karşılığında kendisini karısından kurtarma teklifini kabul etmeden önce şu ifadelerle bu çekingenliğini ifade etmektedir:

“Bây, gorhıram zârâr eylâyim, çünkü kânddâki arvadım çoğ bâdzat şeydir, sän gäl beş yüz manat da artır.” (s.51)

Piyeste ilk önce adı zikredilerek yer alan Kerbelayî Gubad'ın karısı Mercan Bey'in düğününün yapılacağı gün Mercan Bey'in evini basar ve

Kerbelayî Gubad'ın korktuğu başına gelir. Kadın elinde sopayla Kerbelayî Gubad'ın üstüne yürür ve şu sözlerle ona hakaret eder:

“Hanı o başı batmış Kərbälâyı Ğubad? A kişî, mänim üstümä arvad alırsan? A sänin saĝgalın tökülsün!.. (Aĝaç ilä vurur Kərbälâyı Ğubadı vä bir – iki aĝaç da Märcan Bâyä däyir. Arvad gedä – gedä deyir) Göräk, Kərbälâyı Ğubad, härgah sänin saĝgalında bir tük ğoysam saĝ, onda bu läçäk mänä haram olsun.” (s.69)

Bu kadının dışındaki diğer şahıslar eserde çok daha az yer alırlar. Bahsettiğimiz kişilerin dışında Mercan Bey'in evinde çalışan beş hizmetçi, bir aşçıbaşı ve bir de seyis küçük rollerle piyeste yer alır. Mercan Bey'in Bedi Gülcemal adındaki muhayyel kadın ile evlenme planları yaptığı sırada onun mutluluğuna ortak olmuş gibi gözükten hizmetçiler sırasıyla Türk, Fars, Ermeni, Rus, Gürcü ve Azerbaycan havalarından okuyarak Mercan Bey'i iyice keyiflendirirler. Aşçıbaşı ile seyis ise sadece Minnet Hanım'ın huzurunda bir kez görünürler.

Piyesin son perdesi yarım kalan bir düğün sahnesidir. Bu perde düğün davetine gelen misafirlerin katılımıyla diğer perdelere göre daha kalabalıktır. Ancak misafirlerin kesin sayısı belli değildir. Onlar da küçük diyaloglarla piyese dekoratif bir katkıda bulunurlar.

Piyeste giyaben yer alan bir şahıs da vardır. Kerbelayî Gubad'ın ifadesine göre karısından memnun olmayan ve ondan kurtulmak isteyen bu karakterin adı Sicimkulu Bey'dir. Piyesin sonunda verilen dipnotta Sicimkulu Bey'in, Molla Nesrettin dergisinde çalışan Ali Nazmi Bey'in takma adı olduğu anlaşılmaktadır. Yazar Sicimkulu Bey'e piyesin itibarî âlemi ile reel hayat arasında bir bağ kurmak ve böylece verilen mesajların daha etkili olmasını sağlamak amacıyla telmihte bulunmaktadır.

Bunların dışında piyeste yer alan bir de muhayyel bir karakter vardır. Bedi Gülcemal adındaki kadın tamamen kurmacadır. Minnet Hanım'ın planı gereği uydurduğu bir isimden başka bir şey değildir. Minnet Hanım bu isimle Mercan Bey'e bir mektup yazar ve gerçekten de böyle birinin olduğuna onu inandırır. Minnet Hanım'ın mektubuna göre Bedi Gülcemal yirmi üç yaşında genç ve varlıklı bir kadındır. Minnet Hanım mektubun yanı sıra bizzat Bedi

Gülcemal kılığına girerek Mercan Bey ile görüşür. Mercan Bey Bedi Gülcemal kılığında karşısına çıkan kadının aslında karısı Minnet Hanım olduğunu anlayamaz.

2.1.2. Olayların Geçtiği Mekân

Üzeyir Hacıbeyli'nin musikili komedilerinde mekân, çok derinlikli tasvirlerle ve karakterler üzerindeki tesirleriyle ele alınmaz. Bu eserlerde mekân, olayların geçtiği bir dekordan ibarettir. Bu durum, bu eserlerin kendi türlerinin ilk numuneleri olmalarıyla yakından alakalıdır. Henüz, psikolojik etkileri yansıtacak kadar gelişmiş bir mekân tasavvuru bu edebî tür için oluşmamıştır. Bu türden, kişi ile mekân arasındaki özdeşikliğin henüz tam olarak sağlanmadığı mekânları Ramazan Korkmaz, “çevresel mekân” olarak isimlendirir ve bu tür mekânların temel özelliğini şu şekilde verir:

“Karakterler bu mekanlarda gezintiye çıkarlar, karşılaşırlar, oturup konuşurlar veya ayrılırlar ama onların mekana yansıyan yüzünü okuyucu pek göremez.”²⁴³

Hacıbeyli'nin icelime konumuzu oluşturan piyeslerinde de mekânın genel özelliği “çevresel mekân” tanımına uygun olarak şekillenmiştir. Kısa ve detaya inilmeyen, hele karakterler ile olan münasebeti tamamen göz ardı edilen mekân tasvirleri bu piyeslerin üçü için de geçerlidir.

Er ve Arvad piyesinin birinci perdesinde olay Mercan Bey'in odasında geçmektedir. Oda Avrupaî tarzda düzenlenmiştir. Mekânın bir ev içerisinde yer aldığını, hizmetçilerin sahneye girip çıkmasından ve perdenin arkasına saklanarak içeriği gizlice dinleme çabalarından da anlayabiliyoruz. Birinci perdedeki olayların tamamı bu mekânda geçmektedir. İkinci perdede de olaylar aynı mekânda gelişmeye devam eder.

Oyunun üçüncü perdesinde de mekân yine Mercan Bey'in odasıdır; ancak bu sefer bir düğün atmosferi içinde süslenmiş olarak karşımıza çıkar. Bu süslemenin detayları verilmemiştir. Odanın Avrupaî tarzda döşenmesi

²⁴³ Ramazan Korkmaz, “Romanda Mekanın Poetiği”, *Edebiyat ve Dil Yazıları* (Mustafa İsen'e Armağan), Grafiker Yay., Ankara, 2007, s.403

yahut süslü olması gibi tasvirler son derece yüzeyseldir. Piyesin sahnelenmek amacıyla kaleme aldığını düşünürsek, farklı yer ve zamanlarda sahneleyenler açısından bu yüzeysel tasvirlerin bazı sıkıntılara yol açacağı kaçınılmazdır.

Avrupaî tarzda döşenen oda, yüzeysel bir tasvirle verilmiş olmasına rağmen hicvedilen bir zihniyete işaret ettiği için önemlidir. Bu zihniyet, Avrupa'nın gelişmişliği karşısında psikolojik bir çöküntü yaşayan, Avrupa'ya kendi kültüründen utanma seviyesinde çok derin bir hayranlık duyan; ancak Avrupa medeniyetine nüfuz edebilme becerisini de gösteremeyen sahte aydınlar etrafında şekillenmiştir.

2.1.3. Olayların Geçtiği Zaman

Eserin girişinde belirli bir zaman verilmemektedir. Ayrıca olayların akışı içinde de bir açıklama ile “ertesi gün”, “bir zaman sonra” gibi açıklayıcı ifadeler bulunmamaktadır. Bu da eserdeki zaman kavramının oldukça muğlak kalmasına sebep olmaktadır. Eserdeki zaman geçişleri “o esnada”, “bunlar olurken”, “bundan sonra” gibi ifadeler ile karışılmaktadır. Bu da yine eserdeki zaman mefhumunu belirsizleştirmektedir.

Olaylar arasındaki geçişler, karakterlerin seyirci ile konuşması ya da musiki ile sağlanmaktadır. Örneğin birinci perdede Mercan Bey ile Minnet Hanım tartıştıktan sonra Mercan Bey, seyirci ile konuşur ve ardından müzik girer. Bundan sonra da Kerbelayî Gubad ile konuşmaya başlar ancak ne kadar süre geçtiğine dair hiçbir açıklama yoktur.

İkinci perdenin girişinde de zamanın ne olduğu ya da aradan ne kadar zaman geçtiğine dair bir açıklama yoktur. Ancak olayların gelişme tarzından birkaç günlük bir zaman geçtiği anlaşılmaktadır. Kerbelayî Gubad'ın “Ağa! Olmaz mı o beş yüz Manatı şimdi bana versen! Çünkü o, noterde yazılmadı.” ifadesinden ikisinin notere gittiği anlaşılmaktadır.

İkinci perdenin ve hatta bütün oyunun en belirgin zamanı Gülperi'nin Kerbelayî Gubad'a söylediği “Üç ay on gün bekle.” cümlesidir. Piyesin bu

kısımında geçen “Bugün nikâhını al.”, “ Bugün kağıdımı alırım.” ifadeleri belirli zaman ifadeleridir.

İkinci perdede Minnet Hanım’ın söylediği “Şimdi sıra bende, ben hemen gideceğim babamın evine, ancak bir zaman sonra buraya gelip, sonra yine gideceğim.” cümlesindeki “hemen”, “bir zaman sonra”, “sonra” gibi ifadeler belirsiz zamana örnektir. Bu cümlelerin devamındaki “sen sabah benim çarşafımı giyersin.” cümlesindeki “sabah” ifadesi de yine belirsiz bir zamanı karşılamakta ve herhangi bir sabahı ifade etmektedir.

Zaman kavramının belirsizliğine başka bir örnek de yine ikinci perdede geçen “Aha, saat kaç, o vakte bir saat kalmış, zararı yok, kurtuldum Minnet’in elinden, kurtuldum.” ifadesidir. Buradaki ifadeler hem belirli zamana hem belirsiz zamana örnektir. “O vakte bir saat var” cümlesinde geçmesi gereken zaman bir saat gibi belirli bir zamanken bir saat sonra saatin kaç olacağı belirsizdir. Bu bölüm “o vakit” ifadesiyle belirsizleştirilmiştir. Devamında Mercan Bey’in Safi ile konuşmasında da “bir saate bitir” ifadesiyle de yine bu belirsizlik devam ettirilmektedir.

Minnet Hanım ile Mercan Bey’in arasında geçen “seni ilk defa gördüğümde” cümlesindeki “ilk defa” ve devamında geçen “bir gün at ile geliyordun” ifadesi de yine belirsiz zamana örnektir. Belirli zamanlara bir başka örnek de Mercan Bey ile Bedi Gülcemal kılığındaki Minnet Hanım’ın düğün tarihleri olan “üç ay sonrası”dır. Ancak burada da üç ay sonrasının hangi tarihe denk geldiği belli değildir.

İlk iki perdede olduğu gibi üçüncü perde de muayyen bir zaman yoktur; ancak girişte verilen bilgiden aradan üç ay geçtiği anlaşılmaktadır.

Bunlardan yola çıkarak eserde zaman kavramının oldukça belirsiz olduğu söylenebilir. Piyes, Minnet Hanım ve Mercan Bey’in evde konuşmasıyla başlar ve Mercan Bey’in oyuna geldiğini anlamasıyla biter. Bu aradaki zamanı üç aydan biraz fazla olarak tahmin etmek mümkündür. Mercan Bey’in Minnet Hanım’dan boşanmasıyla ikinci eşi için yaptığı düğün arasında geçen zamanda neler olduğu ise bilinmemektedir.

Piyeste zaman ile ilgili ipuçları çok sınırlı olmakla beraber, yazıldığı dönemin sosyal meselelerini yansıtması sebebiyle, en genel manada yirminci yüzyıl başlarını piyesteki olayların zamanı olarak düşünebiliriz.

2.1.4. Olayların Özetlenmesi

Mercan Bey tahsil görmüş bir gençtir. Karısı Minnet Hanım'dan boşanmak istemektedir fakat boşanmak için vermesi gereken beş bin Manat mehiri çok görmektedir. Bu parayı vermemek için Kerbelayî Gubad'la bir plan yaparlar. O sırada kapı arkasından sesleri duyan Minnet Hanım konuşulanlara kulak verir. Kocasının kendisinden boşanmak istediğini öğrenen Minnet Hanım bütün hizmetçileri yanına çağırarak başka bir plan hazırlar. Plana göre Minnet Hanım genç bir kızın ağzından Mercan Bey'e mektup yazar ve ona âşık olduğunu söyler. Mektubu alan Mercan Bey'in akli başından gider, kızla görüşeceği vakti bekler. Minnet Hanım başka bir kılıkta, yüzü kapalı bir şekilde eve gelir ve Mercan Bey'i üç ay sonra evlenmeye ikna eder. Mercan Bey hizmetçileri çağırır, Minnet Hanım'dan boşandığını yakın zamanda başka birisiyle evleneceğini söyler. Düğün vakti gelir, Minnet Hanım yüzü duvaklı bir şekilde gelir. Duvağın açılmasıyla karşısında Minnet Hanım'ı gören Mercan Bey şaşkınlığından ne yapacağını bilemez ve kendisine oyun oynandığını söyleyerek suçu Kerbelayî Gubad'a atmaya çalışır. Orada bulunanlar da hep bir ağızdan Mercan Bey'le dalga geçmeye başlar.

2.1.5. Ele Alınan Sosyal Meseleler

Er ve Arvad piyesi, konu itibariyle "evlilik" ve "kadın" meselesi üzerine kurulmuş bir eserdir. Piyeste ele alınan en temel mesele kadını alınıp satılabilen maddî bir unsur olarak gören eski zihniyettir. Bu zihniyet, piyesteki olayların akışı içinde sürekli olarak tenkit edilir. Piyesin şahıs kadrosu da bu meselenin tenkit edilmesi esasına göre tanzim edilmiştir. Mercan Bey, tenkit

edilen bu zihniyetin en başta gelen temsilcisi olarak esere yerleştirilmiş bir tiptir.

Mercan Bey, görücü usulüyle evlendiği karısından nefret etmekte ve ondan kurtulmak istemektedir. Bu istek, yirminci yüzyıl başlarında Azerbaycan toplumu için çok da marjinal bir istek değildir. Yazar, Mercan Bey'in temsil ettiği zihniyeti tamamen tenkit edilebilir bir duruma getirmek için bu isteğin yanında başka davranış ve düşüncelerle Mercan Bey'i toplumun genel kabullerini zorlayan birisi haline getirir. Öncelikle Mercan Bey, boşanmak istediği karısının mehir bedelini ödemek istemez. Bu yaklaşım biçimi, onun maddî imkansızlığından değil genel manada kadına, daha özelde ise Minnet Hanım'a değer vermemesinden kaynaklanmaktadır. Karısının daha sonra içine düşeceği maddî imkansızlık ve çaresizlik gibi durumları düşünmemekte, karısına karşı bir sorumluluk hissetmemektedir. Bir an önce ve en az masrafla ondan kurtulmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla her türlü hileye başvurmaktan da çekinmez. Ahlakî kaygılara ve vicdanî değerlere sahip değildir. Karısının mehir bedeli istemeden kendisinden boşanmasını sağlamak amacıyla Kerbelayî Gubad'a para teklif eder. Böylece mehir bedelinin yarısı kadar bir masrafla karısı Minnet Hanım'dan kurtulabileceğini düşünmektedir. Mercan Bey, adeta karısını başka bir adama satmaktadır. Artık bu noktadan itibaren Mercan Bey toplumsal vicdanda affedilebilecek bir tip değildir. O artık, namus anlayışındaki çarpıklık vesilesiyle, temsil ettiği eski zihniyet taraftarlarınca bile hoş görülemeyecek bir konuma getirilmiştir. Yazar, bunu amaçlı ve kasıtlı olarak yapmış ve Mercan Bey üzerindeki tenkit dozunu arttırmıştır.

Yazar'ın Mercan Bey'i izleyici nezdinde itibarsızlaştırmak amacıyla yaptığı mübalağa ve marjinalleştirme işlemi tenkit içeren tiyatro eserlerinde çokça görülen bir durumdur. Bu konuda Sevinç Sokullu'nun tespitleri dikkate değerdir:

“Yergi yazarı nesnel ve yansız değildir. Yönelişi, belli bir kişiyi, herkesin tanıdığı ünlü bir kişiyi ya da grubu, sınıfı, hatta düzeni eleştirmek, taşlamak ve suçlamaktır. Amacı bu küçümseme ve suçlamaya seyirciyi de

*ortak etmektir. Bu bakımdan hem kendisi hem de sunduğu gerçeğin yansıtılması nesnel değildir.*²⁴⁴

Üzeyir Hacıbeyli'nin Mercan Bey için yaptığı da bundan çok farklı değildir. Piyesin genelinde yanlı bir tutum sergileyen yazar, bilhassa Mercan Bey ve Kerbelayî Gubad'a yaklaşımlarıyla onları ve onların şahsında temsil edilen zihniyeti mahkûm eder.

*"Yazar, kendi çağında bir alışveriş malzemesi haline getirilen kadınların bedbaht talihini ön plana çıkarır, başarıyla yarattığı müspet suretler vasıtasıyla mercan Bey'i ve Kerbela-yı Gubad'ı öldürücü gülüşe maruz bırakır."*²⁴⁵

Bu durum aslında Üzeyir Hacıbeyli'nin çalışma konumuz olan üç piyesi için de geçerlidir. Hacıbeyli, geleneksel kalıplar içinde kadına karşı yanlı bir yaklaşım sergileyen gerici zihniyeti ağır bir şekilde tenkit etmektedir. Bu konuda Babek Kurbanov şu şekilde bir tespitte bulunur:

*"Büyük bestekârimız kadınlarımızın liyakatlarının, şereflerinin, ayakaltına alınması, onlara karşı çevrilmiş sınırsız haksızlıklara karşı kendi barışmaz sesini yüceltmiş ve sanatsal yaratıcılığında bu kabilden olan gerici meyilleri gülünç duruma düşürmüştür."*²⁴⁶

Kerbelayî Gubad ise karısını köyde bırakıp gelmiş bir karakter olarak karşımıza çıkar. O da evliliğine sadakati olmayan, karısına karşı bir sorumluluk hissetmeyen ve eski zihniyeti temsil eden bir tiptir. Mercan Bey'in teklif ettiği para karşılığında Minnet Hanım'ın gönlünü çelmeye razı olur. Evlilik ve kadın meselelerine paralel olarak Kerbelayî Gubad'ın şahsında tenkit edilen meselelerden birisi de çok eşlilik. Kerbelayî Gubad, Köydeki karısını bırakıp şehre gelmiş birisi olarak, Mercan Bey'in telkinleri ve teklif ettiği para karşılığında ikinci kez evlenmeye niyetlenir. Burada ikisi arasında geçen konuşmalarda erkeklerin bir kadınla yetinmemeleri gerektiği ifade edilir.

²⁴⁴ Sevinç Sokullu, *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979, s.79.

²⁴⁵ Celal - Hüseyinov, *a.g.e.*, s.331

²⁴⁶ Kurbanov, *a.g.m.*, s.311

Mercan Bey ile Kerbelayî Gubad'ın temsil ettikleri eski zihniyete karşı Minnet Hanım kadın hürriyetini temsil eden bir tip olarak seçilmiştir. Minnet Hanım'ın doğrudan doğruya kadın hürriyetini savunan söylemleri olmamakla birlikte, erkek egemen zihniyeti temsil eden Mercan Bey ve Kerbelayî Gubad'a karşı mücadele vermesi ve onları mağlup etmesi ile eserde erkek egemenliğine dayalı eski zihniyetin karşısına bir denge unsuru olarak çıkarılır. Neticede yazarın da bir taraf olarak yücelttiği kadınların dirayeti üstün gelir. Bu şekilde seyirciye açık bir mesaj verilmiş ve kadına bakış noktasında toplumda gelenek halini almış yanlış düşünce biçimlerinin artık değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Geleneksel hayat tarzının ve yeniliklere kapalı zihniyet çerçevesinin dışına çıkamayan bir toplumu aydınlatmak, onu modern bir zihniyetle yeniden şekillendirmek ve kadınları da sosyal hayata dahil ederek her alandaki gelişmelere ivme kazandırabilecek bir sosyal kuvvet yaratabilmek eserde verilmek istenen mesajın arka planındaki temel kaygılardır.

Piyeste vurgulanan başka bir nokta, para hırsının insanlar arasındaki ilişkilerde yol açtığı sağlıksız durumdur. Mercan Bey ve Kerbelayî Gubad paraya düşkün tipler olarak ele alınmış ve paraya olan aşırı düşkünlükleri sebebiyle yanlış bir yola girmişlerdir. Onların para hırsına karşılık Minnet Hanım'ın şahsında sadakat ve bağlılık gibi kavramlar yüceltilmiş, maddiyata karşılık manevîyat öne çıkarılmıştır.

Mercan Bey vasıtasıyla tenkit edilen bir grup da ideolojik kimliğini bulamamış insanlardır. Mercan Bey, Minnet Hanım ile bir konuşmasında artık milliyetçi olduğunu ifade eder. Mercan Bey'in yeni ideolojisi olarak takdim edilen milliyetçilik cereyanı 1789 Fransız İhtilali'nden sonra dünya çapında yayılma göstermiştir.²⁴⁷ Rusya Müslümanları ve Azerbaycan Türkleri arasında ise 20. yüzyıl başlarında, özellikle de 1905 Rus-Japon savaşı neticesinde, süratle yayılmıştır.²⁴⁸ Yazarın, Mercan Bey'in karakter özelliklerini takdim ettiği biçiminden de anlaşılmaktadır ki, Mercan Bey

²⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789 - 1914)**, TTK Yay., Ankara, 2003.

²⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905 - 1917)**, TTK Yay., Ankara, 1999.

milliyetçiliği devrin modası olarak algılayıp bu modaya özenmektedir. Mensup olduğunu iddia ettiği bu ideolojik cereyan hakkında piyes boyunca başka hiçbir söz söylemez. Onun milliyetçilikle alakası satır arasında söylenmiş anlamlı bir ifadeden ibarettir. Bu durum izleyici nazarında onun samimiyetini zedeler. Yazar, Mercan Bey gibi tenkit edilen bir karakterle milliyetçilik fikriyatının özdeşleştirilmesine müsaade etmez. Burada sadece milliyetçilik modası üzerinden rant elde etmek isteyen sahte aydınlara ince bir mesaj verilmiş ve sonra eserin esas mevzusu olan kadın meselesine dönülerek olaylar devam ettirilmiştir.

Üzeyir Hacıbeyli, Azerbaycan'da Romantik Türkçülük hareketinin lideri konumunda olan Mehmet Emin Resulzade gibi isimlerle yakın mesai arkadaşlığı yapmış, zaman zaman onların çalışmalarına katılmış bir sanatkârdır. Bu noktadan hareketle milliyetçiliğe karşı bir ideolojiye mensup olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca Türkiye'deki milliyetçi aydınları takip ettiğini söylemek de mümkündür. Piyeste bir hizmetçinin ağzından Mehmet Emin Yurdakul'a ait olan "Ben bir Türk'üm dinim cinsim uludur" mısrasının bir Türk havası olarak okunması bunun bir delilidir. Bu durum, Azerbaycan ve Türkiye edebî çevrelerinin birbirlerinden haberdar olduklarının da bir ispatı niteliğindedir.

Piyesten Hacıbeyli'nin sanat anlayışına dair tespitler yapmak da mümkündür. Piyes içinde Fuzûlî'den iktibaslar yapılması Hacıbeyli'nin klasik edebiyata vukufiyetini ve sevgisini gösterir. Bir estetik değer olarak Fuzûlî'den çok istifade etmiştir. Bunun yanında halk sanatına ait unsurlardan da çokça istifade etmiştir. Eserlerin müziğini meydana getirirken tar, kemençe, zurna gibi halk musikisine ait enstrümanlardan faydalanması bunun bir ispatı niteliğindedir. Bütün bu millî unsurlardan hareketle modern bir tiyatro eseri meydana getirmesi onun sanat anlayışının en güzel ifadesidir. O, millî ve mahallî kaynaklardan yararlanarak evrensel ve modern eserler meydana getirmek isteyen bir sanatçıdır.

2.1.6. Anafikir

Kötü niyetle yapılan planlar bazen aksi şekilde insanın karşısına çıkabilir. Bu piyeste de böyle bir netice söz konusudur. “Kadına değer vermeyen ve onu alınıp satılabilen bir eşya gibi gören zihniyet artık mağlup olmaya mahkûmdur.”

2.2. O OLMASIN BU OLSUN

Bu piyesin Türkiye Türkçesine aktarılması ve incelenmesi sırasında “Üzeyir Hacıbeyof, **O Olmasın Bu Olsun**, Neşriyat-ı Abuzer Oruçof, Bakı, 1918” künyeli nüsha esas alınmıştır. Metin incelenirken orijinal metinden yapılan alıntılar ve bu alıntılara dair sayfa numaraları bu nüshaya aittir. Bu piyese ait alıntıların transkripsiyonunda diğer iki piyesten farklı olarak, “nazal n” sesini karşılayan “ŋ” işareti kullanılmıştır. Kiril ve Latin kökenli Azerbaycan alfabelerinde bir harfle karşılanmayan bu ses, Osmanlı imlasının bir özelliği olarak Arap harfli metinde gösterilmiştir. Bu sebeple bu piyesin transkripsiyonunda, bugünkü Azerbaycan yazı dilinde bulunmayan “nazal n” sesini ifade eden “ŋ” işaretinin kullanılmış olması bir kusur olarak algılanmamalıdır. Ayrıca Arap harfli metinde; Kiril ve Latin kökenli Azerbaycan alfabelerinde bulunan ve “ə” harfiyle karşılanan “açık e (ä)” sesini gösteren bir işaret bulunmadığı için bu piyesin transkripsiyonunda bu sesi karşılayan bir işaret kullanılmamıştır.

2.2.1. Olayları Yaşayan şahıslar

2.2.1.1. Rüstem Bey

Er ve Arvad piyesinde Kerbelayî Gubad dışındaki karakterlerin yaşları verilmemişti. O Olmasın Bu Olsun piyesinin başında şahıslarla alakalı bilgi verilen kısımda ise Rüstem Bey, Gülnaz, Server, Sanem, Meşhedî İbad,

Hasankulu Bey, Rıza Bey, Hasan ve Asker gibi önemli karakterlerin yaşları belirtilmiştir. Piyesin başında yazarın verdiği bilgilerde Rüstem Bey, kırk beş yaşında borçlu düşmüş bir bey olarak ifade edilir. “Borçlu düşmüş” ifadesinden daha önceleri ekonomik olarak daha iyi durumda olduğunu anlıyoruz. Ayrıca Rüstem Bey’in isminde geçen “bey” ifadesi de onunla ilgili bazı neticelere ulaşmamızı sağlayabilmektedir. Hacıbeyli’nin eserlerindeki erkek karakterlerin genellikle paraya düşkün ve menfaatperest şahsiyetler olduğunu düşünürsek Rüstem’e “bey” ünvanının verilmesinde de paranın etkili olduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim çevresinde ona Rüstem Bey” olarak hitap eden Meşhedî İbad, Hasankulu Bey, Rıza Bey, Hasan gibi karakterlerin hepsi paraya düşkünlükleri ile ön plana çıkarılmışlardır. Evinde Sanem adında dul bir hizmetçi çalıştırdığını da düşünürsek Rüstem Bey’in en azından bir zamanlar zengin birisi olduğu ortaya çıkar. Rüstem Bey’in tahsil durumu ve mesleğiyle ilgili bilgiler verilmemiştir. Çok derin bir tahsili olmamakla beraber; Hasankulu Bey, Rıza Bey, Hasan gibi tahsilli kişilerle dostluk kurmuş olmasından hareketle nispeten tahsilli birisi olduğunu düşünmek mümkündür.

Bütün bu neticelerden yola çıkarak Rüstem’e “bey” ünvanının verilmesinde onun tahsil durumundan çok, bir zamanlar sahip olduğu zenginliğin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Piyeste Hasankulu, Rıza ve zaman zaman da Hasan için de “bey” ünvanı kullanılmaktadır. Bunlara “bey” şeklinde hitap edilmesi ise muhakkak ki bunların tahsil durumlarıyla alakalıdır. Çünkü piyesin genelindeki davranışlarında çok da zengin olmadıkları ve küçük menfaatler için sürekli bir işler çevirdikleri gözlemlenmektedir.

Rüstem Bey, piyesin ilk iki perdesindeki olayların geçtiği mekanın da sahibidir. Piyesin birinci perdesi Rüstem Bey’in evinde, ikinci perdesi ise yine Rüstem Bey’in evi ile bu evin bahçesinde geçmektedir. Birinci perdenin başında Rüstem Bey’in evindeki oda “güzel döşenmiş bir oda” olarak tanıtılır. Evin güzel döşenmiş olması da Rüstem Bey’in borçlu düşmeden önceki hayatında zengin biri olduğuna işaret etmektedir.

Rüstem Bey, içinde bulunduğu maddî zorluklardan ve borçlu durumdan kurtulmak için kızı Gülnaz'ı elli yaşında zengin bir tüccar olan Meşhedî İbad ile evlendirmek istemektedir.

Rüstem Bey, kızı üzerinde sonsuz bir tasarruf hakkı bulunduğuna inanmakta; onu istediği kişiyle evlendirebileceğini düşünmektedir. Yazar tarafından sürekli tenkit edilen konuların başında bu eskiyi temsil eden erkek egemen zihniyet gelmektedir. Rüstem Bey, Gülnaz'ın Meşhedî İbad ile evlendirilmesine itiraz eden Sanem'e hitaben söylediği şu sözlerinde, adeta kızı hakkındaki bütün kararları verme yetkisinin kendisinde olduğunu haykırmaktadır:

“Ne vakit men seni koca kişiye ere versem gitme! Kız benimdir, men bilirem, isterem kocaya vererem, isterem civana!” (s.8)

Rüstem Bey'in kızını para karşılığında ihtiyar bir tüccarla evlendirmek istemesi, kızını hiç sevmediği ve düşünmediği anlamına gelmez. Rüstem Bey, geleneksel yanlışlıkları temsil eden bir tip olarak ele alınmış olmakla birlikte, kızını dengi olmayan bir adamla evlendirmek istediğinden dolayı için için üzülmemektedir. Ancak, kaderci bir yaklaşımla suçu üzerinden atmakta ve bu işin müsebbibi olarak parasızlığı görmektedir. Meşhedî İbad ile anlaşıp ondan para kopardıktan sonra kendi iç dünyasında bir vicdan muhasebesi yaparak şu ifadeleri kullanır:

“Herçendi meşhedî İbadıñ bir iki min manat kulağını kesdim, ama Gülnaz'a yazığım gelir, bîneva bedbaht olacaktır, benim kızım Meşhedî İbadıñ tayı değildir ama ne eylemek pulluzluğun yüzü kara olsun.” (s. 36)

Rüstem Bey'in vicdanı biraz sızlasa da yine de kızının mutsuz bir evlilik yapmasına göz yummaktadır. Kendi başına bu duruma engel olacak kudreti yoktur. Ancak tesadüfen Server ile karşılaştıktan ve Server'in planına aklı yattıktan sonra durumu değiştirebileceklerine inanır.

Rüstem Bey'in Gülnaz'ı Meşhedî İbad ile evlendirmek istediğini Server ile Gülnaz önceden bildikleri için, Server'in planı gereği Gülnaz, babası Rüstem Bey'e itiraz etmez ve Meşhedî İbad ile evlenmeyi kabul ettiğini belirtir. O zaman Rüstem Bey kızına şu şekilde övücü sözler söyler:

“Akıllı kızım, güzel kızım! Men öñden bilirdim ki sen benim sözümden çıkmayacaksın. Odur ki kişiye söz vermişim.” (s.9)

Rüstem Bey, kızının uysal tavrından memnundur; ancak Sanem Rüstem Bey’i çileden çıkaracak itirazlarda bulunur. Er ve Arvad piyesinde Safi’nin Mercan Bey’i çileden çıkarmasıyla bu piyeste Sanem’in Rüstem Bey’i adeta delirtmesi arasında benzerlik vardır. Rüstem Bey, kızı Gülnaz’a Meşhedî İbad ile görüşmesi konusunda tavsiye verirken Sanem’in araya girmesi, aralarında şu şekilde bir konuşmanın geçmesine sebep olur:

“Akıllı kızım, güzel kızım! Men öñden bilirdim ki sen benim sözümden çıkmayacaksın. Odur ki kişiye söz vermişim. İndi o kişi bugün buraya gelecekdir ve seni de göremk isteyecekdir, men sene izin veririm ki sen gidib onuñ ile görüşesiñ git, görüş ve özün de danış. Korhıma!

Sanem: Ya’ni batmış bir o kadar çirkindir ki odam korhadabilir?

Rüstem Bey: A kız, sen gel danışma!

Sanem: Ahı diyorsun ki korhıma, men de soruşuram ki...

Rüstem Bey: A ğız yum ağzını!

Sanem: Ağzımı yummamış, ne diyorum ki!

Rüstem Bey: A hayvan danışma diyorum! (Gitdikce berkden danışır.)

Sanem: İndi men ne diyorum ki, acığıñ dutur...

Rüstem Bey: A mürted balası danışma, kullukçusan otur kullukçu yerinde!

Sanem: İndi men ne diyorum ki, bir pis söz demerem ki...

Rüstem Bey: A kız kes sesini!

Sanem: Sesimi kesmemiş, men ne diyorum ki...

Rüstem Bey (Lap berkden): A kız de koy işimizi görek!

Sanem: Men ne kayırıram ki...

Rüstem Bey (Daha berk): A kız!..” (s.9-10)

Rüstem Bey ile Meşhedî İbad arasındaki konuşmalar daha çok para üzerinedir. Rüstem Bey, aslında tamamen kötü bir karakter olarak sunulmaz. Ancak piyesin başlarında Rüstem Bey’in şahsında somutlaştırılan geleneksel evlilik meselesinin tenkit edilebilmesi için Rüstem Bey’in de tenkit edilmesi gerekmektedir. Meşhedî İbad ile Rüstem Bey arasında geçen ve merkezinde

para bulunan Şu diyaloglar vasıtasıyla Rüstem Bey, Er ve Arvad piyesinde karısını satmak isteyen Mercan Bey'in durumuna düşürölmektedir:

"M. İbad: Pul verim mi?"

Rüstem Bey: Vergilen.

M. İbad: Kız verirsen mi?"

Rüstem Bey: Vererem.

M. İbad: Tez verim mi?"

Rüstem Bey: Vergilen!

M. İbad: Tez verirsen mi?"

Rüstem Bey: Vererem." (s.11-12)

Rüstem Bey, kızını yaş itibariyle dengi olmayan birisiyle evlendirmek istediğinin farkındadır. Meşhedî İbad ile kızı arasındaki yaş farkını da bir alışveriş malzemesi haline getirir. Meşhedî İbad'a söylediğİ Şu sözler Rüstem Bey'i ve temsil ettiğİ eski zihniyeti izleyici gözünde itibarsızlaştırmaya yöneliktir:

"Hergâh bir kadar civan olsa idiñ bu iş seniñ için ucuz tamam olardı, ama hayf ki kocasın, taksir özündedir." (s.12-13)

Rüstem Bey kendi dilinden sözüne sadık birisi olarak ifade edilir. Meşhedî İbad'a verdiğİ sözü tutup kızını onunla evlendireceğİni belirtir. Ancak Server'in aklını çelmesiyle verdiğİ sözden de vazgeçer.

Rüstem Bey'in dikkat çeken bir davranışı da, para hususunda anlaşır anlaşmaz, Meşhedî İbad ile kızını görüştürmekte bir sakınca görmemesidir. Devrin hayat tarzı ve taassubu dikkate alındığında Rüstem Bey, geleneksel evliliğİ ve erkek egemen toplum yapısını temsil eden bir tip olmasına rağmen, para karşılığında namus anlayışından taviz veren birisi olarak sunulmuştur.

Rüstem Bey'in temsil ettiğİ zihniyet; kızı Gülnaz'ın yanı sıra hizmetçisi Sanem'i de para karşılığında Meşhedî İbad'a peşkeş çekebileceğİni belirtmesiyle büsbütün kötölenir. Meşhedî İbad ile Rüstem Bey arasında Şu şekilde bir konuşma geçer:

"Meşhedî İbad: Kızı da beğendim, hele desen kullukçunu da!"

Rüstem Bey: Bir beş altı yüzden geç, onu da sene peşkeş eyleyim.

Meşhedî İbad: Yoğ, o hele sonranın işidir, yağşı, indi hele ki men gedim!” (s.19)

Rüstem Bey'in Meşhedî İbad'a söylediği bazı sözler ve bu arada yazarın verdiği açıklamalar da göstermektedir ki; Rüstem Bey zaman zaman sahte bir samimiyet ve memnuniyet sergilemektedir. Bir konuşmalarında Meşhedî İbad ile hısım olmaktan büyük bir mutluluk duyduğunu ifade eder. Yazarın notuyla birlikte Rüstem Bey'in ifadeleri şu şekildedir:

“Rüstem Bey (Yalancı sadakat ile): Meşhedî İbad, senin özüne demerem, ama sen bunu bil ki men senin kohumluğunu özüm için büyük bir fahr bilirem. Ona göre bir balaca şadyanalık edek. Bir neçe nefer dost aşına çağırılmışam. İndi bu saat gelirler, oturub sohbet ederik.” (s.19)

Rüstem Bey, kızı Gülnaz ile hizmetçisi Sanem üzerinde otorite sahibidir. Her ikisi de Rüstem Bey'den çekinmektedirler. Rüstem Bey, özellikle sinirlendiğinde korkulacak biri haline gelmektedir. Rüstem Bey, evine gireceği bir sırada evden çıkmakta olan Server'i görünce hiddetlenir. Gülnaz ve Sanem ise bu sırada büyük bir korku yaşarlar. Gülnaz ve Sanem'in aşağıdaki konuşmaları bu korkunun ifadesidir:

“Gülnaz: Öldürecekdir, hamımızı kırcakdir.

Sanem: Allah sen sahla yazıkık” (s.36-37)

Gülnaz ve Sanem'in yaşadığı büyük korkuya rağmen Server soğukkanlılığı ve kurnazlığı sayesinde Rüstem Bey'i yatıştırır. Cüretli ve zihin karıştıran sözlerle Rüstem Bey'i önce şaşırtır sonra da kızını vermeye ikna eder. Ancak bunun için bir engel olan Meşhedî İbad'ı saf dışı bırakma görevi Server'e aittir. Rüstem Bey, bu konuda da ikna olur ve olayların işleyişini Server'in yönlendirmesine izin verir. Geleneksel aile hayatı içerisinde her zaman aile bireylerine hükmetmeye alışmış bir karakter olarak görebileceğimiz Rüstem Bey için bu karşılaşma bir kırılma noktasıdır. Bu ana kadar piyeste tenkit edilen eski zihniyetin bir temsilcisi konumunda olan Rüstem Bey, bu andan itibaren farklı bir kimliğe büründürülerek izleyici muhayyilesinde şirinleştirilir. Artık, sevenlerin arasına girmekten vazgeçen birisi haline dönüşür. Rüstem Bey'deki bu dönüşüm onun piyeste düz bir

karakter olarak ele alınmadığını; piyesin başı ile sonu arasında kötüden iyiye ve eskiden yeniye doğru bir gelişim gösterdiğini ifade eder.

2.2.1.2. Gülnaz

Rüstem Bey'in on beş yaşındaki kızıdır. Server'e âşıktır. Babası Rüstem Bey tarafından kendisinden tam otuz beş yaş büyük bir adamla, Meşhedî İbad ile, evlendirilmek istenmektedir. Ancak Gülnaz, aşkına sadık bir karakter olarak Server'den başka birisiyle evlenmeyi aklının ucundan bile geçirmez.

Gülnaz, Server'deki ruhî değişiklikleri de fark edebilecek kadar Server'i tanıyan birisidir. Server ile piyesin başındaki görüşmelerinde, Server'in keyifsiz durumundan olumsuz bir şeyler geliştiğini anlar.

Gülnaz, aşkına sadık bir karakter olarak Server'den başka birisiyle evlenmeyi aklının ucundan bile geçirmez. Başka birisinin zenginliği, gençliği ve yakışıklılığı onu ilgilendirmemektedir. Server, babasının Gülnaz'ı başka birisiyle evlendirmek istediğini haber alır ve bu durumu Gülnaz'a anlatır. Bu sırada Gülnaz'ı bir de küçük sınava bir tâbi tutar. Aralarında şu şekilde bir konuşma geçer:

“Server: Ağı o er menden devletlidir.

Gülnaz: Cehenneme olsun!

Server: Menden güzeldir.

Gülnaz: Çok mene lazımdır!

Server: Menden civandır.

Gülnaz: İster lap uşak olsun, lazım değildir!” (s.5)

Gülnaz, aşkına olan sadakatini yanı sıra Server'i sevdiğini babasına açıkça söyleyebilecek cesarete de sahiptir. Server ile konuşurken kullandığı şu ifadeler onun hem aşkına olan sadakatini hem de cesaretini göstermektedir:

“Bağ, men daha sabr edebilmerem: Günü bugün atama deyeceğim ki men seni sevirem ve senden başkasına ere gitmeyeceğim.” (s.5)

Gülnaz, sevgilisi Server'e tam manasıyla güven duyar. Server'in işleri başka türlü çözüme düşüncesine inanır ve bulduğu çözüm yolunu kabul eder. Bu noktada Server'e karşı tam bir teslimiyet halindedir. Plan gereği, babasının takdirine rıza gösteren, onun sözünden çıkmayan birisi olarak davranır.

Gülnaz, piyeste idealize edilen ve modern zihniyeti temsil edilen bir karakterdir. Aynı durumda olan diğer karakter ise şüphesiz Server'dir. Her ikisi de sevgi, aşk, sadakat, cesaret gibi kavramları temsil ederler.

2.2.1.3. Server

Yirmi beş yaşında bir üniversite öğrencisidir. Bununla birlikte okuduğu okul ve bölüm ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Rüstem Bey'in kızı Gülnaz'a âşıktır. Gülnaz konusunda, zengin bir tüccar olan Meşhedî İbad ile bir çatışma yaşarlar. Server, ekonomik olarak Meşhedî İbad ile mücadele edecek güce sahip değildir. Ancak, Meşhedî İbad'ın ekonomik üstünlüğüne karşı Server'in sahip olduğu manevî kudret galip gelecektir. Server ile Gülnaz'ın birbirlerine karşı besledikleri aşk ve Server'in kurnazlığı Meşhedî İbad'ı alt etmelerini sağlar.

Server uyanık bir gençtir. Rüstem Bey'in, Gülnaz'ı Meşhedî İbad ile evlendirmek istediğini önceden haber alır. Bu bilgiye nereden ulaştığı ile ilgili bir ipucu yoktur. Olumsuzluklar karşısında çözüm üretebilme kabiliyetine sahiptir. Karamsarlığa kapılmaz. İşlek zekâsı sayesinde hemen bir plan kurarak onu uygulamaya koyar. İkna kabiliyeti de yüksektir. Planladığı oyuna önce Gülnaz ve Sanem'i daha sonra da Rüstem Bey'i dâhil etmeyi başarır. Kendisine güveni tamdır. Gülnaz ve Rüstem Bey'in kendisine tam itaat etmeleri halinde planını başarıya ulaştıracağından şüphesi yoktur. Gülnaz'a hitaben söylediği şu sözler bu durumu ispatlamaktadır:

“Sen o barede arhayın ol, menden başka seni özgesi alabilmez. Ama sen men deyene kulak as.” (s.6)

Yukarıdaki ifadelerden hareketle ulaşabileceğimiz başka bir netice ise Server'in Gülnaz'dan asla vazgeçmeyecek olmasıdır. Her ne olursa olsun Gülnaz'ı başkasına kaptırmamakta kararlıdır.

Piyesin ikinci perdesinde Server ile Gülnaz konuşurlarken Meşhedî İbad onları görür. Server, Meşhedî İbad'ı biraz da alaya alarak, korkusuzca Gülnaz'ı sevdiğini söyler. Burada Meşhedî İbad ile Server arasında geçen şu konuşmalar piyesin komik sahnelerinden birisidir:

“Meşhedî İbad (Server'e): Oğlan, sen kimsen?

Server: Bes sen kimsen?

Meşhedî İbad: Men Meşhedî İbad!

Server: Men de, Server.

Meşhedî İbad: Bes sen orada ne kayırırsan?

Server: Bes, sen orada ne kayırırsan?

Meşhedî İbad: Men adağlıbazlığa gelmişem.

Server: Men de adağlıbazlığa gelmişem.

Hamal: Ay Meşhedî! Belim şikest oldu!

Meşhedî İbad: Ede dayan, görüm bu ne diyor! Koçak, sen kimiñ adağlısısan?

Server: Koçak, bes sen kimiñ adağlısısan?

Meşhedî İbad: Men Rüstem Bey'in kızı Gülnaz Hanım'ıñ.

Server: Ben de Rüstem Bey'in kızı Gülnaz Hanım'ıñ.

Meşhedî İbad (Acıklı): Kes sesiñi ahmak! Seniñ ne ihtiyarıñ var ki benim adağlımıñ adını çekirsen?

Server: Ahmak sensen ki hisara dırmaşırsan.” (s.30-31)

Bu konuşmadan sonra Meşhedî İbad silahlı adamlarla birlikte tekrar çıkar gelir. Server yine metanetini kaybetmez. Islıkla polis çağırarak tehlikeyi geçirir. Korkudan Gülnaz'ın yüreği ağzına gelir. Server Gülnaz'ı da teskin eder. Server'in etrafına güven veren karakteri burada bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

2.2.1.4. Meşhedî İbad

Elli yaşında zengin bir tüccardır. Babasının isminin Hocaverdi Han olduğu piyesin finalinde Server'in Meşhedî İbad'a silah zoruyla bir taahhütname imzalattığı sahnede anlaşılır. Piyeste en çok üzerinde durulan ve en detaylı işlenen karakter Meşhedî İbad'dır. Gerek iç konuşmaları, gerek diyaloglar ve gerekse okuduğu manzum kısımlar vasıtasıyla ruhî durumu derinlemesine tahlil edilmiştir. Yazar tarafından tipeştirilmiş, düşünüş ve davranış biçimiyle toplumun genel zaafalarını sergileyen bir şahsiyet olarak sunulmuştur. Piyestin başkarakteri olduğunu söylemek mümkündür. Olaylar hep onun çevresinde gelişmektedir. Piyestin mizahî yükünü de büyük nispette üzerinde taşıyan Meşhedî İbad'dır.

Piyeste fizikî özellikleriyle alay edilen tek karakter Meşhedî İbad'dır. İnsanı korkutabilecek bir görünüşü olduğu piyesin içinde Sanem tarafından ifade edilmiştir. Papağını başına takış biçiminden sakalındaki kınaya kadar her haliyle komik bir tiplemedir. Her bakımdan karikatürize edilmiş ve bu sayede temsil ettiği geleneksel yaklaşımların sosyal yanlışlıklarına dikkat çekilmek istenmiştir.

İsmindeki Meşhedî ünvanı önemlidir. Bu unvan, Şiî gelenekte tıpkı Kerbelayî ünvanı gibi hacılığa benzer bir dinî kimliği ifade eder. İran'ın Meşhed şehrine gidip, İmam Rıza'nın şehit edildiği yeri ziyaret eden kimselere verilir. Meşhed, İran'da Şiîlerin en büyük ziyaret yeridir. Ayrıca İran'da İslâm din ve hukukunun tetkik merkezi olarak anılmasını sağlayan çok sayıda medreseyi de barındıran bir şehirdir.²⁴⁹ Bu itibarla Meşhedî İbad'ın, kişinin iç aydınlık ve dinginliğine gönderme yapan bu şehrin manevî iklimini yaşatması beklenir. Halbuki piyesteki durum bunun tam tersidir.

Meşhedî İbad, parası sayesinde toplumda sahte bir itibar görür. Çevresindeki insanlar tarafından sürekli kandırılır ve bu insanlara birçok kez parasını kaptırır. Piyeste Rüstem Bey başta olmak üzere Hasankulu Bey,

²⁴⁹ Detaylı bilgi için bkz. **İslâm Ansiklopedisi**, Meşhed mad., C.VIII, s.145-159, MEB Yay., Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.

Rıza Bey, Hasan ve Asker tarafından defalarca dolandırılır. Sadece hamalın bir Abbasılık ücretini ödemez. Piyes boyunca hamal bir Abbası için Meşhedî İbad'ın peşinde koşar. Bu durum da piyesin mizahî yönüne katkıda bulunur. Hamal ile Meşhedî İbad arasındaki konuşmalarda komik durumlar ortaya çıkar.

Server ile Gülnaz'ın aşklarının karşısında Meşhedî İbad aşkı tanımayan bir tiplene olarak durur. Para karşılığında evlilik yapan birisi olarak, evleneceği kızın kim olduğuna çok ehemmiyet vermez. Herhangi bir kadın kendisine eş olabilir. Bunu piyes içinde sürekli kullandığı ve piyese de adını veren “o olmasın bu olsun” ifadesinden çıkarmak mümkündür. Daha Gülnaz'ı görmeden Rüstem Bey ile pazarlık yapar. Hizmetçi Sanem ile Gülnaz'ı bir arada gördüğünde aslında hizmetçiyi de alabileceğini ifade eder. Kadına bakışı da menfidir. Kadını alınıp satılabilen bir mal olarak görür. Bu düşüncesini kendi kendine konuştuğu bir sırada şu şekilde ifade eder:

“Zarafet değildir, bir etek pul verirem. Bir bahım, görüm mal ne cür maldır, verdiğim pula değer mi? Menim istediğim odur ki özümeye layık arvad olsun. Yoğsa menden ötrü tefavüt yoğdur, o olmasın bu olsun...” (s.12)

Bu düşünüş biçimiyle Er ve Arvad piyesindeki Mercan Bey ve Kerbelayî Gubad karakterleriyle benzerlik gösterir.

Defalarca evlenmiş ve eşleri ölmüştür. En az üç defa evlendiğini metindeki ifadelerinden anlıyoruz. Suna, Herzad ve Gülhanım Meşhedî İbad'ın eski eşleridir. Kadın üzerinde, dayak da dâhil olmak üzere, her türlü tasarruf hakkının bulunduğunu düşünür. Bunu şu cümlelerinden rahatlıkla anlayabiliriz:

“Vallahi bah, bugünden bir yeke kıfıl alacağım: seher durub dükkana gidende kapını kıfıllayıb açarını aparacağım ta ağışam kayıdana kadar, koy kalsın evde eve örgensin, pencereleride daldan tahta ile vurduracağım. Çoğ da o yan bu yan eylese döğeceğim, çünkü avrat ki döğülmedi harab olar, arvad erden ne kadar kötek yese bir o kadar erin çok sever. Men bunu kabaklarda çok tecrübe eylemişim: rahmetlik sunaya bir kere bir yumruk ne tavır saldım, iki saat nefesini alabilmedi, o idi ki meni gören kimi yüzüme gülerdi. Rahmetlik Herzad'a günlerin bir günü bir sille çektim ki iki dişı sındı, o

idi ki sonra bir kere olsun üzüme durmadı; tek birce mürted oğlunun kızı Gülhanım'a bir ağac ile çekdim ki o kaçan oldu ki kaçdı! Bu da o yan bu yan eylese budur onun canıdır. (yumruk gösterir.)” (s.64-65)

Meşhedî İbad, yaşı elli olmasına rağmen ihtiyar olduğunu kabul etmez. Gençlere taş çıkarabileceğine inanır. Rüstem Bey'e hitaben söylediği şu sözler bu inancını gözler önüne sermektedir:

“Vallah men ne kadar koca olsam da min buğu burma civana değerim, sen ne fikrediyorsun!” (s.13)

Piyetin başlarında okuduğu şu manzum kısım da aynı inancın bir tezahürüdür:

*“Men ne kadar ne kadar koca olsam da
Değerim min civana
Çöreği yemerem men yavana
Yaşşı demerem men yamana
Kurban ederem men canana
Malımı pulumu canımı men” (s.10)*

Meşhedî İbad kendisinin yaşlı olduğunu düşünenlere de bozular. Piyetin üçüncü perdesindeki hamam sahnesinde Asker'le aralarında geçen şu konuşma bu durumu ispatlayan bir örnektir:

*“Asker: Maşallah, lap civan olubsan ki!
Meşhedî İbad: Civan olmayanda koca değilem ki...” (s.55)*

Meşhedî İbad kendisini ilim sahibi birisi olarak görür. Tarih-i Nadir kitabını yarısına kadar okuduğunu iki farklı yerde ifade eder. Tarih-i Nadir kitabının dinî mekteplerde küçük çocuklara okutulan temel kitaplardan biri olduğunu düşününce, yazarın burada da bir ironi yaptığı ve Meşhedî İbad'ı bir kez daha komik duruma düşürdüğü anlaşılır.

Meşhedî İbad, kadın konusunda maymun iştahlı bir tiptir. Rüstem Bey'in evinde Gülnaz ile konuştuğu sırada Gülnaz'ın yanında bulunan hizmetçi Sanem'e de gözü takılır. Onu da beğenir ve hemen almak ister.

Meşhedî İbad aynı zamanda enaniyet sahibi birisidir. Kendisini yüksekte ve alelâde insanlardan farklı bir mevkide görür. Rüstem Bey'e söylediği şu sözlerden bu sonuca kolaylıkla ulaşılabilir:

“Rüstem Bey! Çok adamlar benimle kohum olmak istediler, hatta gubarnatın dilmancı Cafer Bey’in, halası oğlu Daşdemir Bey ki mene iki min manat pul verecekdir ve sekiz yüz otuz altı manat on dört şahı ma’melesini ediyor. Geçen gün maña diyordu ki: “Bir kızım olubdur koy büyüsun saña vereceğim”. Ama men her adamla kohum olmak istemerem.” (s.19-20)

Meşhedî İbad’ın dinî kimliğiyle ilgili piyeste çok ipucu vardır. İsmindeki Meşhedî ünvanının Şiî gelenek içerisindeki yeri ve öneminden bahsetmiştik. Meşhedî İbad’ın dinî okullarda okutulan Tarih-i Nadir kitabını yarısına kadar okumuş olmasından hareketle dinî bir eğitim gördüğünü söylemek de mümkündür. Rüstem Bey’in evinde Rüstem Bey’in dostlarıyla oturup sohbet ettiklerinde Meşhedî İbad dışındaki herkes içki içer, ancak Meşhedî İbad perhizde olduğunu söyleyerek içmez. Meşhedî İbad’ın burada diğerleriyle beraber oturup içki içmeme sebebi açık olarak verilmemiştir. Kendisi perhizde olduğunu belirtmiştir. Durum, Meşhedî İbad’ın diğerlerine karşı takındığı biraz soğuk ve enaniyet kokan davranışlarıyla beraber değerlendirildiğinde onlarla muhatap olmak istemediği için içmediği gibi bir izlenim de uyanır. Yazar bu konuyu kesin bir sebebe bağlamamış ve belki de bilerek boşlukta bırakmıştır. Bu durumun sebebi; Hasan tarafından, Meşhedî İbad’ın dinî hassasiyetleriyle açıklanmıştır:

“Bağ biz burada şarab içirik, ama Meşhedî İbad içmiyor. Demeli Meşhedî İbad nedir? Meşhedî İbad istinniy Müsülmandır.” (s.26)

Meşhedî İbad, Hasan tarafından maymuna benzetilir. Fizikî görünüşüyle de mizah konusu olan Meşhedî İbad Hasan’ın bu benzetmesiyle bir kez daha tahkir edilir. Hasan’ın Meşhedî İbad’ı maymuna benzetirken kullandığı ifadeler şu şekildedir:

“Meşhur uçonı Darvin de bütün hamıya dokazat eyledi ki insan maymundan amele gelibdir, Darvin’in bu sözü ile soglasitsiya olmak için gidib Afrika’daki “Buşmen”lere ve “Kotintot”lara bağmak lazım değildir. Ancak dovolno çto, bizim bu meclisimizde oturan Meşhedî İbad’a bağmak lazımdır. (Hamı başlarını aşağıya salır.) Bu sözlerle men Meşhedî İbad’ı oskorbit eylemek istemerem, men özüm de maymuna benziyorum; ama bir o kadar yoğ. No Meşhedî İbad ise lap orangutan maymunudur.” (s.25)

Meşhedî İbad'ın komik duruma düşürüldüğü anlardan birisi de duvar sahnesinde yaşanır. Meşhedî İbad, nişanlısı Gülnaz'ı görmek için Rüstem Bey'in evinin önündeki duvara tırmanmak ister. Tek başına başaramayınca bir hamal çağırarak ayağının altına yatmasını ister. Hamalın üstüne basıp duvara tırmanır; ancak elindeki meyve torbasını yerde unuttuğu için tekrar inip torbayı alır. Elinde torbayla tekrar hamalın üstüne basıp duvara tırmanmaya çalıştığı sırada torbadaki elma ve armutlar yere dökülür. Meşhedî İbad her davranışıyla komik bir tiptedir. Onun her hareketi izleyiciyi gülmeye sevk etmek üzere tasarlanmıştır.

Meşhedî İbad eski zihniyeti ve köhnemiş sosyal yapıyı temsil eden bir tipteme olarak sunulmasına rağmen özünde saf birisidir. Basit kurnazlıkları olmakla birlikte insanlar hakkında art niyet sahibi değildir. Belki de tek büyük kusuru kadınlar noktasındaki menfî düşünceleri ve onları bir alışveriş malzemesi olarak görmesidir.

Meşhedî İbad, biraz da saflığından kaynaklı olarak çevresindekiler tarafından sürekli dolandırılır. Rüstem Bey'in kendisini dolandırdığını düşündüğü bir anda sırasıyla Asker, Hasankulu Bey, Rıza Bey ve Hasan Meşhedî İbad'dan para koparırlar. Asker, Hasankulu Bey ve Rıza Bey kendi metotlarıyla Rüstem Bey'den hesap soracaklarını ifade ederler. Ancak neticede Meşhedî İbad'dan aldıkları paraya rağmen hiçbirisinin ona bir faydası olmaz. Meşhedî İbad, adeta denize düşüp çevresindeki yılanlara sarılmıştır. Hasan ise, Meşhedî İbad'ı mahkemeye vereceğini söyleyip tehdit yoluyla ondan para alır.

Meşhedî İbad, Server ile Gülnaz'ı bir arada görünce yıkılır. Adeta dünyası kararır. Ancak Meşhedî İbad'ı perişan eden düşünce nişanlısını kaybetmiş olması değil, parasının boşa gitmiş olmasıdır. Şu manzum ifadelerinde bu durum açıkça görülmektedir:

*“İşlerim hamısı zulüm gitdi
At ahtardım çulum gitdi
Civan kıza bel bağladım
Beş min Manat pulum gitdi” (s.40)*

Meşhedî İbad, piyesin finalinde Server tarafından tuzağa düşürülerek Gülnaz ile değil de Sanem ile evlenmek istediğini yazılı bir şekilde beyan etmek zorunda bırakılır. Server'in hilesi ve zorlaması neticesinde Sanem ile evlenmek durumunda kalan Meşhedî İbad için aslında çok da değişen bir şey yoktur. O, aslında daha önceden Sanem'i de beğenmiştir. Hatta bir yerde Sanem'in Gülnaz'dan daha güzel olduğunu da ifade etmiştir. O yüzden sürekli olarak "o olmasın bu olsun" cümlesini tekrarlayıp duran Meşhedî İbad için, Gülnaz'la değil de Sanem'le evlenmiş olması çok bir şeyi değiştirmez.

Piyesin sonunda Meşhedî İbad'ın düştüğü durum evlilik anlayışındaki değişimi göstermesi bakımından önemlidir. Gülnaz ile rızası dışında evlenmek istemiş olan Meşhedî İbad piyesin finalinde Sanem ile evlenmek zorunda kalınca bu sefer onun evlenmeye razı olup olmadığını sorar. Yani görücü usulü ile ve para karşılığında evlenmek isterken hezimete uğrayan Meşhedî İbad, sonunda modern evlilik anlayışına uygun bir davranış göstererek Sanem'in rızasını alır.

2.2.1.5. Hasankulu Bey

40 yaşında, milliyetçi bir kişidir. Meşhedî İbad'a daha önceki dönemden kalan iki yüz Manat borcu vardır. Hasankulu Bey, tıpkı Rıza Bey ve Hasan gibi, toplum içinde menfaatperest ilişkiler kuran kurnaz bir tiptir. Meşhedî İbad'dan aldığı iki yüz Manat borcunu iki yıldır ödememesine rağmen fırsatlardan istifade ederek biraz daha para koparma peşindedir. Hasankulu Bey, Server'le Meşhedî İbad'ın karşılaşmasından sonra soluğu hemen Meşhedî İbad'ın yanında alır ve olay hakkında bilgi almak ister:

"Hasankulu Bey: Meşhedî İbad selam aleyküm, a kişi bu ne işdir. İşitdim ki kızın iki adağlısı vardır." (s.41)

Meşhedî İbad'la konuştuğundan sonra kendisinin bu işi halledeceğini ifade ederek şunları söyler:

"Hasankulu Bey: Sen hiç gam eyleme, işi düzeltmek asandır, istersen men düzelderem!"

Meşhedî İbad: A kişi Allah ataña rahmet eylesin, düzelt düzelt, yoğsa ahvalim çok perişandır.

Hasankulu Bey: Çok güzel, onda tez ol bir beş yüz Manat ver, çünkü bu işde balaca pul lazımdır.” (s.42)

Hasankulu Bey, aslında bu durumdan sadece kendisinin istifade etmesini değil aynı zamanda arkadaşların da faydalanmasını istemektedir ki aklındaki planın içerisine onları da dâhil eder. Parayı aldıktan sonra:

“Hasankulu Bey: Ha! İndi işi düzelderem, ancak sen bir gazeteci Rıza'nı da gör. Çünkü Rüstem Bey gazeteden çok korğan adamdır. (Bağır) Aha budur, özü de gelir.” (s.42-43)

Hasankulu Bey, milliyetçi bir karakter gibi görünmesine rağmen aslında tamamen şahsî menfaatleri doğrultusunda hareket eden birisidir.

2.2.1.6. Rıza Bey

40 yaşında bir gazetecidir. Toplum içerisinde meydana gelen aksaklıkları olduğu gibi değil de kendisine göre ve kendi çıkarları doğrultusunda gazeteye aktarmanın peşindedir. Üzeyir Hacıbeyli, yıllarca Azerbaycan matbuatında gazeteci olarak çalışmış ve meslek hayatında gördüğü aksaklıkları Rıza Bey'in şahsında dile getirmiştir. Rıza Bey, tıpkı Hasankulu Bey ve Hasan gibi, en küçük bir fırsattan bile istifade edebilmenin peşindedir. Kendi küçük hesaplarına, toplumun vicdanı olması gereken gazeteyi alet etmekten de çekinmez. Rıza Bey'in hamam sahnesindeki şu ifadeleri, gazetecilik mesleğini nasıl ayağa düşürdüğünün ifadesidir:

“Rıza Bey: Rahmetliğin oğlu, girirem hazneye, bilmerem ki bu içinde çimdiğim sudur, neftdir, helimdir, yoğsa bozbaşdır. Hazerat; vallah sabah men bunu gazetemde yazaram... Böyle eylemeyin.” (s. 56)

Rıza Bey; Rüstem Bey'in, kızı Gülnaz'ı Meşhedî İbad'la evlendirme sebebinin altında yatan gerçeği topluluk içerisinde dile getirmekten çekinmemektedir. Ancak bu Rıza Bey'in dürüstlüğünden değil, yazarın piyesin mizahî yönünü kuvvetlendirme kaygısından kaynaklanmaktadır:

“Rüstem Bey (Danışık): Hazerat! Ahvalat özünüze ma’lumdur. Gözümün ağ karası olan bir kızımı bu kişiye ere vererem.

Rıza Bey (Kenara): Kişiye yoḥ, kişiniḡ puluna.” (s.21)

2.2.1.7. Hasan

40 yaşında aydın bir kişidir; ancak hakikî bir aydın olduğu söylenemez. Yazar tarafından, kendi toplumsal rollerini yerine getirmekten uzak olan aydınları hicvetmek amacıyla piyese dâhil edilmiş bir tiptir. Rüstem Bey’in, Hasan hakkında söylediḡi Şu sözlerden entelektüel ve toplumdan uzak birisi olduğunu anlıyoruz:

“Rüstem Bey: Birisi de intelligent Hasandır ki onu tanımazsın. Çünkü o bir kadar merdimgirizdir, çok oḥuyub deyen bir kadar başı harab olubdur.” (s. 20)

Entelektüel kişiliḡini toplum içerisinde ukalalıkla yansıtan bir tip olarak karşımıza çıkar. Rus hayranlıḡından ve taklitçiliḡinden dolayı sürekli Rusça kelimeler kullanmaktadır. Oyunun üçüncü perdesinde, hamamda, Hasankulu Bey’le aralarında geçen bir diyalogdan insanların sosyal mevkileri ne olursa olsun eşit olduğunu savunduḡu için sosyalist bir anlayışa sahip olduğunu çıkarabiliriz:

“Hasankulu Bey: EŞi, insafdır ya, o hazneye men de girim, bu hamal da girsin? (Hamalı gösterir)

Hamal: Bey, meḡer hamal hamamda çimmez, bes hamalıḡ canı can deḡil?

Hasan Bey: Rıza Bey prav! Doğrudan, men de hazneye girib bilmedim ki bu sudur, yoḥsa ayrı bir jidkostdur! (Hasankulu Bey’e) No vı, vı rassujdayete kak burjuy! Nece ya’ni men de girim, hamal da girsin; meḡer hamal da seniḡ kimi adam deḡil mi?” (s. 56-57)

Zaten Hasan Bey de kendisini bir halkçı olarak tanıtmaktadır:

Hasan Bey: Net, men kak istinniy narodnik protestuyu! (Hayır, Ben buna asıl bir halkçı olarak karşı çıkıyorum) (s.57)

2.2.1.8. Asker

30 yaşında zorba bir kişidir. Kendisine bağlı adamları sayesinde çevresindekilere hükmetme gücüne sahiptir. O da tıpkı Rıza Bey, Hasankulu Bey ve Hasan Bey gibi para karşılığında iş yapmaktadır. Nitekim Meşhedî İbad'a iki bin manat karşılığında Server'i ortadan kaldırdığını söylemiştir. Dördüncü perdede düğün ağası olarak karşımıza çıkmıştır. Düğünde oynamak istemeyen Hasankulu Bey'e karşı adamlarına sarf ettiği şu sözlerden onun ne kadar otoriter ve zorba bir kişi olduğunu çıkarabiliriz:

“Asker: Çekin onu ortaya, bir iki kırmac vurun! (Nökerler Hasankulu Bey'i çekib oynadılar. Ba'de heman kararla Rıza oynayır.) Çekin buraya Meşhedî İbad'ı. Bey gerek toyunda oynasın ki ucuzluk olsun.” (s.63)

2.2.1.9. Diğer Şahıslar

Piyeste olayların akışı içerisinde çok fazla tesir gücü bulunmayan figüratif karakterler de vardır. Sadece hamam sahnesinde görülen Meşhedî Gazanfer, Usta Muharrem ve Kerbelayî Nasir gibi karakterler bunlardandır. Hamam sahnesindeki diyaloglara katılan bu karakterler, genel itibarla piyesin gidişatına büyük bir etkide bulunmazlar. Ancak, hamamın ve bu hamam çalışanlarının bir simge değeri olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bunlar; diğer karakterlerin yapmacık ve çıkarıcı davranışları karşısında, halk içindeki geleneksel samimiyet ruhunu temsil etmektedirler. Sözde okumuş ve statü sahibi karakterlerin bayağılıklarına nazaran çok daha az kirlenmiş bir hayat biçimini devam ettirmektedirler. Geçim kaynakları olan hamamı idealize eden, hamamın değer ve itibarını arttırmaya çalışan söylemleri vardır. Adeta, bütün dünyaları bu hamamdan ibarettir.

2.2.2. Olayların Geçtiği Mekân

Oyunun ilk perdesinde olay Rüstem Bey'in evinde geçmektedir. Mekân güzel döşenmiş bir odadır. İçinde masa, tabure ve koltuklar vardır. Mekânla ilgili tasvirler bundan ibarettir.

Oyunun ikinci perdesinde olaylar Rüstem Bey'in avlusu ile sokakta geçmektedir. Rüstem Bey'in avlusu duvar ile çevrilidir. Olaylar, sokaktan gelenlerin avluya girip çıkması şeklinde değişiklik göstermektedir. Burada; sokaktan bir duvar ile yalıtılmış olan bahçe, mahrem bir alana işaret etmektedir. Ancak bu mahremiyet dışarıdan müdahalelerle zedelenmektedir.

Gerek birinci perdede gerekse ikinci perdede olsun, Server ile Gülnaz dış tesirlerden uzak bir şekilde bir araya geldiklerinde mekân, âşıkların mutluluğuyla genişleyerek "olgusal mekân"a dönüşebilmektedir. Ancak bu mutluluk dış müdahalelerin tesiriyle endişeye dönüştürülmekte ve mekân algısı da daraltılmaktadır.

Piyesin üçüncü perdesinde olaylar, bir hamamın soyunup giyinme yerinde geçmektedir. Sol tarafta (oyunun oynandığı salondan bakarken) kapı ve merdiven; sağ tarafta köşede, hamamın yıkanma yerine giren kapı bulunmaktadır. Ortada havuz ve çeşme, bunların üstünde ise kandil asılıdır. Hamamcı Meşhedî Gazanfer sarı kürke bürünmüştür, dış kapının solunda kendi yerinde oyalanmaktadır. Önünde mangal, mangalın üstünde güveç, yanında küçük bir sandık bulunmaktadır. Ondan biraz sağ tarafta tellak Usta Muharrem, Kerbelayî Nasir'in saçını kesmektedir. Biraz ileride zurnacılar oturmaktadır. Bir kenarda birkaç hamam görevlisi ellerinde kırmızı peştamal, paçaları sıvayıp durmaktadırlar. Bu bir düğün hamamıdır. Diğer perdelerdeki mekânlara göre çok daha detaylı tasvir edilmiştir. Hamam etrafında cereyan eden konuşmalardan da anlaşılacağı üzere, hamam bir sembolik anlama da büründürülmüştür. Okumuşların bütün sahtekârlıklarına ve beğenmezliklerine rağmen henüz bütününü kirlenmemiş bir dünyayı ifade etmektedir. Ve

bedenlerin yanı sıra ruhları da temizleme gücüne sahip bir mekân olarak idealize edilmiştir.

Oyunun dördüncü perdesinde olaylar Meşhedî İbad'ın evinde geçmektedir. Ev düğün evi haline getirilmiştir. Koçu Asker düğün ağası olarak evin başköşesinde oturmaktadır.

2.2.3. Olayların Geçtiği Zaman

Bu oyunun da girişinde zaman net olarak belirtilmemektedir. Gülnaz ile Server'in konuşması sırasında geçen "bugünden tezi yok" cümlesi ilk zaman ifadesidir. Belirsiz bir zamanı karşılamaktadır. Sanem ile Server'in konuşmalarının olduğu bölümde "inşallah çok yakında oynarsın", "yakında düğün mü yapacaksınız" gibi ifadeler de belirsiz zamana örnektir. Yine birinci perdenin sonunda Asker'in "günlerden bir gün akşam saat dokuzda pazardan geliyorum" sözlerinde zamanın belirsiz olduğunu görüyoruz.

Oyunun ikinci perdesinde Meşhedî İbad kızla görüşmek için geldiği evin duvarında kendi kendine söylenirken ve "gece" gelmek istediğini, "gündüz" duvarı atlamanın zor olduğunu belirtir. Bu da olayın gündüz vakti gerçekleştiğini belirten bir zaman ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin piyes türünde yazılmış olması zaman ve mekândan daha çok olayların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle zaman, eserin yazıldığı zamanın yansımalarını içermekte; fakat bir kesinlikten hayli uzak kalmaktadır. Üçüncü perdede hamamda geçen diyaloglarda belirsiz zaman ifadelerine tekrar rastlanılmaktadır. Özellikle hamamın özellikleri ve faydaları anlatılırken "kış", "yaz" gibi mevsim adlarını bildiren zaman ifadelerine yer verilmiştir.

Piyeste kesin zaman ifadeleri yahut olayların zamanını çıkarmamıza yardımcı olacak sağlam ipuçları yoktur. Çok genel bir ifadeyle, yirminci yüzyıl başlarını piyesteki olayların geçtiği zaman dilimi olarak kabul edebiliriz.

2.2.4. Olayların Özetlenmesi

Server'le Gülnaz birbirlerine âşık iki gençtir. Fakat Gülnaz'ın babası Rüstem Bey, borçları dolayısıyla kızı Gülnaz'ı elli yaşında zengin bir tüccar olan Meşhedî İbad'la evlendirmek ister. Server bu durumu Gülnaz'a anlatır; fakat Gülnaz Meşhedî İbad'la asla evlenmeyeceğini söyler. Rüstem Bey'in borçlarını da düşünen Server bir plan yapar ve Gülnaz'a babasının isteğini kabul etmesini söyler. Eve gelen Meşhedî İbad, Gülnaz'ı çok beğenir ve beş bin Manat karşılığında Gülnaz'ı Rüstem Bey'den alır. O akşam Rüstem Bey'in arkadaşları Hasankulu Bey, Rıza Bey ve Hasan Bey'in katılımlarıyla bir eğlence yapılır. Belirli bir süre sonra Gülnaz'ı görmeye gelen Meşhedî İbad, bahçede Server'le Gülnaz'ın gizlice konuştuklarını görür. Server'i öldürtmeye çalışır; fakat Server'in kurnazlığı buna imkân tanımaz. Server avlu çıkışında Rüstem Bey'le karşılaşır. Kendisine kim olduğunu soran Rüstem Bey'e, kızı Gülnaz'ın sevgilisi olduğunu söyler. Rüstem Bey bu cüretkârlık karşısında hiddetlenir. Server, soğukkanlılığı ve kurnazlığıyla Rüstem Bey'in aklını karıştırır ve Meşhedî İbad'a karşı kurduğu plana Rüstem Bey'i de dâhil eder. Aklındaki planı gizlice Rüstem Bey'e aktaran Server, Rüstem Bey'den bir an önce kızı Gülnaz'la Meşhedî İbad'ın düğününü yapmasını ister. Server'in varlığından haberdar olan Rıza Bey, Hasankulu Bey ve Hasan soluğu Meşhedî İbad'ın yanında alıp para karşılığında bu işi düzeltebileceklerini söylerler. Hep beraber Rüstem Bey'in yanına giderler ve durumun hesabını sormaya kalkışır. Rüstem Bey; Server'in, Gülnaz'ın öz dayısı olduğunu ve kızını bir an önce Meşhedî İbad'la evlendirmek istediğini belirtir. Hep beraber önce düğün hamamında eğlenirler, ardından düğün kurulur. Oyunlar oynanır, içkiler içilir. En sonunda kız, Meşhedî İbad'ın odasına getirilir. Kızın yüzünü açan Meşhedî İbad, bir anda Server'le karşılaşır. Elindeki tabancayı Meşhedî İbad'ın kafasına dayayan Server, bir boş kâğıt uzatır ve Meşhedî İbad'a Rüstem Bey'in kızı Gülnaz'la evlenmek istemediğini belirten bir yazı yazdırıp imzalatır. Meşhedî İbad'a Gülnaz'ın yerine Rüstem Bey'in hizmetçisi Sanem ile evlenmek isteyip

istemediği sorulur. Meşhedî İbad sürekli tekrar edip durduğu “o olmasın bu olsun” sözünü yineleyerek bu teklifi kabul eder.

2.2.5. Ele Alınan Sosyal Meseleler:

Bu piyes, içerdiği sosyal mesaj bakımından Er ve Arvad piyesiyle büyük benzerlik gösterir. Piyeste ele alınan en temel sosyal mesele yine kadın ve evlilik konularında toplumun takındığı yanlış tutumlardır. Rüstem Bey ve Meşhedî İbad'ın temsil ettiği eski zihniyet, bu piyeste bir kez daha tenkit edilir. Meşhedî İbad ve Rüstem Bey arasında para ile alakalı olarak geçen konuşmalar, Er ve Arvad piyesinde Mercan Bey ile Kerbelayî Gubad arasında geçen konuşmalarla büyük benzerlik göstermektedir. Her iki piyeste de eski zihniyeti temsil eden karakterler kadını alınıp satılabilen bir malzeme olarak görürler. Ve bu düşünüş tarzı onların başına büyük işler açar.

Meşhedî İbad, bu piyeste tam manasıyla eski zihniyeti temsil eden bir tiplene olarak yer almıştır. Parası sayesinde istediği kadınla evlenebileceğini düşünür, görmediği bir kız için kızın babasıyla pazarlık yapar, kadını dövmenin iyi ve faydalı bir şey olduğuna inanır. Meşhedî İbad, yazar tarafından abartılmış, karikatürize edilmiş ve genç âşıkların karşısında konumlandırılmıştır.

Genç âşıkların kavuşmasının önünde bir engel olarak ortaya çıkan Meşhedî İbad, feodal ve geleneksel tipin temsilcisidir. Parayla her kapıyı açabileceğini zanneden bu menfî karakterli tip için, evleneceği kadının sahip olduğu hiçbir özellik önemli değildir. Onun için, on beş yaşındaki Gülnaz'la yahut otuz yaşındaki dul hizmetçi Sanem'le evlenmenin arasında bir fark yoktur. Bu haliyle Meşhedî İbad, kadına bir şahsiyet olarak değer vermemekte, sadece elde edilecek herhangi bir cisim gibi bakmaktadır. Meşhedî İbad, bu şekilde bir zihniyet sahibi olmanın cezasını yazarın ironik üslubundan en büyük payı alarak çekmekte; oyun boyunca çok gülünç hallere düşmektedir.

“Meşedi'nin her bir hareketi, danışığı, fikri, düşüncesi, niyeti, adamlarla gidişi kendi mevkisine, yaşına muvafık olmadığından sürekli, manalı gülüşe sebep olur.”²⁵⁰

Yazar, Meşhedî İbad'ın temsil ettiği zihniyetin karşısına Server ile Gülnaz'ı çıkarır. Server ve Gülnaz gençlikleriyle yeniliği temsil eden karakterler olarak Meşhedî İbad ile bir mücadeleye girerler ve neticede galip gelirler. Bu durumu yazar, taraflı olarak ve bir mesaj vermek için kurgulamıştır. Tiyatro metinleri vasıtasıyla toplumu eğitmeyi ve toplumdaki yanlış alışkanlıkları değiştirmek isteyen bir yazar için bu durum yadırganacak bir hal değildir. Bu, Hacıbeyli'nin Maarifçi zihniyetinin esere yansımından ibaret bir durumdur.

Yazarın, Maarifçi ve Ceditçi bir geleneğin uzantısı olarak ortaya koyduğu bu eserlerde, doğrudan doğruya Ceditçi ve Kadimci çekişmesinin izlerini görmek mümkündür.²⁵¹

Kadının sosyal hayat içindeki konumu ve kız çocuklarının eğitilmesi konusu, ilk temsilcilerinden itibaren bütün Cedit aydınlarının ortak hassasiyet konusudur. Bu hassasiyetin gelişmesinde kadınların da yenileşme ve modernleşme hareketlerine katılmasını sağlayarak, topyekûn toplumsal ve millî bir kalkınmanın başarılabilmesi düşüncesi yer almaktadır.

“Üzeyir Hacıbeyov da kadın azatlığı mevzusunda yazdığı değerli eserleri ile böyle yazıcıların ön sırasında yer alıyordu.”²⁵²

Hacıbeyli'den önce de kadın meselesini ele alan eserler yazılmıştır. Azerbaycan edebiyatında Mirza Fethali Ahundzade'nin tiyatro eserlerinden başlayarak bu konuya şiddetli tenkitler yönelten eserler görülmektedir. Ancak Hacıbeyli kadar bu meseleyi eserlerinin ana mevzusu haline getiren bir sanatçı da yoktur. Hacıbeyli, ısrarla hemen her eserinde bu konuyu işlemeye gayret göstermiş, giderek ivme kazanan yenileşme hareketlerinde önemli bir misyon üstlenmiştir. Erdoğan Uygur'un bu konudaki tespitleri dikkate değerdir:

²⁵⁰ Celal - Hüseyinov, **a.g.e.**, s.333.

²⁵¹ “Ceditçilik” ve “Kadimcilik” çekişmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Devlet, **a.g.e.**

²⁵² Celal - Hüseyinov, **a.g.e.**, s.332.

“Ahunduo’la başlayan kadın sorunlarını gündeme getirme uğraşısı, dönemin şartları göz önüne alındığında Üzeyir Hacıbeyli (1885-1948) ile büyük bir gelişme göstermiş gibidir. Hacıbeyli’ye gelinceye kadar, toplumsal bir trajedi şeklinde sürüp giden bu önemli konu üzerinde yoğunlaşan dramaturg yoktur.”²⁵³

Hacıbeyli’nin halkın eğitilmesine yönelik yaklaşımı toplumda büyük bir yankı uyandırır. Meşhedî İbad’ın rezilâne halleri insanlarda derin etkiler bırakır. Tenkidin sağladığı itici güçle, toplum genelinde yer edinmiş olan bazı yanlış düşünceler düzelmeye başlar. Bu konuda Erdoğan Uygur’un tespitleri şu şekildedir:

“Hacıbeyli’nin realist yaklaşımı mizahî, hatta ironik unsurlara dayalı olmasına rağmen kadının maruz kaldığı zulmü, toplumsal bir faciayı dönemin gündemine taşıması kadın açısından fevkalâde müspet bir hizmet olarak değerlendirilmelidir. Zira, bu eserden sonra kaleme alınan piyes ve şiirlerde kadın temasının sıkça işlendiği görülür. Bu çerçevede, Hacıbeyli’nin, kadının eğitim ve üretim sahalarına yönelmesi, çağdaş, uygar ve özgür insan hâline gelmesi sürecini ciddi anlamda başlattığını söylemek mümkündür.”²⁵⁴

“O Olmasın Bu Olsun” piyesinde verilen sosyal mesajlar kadın konusuyla sınırlı değildir. Ana mevzuyu kadının oluşturduğu bu eserde daha derinden başka göndermeler de yapılır. Sosyal çarpık ilişkiler, menfaatperestlik, kültür bunalımı yaşayan aydınlar ele alınan diğer konulardır.

Hacıbeyli; eserde yer verdiği Hasankulu Bey, Rıza Bey, Hasan ve Asker karakterleriyle toplumdaki çarpık ilişkilere dikkat çekmektedir. Bunlar, sahip oldukları mevki ve statüleri kendi çıkarları yolunda kullanan kişilerdir. Özellikle Hasankulu Bey, Rıza Bey ve Hasan karakterleri meslek ve statüleri gereği toplum hizmetinde olması gereken karakterlerdir.

Hasankulu Bey; bir milliyetçi olarak, millî meselelerdeki duruşuyla öne çıkarılması gereken bir karakter olduğu halde, piyeste farklı bir şekilde yer

²⁵³ Erdoğan Uygur, Üzeyir Hacıbeyli’nin O Olmasın Bu Olsun Piyesinde Kadının Toplumdaki Yeri, **Azerbaycan**, Yıl:53, S.363, Ankara, 2005, s.31-35

²⁵⁴ Uygur, **a.g.m.**, s.31-35

almıştır. O, millî meselelerin çok uzağındadır ve şahsî çıkarlarının peşinde koşmaktadır. Ayrıca sık sık Rusça kelimeler kullanır. Milliyetçiliğinde samimi değildir. Bu noktada Er ve Arvad piyesindeki Mercan Bey ile benzerlik gösterir. Ancak, Hasankulu Bey, Mercan Bey'e göre daha fazla karikatürize edilmiş bir karakterdir.

Rıza Bey; bir gazeteci olarak doğrudan toplum hizmetinde olması gerektiği halde, o da şahsî menfaatlerini her şeyin üzerinde tutmaktadır. Para karşılığında meslek ilkelerinden taviz vermekte ve böylece hizmet borçlu olduğu topluma ihanet etmektedir. Azerbaycan kalkınma ve modernleşmesinde gazete ve matbuatın çok büyük bir yeri ve önemi vardır. Rıza Bey'in temsil ettiği zihniyet bu kalkınma ve modernleşme süreci içinde yer almayan menfaatperestlerin teşkil ettiği zihniyettir.

Hasan, entelektüel bir karakter olarak piyeste yer almıştır. Tabii ki, o da entelektüel birikimini şahsî çıkarları yolunda kullanmaktan çekinmez.

Hasankulu Bey, piyeste bir milliyetçi olarak tanımlanmıştır. Rıza Bey, bir gazeteci olarak Maarifçi ekole mensuptur. Hasan ise sosyalist düşünceye yakınlığı ile ön plana çıkarılmıştır. Bu üçünün temsil ettikleri ideolojik duruşlar dikkate alındığında, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan siyasî hayatına yön veren üç farklı düşünce sistemi içerisindeki çıkar çevrelerinin tenkit edildiğini görüyoruz. Bu, genel manada Azerbaycan toplumunu saran bir hastalığa neşter vurulması demektir. İdeolojik aidiyeti ve siyasî görüşü ne olursa olsun, her grup içinde o grubun nüfuzunu şahsî çıkarları için kullanmak isteyen kötü düşünceli insanlar olacaktır. Hacıbeyli, piyesindeki bu karakterler vasıtasıyla bu durumu ifade etmektedir.

Hasankulu Bey, Rıza Bey ve Hasan kültür bunalımı yaşayan ve yabancı hayranlığına kapılan, halktan kopuk aydın tipleridir. Piyenin üçüncü perdesi hamamda geçmektedir. Burada hamam Azerbaycan kültürünün bir sembolü olarak ele alınmıştır. Onların hamama karşı olumsuz yaklaşımları aslında millî kültürlerinden uzaklaşmalarının bir ifadesidir. Her söz arasında yerli yersiz ve aşırı derecede kullandıkları Rusça ve Farsça ifadeler de yine aynı şekilde temsil ettikleri aydın zümresinin içinden çıktıkları kültüre yabancılaşmalarını ve "ötekileşme"lerini ifade etmektedir.

2.2.6. Anafikir

Paranın, en önemli itibar ve statü göstergesi olarak kabul edildiği sosyal çevrelerde, dostluklar da tamamen menfaat ekseninde gelişir. Bu çevrelerde gerçek dostluk ilişkilerinden söz edilemez. Bu sebeple paraya gereğinden fazla itibar edilmesi; paranın ahlâk, dürüstlük, dostluk ve aşk gibi olgulardan üstün tutulması, insanı sahte ilişkilerin içinde yalnızlaştırır. İnsanlar birbirlerini seven gençlerin aşkına saygı duymalıdır. Paranın gücü âşıkların arasına girmemelidir. “Evlilik, gençlerin istediği şekilde, severek ve isteyerek yapılmalıdır.”

2.3. ARŞIN MAL ALAN

Bu piyesin Türkiye Türkçesine aktarılması ve incelenmesi sırasında “G. Garayev vd. **Üzeyir Hacıbeyov Eserleri**, C.1, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakı, 1964” künyeli nüsha esas alınmıştır. Metin incelenirken orijinal metinden yapılan alıntılar ve bu alıntılara dair sayfa numaraları bu nüshaya aittir.

2.3.1. Olayları Yaşayan Şahıslar

2.3.1.1. Asker

Yirmi yedi yaşında ve bekâr birisidir. Vefat etmiş arşın malcı Mürsel'in oğludur. Ticaretle uğraşmaktadır. Zengin bir tüccardır. Buradan hareketle baba mesleğini ilerlettiği ve giderek zenginleştiği sonucunu çıkarabiliriz. Ekonomik durumunun iyi olduğunu kendi ifadelerinden anlamak mümkündür:

"...Allaha şükür, mal-dövlät hamısı var, amma yenä dä bilirsän, bununla adamın işi düz olmur, üräği tohtamır, nä isä bir şeyä yenä ehtiyac görünür." (s.184)

Piyeste yer alan ifadelerden yola çıkarak yakışıklı bir genç olduğunu söylemek mümkündür. Asker'in fizikî özellikleri Gülçehre'nin kendisi hakkındaki düşüncelerinden anlaşılmaktadır:

"Asya demişkän, arşın malçının sir-sifäti yahşı idi, indi Asyaya desän ki, gäl säni ona ärä veräk, bir häşir gatar, deyär ki, män arşın malçının tayıyam? Amma, mäncä, arşın malçılığ pis iş deyil ki... O da tacir kimi bir şeydir. Vallah, atam razı olsa, män ona ärä gedäräm. Çünki, nä sayag olsa yenä dä üzünü görmüşäm, biliräm ki şil deyil, kor deyil, keçäl deyil; sifäti dä hoşuma gäldi. Üzü näcib adamın üzünä oşşayır. Vallah, onu gäşäng geyindirsän bir oğlan çıhar ki, bäy balası kimi..."(s.197)

Ekonomik olarak iyi durumda olan ve maddî bakımdan hiçbir eksiği bulunmayan Asker, yine de bir şeyin eksikliğini duymaktadır. Bu eksiklik duygusu onu dertlendirmekte ve onu kederli birisi haline getirmektedir. Asker'in ne kadar dertli olduğunu teyzesi Cihan'ın ifadesinden anlamaktayız:

"Halan sänä gurban, nä olubdur ki, belä gämli-gämli oşuyursan, adam eşidändä üräyi yanır?" (s.184)

Asker, hayatının gidişinden memnun olmayan bir psikoloji içerisinde. Yalnızlık duygusu onu gelecek adına korkutmaktadır. Teyzesine bu konuda dolaylı yoldan bir şeyler söylemeye çalışır. Ancak evlilik isteğini doğrudan söyleyemez. Bu noktada Asker, çekingen bir görüntü sergiler. Ama derdini teyzesine açmaya kararlıdır. Konuya şu sözlerle giriş yapar:

“İndi sän bura baḥ, ay ḥala. Bircä mänä de görüm aḥı belä olmaz ki, belä dä ğalsın, bu dünya belä ğälib belä getsä, bäs aḥırı nä olsun, onda işimiz necä olsun?” (s.184)

Teyzesi, yeğenin sözlerinden hiçbir şey anlamaz. Bunun üzerine Asker konuyu biraz daha açar. Malı, mülkü her şeyi olmasına rağmen, bir şeye daha ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu ihtiyaç onun yüreğinin ferahlamasına engeldir. Asker, evlilik ve iyi bir eşin yerini sahip olunan hiçbir şeyin doldurmadığını düşünmekte ve bu sebeple kendisine bir hayat arkadaşı aramaktadır. Piyesin mevzu itibarıyla üzerine kurulduğu bu arayış, Asker’in teyzesine hitaben söylediği şu sözlerden de anlaşılmaktadır:

“Belä, deyiräm ki, bu cürä dolanacağın aḥırı nä olsun? Malım var, pulum var, amma pul sahibi ğäräk bir özgä şeyin dä sahibi olsun.”(s.184)

Asker’e göre hala evlenmemiş olması büyük bir meseledir. Bekâr yaşamaktan artık sıkılmıştır. Kendisinden fakir insanların bile birden çok eşi olduğunu söylemektedir. Buradan da Asker’in çevresinde olup bitenleri takip ettiği ve kendisini onlarla karşılaştırdığı anlaşılmaktadır. Yazar, burada çok eşliliğe de bir gönderme yapmış ve satır aralarına gizlediği tenkitlerinden birisini daha ortaya koymuştur. Asker, teyzesiyle konuşmasını şu şekilde devam ettirmektedir:

“Sän män deyäni başa düşmädin. Äşi, män säninlä böyük şeyin söhbätini eläyiräm, sän bazardan danışırın. Belä, deyiräm ki, bu cürä dolanacağın aḥırı nä olsun? Malım var, pulum var, amma pul sahibi ğäräk bir özgä şeyin dä sahibi olsun. Vähalün ki, heç malı, pulu olmayanların, görürsän ki, bir sürüsü var.”(s.184)

Artık yaşının gelip geçtiğini düşünüp tasalanmaktadır. Teyzesine yaşını sormakta, derdini anlamasını beklemektedir. Ağzından şu sözler dökülür:

“Ay ḥala, bura baḥ, ağlınca, mänim neçä yaşım var” (s.185)

Teyzesi, yeğenini hala küçük bir çocuk olarak görmektedir. Asker ise büyüdüğünü anlatmaya çalışmaktadır. Ayrıca teyzesiyle konuşmasından kendi ayakları üzerinde durabilen bir kişi olduğu da anlaşılmaktadır. Bu konuda teyzesi ile arasında şu diyalog geçmektedir:

“Äsgär: Çoĥ äcäb. Aĥı nä gädär uşaq olsam da yenä dä yä’ni, ayaĥ üstä durabiliräm ki?..

(Väli daĥil olub, haman sayaq dayanır.)

Cahan: Älbättä durabilirsän, Allaha şükür, saĥ salamat cavansan.”
(s.185)

Asker en sonunda utangaçlığını bir kenara bırakarak, evlenme isteğini teyzesine söyler. Bundan sonra ise onu korkutan başka bir durumun daha olduğu ortaya çıkar. Evlenmek istemektedir; ama asıl mesele nasıl evleneceğidir. Asker, evliliği zor bir iş olarak görmektedir. Bunu şu ifadeleriyle dile getirir:

“Aĥı nä sayaq evlänim, iş elä burasındadır ki, evlänmäk asan iş deyildir.” (s.186)

Asker, bir kızla görmeden evlenme usulüne karşıdır. Evlenmek istediği kişiyi kendi görüp, beğenip öyle evlenmek istemektedir. Geleneğin aksine görücü usulüyle evlenmeyi istememektedir. Görücü usulünde, evin büyüklerinden kimseler kızı veya oğlanı görüp evlatlarına münasip olup olmadıklarına kendileri karar vermektedirler. Bu konuda evlenecek gençlere fazla söz düşmez. Ama bu piyeste Asker, bu usulü yıkar. Sağlamcı bir karakterdir. Kendi işini kendi görmek istemektedir:

“Ay ĥala, bäs elä olsa aĥlım gädär, däli olaram ki... Yoĥ, ĥala, bu, äl vermäz, män gäräk ävvälcä özüm ĥızı göräm, ĥoşuma gäldi-alam, gälmädi almayam. Sän bir aĥıllı- başlı mänä naĥıl et görüm necä ĥız alarsan?” (s.186)

Asker, evleneceği kişiyi kendisi görüp almak isteyen birisidir. Ancak henüz hiçbir kızı doğru düzgün görmemiştir ve devrin şartlarında görmesi de mümkün değildir. Bu durum piyeste Asker’in ağzından şu şekilde ifade edilir:

Teyzesi Cihan, Asker’e, atalarının yolunu takip ederek, yani görücü usulüyle, evlenmesi konusunda ısrar eder. Kendisine güvenmesini, ona uygun bir eş bulabileceğini ve bulunduğu kızın Asker’in istediği gibi biri çıkmazsa bunun günahının kendi boynuna olacağını söyler. Ancak Asker, bütün bu sözlere kulak tıkar. Görmediği bir kızla evlenmeme konusunda kararlıdır. Şair Evlenmesi’nin Müştak Bey’i gibi görüp beğendiği kızla

evlenme konusunda sonuna kadar ısrar eder.²⁵⁵ Tüccarlığından gelen sağlamcı kişiliği, evlilik konusunda da kendisini göstermektedir. Görmeden hiçbir kızla evlenmeyeceğini açıkça ifade eder:

“Ay həla, sən nə fikir edirsən? Mən arşını iki şahılığ çiti görməmiş almıram halbuki diri gözlü arvad ola... Yoğ, mən bu sayağ evlänmək istämiräm. Bacarsan mənə bir yol göstär ki, ğızı görüm, sonra alım.” (s.187)

Çabuk umutsuzluğa kapılan birisidir. Görücü usulü haricinde evlenmenin mümkün olmayacağını anlayınca karamsarlığa kapılır ve evlenmekten bile vazgeçer:

“Görünür ki, heç bir yol yoğdur. Onun üçün mən də evlänmiräm.” (s.187)

Her ne kadar umutsuzluk içinde olsa da arkadaşı Süleyman'ın zekâsına güvenmekte ve ondan yardım alabileceğini düşünmektedir. Süleyman'ın akıllı birisi olduğunu bilmektedir. Ama ondan fikir almak için kurnazca bir tutum sergiler. Süleyman'dan zekâsını ispatlamasını ve kendi durumuna bir çözüm bulmasını ister. Süleyman'a derdini açtıktan sonra onun fikirlerini beğenir. Bu konuda başkalarından yardım almaktan çekinmez. Süleyman'ın verdiği fikirleri uygulamak için kararlıdır.

Asker, Süleyman'ın tavsiyelerine uygun olarak, koltuğunda arşın malı ve elinde arşın ile kapı kapı dolaşmakta, böylece aradığı kızı bulmaya çalışmaktadır. Zengin bir tüccar olmasına rağmen satıcı kıyafeti giyip, kapı kapı dolaşmaktan çekinmez. Böylece evleneceği kızı kendisi görüp beğenecek, öyle alacaktır. Ama üç gün boyunca arşın malcı kılığında sokaklarda dolaşmasına rağmen hiçbir sonuç alamaz. Bu durum onun şevkini biraz kırar. Burada Asker, kadere teslim olmuş ve felekten yardım isteyen bir kişi olarak karşımıza çıkar:

“Tamam üç gündür ğapı-ğapı dolanıb gäziräm, amma ahtardığımı tapabilmiräm. Bu günü də başa çıhardım görüm nə olur. Ey bähət, sändän mädäd!”(s.195)

²⁵⁵ Şinasi, a.g.e

Kılık değiştirip arşın malcı olan Asker, umutsuzluğa kapılmasına rağmen yavaş yavaş netice almaya başlar. Kendisine doğru gelen kızları görünce heyecanlanır. Aradığı fırsatı bulduğunu düşünür. şimdi içlerinden kendine uygun bir eş aramaya başlayacaktır. Bu düşüncesini şu piyeste şu şekilde ifade eder:

“Aha, deyäsän ğız mä’däninä düřmüřäm, bir sürü birdän çııdı. Göräk necä şeydirlär. (Onlara) Deyin görüm, gözäl hanımlar, nä istäyirsiniz? Çit, ipäk, mähmär, bafta, tafta här şeyim var.” (s.195-196)

Gülçehre, Asker’in dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bunu Asker’in şu sözlerinden de anlamak mümkündür:

“Äsgär (yenä dięgätlä Gülçöhrä’yä baıır.): Baı, hanım, här nä könül istäyän desän hamısı burada vardır. (Känara) Amma, äcäb ğızdır!” (s.196)

“Äsgär: Doğru buyurursan, hanım. (Känara) Ağıllı ğızdır ha!.. (Ona) Neçä arşın buyurursan ğulluğçunuz üçün käsım.” (s.196)

Gülçehre’yi gören Asker, ilk görüşte Gülçehre’ye karşı bir yakınlık duyar ve aradığı kızı bulduğunu düşünür. Gülçehre hakkında henüz bir bilgi sahibi olmadan kısmetinin o olacağına inanır. Buradan Asker’in sezgilerine güvenen biri olduğu da anlaşılmaktadır:

“Zärär yoıdur, sizä ğurban olsun! (Ölçür) Bir... İki... (Känara) Amma deyäsän aırtardığımı tapmışam... Üç... Dörd... Vallahı, çoı gözäl ğızdır... Beş... Altı... Yeddi... Deyäsän, elä ğismätim bu olacağdır... Säkkiz... Doğğuz... Görünür, zahiri gözäl olan kimi batini dä gözäldir... On... On bir... On iki...”(s.196)

Yirmi yedi yaşında olan Asker’in, bu yaşına kadar kadar hiçbir kıza karşı bir duygu beslemediği anlaşılmaktadır. Gülçehre’nin karşısında akılı başından gider. Aşk konusunda tecrübesizdir.

Asker, artık Gülçehre’yi müstakbel eşi olarak görmektedir. Zengin, yakışıklı ve genç birisi olarak Gülçehre ile evlenme konusunda hiçbir korkusu yoktur. Bunu şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

“Sözün doğrusu, bundan yaışı ğız görmädım vä olabilsin ki, heç görmäyäm. Gäl Äsgär, ya ğismät de, bunu al! Sultan Bäu mäni

görmüyübdürsə də adımı eşidibdir. Bilir ki, dövlətli tacir oğlanam. Yəgin, gızı istəsəm verər.” (s.197)

Asker, zengin bir tüccar olarak istediği her şeyi elde edebileceğini bilmektedir. Burada yazar tarafından, toplumda insanların itibarının para ile ölçülmesine yönelik bir tenkit yapılmaktadır. Asker, müstakbel eşi olarak düşündüğü Gülçehre'nin kendisini bir arşın malcı zannettiği halde kendisiyle evlenmek isteyip istemeyeceğini sınamak ister. Gülçehre'den bu konuda umutlu olan Asker, Sultan Bey'in ise bir arşın malcıyla kızını evlendirmek istemeyeceğinden emindir. Sultan Bey'in, kızını bir arşın malcıya vermeyeceği Asker'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“İndi görəsən gız bilsə ki, mən doğrudan da arşın mal satanam, mənə gälər mi? Gızı bilmirəm, amma Sultan Bəy bilsə ki, mən arşın mal satanam, min il də galsa gızı mənə verməz. Allahın altında gız bir də çılhaydı, yenə bir göräydim, danışdıraydım.”(s.197)

“Amma, yoḥ, verməz, əlbəttə verməz, o bir bəy adamdır, amma mən arşın malçı. O mənə gız verməz... (Kinayə ilə) Və bir də versə də gız gälməz...” (s.198)

Asker, ilk görüşte aşka inanmaktadır. Gülçehre'ye söylediği sözlerden bunu anlamak mümkündür:

“Əlbəttə, hanım. Göz gördü, könül sevdi. Gözüm səni görən kimi, gälbim sevindiyimdən çırpınmağa başladı.”(s.198)

Gülçehre'nin kendisi ile zenginliği için evlenmesini istememektedir. Bu yüzden arşın malcı olarak onunla konuşur, evlenmek istediğini belirtir. Asker'in evliliğe bakışı karşılıklı sevgi üzerine kuruludur. Sevdiği kız da kendisini hesapsızca sevmelidir. Parası olduğu için kendisiyle evlenilmesini istememektedir. Gülçehre'nin ne yapacağını merak ettiği için bu oyunu sonuna kadar devam ettirir:

“Deyirəm, vallah, ürek elə bir olur. Yazıq gız mənə hoşlayıbdır. Özü də bilmir ki, dövlətli tacirəm. Mən də gäsədən demədim ki, goy aḥıra kimi gızı sınayım. Çoḥ əcəb! İndi mən gedim, bir bəhanə ilə ḥalamı dəḥi buraya göndərim ki, bahsın, görsün necə gız seçmişəm.” (s.200)

Asker, aradığı kızı bulduğunu düşünmektedir. Akıllı ve marifetli biri olduğunu düşündüğü Süleyman'ı kızı istemesi için elçi olarak göndermek istemektedir:

“Amma gettikcä ğıza daha artığ bend oluram. Günü bu gün Süleymanı görsäm göndäräcäyäm ki, gedib elçilik eläsin. Belä istädiyimi tapdım... Bu ev, bu häyät, bu yol, hamısı elä bil ki, üzümä gülür.” (s.201)

Sultan Bey'in, teyzesi Cihan ile evlenmek istemesinden faydalanarak arşın malcı kimliğiyle Sultan Bey'den kızını ister. Sultan Bey'e iki taraflı bir akrabalık ilişkisi kurmayı teklif eder. Bu noktada Asker, fırsatları değerlendiren bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Sultan Bey'le aralarında şu diyalog geçer:

“Äsgär: Bağ, bäy, indi ki, mänimlä ğohum olmağ istäyirsän, ğäl ikibaşlı ğohum olağ.

Sultan Bäy (Tääccüblä): Nä sayağ ikibaşlı?

Äsgär: Bu sayağ ki, män ğalamı verim sänä, sän dä ğızını ver mänä.” (s.205)

Arşın malcı olarak Sultan Bey'den hakaret gören Asker, tüccar Asker kimliğiyle kızı alacağı konusunda kendinden son derece emindir:

“Ħala, ğäl gedäk. (Känara) Arşınmalçı Äsgärä vermädi; amma tacir Äsgärä veräcäkdir.” (s.197)

Asker oynadığı oyun ile Gülçehre'yi üzdüğü için kendisi de üzülmemektedir. Ama bu hilenin sonucunda herkesin sevineceğini şu ifadeleriyle belirtir:

“Biçarä Gülçöhränin başına ängällär açdım. İndi yazığ ğız elä bilir ki, doğrudan da, onu özgäsinä ärä verirlär. Amma äcäb sözü üstä dayanan ğızdır. Ħoşluğ ilä ärä getmäyä razı olmadı; odur ki, atasının täväğğäsinä görä, adam göndärmişäm ki, gedib götürüb ğaçsınlar. Zärär yoğdur; bir-iki saatdan sonra mänim käläyimin üstü açılar, onda ğız da sevinär, män dä sevinäräm, atası da sevinär, hamı sevinär.” (s.218)

Piyesin başkarakteri olan Asker'in yaptığı hile başarı ile sonuçlanır. Ancak hilenin neticesi Asker ile birlikte piyesin diğer şahısları için de

memnuniyet verici olmuştur. Herkes olayların bu şekilde sonuçlanmasından memnundur.

Asker, hedefleri doğrultusunda hareket eden ve mücadeleden kaçmayan bir karakterdir. Bu uğurda önüne çıkan engelleri aşmak için elinden geleni yapar. Kendisine fikirleriyle yardımcı olan Süleyman'a minnet duygularını ifade eder, sevdiği kızla evlenmenin mutluluğuyla ağzından şu sözler dökülür:

“Amma ğāribā iş gördüm ha!.. Evlānmādim, evlānmādim, aħırda bu kālāk ilā evlāndim. Heç dā pis elāmādim, yaħŝı elādim. Allah Süleymanın atasına rāhmāt eylāsin, ācāb şey öyrātdi. İndi heç olmasa görüb sevdiyim ğızı alıram, ğız dāħı māni sevir...”(s.218)

Asker, arşın malcı sandığı için kendisine kızını vermeyen Sultan Bey'e karşı kin tutup, intikam duygularıyla hareket etmez. Eski zihniyetin piyesteki temsilcisi olan Sultan Bey ile teyzesinin evlenmesine itiraz etmez. Bütün bu özellikleriyle Asker, kin tutmayab ve bencillik göstermeyen bir karakterdir.

Asker, görüp, beğeneceği bir kızla evlenebilmek uğruna hileye başvurmadan çekinmez. Ama bu hile insanların zararına değil, bilakis mutluluğuna katkı sağlamaktadır. Piyesin sonunda hizmetçi Veli'yi de unutmaz. Onun da bu mutlu tabloda yer almasını istediğini şu ifadelerinden anlıyoruz:

“Nā dārdi olacaĝdır... Gülçöhrāni mānā verdin, Asyanı Süleymana verdin, ħalamı özün alırsan; indi Tellini de ver ona dā!..” (s.223)

Asker, piyeste her bakımdan olumlu özelliklerle sunulmuş bir karakterdir. Temsil ettiği yenilikçi zihniyetin toplum nezdinde itibarını arttırmak üzere yazar tarafından adeta kayırılmıştır. Gençliği, yakışıklılığı, zenginliği, ataklığı ve bütün bunlara rağmen alçak gönüllülüğü ile yeni zihniyetin iyi bir temsilcisi konumundadır.

2.3.1.2. Cihan

Askerin teyzesidir. Orta yaşlı, dul ve endamlı bir kadındır. Eşi tellal Kerbelayî Nasir on iki yıl önce vefat etmiştir. Yeğeni Asker ile birlikte yaşamaktadırlar. Kardeşi; son nefesini verirken, oğlu Asker'i Cihan'a emanet etmiştir. Okuma yazması olmadığını ve Arap dilini bilmediğini şu ifadeleriyle anlatmaktadır:

“Äsgär, sen Allah, gäl mänimlä açığ danış ki, män başa düşüm; ahı män Türkäsayäcä bir arvadam, Äräb dilini nä başa düşüräm; ħalan sänä ğurban.” (s.185)

Asker'in bir yıl sonra yirmi sekiz yaşına basacağını bildiği halde onu hala çocuk olarak görmektedir. Kardeşinin emaneti olarak değer verdiği yeğeninin yirmi sekiz yaşına yaklaşmasına rağmen, onu hala çocuk olarak görmesi ebeveynlik duygularından kaynaklanmaktadır.

Bacısı vefat etmeden önce Cihan'a, Asker'i yalnız bırakmamasını ve onu evlendirmesini vasiyet etmiştir. Bacısının vasiyetini yerine getirmek için elinden geleni yapmıştır. Yeğenine evlenmesi için uzun süredir telkinlerde bulunduğunu şu sözlerden anlamak mümkündür.

“...Neçä vaĥtdır ki, män sänä deyiräm: Äsgär, gäl evlän ev-eşik yiyäsi ol, oğul-uşaq sahibi ol...”(s.185)

Cihan, evlenmeyi çok kolay bir iş olarak görür. Evlenmenin bir zorluğu olmadığına inanmaktadır. Bu durumu kendi ağzından şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Ĥalan sänä ğurban, evlänmäk su içmäk kimi asan şeydir, onda nä çätinlik var ki?” (s.186)

Görücülük yapmak konusunda çok başarılı olduğunu, tercihlerinde asla yanılmayacağını, seçtiği kızın insanın aklını oynatacak kadar güzel bir kız olacağını iddia etmektedir:

“Buy!.. Ĥalan sänä ğurban! Bäs mänim gözlärim kordur? Vallah, gedäräm, dolanaram, gäzäräm, baĥaram, bāyänäräm, seçäräm, bir ğız alaram ki, adam baĥanda aĝlı gedär.” (s.186)

Evlilik konusunda eski usullere bağlıdır. Eski zihniyetin çok mutaassıp olmayan bir temsilcisi olarak piyeste yer almıştır. Görücü usulünü evlilik için uygun bir yol olarak görmektedir. Yeğenin de bu usulle evlenmesini istemektedir. Kötü bir tercih yaparsa sorumluluğu üzerine almaktan çekinmeyeceğini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ay hıalan sänä ğurban! Sän gäl ata-baba yolu ilä evlän. Sänin nä borcundur, ğoy män gädim sänä ğız alım, härgah pis olsa täğsir mänim boynuma.” (s.187)

Dul bir kadın olan Cihan'ın evlenme arzusu taşıdığını Süleyman ile olan diyaloglarından anlamak mümkündür:

“Süleyman: Äcäb edärsän, Allah säni dä tez muradına yetirsin, bizi dä; belädir, belä deyil, hıala?

Cahan: Ğadan alım, älbättä belädir. (s.190)

Sultan Bey'in; evliliğin sadeliğini ifade etmek için kullandığı bir tepsi tatlı ve üç Manat para söylemine itirazsız rıza gösterir. Aza kanaat etmesini bilmektedir. Parada gözü yoktur. Onun için asıl mutluluk; evlenmek, yalnızlığına son vermektir.

2.3.1.3. Süleyman

Askerin arkadaşıdır. Orta yaşlı ve bekârdır. Piyeste Süleyman'ın mesleği belirtilmemiştir. Fizikî özelliklerini ise Sultan Bey'in yeğeni Asya'nın ağzından dökülen şu sözlerden anlamak mümkündür:

“Buy, nä yahşı oğlandır, vallah, lap bäy balasına oğşayır. Bah, adam bänd olanda da beläsinä ola!” (s.208)

Süleyman akıllı, zeki ve kurnaz bir karakterdir. Sezgi ve tahmin gücü yüksektir. Olayların nasıl gelişeceğini önceden görebilmekte yahut anlayabilmektedir. Çevresindeki insanlar da Süleyman'ın bu özelliklerinin farkındadır. Süleyman'ın, çevresi tarafından akıllı bir adam olarak tanındığı Asker'in sözlerinden anlaşılmaktadır.:

“Ay Süleyman, yahşı oldu sän gäldin; ahı deyirlär ki, sän bir ağıllı adamsan, gäl göräk, sän nä mäslähät tökürsän?” (s.188)

Zekâsının farkındadır, bu konuda mütevazı değildir. Baştan ayağa kadar akıllı olduğunu belirtmektedir:

“İndi bildin ki, başdan ayağa gâdâr ağıllıyam?” (s.189)

Asker’in evlilik konusunda düştüğü çaresizliğe, kurnazca bir fikir ile çözüm bulur. Piyeste akıl danışılan ve zekâsı ile ön plana çıkan birisi olarak yer almıştır. Piyeste geçen olayları hazırlayan kişi aslında Süleyman’dır. Piyeste Asker’i harekete geçiren Süleyman’ın verdiği fikirdir. Asker’e yapması gerekenleri şu şekilde ifade eder:

“Ondan asan nâ var ki; paltarını dâyiş, köhnâsini gey; göltuğuna bir top çit-mit nâ varsa vur, âlinâ dâ bir arşın al; ondan sonra düş ğapı-ğapı gâz vâ arşın mal sat. Bu halda, gördüyün ğızların birisini seç, sonra lâlâşini göndâr, gedim elçilik elâyim, vâssâlam.” (s.189)

Asker’i evlendirdikten sonra, kendisi de evlenmek istemektedir. Bu durumu şu sözlerle ifade eder:

“Mân dâ evlânârâm, ğala; o fikirdân mânim dâ başımda var. Hâlâ indi ävvâlcâ bir Äsgâri evlândiräk; görünür ki, bu çoğ tälâsiyir. Sonra mân dâ evlânârâm. ”(s.189)

Süleyman arkadaşlık hukukuna son derece önem veren birisidir. Gülçehre’yi Sultan Bey’den Asker için istemeye gittiği sırada, Sultan Bey’in evinde Asya ile karşılaşır. Asya’yı ilk görüşte çok beğenir. Ancak, onu Asker’in sevgilisi Gülçehre sanar. Bir ara Gülçehre sandığı Asya’yı, Asker için değil de kendisi için istemek gibi bir düşünceye kapılır. Biraz düşününce böyle bir davranışın arkadaşlık hukukuna sığmayan, haince bir hareket olduğuna karar verir. Süleyman’ın arkadaşlığa bakışı doğruluk üzerinedir. Süleyman güven duyulabilecek bir karakterdir. Bir iç muhasebeden sonra arkadaşlığa ihanet etmemek gerektiğine karar verir. Asker’in âşık olduğu kız sandığı Asya’ya meyleden gönlü ile arkadaşlık hukukuna saygıda direnen zihni arasındaki gel gitler piyeste şu şekilde verilmiştir:

“Yâğin ki, Sultan Bâyin ğızıdır, amma äcâb gözâl ğızdır, bâräkalla Äsgârâ! Görünür ki, kişinin ruhu var ki özünâ bu cür ğız seçibdir. Mân belâ bilmâdim ki, Sultan Bâyin ğızı gözâl imiş, yoğsa ävvâldân bilsâydim özüm alardım. Heyif! Amma yağşica ğızdır. Vallahi çoğ böyük sâhv eylâmişâm.

Gäräk bu ğızı män alaydım. Halbuki indi ğälmişäm ğızı Äsgär üçün istäyim... Yoħsa, bälkä elä ğälmişkän, elä özüm üçün istäyim?... Yoħ, bu yoldaşlığ hağğında namärdlik olar. Äsgär mänä e'tibar edib elçiliyä göndäribdir, özü dä ğıza bänddir. Neçä olabilär ki onu mä'yus eyläyim, lä'nät şeytana! Adam ğäräkdir dostluğda düz ola. Nä eylämäk? Män dä aħtararam özümä bir gözäl ğız taparam, ğainlik pis şeydir.” (s.209)

Süleyman da piyeste Asker ve Gülçehre ile birlikte yeniliği temsil eden bir karakterdir. Akıllı, kurnaz, iş bitiren, arkadaşına sadakatle bağlı birisi olarak yeniliği temsil edecek şekilde yazar tarafından kurgulanmış ve olumlu yönleriyle öne çıkarılmıştır. Eski zihniyetin mağlup edilmesinde en büyük pay Süleyman'ındır.

2.3.1.4. Sultan Bey

İhtiyar bir toprak zengindir. Karısı beş yıl önce vefat etmiştir. Kızı Gülçehre ve hizmetçisi Telli ile birlikte yaşamaktadır. Piyeste, yeniden evlenmek için bir eş arayan ve eski geleneklere bağlı, tutucu bir insan olarak yer alır.

Doktor Mirza Hüseyin, Sultan Bey'in rahatsızlığına çare olarak kendine uygun bir kadın bulup evlenmesini tavsiye eder. Sultan Bey ise aradığı gibi bir eş bulmanın zor olduğunu düşünmektedir. Sultan Bey'in nasıl bir eş istediği kendi ağzından şu şekilde dile getirilmiştir:

“...Sırağa ğün häkim Mirzä Hüseyinä deyiräm ki, oram ağrıyır; deyir ki, bir arvad al. Hanı bir elä arvad ki, uğruma ğälä idi, ala idim! Älbättä, mänä ğız vermäzlär, çünki yaşıım çoħdur. Pulum da azdır vä bir dä tazadan top-tüfeng ilä evlänmäk mänä yaraşmaz; mänimki bir halıca dulluca arvaddır ki, bir näfär molla, üç manat pul vä bir källä ğänd ilä iş tamam ola.” (s.194-195)

Eski zihniyeti temsil eden bir karakter olarak piyeste yer alan Sultan Bey'in kadına bakışı tamamen menfi olmamakla birlikte, onun düşünce ve davranışlarında eski anlayışın izlerini görmek mümkündür. Sultan Bey'in evleneceği kadından beklentilerini kendi ağzından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ondan sonra arvad başlar gecälär buğlarımā häna yaħar, sähärler dä yuyar, yatanda da belimä soyuğ däymäz.” (s.195)

Sultan Bey, kendisine bakabilecek bir eş arayışında olduğu halde Cihan ve Asker ile olan konuşmalarında kendi durumunu açık etmez. Arşın malcı kılığında karşısına çıkan Asker’e, teyzesiyle evlenmek istemesinin sebebinin dul bir kadın olan Cihan’ı alarak sevaba girme düşüncesi olduğunu ifade eder. Teyzesi ile evlenerek onu rahata kavuşturmayı sevap bir iş olarak göstermeye çalışmaktadır:

“Nä veräcäyäm? Sänin müzdün bu olar ki, mänim kimi bāy ilä gohum olarsan. Ğalanın müzdü o olar ki, canı rahat olar. Mänim dä müzdüm budur ki, savab yiyäsi olaram. Daha bundan artıg nä istäyirsän?” (s.204)

Sefil birisinin kendisine damat olmasını beyliğine yakıştırmaz. Ama fakir bir arşın malcı olarak tanıdığı Asker’in halasını almak ister. Bu isteğinde bile bazı toplumsal tereddütleri vardır. Toplumun vereceği tepkiye karşı, Cihan ile merhametinden dolayı evlendiğini söylemeyi tasarlar. Kendisini merhametli bir insan olarak göstermeye çalışarak, saygınlığını daha da artırmak istemektedir. Bu düşüncesini Sultan Bey’in şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

“Män bir bāyäm ki, bütün tanışlarım adımı äzbär bilir. Äşi, Ğan ile aş yemiräm ki, buğum yağa batar; bir gädänin birisi mänä göyā olmağ istäyir... Amma Ğalasını alardım vä bir söz deyän olsa idi, deyärdim ki, bir fägir dul arvad idi, rähmim gäldi, aldım...”(s.208)

Kızını bir arşın malcıya vermez. Onun gibi bir beyin kızı sefil bir arşın malcıya layık değildir. Davul dengi dengine çalar mantığındadır. Kızını isteyen arşın malcıya karşı şu sözleri söylemektedir:

“Aħmağın birisi aħmağ! Nä yava-yava danışırsan?! (Ğäncärdän yapışır.) Män bāy balası kimi ğızımı arşın mal satana veräcäyäm?! Cähännäm ol buradan sän dä sänin Ğalan da!.. Ğudurğanın birisi, bir sillä çäkäräm ki, dişlerin ğarnına gedär. Räd ol gözümün ğabağından!” (s.205)

Sultan Bey toplum içinde itibarlı bir yere sahiptir. Onun için, sefilin birisini kendisine damat olarak layık görmez. İtibarını düşünen birisidir. Bu zihniyeti şu sözlerde bulmak mümkündür:

“Män bir bãyäm ki, bütün tanışlarım adımı äzbär bilir. Äşi, han ile aş yemiräm ki, buğum yağa batar; bir gädänin birisi mänä göyä olmağ istäyir... (s.208)

Sultan Bey, kadını erkeğe hizmet eden ve ondan faydalanılması gereken bir varlık olarak görür. Er ve Arvad piyesindeki Mercan Bey ve Kerbelayî Gubad karakterleri kadar olmasa bile, o da kadına biraz değersiz bir varlık olarak bakar. Bu, onun eski zihniyeti devam ettirdiğinin bir göstergesi olarak sunulmuştur. Hizmetçisi Telli'nin sözleri, Sultan Bey'in bir kadın olan hizmetçisine bakışını gözler önüne sermektedir:

“yağşı ki, gonağ gäldi, mäni ağamın äлиндän ğurtardı; yoğsa oramı basdır, buramı basdır, oramı ov, buramı ov... Daha hälak eylädi mäni. Belä şorgöz kişi olmaz.” (s.211)

Sultan Bey, piyeste hizmetçisi Telli tarafından seilmeyen bir karakter olarak yer almıştır. Telli, Sultan Bey'in isteklerinden bıkmıştır. Bu isteklerde biraz da Sultan Bey'in cinsel arzularının rol oynadığı hissedilmektedir. Telli, Sultan Bey'i uyuz ve melun olarak tanımlar:

“Of, yenä ağam getdi uzanmağa. Kişi lap zählämi tökübdü, indi yenä çağıracağdır ki, ay ğız, Telli, gäl üstümü basdır. (Sultan Bãyın säsi gälir: ay ğız, Telli, gäl üstümü basdır.) Çor, zährimar... (Mülayim) Ağacan, gäliräm, gäliräm. (Gedir.)” (s.208)

Evliliğe bakış açısı, genel olarak Doğu toplumlarında var olan, kadına söz hakkı tanımayan bir anlayıştır. Bu anlayışın ipuçlarını, Sultan Bey'in kızını evlendirme kararını dile getirirken söylediği sözlerinde bulmak mümkündür:

“Sän Allah ğudurğan olma! Sänin nä hağğın var söz danışmağa. Atan säni ärä verir, sänin borcun itaät elämäkdir!” (s.214)

Sultan Bey, ataerkil bir zihniyetin uzantısı olarak, emrinin itiraz edilmeden yerine getirilmesini istemektedir. Bu konuda gerekirse şiddete bile başvurabileceğini belirtmektedir. Piyeste otoriter bir baba olarak yer alır. Kızına söylediği şu sözler bunun bir göstergesidir:

“Sänin borcun deyildir, ağzın nädir getmäyäsän. Atan sänä buyurur get, get! Çoĥ o yan bu yan eläsän, tutub ğulaĝlarından miĥlaram divara.” (s.215)

Sultan Bey'in karakter özellikleri durumlar karşısında zaman zaman değişebilmektedir. Gülçehre'yi evlilik konusunda ikna etmeye çalıştığı konuşmasında, kızının mutluluğunu düşünen bir baba olarak karşımıza çıkar. Bu, biraz da durumu idare etmek ve Gülçehre'yi yola getirmek için uygulanan bir taktik gereğidir. Sultan Bey'i bu konuşmasında, piyesteki hâkim karakteriyle uyuşmayacak şekilde anlayışlı bir baba olarak görmekteyiz:

“Ĝızım, sän elä bilirsän ki, män säni pis adama veriräm, sän onu yäĝin bil ki belä oĝlana gedäcäksän ki, padşah balası kimi; özü cavan oĝlan, tacir, pulu çoĥ, dövläti çoĥ! Bäs, däliyäm ki, säni pis yerä verim; sän mänim gözümün işığı täk ğızımsan, män säni bädbäht eläräm mi? (Tutub ğızının alnından öpür.) Sän ğoca atayın sözünä ğulaĝ as, дәlilik elämä!” (s.215)

Sultan Bey baba sözü dinlememenin Allah tarafından cezalandırılacağına ve kişinin mutsuz olacağına inanmakta yahut en azından bu şekilde kızına söz geçirmeye çalışmaktadır. Kızını, baba sözünün kutsal olduğuna ve bu söze mutlaka uyulması gerektiğine ikna etmek ister. Kendi ifadesine göre verdiği sözden dönmeyecek bir karakter yapısına sahiptir. Aslında bu iddiası da kızına söz geçirebilmek için başvurduğu bir yoldur:

“Ĝızım, inad olma! Atan nä deyir, sän дә ona itaät eylä, elämäsäñ Allah säni hoşbäht elämäz, bädbäht olarsan vä onu yäĝin bil ki, mänim sözüm sözdür; män kişiyä söz verdim.” (s.215)

Zengin bir damadın kendisine çok faydalı olacağını bilmektedir. İhtiyarlığını rahat geçirmesi için kızının evliliğini bir fırsat olarak görür:

“Gedärsän ärä, ärin dövlätli, özü yaĥşı adam, oĝul-uşaĝ sahibi olarsan ev yiyäsi olarsan, män дә bu ğoca vaĥtımda bir azca dincäläräm, arĥayın olaram; sän män deyänä ğulaĝ as!” (s.215)

Piyeste; Sultan Bey'in ifadelerinden, namus anlayışı hakkında çıkarımlarda bulunmak da mümkündür. İlginçtir ki, onun namus anlayışı maddî unsurların tesirindedir. Bu durum da yazarın eski zihniyeti mahkûm etmek için piyeste özellikle yer verdiği bir durumdur. Sultan Bey, kızının bir

arşın malcıya âşık olmasını namussuzluk olarak görür. Piyeste geçen şu ifadelerinde bu anlayışı görmek mümkündür:

“...Sän mänim namusuma toħunan iş görürsän. Nâ hağğın var ki, arşın malçıya baħırsan?” (s.216)

“Belä binamusluğ olar ki, mänim ğızım ğädä-ğüdäyä bänd olsun!” (s.216)

“...itin birisi ğapıma ğälib ğızımı özünä bänd eläyir; belä dä binamusluğ olar?!” (s.216)

Namussuzluğu adeta kan davası olarak görmektedir. Bu uğurda gerekirse adam öldürebileceğini bile ağızından çıkan şu sözlerle dile getirir:

“...Onu bil ki, mänä Sultan Bây deyärlär. Män binamusluğu ğäbul edän adam deyiläm. Säni dä öldüräräm, onu da öldüräräm!” (s.216)

Sultan Bey, tüccar tayfasından hoşlandığını belirtmektedir. Mühendislik, doktorluk, avukatlık, öğretmenlik gibi mesleklerle uğraşanlarla işinin olmayacağını söyler. Bu tavrının altında yatan sebep ise tamamen ekonomiktir. Sultan Bey, paranın ticarete olduğunu bilen birisidir. Tüccar birisinin kazancının bir mühendis, doktor ve avukattan her zaman fazla olacağını bilmektedir:

“Sän orasını doğru deyirsän; häğğät tacir tayfası mänim hoşuma ğäkir. Yoħsa bu incinar-mincinar, doħtur-moħtur, väkil-mäkil, uçitel-muçitellärlä mänim işim olmaz vä hoşuma da ğälmäzlär.” (s.210)

2.3.1.5. Gülçehre

Sultan Bey'in genç kızıdır. Yaşlı babası Sultan Bey, akrabaları Asya ve hizmetçileri Telli ile birlikte yaşamaktadırlar. Günleri evde, dikiş, nakış işleri ile uğraşmakla geçmektedir. Piyeste, görücü usulüyle evlenmeye karşı çıkan, sevdiği ile evlenmek için ölümü göze alan bir genç kız olarak yer almaktadır.

Geleneksel hayat tarzı içerisinde kadınların ve özellikle de genç kızların hürriyetlerinden yoksun bir ömür sürdükleri dönemlerin baskısı, Gülçehre üzerinde hâlâ varlığını hissettirmektedir. Gülçehre, genç kızların hayatlarının baştan ayağa gam ve keder içinde olduğunu ifade etmektedir:

“Ah, elä bizim ömrümüz başdan ayağa kimi gäm-ğussä dâyilmi?”
(s.193)

Gülçehre, kadınlar ve kızlar üzerindeki son tahakküm kırıntılarını da yıkmaya çalışan bir karakterdir. Görücü usulü ile evliliğe karşı çıkar. Bu şekilde evlenmektense hiç evlenmemeyi tercih eder.

Gülçehre'nin evliliğe bakışı, Asker'in bakışı ile aynıdır. Gülçehre de evleneceği kişiyi görüp sevdikten sonra evlenmek istemektedir. Ona göre evlilik, karşılıklı olarak birbirini tanıyan ve seven kişiler arasında olmalıdır.

Görücü usulü ile evlenmektense evde kalmayı tercih eden bir karakterdir. Gülçehre, bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir:

“Elä olanda, evdä gız galmağ yahşıdır.” (s.193)

Görüp beğenmeden kimseyle evlenmemek konusunda kararlıdır. Piyeste, bu tutumundan ölümü göze alma pahasına da olsa vazgeçmeyen biri olarak yer alır:

“Yoh, mänciyâz görüb bâyänmäyincä ärä getmäyâcâyäm. Amma siz elä görmämişdän ärä gedärsiniz.” (s.193)

Gözü yükseklerde olan birisi değildir. Evleneceği kişinin, ne işle uğraştığına önem vermez. Bir bey kızı olmasına rağmen, kıt kanaat geçinen bir arşın malcı ile evlenmek isteyebilmektedir. Gülçehre, kendisinin göze aldığı bu durumun herkes tarafından göze alınamayacağına da farkındadır. Asya'nın bu konuda takınacağı tavrı şu şekilde tahmin eder:

“İndi Asyaya desän ki, gäl säni ona ärä veräk, bir häşir gatar, deyär ki, män arşın malçının tayıyam? Amma, mäncä, arşın malçılığ pis iş deyil ki... O da tacir kimi bir şeydir. Vallah, atam razı olsa män ona ärä gedäräm. Çünkü, nä sayag olsa, yenä dä üzünü görmüşäm, biliäem ki, şil deyil, kor deyil, keçäl deyil, sifäti dä hoşuma gäldi.” (197)

Gülçehre, babasının kendisini zorla evlendirmek istemesi halinde intihar edebileceğini söyler. İstemediği biriyle evlenmektense intihar etmeyi aklından geçiren Gülçehre için, ölüm bir kurtuluş demektir. Gülçehre, Asker ile aralarında geçen şu konuşmada intihar düşüncesini dile getirir:

“Äsgär: Atan säni güç ilä verär...”

Gülçöhrä: Güç ilä ärä getmäräm.

Äsgär: Säni zor ilä apararlar.

Gülçöhrä: Özümü boğaram. (s.200)

Gülçehre, güvenilecek bir karakterdir. Verdiği sözden geri dönmez. Sözünde daim olacağını kendisi ifade eder:

“Hudahafiz! Amma onu bil ki, sözüm sözdür. (s.200)

Yabancı bir erkek ile konuşmasının bir kıza yakışmayacağını farkındadır. Bir erkekle konuşmanın toplumun değerlerine aykırı olduğunu bildiği halde aşkın yönlendirici kuvvetine karşı koyamaz:

“Bu nä iş idi män elädim. Yad oğlan ilä nälär danışdım ki, heç gıza yaraşmaz... Bilmiräm haradan gäldi çıhtı... Özü yaşşı, sözü yaşşı... Heç fikrimdän çıhmır... Ah, necä gönlüm pärişan olubdur!” (s.200)

Gülçehre; babasının, bir arşın malcıya âşık olduğunu duymasından korkmamaktadır. Cesareti, ölüm de dâhil olmak üzere her şeyi göze almış olmasından kaynaklanmaktadır. Ölümü bir kurtuluş olarak görmektedir:

“Goy atam bilsin, bir kâralik mäni öldürsün ki, canım gurtarsın.” (s.208)

Asker'in adamları tarafından kaçırılıp Asker'in evine getirildiğinde, daha fazla dayanamaz ve intihara kalkışır. Sevdiği kişi ile evlenememek, onun için, ölümden farklı bir şey değildir. Tanımadığı birisiyle evlenmektense ölmeyi tercih eder. Arşın malcıya verdiği söze sadıktır. İntihara kalkıştığı esnada şu ifadelerle, içinde bulunduğu ruh halini ortaya koyar:

“Yoh, män bu hala davam edä bilmäräm. Daha mändä tab ve tağät yohdur. Hamısından yaşşısı budur ki, bir kâralik özümü boğum, öldürüm, canım gurtarsın. (Däsmalını açib burur ki, özünü boğsun, lakin bu äsnada arşın malçının säsini eşidib tääccüblä gulağ asır vä eşitdikcä hoşuna gälir.) (s.219)

2.3.1.6. Asya

Asya, Sultan Bey'in kardeşinin kızıdır. Genç ve bekâr birisidir. Piyeste yaşı belirtilmemiştir. Piyeste; ilk başta aşka karşı çıkan, sonra ise aşk duygusuna karşı koyamayan bir karakter olarak yer alır. Bu duygusal

değişiklik, Asya'nın piyeste dönüşüm geçiren bir karakter olduğunu gösterir. Bu özelliğiyle Asya, piyese hareket kazandıran kişilerden birisidir.

Piyesin başlarındaki tutumuna göre Asya, evleneceği kişinin kim olduğunu önemsemeden bir an önce evlenmek istemektedir. Gülçehre'nin söylediği şarkıya kederlenen Asya'nın derdinin evlenmek olduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Yağşı, Telli, goy sän deyän olsun; täki bizi ärä versinlä, yeräe galanı asandır.” (s.193)

Asya, aşkın bir kız üzerinde nasıl etkiler yapabileceğini bilmektedir. Hiç âşık olmamış, hatta âşık olmayı bir genç kıza yakıştıramayan, bir kızın; âşık olmuş birindeki halleri anlaması, aslında kendisinden pek beklenmeyecek bir davranıştır. Gülçehre'deki ruhsal değişikliklerden yola çıkarak, onun âşık olduğu sonucuna varır:

“Yoh, Gülçöhrä, bu bir neçä gündür ki, sän bilmärrä däyişilibsän. Eyzän fikirdä, kefsiz, dinmäz, yağın burda bir hikmät vardır... Ay gız, bälkä bir adama bänd olubsan, hä?..” (s.207)

Asya'nın aşka bakışını, Gülçehre'ye söylediği sözlerden anlamak mümkündür. Asya'ya göre bir bey kızı sefil bir erkeğe âşık olamaz. Herkes kendi dengi olan birisine âşık olmalıdır. Böylece Asya, aşkın kontrol edilebilir ve akılla yönlendirilebilir bir duygu olduğunu düşünmektedir. Asya'nın bu düşünceleri şu ifadelerinde açıkça kendini göstermektedir:

“Aha, bildim!.. Arşın malçıya gözün düşübdür. Ay gız, heç sänä yaraşan işdir mi? Sän bäy gızı, bäy balası bir gädänin birinä bänd olubsan... Nädir-nädir, bir gädär sir sifäti var; vallah, istär lap çirağ kimi yansın, heçbir belä dä mähäl goymaram; o hara, män hara...” (s.207)

Asya, bir kız için, âşık olmayı kötü ve ayıp bir durum olarak algılayan bir karakterdir. Bu yüzden, hiç kimseye âşık olmadığını şu sözlerle ifade ederken bunu kendi adına büyük bir övünç kaynağı olarak gördüğü de anlaşılmaktadır:

“İkinciyä galan yerdä, bänd olmağ özü gız üçün çoğ pis şeydir. Bağ, män dä sänin kimi bir gızam, amma heç gör män bir adama bänd oluram mı?” (s.207-208)

Asya kısmen eski zihniyeti temsil eden bir karakter olarak kendi sözleriyle çelişkiye düşer. Yazar tarafından adeta cezalandırılarak, önceleri inkâr ettiği aşkın tesirine kapılır. Süleyman'ı ilk gördüğü anda ondan hoşlanır. Ancak Asya'nın buradaki ifadeleri de aşka yaklaşımını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aşkı insanı saran ve karşı konulmaz bir hissiyat olarak değil, mantık yoluyla ulaşılan bir düşünce gibi görür. Asya'nın şu sözlerinden nasıl bir erkeğe âşık olunması gerektiğini düşündüğü anlaşılabilir:

Buy, nâ yaḥşî oğlandır, vallah, lap bây balasına oḥşayır. Baḥ, adam bând olanda da belâsinâ ola!" (s.208)

Asya, Gülçehre'nin bir sefile âşık olduğunu öğrenince onu kıskanmıştır. Aşk için söylediği sözleri çabuk unuttur. Aşkın büyüüne kapılmıştır. Elçilik göreviyle evlerine gelmiş olan Süleyman'a âşık olur. Bir beye âşık olduğu için, kendisini Gülçehre'den üstün görmektedir. Asya'nın Süleyman'ı gördükten sonra yaşadığı duyguları kendi ifadelerinde bulmak mümkündür:

"Vallah, heç belâ gözâl oğlan olmaz. Ömrümdä dä görmämişäm; göy indi dä bu ğapının deşiyindän baḥım. (Äyilib ğapının deşiyinden baḥır.) Män dä bu oğlana bând olacağam. (Acığla) Nâ ğayırım? Gülçöhrä ğädänin birinä bând olanda män niyâ bây oğlu kimi bir cavana bând olmayım? Elä olaram ki, hâlâ Gülçöhräni dä ötäräm... (Aşığanä) Of, häğigät, adamın adama gözü düşändä ähvalı necä pärişan olur!" (s.210)

Asya, baba sözü dinlemenin gerektiğine inanan bir karakterdir. Büyüklerin sözünden dışarı çıkılmayacağını belirtir. Bu tutumu ile Gülçehre'nin zıddı bir karakterdir. Gülçehre'nin sevdiği kişi ile evlenmek için babasına karşı çıkışını Asya'dan beklemek imkânsızdır. Asya, kendisine uygun görülen kişiyle evlendirilmek istendiğinde buna karşı çıkacak biri değildir. Kızların bu konuda söz hakkı olmadığına ve kızlara düşenin sadece itaat etmek olduğuna inanmaktadır. Asya'nın bu düşünceleri şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Älbättä, Gülçöhrä, atan nä deyir, sän ona gulağ as; indi ki, säni ärä verirlär, sänin borcun getmäkdir. Daha burda artıg çäk-çevir olmaz ki...” (s.214)

Bir genç kızın özellikle de evlilik konusunda söz hakkının bulunmadığını düşünen Asya; tıpkı Sultan Bey gibi, Gülçehre’ye, adeta hesap sorar bir edayla şöyle seslenir:

“Ağı sänin danışmağa nä hağgın vardır?!” (s.214)

Bu hesap soran üslubu; Asya’yı, eski zihniyetin temsilcisi konumundaki Sultan Bey ile aynı çizgide buluşturur. Asya, genç bir karakter olmasına rağmen, eski zihniyetin düşünce ve söylemlerinden tam olarak sıyrılabilmiş değildir.

2.3.1.7. Telli

Sultan Bey’in hizmetçisidir. Genç ve bekâr birisidir. Piyeste, Sultan Bey’in emirlerinden bıkmış, ondan kurtulmanın çaresini evlenmekte gören birisi olarak yer alır.

Telli; kederli bir görüntü içerisinde olan Gülçehre ve Asya’ya, evlenince kederlerinden kurtulacaklarını söyler. Evliliğin kederlere son verecek bir olay olduğuna inanmaktadır. Bu düşüncelerini şu cümlelerinden anlamak mümkündür:

“Ay hanımlar, nä olub ki, gäm-gussä eliyirsiniz? Allah goysa, Sultan Bây bu gün-sabah sizi ärä verär, gedib ev yiyäsi, oğul-uşağ sahibi olarsız, onda gäminiz dä olmaz.” (s.193)

Telli, evliliğin görücü usulü ile yapılması gerektiğine inanmaktadır. Evleneceği kişiyi daha önce görmenin iyi olmadığını düşünmektedir. Telli, düşüncelerini şu sözlerle ifade eder:

“Vallah, hanım, elä görmämişdän getmäk lazımdır; yoğsa ävväl görändä daha sonra yahşı olmur; amma görmäyändä üräyin täläsir ki, bir tez göräsän.” (s.194)

Telli, piyeste hizmetçisi olduğu Sultan Bey’den yana dertli bir hizmetçi olarak karşımıza çıkar. Sultan Bey’in isteklerinden bıkmıştır. Sultan Bey’e

karşı sahte bir saygı göstermektedir. Telli'nin Sultan Bey hakkındaki gerçek düşüncelerini kendi ağzından dökülen şu sözlerden anlıyoruz:

“Of, yenä ađam getdi uzanmağa. Kiři lap zählämi tökübdü, indi yenä çağıracağdır ki, ay ıız, Telli, gäl üstümü basdır. (Sulatn Băy'in säsi gälir: ay ıız, Telli, gäl üstümü basdır.) Çor, zährimar... (Mülayim) Ađacan, gäliräm, gäliräm. (Gedir.)” (s.208)

Telli, Sultan Bey'i zampara birisi olarak görür. Sultan Bey'in istekleri Telli'yi canından bezdirmişti. Telli, Sultan Bey'in kadınlardan faydalanmak isteyen kişiliği karşısında, mağdur durumda olan bir hizmetçi olarak, bu durumdan kurtulmanın çaresini evlenmek olarak görmektedir. Telli bu durumu şu sözlerle ifade eder:

“yağşı ki, gonağ gäldi, mäni ağamın äлиндän ıurtardı; yoğsa oramı basdır, buramı basdır, oramı ov, buramı ov... Daha hälak eylădi mäni. Belä şorgöz kiři olmaz.” (s.211)

Telli'nin evleneceği kişide öncelik verdiği özellik maddî zenginliktir. Onun için aşk ve sevgi gibi duygular önemli değildir. Parası olan biri ile evlenerek geçim sıkıntısından uzak bir hayat sürmek ister. Bu konuda, kendisi ile evlenmek isteyen Veli ile aralarında şu şekilde bir diyalog geçer:

“Telli: Pulun var?”

Văli: Var, var!

Telli: Pulun var, gälăräm!” (s.212)

Telli'nin evleneceği kişiden beklentileri tamamen maddiyat üzerinedir. Ömrü bir hizmetçi olarak geçen Telli, artık bu hayattan bıkmıştı. Evlenip kendi evinin hanımı olmak ister. Dertsiz, gamsız bir hayat sürmek istemektedir. Telli'nin evleneceği erkekten beklentilerini şu manzum kısımda da görmek mümkündür:

“Män gedăräm ol käsä ki,

Onun pulu çoğ olsun,

Onun pulu çoğ olsun,

Dărdi, gămi az olsun.” (s.212)

2.3.1.8. Veli

Asker'in hizmetçisidir. Yaşı hakkında bir bilgi piyeste mevcut değildir. Utangaç bir karakterdir. Sultan Bey'in evinde gördüğü hizmetçi Telli'ye gönlünü kaptırır ve ona hitaben dile getirdiği aşk ifadeleriyle dikkat çeker.

Veli'nin; Sultan Bey'in hizmetçisi Telli'ye söylediği sözler, ondan beklenmeyecek sözlerdir. Piyeste genelde utangaç ve saf bir karakter olarak karşımıza çıkan Veli, Telli'ye ilk görüşte âşık olmuştur. Veli Telli'ye olan hislerini bir yerde şu şekilde ifade eder:

“Belä mändän ötrü maralsan, bu canım da sänä peşkâş.” (s.212)

Veli; bir an önce Asker ile Gülçehre'nin evlenmesini istemektedir. Böylece beyi evlendikten sonra, sıranın kendisine geleceğinin farkındadır. Evlenmeyi adeta bir beylik kurmak kadar önemli bir iş olarak görür. Evlenen erkeğin hiç değilse ev içinde bir “bey” olacağını düşünür. Bu sebeple kendisi de Telli'yi alarak bir bey olmak istemektedir. Veli'nin istekleri Telli'nin evlenmek istediği kişiden beklentileri ile örtüşür. Veli de, Telli gibi, hizmetçi olmaktan bıkmıştır. Evlenerek bu hayattan kurtulacağını ve Asker gibi bir bey olmak istediğini musiki eşliğinde söylediği şu manzum kısımda görmek mümkündür:

*“Goy hanımı bây aparıb,
Tezlik ilä toy eläsin.
Sänidäcä män alaram,
Män dä bir bây olaram.” (s.212-213)*

Veli'nin evlenmek istediği Telli'nin arkasından söylediği sözleri, piyesin başındaki Veli karakteriyle örtüştürmek mümkün değildir. Utangaç ve çekingen bir görüntü içerisinde gördüğümüz karakter, Telli'yi gördükten sonra adeta dili çözülmüş bir aşk sarhoşu gibidir. Sadece dili çözülmekle kalmaz, kendisinden beklenmeyecek kadar atak ve kurnaz davranışlar sergiler. Asker'in evliliğini fırsata dönüştürmenin arayışı içerisinde. Telli'yi gördüğünde evlilik fırsatının ayağına geldiğini düşünür:

“Yeri, maralım, yeri! Yeri, ceyranım, yeri! Ācāb ğızdır! Vallah, ğoy aĝam ğızı alsın, mān dā bunu alım, ikimizin dā toyu bir ğündā olsun. (ālini-ālinā sūrtūr.) ” (s.213)

2.3.1.9. Komşu Kızlar

Asya ve Gülçehre'nin komşuları olan kızlardır. Asker'in arşın malcı olarak Gülçehre'nin evinin önüne geldiği zaman, komşu kızlar da oraya gelirler. Komşu kızların kaç kişi oldukları, yaşları ve fizikî özellikleri hakkında bir bilgi piyeste mevcut değildir.

Piyeste, komşu kızların rolü çok küçüktür. Piyes içindeki görevleri Asker'in arşın malcı kılığında Sultan Bey'in evinin önünden geçtiği sırada ona seslenmekten ve müzikli kısımlarda piyesteki diğer kadın karakterlere eşlik etmekten ibarettir. Mahalle hayatının canlılığını vermek amacıyla piyese yerleştirilmiş figüran karakterler olmaktan daha ileri bir hususiyetleri yoktur.

2.3.2. Olayların Geçtiği Mekân

Arşın Mal Alan da daha önceki iki piyes gibi bir sahne eseri olduğu için eserde mekân unsurlarına çok yer verilmemiştir. Seyircinin dikkati; yazar tarafından, şahısların temsil ettiği farklı zihniyet yapıları ve bu zihniyet farklılıkları vasıtasıyla verilmeye çalışılan sosyal mesajlar üzerine çekilmek istenmiştir. Mekân, sadece bir dekor unsuru olarak düşünölmüş, derinlemesine tasvir edilmemiştir. Ancak, yazarın yaşadığı yirminci yüzyıl başlarındaki Bakü şehrini eserdeki olayların geçtiği ana mekân olarak kabul edebiliriz.

Birinci perdede olay Asker'in evinde geçmektedir. Piyeste, Asker'in evi hakkında ayrıntılı bir bilgiye yer verilmemiştir. Sadece odanın güzel süslenmiş ve döşenmiş olduğu belirtilmektedir. Birinci perdedeki olayların tamamı Asker'in evinde geçmektedir.

İkinci perdede olay Sultan Bey'in evinin önünde geçmektedir. Olayın, Sultan Bey'in evinin önündeki bir bahçede mi yoksa sokağa açılan kapının

önünde mi cereyan ettiği hakkında detaylı bilgiyi piyeste bulmak mümkün değildir. Ancak, geleneksel hayat tarzı dikkate alındığında, kızların sokak kapısının dışında oturup eğlenmeleri çok mümkün görünmediği için, biz bu mekânın bir sokak duvarıyla dış dünyadan ayrılmış bir bahçe yahut avlu olduğu sonucuna ulaşabiliriz. İkinci perdedeki olayların tamamı bu mekânda geçmektedir.

İkinci perdede Asker, arşın malcı kılığına girerek Sultan Bey'in evinin önünden geçer. Yazarın yaşadığı devri göz önüne alırsak; Sultan Bey'in evinin bulunduğu sokağın, devrin Bakü sokaklarını yansıttığını söyleyebiliriz. Sultan Bey'in piyesteki konumundan hareketle, bu sokağın Bakü'nün fakir insanların ikamet ettiği bir kenar mahalle (varoş) olmadığı sonucunu çıkarmak da mümkündür. Piyesten anladığımız kadarıyla, bu devirde kızlar evlerinin önündeki bahçe kısmında oturabilmekte ve sokaktan gelip geçenleri görebilmektedir.

Üçüncü perdede olay, Sultan Bey'in evinde geçmektedir. Gülçehre yalnız oturup şarkı söylemektedir. Sultan Bey'in konuşmalarından anladığımız kadarıyla, ev birden çok odadan oluşmaktadır. Üçüncü perde bitene kadar mekân değişmemektedir.

Dördüncü perdede mekân yeniden Asker'in evidir. Ev iyi döşenmiştir. Dördüncü perdede yine Asker'in evi hakkında ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Piyesin son perdesi olan dördüncü perdede bütün şahıslar Asker'in evinde toplanırlar. Piyesteki herkesin mutluluğa ulaştığı finalin bu mekânda gerçekleşmesi, mekânın bir anda açık / geniş mekân özelliği kazanmasını sağlamıştır. İlk perdede Asker'in kederli haykırıışlarının yayıldığı bu mekân, son perdede bütün karakterler için bir ferahlama ortamı olmuştur.

2.3.3. Olayların Geçtiği Zaman

Önceki iki piyeste olduğu gibi bu oyunda da belirsiz zaman hâkimdir. Perdeler arasındaki geçişlerde mekân değişmekte; fakat zaman kesin ifadelerle belirtilmemektedir.

Asker ve Teyzesi Cihan arasında geçen diyaloglarda belirsiz zaman ifadeleri dikkati çeker. Bu diyaloglardan birinde Asker evlenme zamanının geldiğini teyzesine ifade eder ve teyzesine kendi yaşını sorar. Teyzesi Asker'e "bu ramazan değil, gelecek ramazan gelip geçtikten sonra yirmi sekiz yaşını dolduracaksın" diyerek cevap verir. Bu zaman ifadeleri belirsiz olmakla beraber, kahramanın yaşını öğrenmemizi sağlamaktadır. Yine bu diyaloglar esnasında geçen "bir zaman", "kaç zamandır" gibi ifadeler belirsizlik doğurmaktadır. Perdeler arası geçişlerde mekân değişmekte; fakat zamanın değişmesi ile ilgili ifadeler ancak karakterlerin diyalogları arasında ve çok belirli olmayan ifadelerle rastlanmaktadır.

Yazarın yaşadığı devri ve eserlerinde kendi döneminin meselelerini ele aldığını düşünürsek, hem Arşın Mal Alan'ın hem de diğer iki piyesin vaka zamanını yirminci yüzyıl başları olarak düşünebiliriz. Bu bağlamda; her üç piyeste de olayların geçtiği zaman, 1905 Rus Meşrutiyetinden Birinci Dünya Savaşına kadar uzanan ve henüz dünya çapında çok büyük kaosların yaşanmadığı, insanlığın nispeten huzurlu olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu nisbî huzur ortamı içerisinde; aydınların esas kaygısı, sosyal ve kültürel ilerleme üzerinde odaklanmıştır.

2.3.4. Olayların Özetlenmesi

Birinci perdede olay askerin evinde geçmektedir. Asker, zengin bir tüccardır. Annesi vefat etmiştir ve teyzesi Cihan onu çok sevmektedir. Asker artık evlilik vaktinin geldiğini belirterek evlenme isteğini teyzesine bildirir. Teyzesi gidip ona kız beğeneceğini söyler; fakat Asker, evleneceği kızı görerek alma konusunda ısrarlıdır. Bu sırada arkadaşı Süleyman, görüp beğendiği bir kızla evlenmek isteyen ama bunu nasıl yapacağını bilemeyen Asker'e akıl verir. Eğer kızları görmek istiyorsa koltuğunun altına bir top kumaş alarak, kumaş satarmış gibi yapabileceğini ve kapı kapı gezebileceğini söyler. Asker bu şekilde görüp beğendiği bir kızla evlenebilecektir.

Sultan Bey, ihtiyar bir toprak zenginidir ve Gülçehre isminde güzel bir kızı vardır. Gülçehre evin önünde oturmakta ve akrabası olan Asya ile evlilik meselesi hakkında konuşmaktadır. Bu sırada kızların yanına gelen Sultan Bey, yalnızlıktan dert yanar ve o da evlenmek istediğini ifade eder. Sultan Bey kendine göre, orta yaşlı, dul bir kadın bulup onunla evlenmek istemektedir.

Asker kılık değiştirir ve arşınla mal satan bir sokak satıcısı gibi sokakta gezinirken Sultan Bey'in evinin önünden geçer. Bu sırada kızlar kumaşlara bakmak için onu çağırırlar. Asker kumaşları kızlara gösterirken Gülçehre'yi görür ve çok beğenir. Daha sonra arşınını unuttuğu bahanesiyle tekrar Gülçehre'nin yanına gelir ve onunla yalnız konuşur. Bu sırada Gülçehre'yi beğendiğini ona söyler. Fakat Sultan Bey'in kızını bir arşın malcıya vermek istemeyeceğini düşündüğünü ve bu sebeple için endişeli olduğunu belirterek Gülçehre'nin ağzını arar. Gülçehre de Asker'i beğenmiştir. Gülçehre, Asker'e ondan başka biriyle, hele de görmediği bir adamla, asla evlenemeyeceğini söyler.

Asker Gülçehre'yi bir de teyzesine göstermek ister. Kızı görmesi için teyzesi Cihan'ı Sultan Bey'in evine gönderir. Cihan evden çıkarken Sultan Bey ile karşılaşır. Sultan Bey, Cihan'ı beğenir ve onun tam da aradığı dul kadın olduğunu düşünür. Bu sırada Asker gelir ve olaya dâhil olur. Teyzesini almak istiyorsa ona kızını vermesi gerektiğini söyler. Sultan Bey bu teklife çok sinirlenir ve Asker'i oradan kovar.

Gülçehre Asker'e âşık olduktan sonra içine kapanır. Babasının bir arşın malcı ile kendisini evlendirmeyeceğini düşünmekte ve geleceğe dair endişeler taşımaktadır. Asya, Gülçehre'yi teselli etmeye çalışır. Biraz da Gülçehre'yi yadırgamaktadır. Bir arşın malcı ile tüccar kızının denk olmayacağını ve Gülçehre'nin bu sevdadan vazgeçmesi gerektiğini söyler. Bu sırada Sultan Bey söylenerek eve gelir. Daha sonra Asker'in arkadaşı Süleyman, Sultan Bey'in evine gelerek Asker adında zengin bir tüccarın kızını istediğini söyler. Sultan Bey bu durumdan memnun olur. Asker ile tanışmak istediğini belirtir. Bu sırada olay başka aşk ilişkileriyle heyecan

kazanır. Süleyman Asya'dan, Askerin uşağı Veli de Sultan Bey'in hizmetçisi Telli'den hoşlanmıştır.

Sultan Bey; kızı Gülçere'ye, onu zengin bir tüccarla evlendireceğini söyler. Gülçehre ise arşın malcıya âşık olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Sultan Bey çok kızar ve kızı bir an önce Asker isimli tüccara vermesi gerektiğini düşünür.

Asker birkaç adamı gönderip Gülçehre'yi kaçırtır. Bu kaçırma olayı Sultan Bey'in de bilgisi dâhilindedir. Sultan Bey, kendisine itiraz eden Gülçehre'nin Asker'in adamları tarafından kaçırılmasına göz yumar.

Gülçehre kaçırıldığı evde intihar etmek ister. Kendisini öldüreceği sırada Asker içeri girer ve Gülçehre'ye durumu izah eder. Kendi bilgisi doğrultusunda kızını Asker'in adamlarına kaçırtan Sultan Bey'in içi rahat etmez ve kızının hâlini görmek için Asker'in evine gelir. Oyunun sonunda tüm düğüm çözülür. Asker, oynadığı oyunu Gülçehre ve Sultan Bey'e anlatır. Bunun üzerine herkesin mutlu olduğu bir netice ortaya çıkar. Sultan Bey, Asker'in teyzesi Cihan Hanım'a; Asker Gülçehre'ye; Süleyman Asya'ya; Veli ise Telli'ye kavuşur. Hepsi birlikte tez zamanda düğün kararı alırlar ve oyun biter.

2.3.5. Ele Alınan Sosyal Meseleler:

Arşın Mal Alan piyesinde, yazarın görücü usulü evliliğe karşı aldığı tavır daha açık ve güçlü bir şekilde ifade edilmiştir. Önceki iki piyeste satır aralarına gizlenen görücü usulü evliliğin tenkidi bu piyeste eserin esas mevzusu haline getirilmiştir. Bu eserde eski zihniyetin temsilcisi olarak Sultan Bey yer almaktadır. Kızını kendi istediği kişiyle evlendirmek istemekte ve kendisine damat olacak kişide, zenginliği temel hususiyet olarak görmektedir. Bu noktada Sultan Bey, kızının düşüncelerini önemsemeyerek eski zihniyetle ilişkilendirilmiş ve yazarın tenkidine maruz kalmıştır. Ancak Sultan Bey; diğer piyeslerdeki Mercan Bey, Kerbelayî Gubad, Meşhedî İbad gibi karakterler kadar ağır bir şekilde tenkit edilmemiş, özellikle de piyesin sonunda iş tatlıya bağlanarak seyirci nazarında da affettirilmiştir. Cihan da Sultan Bey'in temsil

ettiği eski zihniyete yakın bir çizgide duran, ancak kadın olması sebebiyle bu duruşunda çok aşırıya gitmeyen bir karakter olarak ele alınmıştır. Cihan'a göre daha genç olan ve Gülçehre'nin en yakınında yer alan Asya eski zihniyetin savunulmasında Cihan'dan daha ileri gitmektedir. Asya, bazı kökleşmiş geleneklerin değiştirilemeyeceğini düşünen ve eski zihniyete karşı mücadele kudreti bulunmayan birisidir. Olaylar karşısında kaderci bir yaklaşım sergilemektedir.

Sultan Bey'in temsil ettiği eski zihniyetin karşısına Gülçehre ve Asker karakterleri çıkarılarak eski ile yeni arasında bir çatışma ortamı oluşturulmuştur. Bu durum, aynı zamanda nesiller arasındaki çatışmalara da bir örnektir.²⁵⁶ “O Olmasın Bu Olsun” piyesinde de olduğu gibi bu çatışmadan yeniyi temsil eden gençler galip çıkarlar. Böylece yazarın vermek istediği mesaj bir kez daha seyirciye ulaştırılır.

Yazarın ısrarla üzerinde durduğu kadın hürriyeti ve evlilik konuları bir kalkınma ve modernleşme göstergesi olarak ele alınmış ve sağlıklı bir toplum yapısının bu konuda direnmeye devam eden eski zihniyetin yıkılmasıyla sağlanabileceği vurgulanmak istenmiştir. Hacıbeyli'nin ve bu konu üzerine eğilen diğer Azerbaycanlı sanatçıların bu konudaki ısrarlı tutumu Azerbaycanlı araştırmacılar Mir Celal ve Firidun Hüseyinov tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

“Bu devirde kadın azatlığı, sağlam aile münasebetleri realist yazarlar tarafından halkın geleceği problemi ile alakalı düşünülür ve ona büyük ehemmiyet verilirdi.”²⁵⁷

Görmeden evlilik ve bu şekilde evliliğin yol açtığı olumsuz neticeler 19. ve 20. yüzyıl yazarlarının üzerinde çok durduğu konulardan birisidir. Gaspıralı İsmail Bey²⁵⁸, Ayaz İshakî²⁵⁹, Mirza Fethali Ahundzade²⁶⁰ gibi Türkistanlı aydınlar bu konuda eserler yazmışlar, görüşler beyan etmişlerdir. Türkiye

²⁵⁶ Nesil çatışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Hayber, **Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, MEB Yay., 1993, İstanbul.

²⁵⁷ Celal –Hüseyinov, **a.g.m.**, s.332.

²⁵⁸ Gaspıralı İsmail Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Nadir Devlet, **a.g.e.**

²⁵⁹ Ayaz İshakî hakkında detaylı bilgi için bkz. Alsu Kamaliava, **a.g.e.**

²⁶⁰ Mirza Fethali Ahundzade hakkında detaylı bilgi için bkz. Yavuz Akpınar, **Mirza Fethali Ahundzade: Komediler (Temsilat)**, Ege Üniversitesi Basımevi, 1988, İzmir.

edebiyatının ilk piyesi sayılan ve İbrahim Şinasi tarafından kaleme alınan “Şair Evlenmesi”²⁶¹ de doğrudan aynı sosyal meseleyi ele almaktadır.

Dede Korkut Hikâyelerinde, Kan Turalı'nın beğendiği kızla evlenme arzusu ve bu arzusunu gerçekleştirmek için bütün Oğuz boylarını dolaşıp eş aramaya çıkması Asker'in tavrıyla paralellik göstermektedir. Ancak, Kan Turalı'nın karşısında Gülçehre kadar evlilik hürriyetine sahip olma isteği duyan bir kadın yoktur. Bu hikâyede Kan Turalı'nın eşi olan Selcen Hatun; tarihî Oğuz kadını özelliklerini gösteren savaşçı, güçlü, dirayetli bir kadın olmakal beraber, evlilik hürriyeti noktasında Gülçehre kadar kararlı bir tip değildir.

Asker ve Gülçehre'nin görmedikleri birisiyle evlenmeme konusundaki tavırları kesindir. Her ikisi de birbirlerinden haberdar olmadıkları halde, benzer söylemlerle düşüncelerini ifade ederler. Bu durum, onların temsil ettikleri zihniyetin aslında toplumda ne kadar itibar gördüğüne dair yazarın verdiği ince bir mesajdır.

2.3.6. Anafikir

Piyeste ele alınan en temel mesele evliliğdir. Buradan hareketle eserin anafikrini şu şekilde tespit etmek mümkündür: “Evliliğin, evliliği gerçekleştirecek taraflar, yani gençler, arasındaki anlaşma ve sevgiye dayalı olması gerekir.” Piyeste evliliğin dışarıdan müdahale ve zorlamalarla şekillendirilmeye çalışılmasının yanlışlığı ifade edilmiştir. İnsanların sosyal statülerine ve maddî zenginliklerine bakılarak verilen kararların sağlıklı olmadığı fikri de anafikri desteklemektedir. Gençlerin birbirlerini görmeden evlendirildikleri bir dönemde, evlenecek kişilerin birbirlerini görerek ve beğenerek evlenmek istemeleri toplum içerisinde yerleşmiş eski kabullere aykırı bir durum teşkil etmektedir. Bu aykırılığın ortaya çıkardığı çatışma ortamından eski kabullere boyun eğmeyen gençlerin galip çıkarılması, eserin anafikrini aynı zamanda bir sosyal mesaj olarak seyirciye de ulaştırmaktadır.

²⁶¹ Şair Evlenmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Parlatır, **Edebiyatımızın Zirvesindekiler Şinasi**, Akçağ Yay., 2004, Ankara.

SONUÇ

Üzeyir Hacıbeyli'nin "Er ve Arvad", "O Olmasın Bu Olsun" ve "Arşın Mal Alan" piyesleri Azerbaycan'da yenileşme hareketlerinin hızlandığı bir dönemde kaleme alınmış ve bu yenileşme çabalarına bir katkı olarak sunulmuştur. Bu eserler, yirminci yüzyıl başlarındaki Azerbaycan'ın gerçek hayatıyla sıkı bir ilişki içerisindedir. Piyesler için seçilen karakter ve tiplerden ele alınan sosyal meselelere kadar hemen her konuda gerçek hayatın izlerini bulmak mümkündür. Zaman ve mekân unsurları da, çok açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte, piyeslerin yazıldığı dönem ve coğrafyanın izlerini taşımaktadır.

Eserlerdeki şahıslar klasik Şark toplumlarına, özellikle Şif Azerbaycan coğrafyasına mahsus şahıslardır. Kahramanlar, halkın içerisinde seçilmiş bireyler ve genellikle tenkit edilen tipler olarak Campbell'in epik karakterli ideal tiplerine benzemez.²⁶² Piyeslerde öne çıkan karakterler, geleneksel toplum yapılarındaki seçkin şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu seçkin şahsiyetler Meşhedî İbad yahut Kerbelayî Gubad gibi dinî yönü ağır basan karakterler veya Mercan Bey, Rüstem Bey, Asker ve Sultan Bey gibi kısmen şehirli asilzadeler olarak piyeslerde görünür. Bu karakterler içinde sosyal statü bakımından farklı bir konumda olan Server ise bir öğrenci olarak, daha farklı bir sosyal tabakanın temsilcisidir. Server, bu temsil değeri itibarıyla yarı şehirli asilzadelere karşı mücadele verir.

Kadın karakterlerin; eserlerin ruhuna uygun olarak, Doğu toplumlarındaki kadının insan olarak yeniden şekillenmesi adına başrol oyuncusu veya başkarakter olarak karşımıza çıkarıldığı görülmektedir. Ve her defasında bu kadın karakterler; her zaman olduğu gibi, erkeklerin kendi dünyalarında şekillendirdikleri kaba ve içgüdüsel davranışlarına karşı bir zafer kazanmaktadırlar. Kendi felsefesine göre, eski zihniyeti temsil eden erkek tiplerini yaratan yazar; onları aç gözlü, cimri, kadınlar tarafından kolayca aldatılabilen ve kadın düşkünü olarak göstermektedir. Bir erkek

²⁶² Joseph Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2010.

olarak, erkek karakterleri böyle değerlendirmesinde zamanının erkeklerinin dünyasını tanıması da etkili olmuştur diyebiliriz.

Azerbaycan'da "Maarifçi Realizm" akımının bir temsilcisi olarak görülen Üzeyir Hacıbeyli'nin incelememizin konusunu oluşturan üç piyesinde de realist bir yaklaşımla sosyal meseleler ele alınmış, daha çok da kadın hürriyeti üzerinde durulmuştur. Her üç piyesin de müşterek noktası, kadının toplum içinde itibarlı bir konuma getirilmesi gerekliliğinin vurgulanmış olmasıdır. Yazarın ısrarla kadın hürriyeti ve kadın hakları meselelerini vurgulaması dönemin Ceditçi aydınlarının genel tavrıyla paralellik gösterir.

Piyeslerde kadın meselesinden başka çok farklı alanlarda sosyal tenkitleri görmek de mümkündür. Özellikle O Olmasın Bu Olsun piyesi toplumun sözde aydın kesimine yönelik şiddetli eleştiriler içermektedir. Bazı karakterlerin dinî konumlarıyla bağdaşmayan hafif davranışlar sergilemesi piyeslerdeki sosyal tenkidin bir başka görünüşüdür. Sosyal düzensizlikten yeni bir nizama doğru ilerleme kaygısı taşıyan bu eleştiriler, yeni zihniyetin "olması gerek" sesi olarak karşımıza çıkar.

Yaptığımız çalışmada "O Olmasın Bu Olsun" piyesinin 1918, 1964 ve 2008 yıllarında basılmış üç nüshası arasında dil özellikleri bakımından farklar olduğu görüldü. Bu üç nüsha arasındaki ifade ve gramer farklılıkları dipnotlarda belirtildi. Buradan çıkan neticeye göre Üzeyir Hacıbeyli'nin henüz hayatta bulunduğu sırada yapılan 1918 yılı baskısında, dil özellikleri zaman zaman Osmanlı sahasına meyletmekte ve İstanbul Türkçesinin dil özellikleriyle yakınlık göstermektedir. Daha sonraki yıllarda yapılan baskılarda ise eserin orijinal metni kısmen değiştirilmiş, mahallî ağız hususiyetleri edebî dile girmiş ve Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan edebî dili arasında farklar ortaya çıkmıştır. Bu husustaki tespitlerimiz, Sovyet dil siyaseti ve dil planlaması uygulamaları hakkında yapılacak çalışmalar için de bir veri oluşturabilecek mahiyettedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- ABDULGASIMOV, Vagif, **Azerbaycan Tari**, Anadolu Türkçesine Aktaran: Salih Turhan, Ankara, 1996.
- AHUNDOV, Ehliman, **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri**, Çev. Semih Tezcan, TDK Yay., Ankara, 1978.
- AKPINAR, Yavuz, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, Dergah Yay., İstanbul 1994.
- AKPINAR, Yavuz, **Mirza Fethali Ahundzade: Komediler (Temsilat)**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1988.
- AND, Metin, **Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983.
- AND, Metin, **Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1971.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 2003.
- AYAN, Hüseyin, **Leyla vü Mecnun**, Dergah Yay., İstanbul, 1981.
- BAYKARA, Hüseyin, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Halk Yay., İstanbul, 1975.
- BURAN, Ahmet – ALKAYA, Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- CAMPBELL, Joseph, **Kahramanın Sonuz Yolculuğu**, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2010.
- CELAL, Mir – HÜSEYNOV, Firidun, **Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı** (Haz. Kemal Yavuz – Erol Ülgen), Akçağ Yay., Ankara, 2008.
- DEVLET, Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat**, Akçağ Yay., Ankara, 2007.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yay., Ankara, 1993.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (Editör), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007.
- ERGİN, Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1971.
- GARABAĞLI, Seadet, **Üzeyir Hacıbeyovun Publisistikasında Musigi Meseleleri**, Azerbaycan "BİLİK" Maarifçilik Cemiyeti, 1997.
- GARAYEV, G vd., **Üzeyir Hacıbeyov Eserleri C. I.**, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakı, 1964.
- HACİBEYOF, Üzeyir, **O Olmasın Bu Olsun**, Neşriyat-ı Abuzer Oruçof, Bakı, 1918.
- HACİBEYOV, Üzeyir, **O Olmasın Bu Olsun**, Düzenleyen Serdar Feresov, Çınar Çap Neşriyatı, Bakı, 2008.
- HAYBER, Abdülkadir, **Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, MEB Yay., İstanbul, 1993.
- MEMMEDGULUZADE, Celil, **Danabaş Köyü**, Çev. Aysun Demirez Güneri, Bengü Yay., Ankara, 2008.
- İSAZADE, Ehmed (Tertib edeni), **Üzeyir Hacıbeyov Haggında Söz**, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Me'marlık ve İncesenet İnstitutü, Bakı, 1990.
- KAMALİEVA, Alsu, **Romantik Milliyetçi Ayaz İshakî**, Grafiker Yay., Ankara, 2009.
- KAPLAN, Mehmet, **Hikaye Tahlilleri I**, (Tanzimattan Cumhuriyete), Dergah Yay., İstanbul, 1992.
- KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri**, Dergah Yay., İstanbul, 1985.
- KAPLAN, Mehmet, **Şiir Tahlilleri**, Dergah Yay., İstanbul, 1988.
- KORKMAZ, Ramazan, **Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri**, Türksoy Yay., Ankara, 2004.
- KUTLU, Şemsettin, **Şinasi Şair Evlenmesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

- MAKAS, Zeynelabidin, **Azerbaycan Dramaları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- MEHMETZADE, Mirza Bala, **Milli Azerbaycan Hareketi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara, 1991.
- NAğIYEV, Rehim, **Üzeyir Hacıbeyovun Estetik Görüşleri**, Azerbaycan Dvlet Neşriyatı, Bakı, 1985.
- NURDOğAN, Muhammet, **Fuzuli: Leyla v Mecnun**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002.
- PARLATIR, İsmail, **Edebiyatımızın Zirvesindekiler: Şinasi**, Akçay Yay., Ankara, 2004.
- SOKULLU, Sevinç, **Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979.
- SÖYLEMEZ, Orhan, **Çağdaş Kazak Hikyeleri Antolojisi**, Elips Kitap, Ankara, Eylül 2004.
- ŞİNASI, **Şair Evlenmesi** (Haz. Şemsettin Kutlu), Remzi Kitabevi, İstanbul, Kasım 2010.
- TAMİR, Ferhat - ARICAN Halil, **Muhtar wezov Seçilmiş Hikyeler**, Gen Ajans, Ankara, 1997.
- UYGUR, Erdoğan, **Hüseyin Cavid: Edebî Faaliyetleri ve Topal Teymur Piyesi**, Buluş Tasarım ve Matbaacılık, Ankara, 2004.
- NGR, Ethem, **Türk Marşları**, TKAE Yay., Ankara, 1965.
- YAVUZ, Kemal, **Reşat Nuri Güntekin'in Tiyatro ile İlgili Makaleleri**, Kültür Bakanlığı Yay., MEB Basımevi, İstanbul, 1976.

MAKALELER:

- ARSLANDEK, Saide: Besteci Üzeyir Hacıbeyli ve Yapıtları, **Ankara Filarmoni**, Yıl:7, S.60, Ankara, Temmuz 1971.
- ASLAN, Haver: Milli Gururumuz, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.37, İstanbul, Ağustos 1985, s.131-137.
- EKİNCİ, Olcay, Üzeyir Hacıbeyli, **Musiki Mecmuası**, Nu:205, İstanbul, Mart 1965, s.25-28.

- FATALİBEYLİ, A., Azerbaycan Halkının Büyük Oğlu, **Azerbaycan**, Azerbaycan Milli Birliği, Yıl:2, S.6/7, M¼nih, Ekim-Aralık 1952, s.6-8.
- HACIOĞLU, Sultan, Üzeyir Hacıbeyli'nin Kişiliği ve Eserleri, **Türk Birliği**, Yıl:4, S.40, Ankara, Temmuz 1969, s.18-19.
- KARACA, Alp Ertunga, Dahi Sanatkar Üzeyir Hacıbeyli, **Azerbaycan**, Azerbaycan K¼lt¼r Derneği Yay., Yıl:34, Sayı:253, Ankara, Ağustos-Eyl¼l 1985, s.10-15.
- KORKMAZ, Ramazan, Romanda Mekanın Poetiği, **Edebiyat ve Dil Yazıları** (Mustafa İsen'e Armağan), Grafiker Yay., Ankara, 2007, s.399-415.
- KURBANOV, Babek, Üzeyir Hacıbeyov'un Eserlerinde Kadın Mevzusu, **Atatürk Üniversitesi T¼rkiyat Araştırmaları Enstit¼s¼ Dergisi**, S.14, Erzurum, 2000, s.311-315.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver, Üzeyir Hacıbeyli'nin Büyük Eseri Arşın Mal Alan, **Kemalist Ülk¼**, Yıl:17, S.202, Ankara, Ağustos 1985, s.29-32.
- RESULZADE, Mehmet Emin, Büyük Kompozit¼r Hacıbeyli Üzeyir makalesi, **Azerbaycan**, Azerbaycan K¼lt¼r Derneği Yay., Yıl:34, S.253, Ankara, Ağustos - Eyl¼l 1985, s.5-9.
- SEFEROVA, Zemfira, Üzeyir Hacıbeyli, **Kardaş Edebiyatlar**, S.17 (Üzeyir Hacıbeyli sayısı), Erzurum, 1987, s.4 – 23.
- TAGIZADE, Leyla, Sosyalist Realizm K¼keni Oluşum S¼reci ve Kavramı, **Modern T¼rkl¼k Araştırmaları**, S.4, Ankara, Aralık 2006, s.7-24.
- T¼RKEKUL, Mustafa Hakkı, Azerbaycan Bestekarı Üzeyir Hacıbeyli ve Eserleri, **Dergi**, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstit¼s¼ Yay., Yıl:1, Nu:3, Temmuz-Eyl¼l 1955, s.90-97.
- UYGUR, Erdoğan, Üzeyir Hacıbeyli'nin O Olmasın, Bu Olsun Piyesinde Kadının Toplumdaki Yeri, **Azerbaycan**, Azerbaycan K¼lt¼r Derneği Yay., Yıl: 53, S.363, Ankara, 2005, s.31 – 35.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ:

Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, HACIBEYOV Üzeyir Ebdülhüseyn Oğlu mad., Cilt:X, Bakı, 1987, s.147-151.

İslâm Ansiklopedisi, Kerbelâ mad., C.VI, MEB Yay., Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, s.582-584.

İslâm Ansiklopedisi, Meşhed mad., C.VIII, MEB Yay., Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, s.145-159.

Türk Ansiklopedisi, HACIBEYLİ Ceyhun mad. (Yazan: Fethi Tevetoğlu), C.XVIII, Ankara, 1970, s.282-283.

Türk Ansiklopedisi, HACIBEYLİ Üzeyir Abdülhüseynoğlu mad. (Yazan: Fethi Tevetoğlu), C.XVIII, Ankara, 1970, s.282-283.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Üzeyir Hacıbeyli mad., C.IV, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s.310-321.

Türkler Ansiklopedisi, Azerbaycan'da Eğitim ve Basın mad. (Yazan: Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür), C.XIX, Ankara, 2002, s.297-307.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi HACIBEYLİ Üzeyir Ebdulhuseyn oğlu mad., C.IV, A.K.M Yay., Ankara, 2004, s.315-317.

SÖZLÜKLER

ALTAYLI, Seyfettin, **Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü**, Eser Sahibinin Kendi Yayını, Ankara, 2005.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982.

AKDOĞAN, Yaşar, **Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük**, Beşir Yay., İstanbul, 1999.

DEVELİ, Hayati, **Azerî Türkçesi Lügati**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1983.

- HACIYEVA, Maarife - TARAKÇI, Celal - KÖKTÜRK, Şahin, **Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Ondokuzmayıs Üniversitesi Yay., Samsun ,1995.
- ORUCOV, Eli Heydar – ABDULLAYEV, Behruz – REHİMZADE, Nergiz, **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**, Nesimi Adına Dilcilik İnstitutu, C.I., Bakı, 2006.
- ORUCOV, Eli Heydar – ABDULLAYEV, Behruz – REHİMZADE, Nergiz, **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**, Nesimi Adına Dilcilik İnstitutu, C.II., Bakı, 2006.
- ORUCOV, Eli Heydar – ABDULLAYEV, Behruz – REHİMZADE, Nergiz, **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**, Nesimi Adına Dilcilik İnstitutu, C.III., Bakı, 2006.
- ORUCOV, Eli Heydar – ABDULLAYEV, Behruz – REHİMZADE, Nergiz, **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**, Nesimi Adına Dilcilik İnstitutu, C.IV., Bakı, 2006.
- PARLATIR, İsmail - GÖZAYDIN, Nevzat - ZÜLFİKAR, Hamza - AKSU, Tezcan – TÜRKMEN, Seyfullah – YILMAZ, Yaşar, **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., C. I - II , Ankara, 1988.

EKLER

EK 1. ER VE ARVAD PİYESİNİN KİRİL HARFLİ METNİ

3 ПӘРДӘЛИ
ОПЕРЕТТА

И Ш Т И Р А К Е Д И Р Л Э Р

Кәрбәләјы Губад — 40 јашында.
Кәрбәләјы Губадын кәндәки гоча арвады.
Мәрчан бәј — чаван.
Миннәт ханым — онун арвады.
Күлпәри — гуллуғчу.
Сәфи — нөкәр.
Гәјри нөкәрләр, тарзән, ханәндә, хор вә
гәјриләри.

БИРИНЧИ ПЭРДЭ

Вагэ олур Мэрчан бэјин отағында; отаг Европа гадасында дүзэлмиш-дир. Мусиги чалыныр. Мэрчан бэј тэк; пэрдэ галхыр.

Мэрчан бэј —

Мэн бир кишијэм, дүшмүшэм арвадын элинэ, (2 дэфэ)
Элдэн гоја кэр долајачаг мэни дилинэ, (2 дэфэ)
Бэс мэн нэ едим ким, гуртарым бэјлэ бөладан;
Тэхлиси-кирибан елэјим чөври-чөфадан. (2 дэфэ)

(Мусиги)

Аллаһ сэни вурсун, белэ арвад, белэ арвад! (2 дэфэ)
Ким етди сэни мэн фэгирэ туш, а бэдзад? (2 дэфэ)
Салды чатыны дар боғазыма, мэни боғду,
Ејлэди мэним зэхмэтими он дэфэ мин гат. (2 дэфэ)

(Мусиги)

Нэзр ејлэмишэм, иш дүшэ арвады бошајам, (2 дэфэ)
Чүнки башга элачы јохдур, бошамасам чатларам.
Неч билмирэм, амма, нэ кэлэк мэн кэлим она, (2 дэфэ)
Тэрс кими, кэбин пулу да беш мин манат јазылыб.
Бэс мэн нэ едим ким, һэми арвады бошајым,
Һэм дэ кэбин пулу чибимдэ галсын,
Һэм дэ јенэ бир арвад алым, сөзүмэ бахсын. (2 дэфэ)

Миннэт ханым (тэлэстик дахил олур) — Бу саат мэнэ де көрүм, удмусан, јохса удузмусан?.. Тез ол!

Мэрчан бэј (өзүнү итириб) — Удмушам! Јох... Белэ удузмушам! Јох, мэн гумар ојнамамышам ки, удам, ја удузам, эввөла. Икиминчијэ галан јердэ, чох да удмушам, ја чох да удузмушам, сэнэ нэ?

Миннэт ханым (*гөжлө*)— Мэнэ нэ? Мэнэ нэ?..

Мэрчан бэј (*лап өзүнү итир*)— Мэсэлэн дејирэм!

Миннэт ханым— Чыхарт бу саат чибиндэки пуллары мэнэ вер!

➔ Мэрчан бэј— Эчэб экспроприаторсан, «руки верх»!

Миннэт ханым— Тез ол, ишим вар!

Мэрчан бэј— Ишин вар, кет ишинэ! Анчаг мэндэн эл көтүр. Чибимдэ беш-алты шаһы вар, о да өзүмэ лазымдыр. Бу күн мүсэлман гезетэси алыб охујачагам. Даһа бундан сонра мэн миллэтпэрэст олмушам².

Миннэт ханым— Бура вер пулу! Мэн өзүм алдырарам, охујарсан.

Мэрчан бэј— Миннэт! Сэнин бу чүрэ һэрэкэтин чох пис һэрэкэтлэрин бирисидир. Неч билирсэн бу чүрэ һэрэкэтлэрин адына русча нэ дејирлэр? Бу һэрэкэтлэрэ дејирлэр: вмешательство во внутренние дела³, јэни мэним өз мэхуси ишимэ сэн гарышырсан. Гојмурсан ки, мэн өз ишими өзүм көрүм. Чаным, мэн сэни алдым ки, мэнэ арвад оласан, нэинки үстүмдэ гэјјум! Мэнэ гэјјум лазым дејил. Аллаһа шүкүр, һэдди-бүлуға чатмышам, ағлым башымдадыр. Өзүм дә чамаат арасында сајылан бир кишијэм; белэ олан сурэтдэ сэнин нэ һаггын вар ки, мэним чибимэ кирэсэн?

Миннэт ханым— Инди белэми, Мэрчан?! Белэми? Чох эчэб! Зэрэр јохдур. Бир дә сэн мэндэн пул истэсэн, онда өзүн бил! Худаһафиз!

(*Тез кедир.*)

Мэрчан бэј— Де көрүм, ај чамаат! Тутубдур ки, көрөк чиблэрини сојам. Бу нэ кэлэк иди мэн өзүмү салдым, ај чамаат!.. Бу нэ кэлэк иди? Пулун ола, малын ола, амма арвад сэнэ көз верэ, ишыг вермэјэ?

(*Мусиги*)

Нэзр ејләмишэм, иш дүшэ арвады бошајам, (*2 дэфэ*)

Чүнки башга элачы јохдур, бошамасам, чатларам.

Неч билмирэм, амма, нэ кэлэк мэн кэлим она, (*2 дэфэ*)

Тэрс кими, кэбин пулу да беш мин манат јазылыб.

Бэс мэн нэ едим ким, һэми арвады бошајым,

Һэм дә кэбин пулу чибимдэ галсын.

Һэм дә јенэ бир арвад алым, сөзүмэ бахсын. (*2 дэфэ*)

Му си г и: тарда шур чалыныр, Кәрбәләҗы Губад дахил олур.

Кәрбәләҗы Губад — Сәламүнәлеҗкүм.

Мәрчан бәҗ — Аҗ әлеҗкүмәссалам.

Кәрбәләҗы Губад — Ағанын кефи-әһвалы нечәдир?

Мәрчан бәҗ — Сағ оласан, Кәрбәләҗы, чох җахшыдыр. (Кәнара). Башыма бир җахшы фикир кәлибдир, көрүм мәним арвадымы бу киши ала биләрми?

(Му си г и)

Мәрчан бәҗ — Кәблә Губад, кәл бәри!

Кәрбәләҗы Губад — Баш үстә, баш үстә.

Мәрчан бәҗ — Бир гулаг вер сән мәнә!

Кәрбәләҗы Губад — Баш үстә, баш үстә.

Мәрчан бәҗ — Мән сәнә сөз сөҗләҗим.

Кәрбәләҗы Губад — Сән буҗур, сән буҗур.

Мәрчан бәҗ диггәтлә Кәрбәләҗы Губадын үзүнә бахыр.

Мәрчан бәҗ — Мәнә бир сөҗлә көрүм, Кәрбәләҗы Губад. Губад, нечә дәнә арвадын вар, аҗ нечә дәнә арвадын вар? Тез сөҗлә көрүм!

Кәрбәләҗы Губад — Бир данә!

Мәрчан бәҗ — Тәк бирчә данә?

Кәрбәләҗы Губад — Бир данә.

Мәрчан бәҗ — Бәс нечәсән, Каблаҗы, сән?

Бәс нечәсән, Каблаҗы, сән!

Истәҗирсәнми сәнә бир данә арвад алым, аҗ!

Өзү дөвләтли ола!

Кәрбәләҗы Губад — Өзү дөвләтли ола?..

Мәрчан бәҗ — Җахшы пулу вар, дөвләти вар!

Кәрбәләҗы Губад — Җахшы пулу вар, дөвләти вар?

Ал, сәнә мән гурбан олум. (2 дәфә)

Мәрчан бәҗ — Кәрбәләҗы Губад! Сән өзүн билирсән ки, бир арвад илә кишинин өмрү кечмәҗир; она көрә кишиҗә һеч олмаса ики данә арвад лазымдыр. Беләдир, белә деҗил?..

Кәрбәләҗы Губад — Доғрудан да, мәним дә аглым кәсир ки, ики арвад салаһдыр. Әлбәттә, кишинин һәр бир ләвазиматы ики олса дәхи җахшы олар. Буна кимин бир сөзү ола биләр.

Мәрчан бәҗ — Јох, мөндән сәнә әманәт! Арвадыны һәмишә ики сахла, киши олан шәхсин арвады кәрәк гоша ола вә «Молла Нәсрәддин» журналы әбәс җерә бу барәдә данышмыр⁴.

Кәрбәләҗы Губад — Белә көрүрәм ки, бәҗ, фермаҗишатын һамысы доғрудур. Мәсәлән, мәним, үзүм аҗағынын алтына, еҗб олмасын, бир данә арвадым вар; өзү дә кәнддә; демәли, мән шәһәрдә лап тәк галмышам. Әлбәттә, әкәр бир арвадым да шәһәрдә олса иди, һеч һалыма тәфавүт еҗләмәзди. Һалбуки инди һалыма бәрк тәфавүт еҗләҗир. Бәҗ, тәвәггә еҗләҗирәм ки, бу биәдәб сөзләримә бағышлаҗасыныз.

Мәрчан бәҗ — Зәрәр јохдур, доғру сөздүр ки, данышырсан. Инди мән өзүм дә ниҗәт еҗләмишәм ки, ики данә арвад алам, инди мән истәҗирәм ки, әввәлчә өз арвадымы бошаҗам; чүнки мән бу арвады һеч истәмирәм.

Кәрбәләҗы Губад — Истәмирсән, боша! Даһа нәҗә мәттәлсән?

Мәрчан бәҗ — Бошарам. Анчаг иш бурасындадыр ки, габагда аһмаглыг едиб, кәбин пулуну беш мни манат җаздырмышам.

Кәрбәләҗы Губад — Әчәб сөздүр, кәбин пулу нәдир, зад нәдир? Бир-ики дәфә үзүнә бахма, инчиҗиб онда өзү деҗәр ки, кәбиним һалал, чаным азад.

Мәрчан бәҗ — Валлаһ, онун өзү мәни о гәдәр инчидиб ки, аз галмышам өзүм деҗәм ки, кәбиним һалал, чаным азад, мөндән әл чәк... *(Бу әснада гапыдан сәс кәлир)*. Дур кедәк о бири отаға, бурада бизи пусарлар.

Кедирләр; Миннәт ханым даһил олар.

Миннәт ханым —

Мәним адым Миннәтдир;
 Јерим бурда чәннәтдир.
 Тәзә аҗы көрдүкдә
 Мәнә бахмаг сүннәтдир. } (2 дәфә)
 Кәл мәни көр, дәрдимдән ел!
 Мәним адым Миннәтдир;
 Кәл мәни көр, дәрдимдән ел!
 Јерим бурда чәннәтдир.

(Мусиги)

Сизэ догрусун дејим,
 Эрими**н** башы јохдур.
 Ағлы јохдур ахмағын,
 Гәдрими билмир, билмир. } (2 дәфә)
 Кәл мәни көр, дәрдимдән өл!
 Мәним адым Миннәтдир;
 Кәл мәни көр, дәрдимдән өл!
 Јерим бурда чәннәтдир.

(Мусиги)

Белә фикри вардыр ким,
 Мәни бошасын, өзкәсин алсын.
 Ону билмир ки, ахмаг, } (2 дәфә)
 Белә фикри мүшкүлдүр. }
 Кәл мәни көр, дәрдимдән өл!
 Мәним адым Миннәтдир;
 Кәл мәни көр, дәрдимдән өл!
 Јерим бурда чәннәтдир.

(Мусиги)

Мәрчан бәј тез дахил олур

Мәрчан бәј—

Бу нә сәс күјдүр бурда?
 Гонағым вардыр орда.
 Сәсин дүшүб һәр јана,
 Чығырысан, ај... арвад!

Миннәт ханым (кедир о тәрәфә)—

Әчәб ејләјирәм мән,
 Истәмирсән, чых кет сән.
 Гулағына памбыг тут, } (2 дәфә)
 Бөјнуна сал ағ кәфән. }
 Кәл мәни көр, дәрдимдән өл!
 Мәним адым Миннәтдир;
 Кәл мәни көр, дәрдимдән өл!
 Јерим бурда чәннәтдир.

Мәрчан бәј ачыглы-ачыглы чыртыг вурур.

Миннәт ханым — Инди бујура биләрсән. Бујура биләрсән! (Кедә-кедә). Бујур, бујур, бујур!

Мәрчан бәј— Тфу!..

Миннәт ханым — Тфу!..

Мәрчан бәј — Тфу!.. (Кедир).

Миннэт ханым — Тфу!.. (Кедир).

Сэфи (дахил омур) — Тфу!.. Сүпүрэк!

Мэрчан бэј (Кербәләјы Губад илэ дахил омурлар) — Тфу!.. Балам, кедәк о бири отаға. (Кедирләр).

Сэфи — Бу чаным өлсүн ки, буларда бир кәләк вар; кедим көрүм нә данышырлар.

Кедир далларыңча. Миннәт дахил омур вә тез жүжүрүб пәрдәнин да-
лында кизләнир.

Мэрчан бэј (дахил омур, далынча Кербәләјы Губад
эввәлки гәрар илэ) — Балам, орада олмады, кәл јенә бура-
да данышаг. Инди, Кербәләјы, мән истәјирәм ки, арвады-
мы бошајам, она көрә дә...

Сэфи (дахил омур) — Бэј, чај кәтирим?

Мэрчан бэј — Аллаһу Әкбәр! (Чыгырыр). Кәдә, рәдд
ол! Бир дә бу отаға кирмә, хәлвәт сөзүм вар. (Нәкәр ке-
дир). Мәним арвадымын кәбин пулу беш мин манат еләјир,
әкәр бу беш мин манаты...

Сэфи (дахил омур) — Аға, истәјирсиниз гапылары дал-
дан бағлајым?

Мэрчан бэј — Па атаннан, јери, кәдә јијәси! А кәдә,
гочаг, мән сәни чагырмајынча сән бу отаға кирмә!

Сэфи — Баш үстә, аға. (Кедир).

Мэрчан бэј (галыларга гулаг асыб, сонра дејир) —
Инди мән билмәјирәм ки, арвадымы нә төвр бошајым.

Кербәләјы Губад — Нә гајырым, арвад мәним
олајды, көрәјдин ки, нә төвр бошајырдым.

Мэрчан бэј — Бу чүрә арвады сән дә бошаја бил-
мәздин.

Кербәләјы Губад — Хејр, бошајардым.

Мэрчан бэј — Јахшы, нә төвр едәрсән?

Кербәләјы Губад — Ону мән билирәм, сәнә демә-
рәм вә бир дә мән арвад алмағын да јолуну билирәм, бо-
шамағын да, амма сиз охумушлар о чүрә шејләри дүрүст
билмәзсиниз. Сизин бу чүрә сәриштәниз олмаз.

Мэрчан бэј — Јахшы, сән һеч ухаживать еләмисән
ки, белә данышырсан?

Кербәләјы Губад — Еләмишәм, амма билмирәм ки,
ухаживать нәдир, чүнки урусча савадым јохдур.

Мэрчан бэј—Кербэлајы Губад, инди ки, сэн белә маһир кишисән, кэл бир иш ејләјәк.

Кербэлајы Губад—Нә иш?..

Мэрчан бэј—Бах, әкәр мән арвадымы бошасам, онда кәрәк беш мин манат кәбин пулу верәм. Амма әкәр сән бир иш кәрә билсән ки, арвадым мәнә дејә кәбиним һалал, чаным азад вә мәнән чыхыб кедә, онда сәнә ики мин манат нәгд пул верәрәм. Анладынмы нә дејирәм?

Кербэлајы Губад—Нә үчүн, һејван ки, дејиләм, јахшы анлајырам.

Мэрчан бэј—Бачарарсанмы?

Кербэлајы Губад—Бачарарам. Анчаг буну бил ки, ики мин манат чох аздыр.

Мэрчан бэј—Паһо, нә данышырсан? Ики мин манат ијирми данә јүзлүк еләјир.

Кербэлајы Губад—Бәј, горхурам зәрәр ејләјим, чүнки кәнддәки арвадым чох бәдзат шејдир, сән кэл беш јүз манат да артыр.

Мэрчан бэј—Зәрәр јохдур, ики мин беш јүз манат олсун!

Кербэлајы Губад—Аллаһ сәнә өмр версин, инди, бәј, олмазмы ки, бу иши нотариус әли илә ејлијәк?

Мэрчан бэј—Јахшы, о да мүмкүндүр. Кедәк нота-риусун јанына; анчаг де көрүм нә төвр едәчәксән?

Кербэлајы Губад—Сән бир иш ејлә ки, мән бу отагда арвад илә бир дәфә көрүшүм, вәссәлам. Ондан сонра сәннин ишин јохдур.

Мэрчан бэј—Елә бу?..

Кербэлајы Губад—Елә бу, вәссәлам.

Мэрчан бэј—Ди онда кедәк. *(Кедирләр)*.

Миннәт ханым *(пәрдәнин далындан чыхыр)*—Бәс белә, Мэрчан, бәс белә; мәни ики мин беш јүз маната сатмаг истәјирсән? Һа... һа... һа... Бәс белә, Мэрчан! Мәни ики мин беш јүз маната сатмаг истәјирсән? Инди көрәк ким бәдзатдыр; сән, јохса мән? *(Чағырыр)*. Сәфи! Сәфи!

Сәфи *(дахил олу)*—Нә бујурурсан, ханым?

Миннәт ханым—Күлпәрини тез бураја чағыр.

Нөкәр кедир. Мусиги.

Күлпәри (дахил олуp) —

Нәдир дәрдин сәнин, ханым? (2 дафа)

Сәнә нә олуб, сәнә нә олуб, } (2 дафа)
Сәнә нә олуб, кефсизсэн?

(Мусиги)

Миннәт ханым —

Мәним дәрдим вар, Күлпәри!

Сәнә сөjlәжим дәрдими;

Она сән бир әлач еjlә (2 дафа)

Мәним дәрдимин дәрманы

Әрими алдатмаглыгдыр.

Мәнә нә олуб, мәнә нә олуб, } (2 дафа)
Мәнә нә олуб, билдинми?

Күлпәри, мәним әрим истәјир ки, мәни ики мин беш јүз ма-
ната сатсын.

Күлпәри — Буј, аллаһ о чүрә әрин башына бир даш
салсын!

Миннәт ханым — Гарғыш еләмә. Тәгсир әримдә де-
јил.

Күлпәри — Бәс кимдәдир?

Миннәт ханым — Тәгсир әримин башындадыр ки,
ичиндә бејин јохдур.

Күлпәри — Бәс мән дә дејирәм ки, башына даш сал-
сын, өзүнә ки, демирәм.

Миннәт ханым — Бах, Күлпәри, сабаһ бура бир ки-
ши кәләчәкдир. Онда сән үзүнү бәрк-бәрк тутуб вә бурада
отур; о киши башлајачаг сәни товламаға вә дејәчәкдир ки,
кәл сәни алым, онда сән дә декинән јахшы. Анчаг кәрәк
әримлән бошанам сонра... О киши сәнә һәр нә десә разы ол,
бачарарсанмы?

Күлпәри — Елә бачарарам! Һаны о бәхтәвәр киши,
кәлсин кәрәк.

Миннәт ханым — Сабаһ кәләчәкдир. Сән бу саат
мәнә бир гәдәр кағыз илә мүрәккәб вә гәләм кәтир.

Күлпәри — Бу саат. (Кәтир).

Миннәт ханым — Инди мән әримин ахмаг башына
бир ојун ачым ки, өзү дә мәттәл галсын.

Күлпәри — Бујур. (Кағыз, гәләм верир).

Миннэт ханым — Мэн кағыз жазырам. (*Жазыр*). Инди, Күлпәри, сән кет нөкәрләрин, гуллуғчуларын һамысыны бураја чағыр, кәлсинләр.

Күлпәри — Бу саат. (*Кедир*).

Миннэт ханым — Инди гој бу кағызы Мәрчан бәј охусун, онсуз да дәли башы лап дәли олсун.

Бу әснада нөкәрләр, гуллуғчулар бир-бирини баса-баса дахил олурлар. Жоғун ашпаз әлиндә кәфкир, голлары чирмәкли; мейтәр әлиндә хәл бир, үзү саманлы; биринин әлиндә сүпүркә, сучиләјән вә Күлпәри дә кәлирләр.

Миннэт ханым — Ај ушағлар, билирсиниз нә вар?

Һамы — Хејр, ханым, билмирик.

Миннэт ханым — Мәним әрим мәни сатмағ истәјир.

Һамы — Јох, белә иш сла билмәз; бу нә һәрәкәтдир, бу нә бәднамчылығдыр.

Миннэт ханым — Амма... (*Һамы сакит*), мән бир елә иш көрәчәјәм ки, мәни сата билмәјәчәкдир.

Һамы (*севинчлә*) — Һа, бу јахшыдыр.

Миннэт ханым — Амма... (*Һамы сакит*). Сиз кәрәк мән дејән сөzlәрә, мән еләдијим ишләрә дүрүст диггәт едәсиниз. (*Онлар дим-дик дурурлар*). Вә әримә һеч бир сөз демәјәсиниз. (*Онлар дүз дурурлар*). Әјәр бириниз демиш олса, вај онун һалына! (*Һамы тез ашағы отуруб галыр*). Әјәр мән дејәнә гулаг ассаныз һәрәнизә он манат пул бағышлајачағам. (*Һамы севинчәк ајаға галхыр*).

Һамы — Сағ ол, ханым, сағ ол!

Миннэт ханым — Күлпәри, бајағкы сөzlәр јадындан чыхмасын. Сәфи! Бураја кәл, бу кағызы ал, Мәрчан бәј кәләндә она вериб дејәрсән ки, бир нәфәр гуллуғчу арвад кәтирди вә башга һеч бир сөз демә!

Сәфи — Һеч бир сөз!

(*Мусиги*)

Миннэт ханым —

Инсаф ејләјин, бир бахын мәнә! } (2 дәфә)
Мәрчан ејләјир чох зәбун мәни! }

Хор —

Ај ханым, ханым, сиз гәм етмәјин, } (2 дәфә)
Пешиман олачағ Мәрчанын сәнин. }

Ағзы бир чувал, бојну шам пији,
Башы кәрмәк, бурну јелпәнәк;
Әбләһин бири Кәрбәләјы Губад .
Истәјир кәлә ханыма кәләк.
Ај ханым, ханым, сиз гәм етмәјин, } (2 дафа)
Пешиман олачаг Мәрчанын сәнин. }

(Му с иги)

ПӘРДӘ

ИКІНЧИ ПӘРДӘ

Ваге олур һәмин отагда. Пәрдәдән габаг мусиги чалыныр; сонра пәрдә галхыр. Сәфи тәк.

(Мусиге)

Сәфи—

Бәднам олдун, Мәрчан, бала-бала } (2 дәфә)
Чамаатын ичиндә.

Һа, һа! Һа, һа! Һа, һа!.. } (2 дәфә)
Бәднам олдун, Мәрчан, бала-бала }
Чамаатын ичиндә.

Хор—

Һа, һа! Һа, һа! Һа, һа, һа!.. } (2 дәфә)
Бәднам олдун, Мәрчан, бала-бала. }
Чамаатын ичиндә.

Сәфи—

Гылды нәфсин туғјан, бала-бала,
Арвад илә савашдын.
Бир төвр гылды шејтан, бала-бала,
Башдан дибә долашдын.
Һа, һа, һа!.. Һа, һа, һа!..
Бәднам олдун, Мәрчан, бала-бала
Чамаатын ичиндә.

Гапы деіүлүр. Һамы гачыр, тәк бир Сәфи галыб, гапыны ачыр, әлиндә сүпүркә. Мәрчан бәј дахил олур, далынча Кәрбәләјы Губад.

Мәрчан бәј— Кәрбәләјы, сән һәлә гапыда көзлә;
сонра мән сәни чағыранда кәләрсән.

Сәфи— Аға, сәнә бир кағыз вар, бујурун!

Мәрчан бәј— Нә кағыздыр, ким верди?

Сәфи — Дүнән бир гуллуғчу гыз буну кәтирди.

Мәрчан бәј — Кимин гуллуғчусу иди?

Сәфи — Билмирәм. (*Кедир*).

Мәрчан бәј (*кағызы охујур*) — «Еј мәним руһи-рәваным Мәрчан бәј. Бир дәфә сәни көрдүм, ашиг олдум. Икинчи дәфә көрдүм, дәли олдум. Үчүнчү дәфә көрдүм, таб кәтирә билмәдим вә бу кағызы сәнә јаздым. Әјәр сән мәнә илтифат едиб мәни алмасан вә мәни өзүнә арвад етмәсэн дәли-диванә олуб, чөлләрә дүшәчәјәм. Аһ-наләм сәни тутачаг... Мән ијирми үч јашында бир назәнинәм ки, дәрдимдән өләнләр чохдур; амма мән дә сәнин дәрдиндән өлүрәм. Әкәр мәни алсан, ики јүз мин манатлыг малымы да сәнә гурбан едәрәм. Мәни көрмәк истәсэн, сабаһ саат алтыда кәлиб, гапынызы тәггүлбаб едәрәм... Сәнә ашиг бир назәнин». (*Мәбһут*). Көрәсэн бу јухудур, јохса керчәкдир? Јох-јох, бу, јухудур... Мән јуху көрүрәм... Сәфи! Сәфи! (*Чағырыр*).

Сәфи (*дахил олуб*) — Нә бујурурсан, аға?

Мәрчан бәј — Сәфи! Мән јатмышам, јохса ојағам?

Сәфи — Аллаһа шүкүр, ојагсан.

Мәрчан бәј — Бәрәкаллаһ, Сәфи! Бу кағызы сәнә ким верди?

Сәфи — Бир гуллуғчу.

Мәрчан бәј — Кимин гуллуғчусу иди?

Сәфи — Билмирәм.

Мәрчан бәј — Нә деди?

Сәфи — Деди бу кағызы Мәрчан бәјә вер.

Мәрчан бәј — Јахшы, кет. (*Сәфи кедир. Мәрчан кағызы енүб, гојур көзләринин үстүнә*). Оххај! А бу кағызы јазан әлләр, а бу кағызы јазан әлләрин саһиби! Сән ки, мәним дәрдимдән дәлисән, мән дә сәнин дәрдиндән дәли олачағам. (*Ағламсыныр*). Ох, ашиг олдум, дәли олдум. Јох-јох, бу ешг мәни өлдүрәр. Мәним ешг бәласына бир о гәдәр табым јохдур. Доғрудан да ки: мәһәббәт бир бәла шејдир, кифтар олмајан билмәз. Еј ијирми үч јашында назәнин! Сән ики јүз мин манатыны мәнә гурбан едирсәнсә, мән дә әлли мин манаты сәнә гурбан едирәм вә бир чанымы да үстүндә верирәм. (*Бәркдән*). Јох-јох, рәдд олсун Миннәг! Мән кәрәк ону бу күн бошајам, мән ашигәм, ашиг!

Гәзаји-ешги та көрдүм, сәлаһи-әглдән дурәм.

Мәни рүсва көрүб, ејб етмә, еј насеһ ки, мә'зурәм.

Кәрбәләҗы Губад! Кәрбәләҗы Губад! (*Кәрбәләҗы Губад дахил олу*). Башына дөнүм, ахы мән ашиг олмушам. Сән аллаһ, бу иши бу күн гуртар. Мәни Миннәтин үзүндән хилас ейлә, аллаһ атана рәһмәт ейләсин. Зәрәр јохдур, сәнә ики мин беш јүз әвәзинә, үч мин манат верәрәм. Мән ашиг олмушам... Мәнә ашиг... Мәнә ашиг олублар... Мән дә ашигәм... Ешг вуруб башыма. Ој, үрәјим хараб олу... Нә ширин шејдир бу ешг... Ој, битаб олдум. (*Јыхылыр сәндәлин үстә, үрәји битаб олан тәк олу*).

Кәрбәләҗы Губад — Аға, аға Мәрчан бәј! Аға Мәрчан бәј, ај аға!

Мәрчан бәј (*көзүнү ачыр*) — Һә!..

Кәрбәләҗы Губад — Аға! Олмазмы о беш јүз манаты бу саат мәнә верәсэн! Чүнки о, нотариусда јазылмајыбдыр. Әкәр арвады бу күн товладым, товладым; товламадым, онда беш јүз манаты кәтириб верәрәм өзүнә.

Мәрчан бәј — Јахшы; бир новур верәрәм. Үрәјим хараб олду, ашиг олмушам. Еј ијирми үч јашында назәнин! (*Битаб олу. Сонра бирдән ајаға дуруб қағызы чибиндән чыхардыр*). Ај киши, қағызда да јазыбдыр ки, сабаһ саат алтыда кәләчәјәм... Қағыз дүнән јазылыбдыр, демәли, бу күн кәләчәкдир. Гурра!.. Бу күн кәләчәкдир. Инди саат нечәдир? (*Саата бахыр*). Саат икидир, һәлә дөрд саат вар. Де бирчә, Кәрбәләҗы, сән тез ол, ишини көр.

Кәрбәләҗы Губад — Мән һазырам, анчаг арвад кәлсә башларыг.

Мәрчан бәј — Аһа, чох јахшы, сән кет гапыда дур, сонра чағыррам. (*Губад кедир*). Сәфи! Сәфи! (*Сәфи дахил олу*). Кет, Миннәт ханымы бураја чағыр. (*Сәфи кедир*). Јох, бу қағыз мәнә чүр'әт верди. Мән она ачыг-ачыгына дәрјәчәјәм ки, сәни бошајырам, даһа сәнинлә бир јердә ола билмәрәм.

Миннәт ханым (*дахил олу*) — Бујурун! Нә дејирсән! (*Күлүмсүнүр*)..

Мәрчан бәј — Миннәт... (*Кәнара*). Чүр'әтим кәлмәјир, көзүмү бәрк горхузуб. (*Она*). Миннәт... Еј! (*Кәнара*). Лап арвада дөнмүшәм. (*Она*). Ағыз, Миннәт!.. Черәк јејибсән?

Миннәт ханым — Јемишәм! Нә ејләјирсән?

Мәрчан бәј — Сөзүн доғрусу, даһа бундан сонра мән сәнинлә бир јердә... черәк јејәчәјәм. (*Кәнара*). Тфу мәним үзүмә; көрүн мән нә дејирәм, ај чамаат!..

Миннэт ханым — Даһа нијә ачыгланьрсан?

Мәрчан бәј — Чүнки *(кағыза бахыр)*. Ачыгымы сән тутдурурсан, сән! Бүтүн тәгсир сәндәдир. Она көрә бир лә мән сәнинлә долана билмәрәм, кәрәк сәни бошајам. *(Кәнара)*. Аллаһ, сәнә шүкүр, дедим.

Миннэт ханым — Аһа! Демәли, чөрәк бәһанә имиш! Сән мәни бошамаг истәјирсән! Чох әчәб! Мән дә намәрд гызыјам, әкәр бир дәгигә сәнин евиндә галсам. Боша мәни!

Мәрчан бәј *(кәнара)* — Нә јахшы разы олду! *(Она)*. Әлбәттә бошајачағам, тәвәггә едирәм ки, бу күн мәним евимдән чыхасан.

Мәрчан бәј кедир. Миннэт ханым тез кедиб Күлпәрини чағырыб евдә отурдур, өзү дә пәрдәнин далына кирир.

Миннэт ханым — Күлпәри, дүнән дедијим сөзләри унутма, мән дејән кими әмәл ејлә! *(Кизләнир)*.

Күлпәри — Архајын ол! *(Үзүн бәрк тутуб отурур)*.

Кәрбәләјы Губад *(дахил олу)* — Өһө!.. Өһө!.. *(Өс-күрүр, сүкут)*. Бу күн һава чох истидир. *(Сүкут)*. Кәрәсән бу евләрин һамысы Мәрчан бәјиндир? *(Бир гәдәр чыртыг вурур)*.

(Мусяги)

Ај ханым, ханым, дәрдин алым,
Бәс мәни нејләрсән, вәсмәни нејләрсән?..

(Мусяги)

Гашын гара, көзүн гара,
Бәс мәни нејләрсән, вәсмәни нејләрсән?

Күлпәри — Буј, а киши, дәли дејилсән ки, аллаһ, аман, киши елә бил ки, гызыбдыр.

Кәрбәләјы Губад — Ханым, бир де көрүм, сәни көрән адам да гызмазмы? Валлаһ, бу саат сәнин дәрдиндән гызмыш дәвәјә дөнмүшәм, инанмырсан: лок, лок, лок, лок, *(Арвадын јанындан кечәндә хоруз кими ганад саллајыр)*.

Күлпәри — Ај киши, хоруз дејилсән ки, мәнә ганад саллајырсан!

Кәрбәләјы Губад — Валлаһ, сәнин дәрдиндән бу саат хоруз олмушам, инанмырсан: гуггулу гу...

Күлпәри — Мәним әрим вар, валлаһ, билсә сәни өлдүрәр.

Кәрбәләјы Губад *(кәнара)* — Јазыг, даһа буну билмир ки, әри мәнә әли илә үч мин манат пул верир.

Күлпәри — Нә дејирсэн?..

Кәрбәләјы Губад — Сәнә Кәрбәләјы гурбан! Дејирәм ки, әриндән бошан, кәл мән сәни алым, күл кими сахлајым, бүлбүл кими сахлајым.

Күлпәри — Бәлкә әрим разы олмады?!

Кәрбәләјы Губад — Нечүн разы олмур? Де ки, кәбиним һалал, чаным азад. Онда һансы әр олса разы олар.

Күлпәри — Доғрусу, мән өзүм дә әримдән инчимишәм.

Кәрбәләјы Губад — Ахы сәнин әрин нә адамдыр ки, сәнин гәдрини билсин. Сәнин гәдрини бу гара ләләшин биләр! Валлаһ, сәни мән түкчә инчитмәрәм! Разысанмы? Нәнәм сәнә гурбан! (*Сүкут*). Разысанмы? Чаным сәнә гурбан! (*Сүкут*). Аһа! Фарс дејәр ки: «Сүкут әләмәти-ризаст»⁵. Көрүнүр ки, разысан. Елә дејилми? Көзүмүн ағы көзүнүн гарасына гурбан!

Күлпәри — Разыјам.

Кәрбәләјы Губад — Вәссәлам. Бах, сән бу күнчә талағыны әриндән ал; сонра бир үч ај он күн көзлә иддән чыхсын; ондан сонра кедәк евимизә.

Күлпәри — Јахшы, сән кет, мән бу күн кағызымы аларам. Сәләмәт гал. (*Күлпәри кедир*).

Кәрбәләјы Губад — Сәләмәт гал, чаным сәнә гурбан! Сәләмәт гал. (*Папағыны чыхарыр*). Паһо! Лап тәрләдим. Амма, валлаһ, бәрәкаллаһ мәнә. Сөзүн доғрусу, инди мән арвад алыш-веришиндә јахшыча дәллал ола биләрәм. Мән һеч өзүмү белә билмирдим.

Мәрчан бәј (*дахил олар*) — Нә төвр олду?

Кәрбәләјы Губад — Чохдан!..

Мәрчан бәј — Нә чохдан?

Кәрбәләјы Губад — Чохдан!..

Мәрчан бәј — Ај киши, тез де көрүм нә олду?

Кәрбәләјы Губад — Нә олачаг? Разы олду, гуртарды кетди.

Мәрчан бәј — Ә киши, нә дејирсэн? Разы олду?

Кәрбәләјы Губад — Әлбәттә олду, ојнаја-ојнаја олду.

Мәрчан бәј — Ә киши, гәрибә сән һүнәрлисән!

Кәрбәләјы Губад — Рәһмәтлик оғлу, дәвә кими нәрилдәмишәм, хоруз кими банламышам, гоч кими мәләмишәм, зарафат дејилдир!

М э р ч а н б э ј — Јә'ни деди эримдән бошаныб кәләрәм?

К э р б э л а ј ы Г у б а д — Бәли, бу күн сәндән талағ алачагдыр.

М э р ч а н б э ј — Ај бивәфа арвад!.. Нәр һалда, балам, аллаһ сәндән разы олсун, мән ки, сәндән разыјам.

К э р б э л а ј ы Г у б а д — Бәс пулу нә вахт верәчәк сән?

М э р ч а н б э ј — Елә ки, арвад сәнин евинә кәлди, һаман дәм јүјүр кәл пулуну ал!

К э р б э л а ј ы Г у б а д — Чох көзәл.

М э р ч а н б э ј — Јә'ни лап разы олду?

К э р б э л а ј ы Г у б а д — Сәни алдатмырам ки, инди бир һовур арвад сәндән талағыны истәјәндә көрәрсән. Инди мән кедирәм, сабаһ иши лап тәмизләјәрик. Инди тәләсијирәм.

М э р ч а н б э ј — Нијә тәләсијирсән?

К э р б э л а ј ы Г у б а д — Кедирәм Сижимгулу⁶ бәјин јанына. Дејәсән, о да арвадындан наразыдыр, бошамағ истәјир.

М э р ч а н б э ј — Чох эчәб! (*Кәрбәләјы Губады јола салыр*).

М и н н э т х а н ы м (*пәрдәнин далындан чыхыр*) — Гочағ Күлпәри ојун ојнады, инди галдым мән өзүм. (*Мәрчан дахил олур. Ачығлы о јан-бу јана кәзир*). Бу саат мәнним талағымы вер!

М э р ч а н б э ј (*кәнара*) — Киши доғру дејирмиш. (*Она*). Нә!.. Өзкә әрә кетмәк истәјирсән?..

М и н н э т х а н ы м — О сәнин борчун дејил, бу саат мәнним талағымы вер!

М э р ч а н б э ј — Баш үстә, һазыр олум, кедәк талаға. (*Кедир*).

Күлпәри дахил олур.

М и н н э т х а н ы м — Ај Күлпәри, бәрәкаллаһ, чох јахшы иш көрдүн. Инди мәнним ишим галыбдыр. Мән бу саат кедәчәјәм атам евинә, анчағ бир һовур бураја кәлиб, сонра јенә кедәчәјәм. Сән сабаһ мәнним чаршабымы кејәрсән вә гапынын ағзында көзләрсән, мән эримдән талағ кағызымы

элыб сэнэ верэчэјэм. Ону да јанында сахларсан, сонра һэр
нэ лазымдыр мэн сэнэ дејерэм.

Күлпәри — Баш үстә, ханым.

Миннәт ханым — Инди кет, әрим сәни бурада
көрмәсин.

Күлпәри кедир.

Мәрчан бәј (*дахил олур*) — Кедәк талага.

Миннәт ханым — Бу саат. (*Кедир*).

Мәрчан бәј (*фикирли*) — Ај бивәфа арвад! Көр,
сән аллаһ, мәни гојуб Кәрбәләјы Губада кедир. Мәни, мәни
ки, ијирми үч јашында бир назәнин дәрдимдән өлүр. (*Тә-
ләсик*). Аһа, саат нечәдир, о вахта бир саат галыбдыр, зәрәр
јохдур, гуртардым Миннәтин үзүндән, гуртардым! Бир саат-
дан сонра бир назәнин сәнәм кәләчәкдир. О мәнә ашиг, мән
она ашиг. Әлбәттә, инсан кәрәк арвада әввәлчә ашиг ола,
сонра ала, јохса көрмәз-билмәз алырыг, сонра да пешиман
олуб говуруг. (*Чағырыр*). Сәфи! Сәфи! (*Сәфи кәлир*). Ха-
ным һазырдырмы?

Сәфи — Бәли, һазырдыр!

Мәрчан бәј — Чох јахшы. Инди сән бу отағы тә-
мизчә сүпүр, бир саата гәдәр гуртар вә сонра гапы дөјүлән
кими, кәл мәнә хәбәр вер. Мән дә бу саат кәлирәм. (*Кедир*).

Сәфи — Баш үстә!

(*Мусиги*)

Елә ки, әр ахмагдыр,
Онун пајы тохмагдыр.
Дәјирман өз ишиндә,
Баш агрыдан чах-чахдыр. } (*2 дәфә*)
Ај Мәрчан, вај Мәрчан, кәл көрүм нә күндәсэн?!

(*Мусиги*)

➤ Милләтпәрәст олмаглыг,
Халгын евин јыхмаглыг—
Икиси дә бир ишдир,
О да, бу да—ахмаглыг! } (*2 дәфә*)
Ај Мәрчан, вај Мәрчан, кәл көрүм нә күндәсэн?!

Мәрчан бәј кәлиб кечир өз отагына. Гапы дөјүлүр, Сәфи гапыны ачыр
Миннәт ханым јахшы либасда дахил олур.

Сәфи — Буј ханым, һеч сизи танымадым!

Миннэт ханым—Сус!.. (Үзүнү ачыр). Сәфи! Ке Мэрчан бэјә сөјлә ки, бир нэфәр арвад кәлиб ону көрмәк ис тәјир. Анчаг мән олдугуму демә һа! Анлајырсан нә дејирәм
Сәфи — Архајын ол, ханым, јахшы анлајырам. (Кедир)
Миннэт ханым — Бу либасда о мәни танымаз, кәрәк бир гәдәр еһтијатлы олам.

Сәс кәлир, Миннэт ханым бәрк-бәрк кизләнир.

Мэрчан бэј (титрәјә-титрәјә дахил олу) — А... а. Назәнин сәнәм! Мәнә кағыз јазан сәнсэнми?

Миннэт ханым — Бәли, мәнәм!

Мэрчан бэј (ағламсыныр) — Мән сәнә ашиг олму шам, дәрдиндән өлүрәм, ја мәни өлдүр, ја дирилт!

Миннэт ханым — Хејр, әввәл мән сәнә ашиг олмушам. Мән сәни әввәл ибтидадә көрдүкдә гәлбимин ичинә бир зәррәји-ешг дахил олуб, бәэдә о зәррә мүрүр-заман ил төвси едиб, бир атәши сузнак олду вә фикрими ет'раф-би нар етди⁷.

Мэрчан бэј (кәнара) — Паһо! Көрүнүр, бу да гәзә охујанлардандыр.

Миннэт ханым — Инди кәлмишәм ки, көрүм сәдә мәни севирсәнми? Чүнки сән мәни көрүбсән.

Мэрчан бэј — Еј назәнин сәнәм! Мән сәни көрмә мишдән сәнә ашигәм, анчаг урус демишкән: интересно знат: мән сәни нәрәдә көрмүшәм?

Миннэт ханым — Бир күн сән ат илә кәлирди: мән дә балконда отурмушдум, килас јејирдим; сән өтән зама мән сәнин башына бир данә килас атдым, сән башыны јуха ры галдырыб мәни көрдүн.

Мэрчан бэј (шадлығындан билмир нә гајырсын) - Вај, дәдәм вај! Сән о назәнинсән? Јә'ни мән бу гәдәр хош бәхт олмушам! Јох, јох!.. Мән бу гәдәр хошбәхтлијә дава кәтирә билмәрәм! Јох, јох!.. Мән дәли оларам, өзүмү итиј мишәм! Һаны мәним башым? Мән һарадајам? Бура һарадыр? (Ора-бура јүјүрүб, дивардан бир шеј тутур). Елә билдим тахтабитидир. Бах, ешг вуруб мәни дәли едибдир! Еј назәнин сәнәм! Бир ләһзә үзүнү ачыб мәнә көстәр.

Миннэт ханым — Јох, бу сәфәр әлимә бах! Һәүзүмү көрмәзсән, анчаг о вахт ки, мәним кәбиними кәсд рәрсән. Мән бураја кәлдикдә бүтүн гонагларын ичиндә үзүмү ачыб сәнә көстәрәрәм ки, халг сәнин тәлејинә һәсәд апарсын!

М э р ч а н б э ј (кәнара) — Вахсеј, анам гурбан! (Она)
Еј назәнин сәнәм! Бәс нә вахт кәбинимизи кәсдирәк?

М и н н ә т х а н ы м — Үч ајдан сонра.

М э р ч а н б э ј — Вај, дәдәм вај!.. Үч ајдан сонра! Јох,
бу хошбәхтлик мәни дәли едәчәкдир!

М и н н ә т х а н ы м — Үч ајдан сонра мәним кәбини-
ми кәсдир, мәним тәрәфимдән һәр кәси истәсән вәкил елә,
мәним адым Бәдикүлчамалдыр. Үч ајдан сонра гонагларың
һазыр олсун, мән өз адамларым илә кәләчәјәм. Һәлә ки,
худаһафиз!.. (Тез чыхыб кедир).

М э р ч а н б э ј — Јох, кетмә, сән кетсән мәним чаным
кедәр. Үч ајдан сонра ... үч ај, үч ај!.. Еј фәләк!.. Мән сәнә
нә етдим ки, сән мәни бу гәдәр хошбәхт еләдин? Јохса мәнә
саташырсан? Јох, јох! Саташма!.. Бәли, кетди, кетди... (Оху-
јур).

Кетсән о гәдәр ағларам, аләм олу дәрја,
Ахырда олурсан гәрг о дәрјајә, јаваш кет!

(Чағырыр) Сәфи! Сәфи!

С э ф и (дахил олу) — Бәј, нә бујуурсан?

М э р ч а н б э ј — Кет, һамыны бураја чағыр. (Сәфи
кедир). Бәхтим гудурубдур, амма горхурам ичиндән бир хә-
та чыха... Хејр, нә хәтасы вардыр?! Бир көјчәк арваддыр
растыма чыхыбдыр, алырам. (Нөкәрләр дахил олурлар). Ај
ушағлар, һеч дүнјада хошбәхт адам көрүбсүнүз?

Һ а м ы — Хејр, аға!

М э р ч а н б э ј — Ди көрүн! О хошбәхт адам мәнәм!

Һ а м ы с ы — Аллаһ сәни һәмишә хошбәхт ејләсин!

М э р ч а н б э ј — Бу јавугда мәним тојумдур. Таза ар-
вад алырам, она керә сизин һәрәнизә бир аббасы пул ба-
ғышлајачағам.

Һ а м ы — Илтифатың артыг олсун! (Онлардан бири
күлмәјини сахлаја билмәјиб пыггылдајыр).

М э р ч а н б э ј — Һа? Нә олду? Нә үчүн күлүрсән?
Мәнә саташырсан?

Нөкәр — Хејр, аға, сәни хошбәхт көрүб шадлығым-
дан күлүрәм.

М э р ч а н б э ј — Гочаг, сәнә ики аббасы берәчәјәм.
(Һамы күлүр). Сиз нә үчүн күлдүнүз?..

Һ а м ы — Ағасы хошбәхт олан адамлар әлбәттә күләр-
ләр.

М э р ч а н б э ј — Гочаглар, сизин дә һәрәнизә ики аббасы верәчәјәм. Инди һәрәниз һәр нә билирсинизсә охујун, мән дә гулаг асым. (*Нөкәрләр сәс вериб һәрә бир шәј охујур*). Јох! Бу олмады! Һејван дејилсиз ки, улујурсунуз? Тәк-тәк охујун.

Б и р н ө к ә р — Аға, истәјирсән мән сәнә бир түрк һавасы охујум.

М э р ч а н б э ј — Оху!

(Мусигй)

Н ө к ә р — Мән бир түркәм, диним, чинсим улудур. (*Охујуб гуртарыр*)⁸.

Г е ј р и н ө к ә р — Аға, истәјирсән мән сәнә бир фарс һавасы охујум.

М э р ч а н б э ј — Оху!

(Мусиги)

Н ө к ә р — Ешгин, ешгәт пәнчеји дарәд аһәни⁹. (*Охујуб гуртарыр*)¹⁰.

А ј р ы н ө к ә р — Аға, истәјирсән мән сәнә бир ермәни һавасы охујум.

М э р ч а н б э ј — Оху!

(Мусигй)

Н ө к ә р (*охујур*)...

С э ф и — Аға, истәјирсән мән сәнә бир урус һавасы охујум.

М э р ч а н б э ј — Оху көрәк!

(Мусиги)

С э ф и (*охујур*) — Пой, ласточка, пой! (*Охујуб гуртарыр*)¹¹.

Б и р н ө к ә р д ә — Аға, истәјирсән мән сәнә бир күрчү һавасы охујум.

М э р ч а н б э ј — Оху! оху!

(Мусигй)

Н ө к ә р (*охујур*) —

Гурбан олум сәни доған анаја,
Сәни доғду, мәни салды бәлаја...

Мәрчан бәј — Бунлар һамысы чох кезәл, инди бизим
өз Гафгаз һавамыздан бир шеј охујун!

(Муסיги)

Хор —

Ешитмишик ханымы јола салмысан, (2 дәфә)
Ханым кетчәк, ким, сән тәнһа галмысан.
Ај Мәрчан бәј, ај Мәрчан бәј, ај Мәрчан бәј!

(Муסיги)

Биз сәнин үчүн чалыб, күлүб, охуруг, (2 дәфә)
Һеч фикр етмә ким, сән тәнһа галмысан.
Ај Мәрчан бәј, ај Мәрчан бәј, ај Мәрчан бәј!

ПӘРДӘ

ҮЧҮНЧҮ ПЭРДЭ

Мэмин отагда. Бу дэфэ отаг бэзэниб. Чох гонаглар вардыр. Бир тэрэфдэ тарээн вэ ханэндэ отуруб, мусиги чалыныр. Пэрдэ галхдыгда Мэрчан бэј фэхир либас кејинмиш дахил олур. Ону көрчөк охујурлар.

(Мусиги)

Гонаглар—

Сөјлө бир көрөк, Мэрчан. }
 Бу нэ тој, бу нэ хэрчдир? } (2 дэфэ)
 Бэс сэнин эввэлдөнчө
 Арвадын јохдурму? (3 дэфэ)
 Еј... Миннэт ханымы сэн нејлэдин бэс? (2 дэфэ)
 Инди тазадан арвад }
 Алырсан Мэрчан?! } (2 дэфэ)

(Мусиги)

Мэрчан бэј—

Аллаһын бэндэлэри, }
 Миннэти бошадым мэн. } (2 дэфэ)
 Кэбинин вердим онун,
 Өзкөјө эрэ кетди. (3 дэфэ)
 Еј... Кэрбэлајы Губад алды Миннэти, (2 дэфэ)
 Мэн дэ алырам инди бир өзкө арвад. (2 дэфэ)

Бир гонаг— Нэ вар, пуллу адамсан, сэн күндө үч арвад алыб, үчүн дэ бошаја билэрсэн.

Мэрчан бэј — А киши, бу сиз өлэсиз, иш пулдэ дејилдир, иш үрөкдэдир.

Гонаглар — Доғрудур, доғрудур.

Мэрчан бэј — Инди, эзиз достларым, ахыр о күн олубдур ки, (ағламсыныр) мэн өз үрөјим истэјэни тапмы-

шам, мэн өз мурадыма чатмышам. Аллаһ сизи дә өз мурадыныза чатдырсын. (*Көзләрини силир*). Мәним таза арвадым һәлә үзүн мәнә көстәрмәҗибдир вә сөз верибдир ки, гонагларын ичиндә үзүнү мәнә көстәрсин. Тәвәггә едирәм ки, кәлин кәләнә гәдәр бурадан бир јана тәрпәнмәҗин. Отурун бурада, јејин, ичин, кеф чәкин; бу күн шадлыг күнүдүр, кәрәк шад оласыныз.

Г о н а г л а р — Јашасын Мәрчан бәј!..

(Мусиги. Охујурлар)

Шадлыгдан башга ола билмәз ишимиз, (2 дәфә)
 Шүкүр аллаһа ким, даһа јохдур гәмимиз. (2 дәфә)
 Арвад алмагда мүзәффәр олмуш Мәрчан, (2 дәфә)
 Олмамыш дүшмән она һеч галиб һәркиз, (2 дәфә)
 Шадлыгдан башга ола билмәз ишимиз, (2 дәфә)
 Шүкүр аллаһа ким, даһа јохдур гәмимиз. (2 дәфә)

М ә р ч а н б ә ј — Сағ олун, гардашлар, сағ олун! Мән кедирәм өзүмү бир гәдәр дүзәлдим, сиз өз ишинизә мәшғул олун.

Г о н а г л а р — Бујур! Бујур! (*Мәрчан кедир*).

Б и р г о н а г — Һаны ханәндә? Һаны сазәндә? А кәдә, бизим үчүн бир бајаты-күрд чал, ханәндә охусун.

Тарзән бајаты-күрд чалыр, ханәндә охујур, мејхана дејирләр, гумар ојнајырлар.

(Мусиги)

Х о р —

Агил гардашым, ајыл, бәсдир хәбидән, (2 дәфә)
 Јатма, дур көр нәдир сәни һамыдан баз едән, (2 дәфә)
 Аман, аман аллаһ, аман, аман аллаһ, аллаһ амандыр,
 Ибрәт ејлә, гејрәт ејлә, көр нә замандыр. (2 дәфә)

(Мусиги)

Бәсирәт көзүн ачыб, бах бир чаһанә! (2 дәфә)
 Әһли-елмә бах, көр нечә долуб зәманә! (2 дәфә)
 Аман, аман аллаһ, аман, аман аллаһ, аллаһ амандыр,
 (2 дәфә)
 Ибрәт ејлә, гејрәт, ејлә, көр нә замандыр. (2 дәфә)

Мусиги рәнки чалыныр. Рәггас рәгс едир. Рәгс гуртардыгда гапыдан мәш'әлләрин ишығы көрүнүр вә зурна сәси ешидилир.

Г о н а г л а р — Кәлин кәлди. (*Кедирләр гапыја*).

(Мусиги)

Гонаглар —

Мүбарәк олсун тојун
 Сәнин, Мәрчан, ај Мәрчан! } (2 дафа)
 А киши, бәс утанмадын? } (2 дафа)
 Белә бәднам олдун сән!

Мәрчан бәј —

Нә билим мән чаршабын...

Кәрбәләјы Губад —

Нә билим мән чаршабын...

Мәрчан бәј —

Ичинә ким кирмишдир.

Кәрбәләјы Губад —

Ичинә ким кирмишдир.

Хор —

Нә билим мән чаршабын

Ичинә ким кирмишдир.

Мәрчан, Мәрчан,

Кәблә Губад, һеј!..

(Мусиги)

Хор —

Мүбарәк олсун тојун
 Сәнин, Мәрчан, ај Мәрчан! } (2 дафа)
 А киши, бәс утанмадын? } (2 дафа)
 Белә бәднам олдун сән!

Мәрчан бәј —

Нә билим мән чадранын...

Кәрбәләјы Губад —

Нә билим мән чаршабын...

Мәрчан бәј —

Ичинә ким кирмишдир.

Кәрбәләјы Губад —

Ичинә ким кирмишдир.

Хор —

Нә билим мән чаршабын

Ичинә ким кирмишдир.

Мәрчан, Мәрчан,

Кәблә Губад, һеј!..

пәрдә

EK 2. O OLMASIN BU OLSUN PIYESININ KIRIL HARFLI METNI

ИШТИРАК ЕДИРЛЭР

- Рүстәм бәј — 45 яшында, борчлу дүшмүш бир бәј.
 Күлназ — 15 яшында, Рүстәм бәјин гызы ки, Сәрвәрә ашигдир.
 Сәрвәр — 25 яшында бир студентдир ки, Күлназа ашигдир.
 Сәнәм — гуллуғчу, дул арвад, 30 яшында.
 Мәшәди Ибад — 50 яшында, дөвләтли бир тачирдир ки, Күлназы алмаг истәјир.
Нәсәнгулу бәј — 40 яшында, милләтпәрәст	} Рүстәм бәјин ашналары.
Рза бәј — 40 яшында, гәзетәчи.	
Нәсән бәј — 40 яшында, интеллигент.	
Әскәр — 30 яшында, гочу.	
- Намбал.
 Мәшәди Гәзәнфәр — һамамчы.
 Уста Мәһәррәм — дәлләк.
 Кәрбәләјы Нәсир — базар әһли.
 Намам хидмәтчиләри.
 Гочулар.
 Базар адамлары вә с.
-

БИРИНЧИ ПЭРДЭ

Рүстәм бэжин евиндә ваге олур. Јахшы дөшәнмиш бир отагдыр. Ичиндә стол, күрсү вә креслолар дәхи вардыр. Пәрдә галхдыгда бүтүн ишти-рак едәнләр чәркә илә дуруб охујурлар.

(Мусиги)

Намы —

Нә сөздүр ким, дејир мәхлуғ (2 дәфә)
Ки, Лејли олду гејрә јар. (2 дәфә)

(Мусиги)

Әбәс сөздүр бу әфсанә, (2 дәфә)
Дүшүбдүр хәлгин ағзына. (2 дәфә)
Кәрәк Мәчнун, кәрәк Лејли
Верибдирләр чанын чанә. (2 дәфә)

(Мусиги)

Һәгиги ашигин јохдур (2 дәфә)
Рәгиби, дүшмәни, хари. (2 дәфә)

(Мусиги)

Әбәс сөздүр бу әфсанә, (2 дәфә)
Дүшүбдүр хәлгин ағзына. (2 дәфә)
Кәрәк Мәчнун, кәрәк Лејли
Верибдирләр чанын чанә. (2 дәфә)

Пәрдә енир. Намы дағылыр. Сәрвәр илә Күлназ галырлар. Тарда секаһ чалыныр, пәрдә галхыр.

Сәрвәр (охујур) —

Шәфаји-вәсл гәдрин һичр илә бимар оландан сор,
Зүлали-зөвг шөвгүн тәшнеји-дидар оландан сор.

Күлназ —

Ләбин сиррин кәлиб кәфтарә мәнән өзкәдән сорма,
Бу пүнһан нүктәни бир вагифи-әсрар оландан сор.

Сәрвәр —

Көзү јашлыларын һалын нә билсин мәрдүми-гафил,
Кәвакиб сејрини шәб та сәһәр бидар оландан сор.

Күлназ —

Гәминдән шәм' тәк јандым, сәбадән сорма әһвалым,
Бу әһвали шәби-һичран мәнимлә јар оландан сор.

Сәрвәр —

Мәһәббәт ләззәтиндән бихәбәрдир заһиди-гафил,
Фүзули, ешг зөвгүн зөвги-ешги вар оландан сор².

Күлназ (*данышыр*) — Сәрвәр, бу күн сәни чох кеф-
сиз көрүрәм, нә олуб мәкәр?

Сәрвәр — Доғру дејирсән, мән дүнәндән бәридир ки,
фикирдәјәм.

Күлназ — Нә олуб, сөјлә керәк?

Сәрвәр — О олубдур ки, атан сәни бир өзкәсинә әрә
вермәк истәјир.

Күлназ (*горху илә*) — Ким дејир ону?

Сәрвәр — Мән дејирәм, доғру јердән билмишәм.

Күлназ — Бәс атам мәнә һеч зад демәјибдир.

Сәрвәр — Ола билсин ки, бу күн дејәр вә бир дә сәнә
нә дејәчәкдир, сәнин борчун онун сөзүнә гулаг асмагдыр.

Күлназ — Јох-јох, мән сәндән башга өзкәсинә әрә кет-
мәјәчәјәм; гој мәни өлдүрсүн, мән сәни севмишәм, сәнә дә
кедәчәјәм.

Сәрвәр — Ахы о әр мәнән дәвләтлидир.

Күлназ — Чәһәннәмә олсун!

Сәрвәр — Мәнән көзәлдир.

Күлназ — Чох мәнә лазымдыр!

Сәрвәр — Мәнән чавандыр.

Күлназ — Истәр лап ушаг олсун, лазым дејилдир.

Сәрвәр (*күлүр*) — Јалан дејирәм, көзәлим Күлназ! О
киши, доғрудур, мәнән мин кәррә дәвләтлидир, амма өзү
гочадыр, азындан бир әлли јашы вардыр. Көрсән горхар-
сан.

Күлназ — Бах, мән даһа сәбр едә билмирәм: күнү бу күн атама дејәчәјәм ки, мән сәни сеvirәм вә сәндән башгасына әрә кетмәјәчәјәм.

Сәрвәр — Јох, Күлназ, һеч елә еләмә! Сән мән дејәнә гулаг ас, јохса иш дүз кәтирмәз. Мән билирәм ки, сәнин атан борчлу дүшүбдүр вә пула да чох еһтијачы вардыр. О истәјир ки, бу гоһумлугла о кишидән ки, ады Мәшәди Ибаддыр, бир гәдәр пул јесин. Зәрәр јохдур, гој јесин. Сән атана һеч бир сөз демә вә сөз ачса дејинән ки, өзүн биләрсән. Сонра сәнин ишин јохдур, мән бу ишә тәһәр чәкмишәм.

Күлназ (бикеф) — Мән нә төвр разы олум ки, мәни кәтүрүб өзкәсинә әрә версин.

Сәрвәр — Сән о барәдә архајын ол, мәндән башга сәни өзкәси ала билмәз, амма сән мән дејәнә гулаг ас!

Бу һалда Сәнәм даһил олур.

Сәнәм — Бирчә о күн ола иди ки, сизин тојунузда сүзә-сүзә ојнаја идим.

Сәрвәр — Иншааллаһ, бу јахында ојнарсан.

Сәнәм (севинир) — Нечә? Јахында тој ејләјирсәнми?

Сәрвәр — Јох, мән ејләмирәм, Рүстәм бәј Күлназы өзкәсинә әрә верир.

Сәнәм (бикеф) — Буј!.. Башыма хејир! Бу нә сөздүр? О әр кимдир?

Сәрвәр — Бир гоча кишидир.

Сәнәм — Буј!.. Агрым онун үрәјинә! Неч бунун кими көзәл гыз гоча кишијә кедәрми?

Сәрвәр — Зәрәр јохдур, мән иши өзкә чүрә дүзәлдәрәм. Күлназ, сән бикеф олма. Архајын ол, кимин ихтијары вар ки, јары јарындан ајыра билсин.

(Мусиги)

Үчү бир јердә —

Әчәб сөздүр бу әфсанә, (2 дәфә)

Дүшүбдүр хәлгин ағзына. (2 дәфә)

Кәрәк Мәчнун, кәрәк Лејли

Верибдирләр чанын чанә. (2 дәфә)

Гапы дөјүлүр.

Сәнәм — Ах, дејәсэн ага кәлир. (Јүјүрүб гапыдан бахыр). Ај аман, ага кәлир; дур гач!

Сэрвэр (*тэлэсик*) — Күлназ, хэлэ ки, худаһафиз. Сэн мэн дејэндэн чыхма, атана башга сөз демә.

Күлназ — Худаһафиз.

Сэрвэр кедир.

(Мусиги)

Рүстәм бәј (*дахил олур*) —

Гызым, сәнә јајлыг алым!

Күлназ —

Ал, дэдә, гурбанын олум!

Рүстәм бәј —

Гызым, сәнә башмаг алым!

Күлназ —

Ал, дэдә, гурбанын олум!

Рүстәм бәј —

Гызым, сәнә чораб алым!

Күлназ —

Ал, дэдә, гурбанын олум!

Рүстәм бәј —

Гызым, сәнә туман алым!

Күлназ —

Ал, дэдә, гурбанын олум!

Рүстәм бәј —

Гызым, сәни... Гызым, сәни...

Гызым, сәни эрә верим!

Күлназ —

Јох, дэдә, гурбанын олум!

Јох, дэдә, гурбанын олум!

(Мусиги)

Рүстәм бәј (*данышыг*) — Гызым, јох дејирсэн? Сәнин үчүн бир эр тапмышам ки, бир эр тапмышам ки, дөвләт нә дөвләт, пул саман кимидир! Өзүдәчә абырлы бир кишидир. Нәрчәнд бир аз јашы чохдур, амма бир јахшы адамдыр ки, беләсини чыраг илә ахтарсан тапа билмәзсэн!

Сэнэм — Ah! Гоча оландан сонра неч нә! Агрым онун өзүнә дә, дәвләтинә дә!

Рүстәм бәј — Ај гыз, сән гыфылла, сән данышма, сән бу чүр ишләри анламазсан, чүнки сән бир һејван лајәләм-сэн!

Сэнэм — Нә гәдәр һејван олсам да, мән чаван гызымы гоча кишијә әрә вермәрәм! Һејф дејилми? Валлах, бу саат онун дәрдиндән өлән чаванлар чохдур ки, һәр бири бир Јусиф!

Рүстәм бәј — Нә вахт мән сәни гоча кишијә әрә версәм, кетмә! Гыз мәнимдир, мән билирәм: истәрәм гочаја веррәм, истәрәм чавана! (*Гыза*) Разысанмы, гызым?

Күлназ — Нә дејирәм, мәним борчум ата сөзүнә бахмагдыр, өзүн биләрсән!

Рүстәм бәј — Ағыллы гызым, көзәл гызым! Мән әввәлдән билирдим ки, сән мәним сөзүмдән чыхмајачагсан. Одур ки, кишијә сөз вермишәм, инди о киши бу күн бураја кәләчәкдир вә сәни дә көрмәк истәјәчәкдир. Мән сәнә изн верирәм ки, сән кедиб онун илә көрүшәсэн. Кет көрүш вә өзүн дә даныш, горхма!

Сэнэм — Јә'ни батмыш бу гәдәр чиркинدير ки, адам горха да биләр?

Рүстәм бәј — Ај гыз, кәл сән данышма!

Сэнэм — Ахы дејирсән ки, горхма; мән дә сорушурам ки...

Рүстәм бәј — Ај гыз, јум ағзыны!

Сэнэм — Ағзымы јуммамыш, нә дејирәм ки?!

Рүстәм бәј — Ај һејван, данышма дејирәм!

Сэнэм — Инди мән нә дејирәм ки, ачығын тутур.

Рүстәм бәј — А мүртәд баласы, данышма, гуллуғчусан, отур гуллуғчу јериндә!

Сэнэм — Инди мән нә дејирәм ки, пис сөз демирәм ки?!

Рүстәм бәј — Ај гыз, кәс сәсини!

Сэнэм — Сәсими кәсмәмиш мән нә дејирәм ки...

Рүстәм бәј (*лап бәркдән*) — А гыз, де гој ишимизи көрәк!

Сэнэм — Мән нә гајырырам ки...

Рүстәм бәј (*даһа бәрк*) — А гыз!..

Бу әснада гапы бәрк дөјүлүр.

Рүстәм бәј — Дурун кәлин бәри, јә'гин киши кәлди.
Һамысы дуруб кедир.

(Мусиги)

Мәшәди Ибад (*дахил олу*) —

Мән нә гәдәр, нә гәдәр гоча олсам да,
Дәјәрәм мин чавана.
Чөрәји јемәрәм мән јавана.
Јахшы демәрәм мән јамана,
Гурбан едәрәм мән чанана
Малымы, пулуму, чанымы мән.
Кәл, ханым, кәл јаныма,
Кәл, чаным, кәл јаныма,
Кәл, јарым, кәл јаныма.
Кәл, мән өлүм, мән өлүм, мән өлүм кәл!.. (2 дафа)
А гузум, кәл јаныма,
Чанымы верәрәм мән јарыма.
Гурбан едәрәм мән чанана
Малымы, пулуму, чанымы мән.

(Мусиги)

Јенә тәкрар «Кәл, ханым, кәл јаныма».

(Мусиги)

Рүстәм бәј (*дахил олу*) —

Мәшди Ибад, сән бизә хош кәлиб, бизи шад еләдин!
Бир де көрүм нә олду ки, нә олду бизи јад еләдин?

Мәшәди Ибад —

А киши, сән өл, мән сәни һамыдан артыг јад еләрәм,
Сән гызы мәнә веркилән, көр нечә сәни шад еләрәм.

Мусиги чалыһыр, икиси дә ојнаһыр.

Рүстәм бәј —

Сөјлә көрүм бир мәнә,
Чиб долудурму пул илән?
Кәл сәнә мән гыз верим,
Нә ишин вардыр дул илән.

Мәшәди Ибад —

А киши, сән өл, мән сәнә
Нә гәдәр десән пул верәрәм,
Сән гызы мәнә веркилән,
Көр нечә сәни шад еләрәм.

Мусиги чалыһыр, икиси дә ојнаһыр.

Мәшәди Ибад — Пул веримми?
Рүстәм бәј — Веркиләң!
Мәшәди Ибад — Гыз верәрсәнми?
Рүстәм бәј — Верәрәм!
Мәшәди Ибад — Тез веримми?
Рүстәм бәј — Веркиләң!
Мәшәди Ибад — Тез верәрсәнми?
Рүстәм бәј — Верәрәм!
Мәшәди Ибад — Декиләң сән өл!
Рүстәм бәј — Бу сән өл!
Мәшәди Ибад — Бәс елә исә?
Рүстәм бәј — Вер әлини!
Мәшәди Ибад — Бәс елә исә?
Рүстәм бәј — Вер әлини!
Мәшәди Ибад — Декиләң сән өл!
Рүстәм бәј — Бу сән өл!

Мәшәди Ибад —

Бәс елә исә?

Рүстәм бәј —

Вер элини!

Мусиги чалыныр, икисн дә ойнајыр.

Мәшәди Ибад (*данышыг*) — Инди ахыр сөзүнү де көрүм, гызы мәнә верирсэнми? Јохса вермирсэн, кедиб ајры гыз аларам, дејәрәм ки, о олмасын, бу олсун!

Рүстәм бәј — Мән өз сөзүмүн үстүндә дуран адам. Анчаг сән дә кәрәк габагча бир балача тәдарүк көрәсән. (*Әли илә пула ишарә едир*).

Мәшәди Ибад —

Мин манат сәнә бәсдирми?

Рүстәм бәј —

Мин дә үстә артыр.

Мәшәди Ибад — А киши, ахы бунун бир анбар да тој хәрчи вар.

Рүстәм бәј — Доғрудур, анчаг нә еләмәк? Һәркан бир гәдәр чаван олса идин, бу иш сәнин үчүн учуз тамам оларды, амма һејф ки, гочасан, тахсыр өзүндәдир.

Мәшәди Ибад — А киши, валлаһ, мән нә гәдәр гоча олсам да, мин буғу бурма чавана дәјәрәм. Сән нә фикир едирсэн?! Ала, мин беш јүз манат, галаныны да сонра верәрәм (*пул чыхардыб верир*).

Рүстәм бәј — Олар (*пулу алыр*). Зәрәр јохдур.

Мәшәди Ибад — Инди мән истәјирәм ки, бир гызы көрүм, данышдырым, нә дејирсэн?

Рүстәм бәј — Һеч сөзүм јохдур, әјләш, бу саат гызы көндәрәрәм (*кедир*).

Мәшәди Ибад — Зарафат дејилдир, бир әтәк пул верирәм, бир бахым көрүм, мал нә чүр малдыр, вердијим пула дәјәрми? Мәним истәдијим одур ки, өзүмә лајиг адам олсун. Јохса мәнән өтрү тәфавүт јохдур, о олмасын, бу олсун!.. (*Сукут*). А киши, бирчә мән билмәдим ки, чамаат мәним һарама гоча дејир! Валлаһ, көрүнүр ки, халгын көзү пис көрүр. Будур ајна, бу да мән. (*Ајнаја бахыр*). Аллаһа шүкүр, дишләрим һамысы чабәча, саггалым да гапгара шәвә кими. (*Диггәт илә бахыр*). Дејәсэн бурда бир дәнә ағ түк вардыр. Кәрәк дартам чыхсын. (*Дартыр*). А зәһримар!.. Көрүнүр ки, һејван баласы дәлләк һәнаны пис јахыбдыр. (*Чы-*

О олмасунъ

бу олсунъ

(НЕ ТА, ТАКЪ ЭТО)

Оперетта въ 3-хъ дѣйствіяхъ

Сочин. и музыка **УЗЕЙРБЕНА ГАДЖИБЕНОВА**.

Сюжетъ изъ мусульманской жизни.

Постановка пьесы безъ разрѣшенія автора

ВОСПРЕЩАЕТСЯ

ИЗДАНИЕ Бр. **ОРУДЖЕВЫХЪ**

Цѣна 50 коп.

Настоящая пьеса, подъ заглавіемъ «О ОЛМАСУНЪ БУ ОЛСУНЪ» (Не та, такъ это) соч. Узейрбена Гаджибенова разрѣшена Высочайшимъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА на Кавказѣ, для представленія на сценахъ края (Отказъ Канцеляріи за № 12503) 1911 года, 13 Іюня, Гор. Тифлиса.

ЭЛЕКТРО-ТИП. КР. ОРУДЖЕВЫХЪ, САНКТ. 1912 г.

1912-чи илдә чап олунмуш «О олмасын бу олсун» мусигили
комедијасы китабчасынын үз габыгы.

хардыр). Пуф!.. Рәдд ол, шарлатан!.. Гоча одур ки, дишләр-ри олмаја, көзү көрмәјә, гулаглары ешитмәјә, өзү дә јериндән тәрпәнә билмәјә; мән ки, әлһәмдүлиллаһ, гуш кимијәм. Машаллаһ дејим ки, көз дәјмәсин. Өзүм дә әлли јашым ја ола, ја олмаја. (*Күзкүјә бахыб ора-бурасыны дүзәлдир*). Инди мән папагымы нә чүр гојум ки, гызын хошуна кәлсиң: һәркаһ белә гојсам. (*кәч гојур*). онда гыз горхар, елә биләр ки, Бакы гочусујам. Әјәр белә гојсам (*көзүнүн үстә гојур*). онда да гыз үркәр, елә биләр ки, Гарабағын памбыг бәјләриндәнәм. Һәркаһ бу чүрә гојсам (*лап далы гојур*), онда гызын мәнән зәһләси кедәр. Елә биләр ки, Кәнчә гумарбазыјам, әкәр беләнчик гојсам (*тәпәсинә гојур*), онда да Шамахы лотусуна ошарам. Бәс нә төвр гојум? һамысындаи јахшысы будур ки, башы ачыг отуррам, онда гызын хошуна кәләр, елә биләр ки, абразаванныјам. Доғрудан да, мән бир гәдәр абразаванныјам, чүнки уруслар мән илә чох алыш-вериш ејләјибләр вә мән онлардан урус дилини дә јахшы өјрәнмишәм. Мәсәлән: ишто кату, бажалуска, фунт восим гәпик, менши нелза, нелза. (*Сәс кәлир*). Аһа, дејәсэн гыз кәлир; инди кәрәк мән серјозныски олам. (*Бир кресло үстүндә бардаш гуруб отурур*).

Күлназ илә Сәнәм дахил олур.

Күлназ — Уј, мән бу кишидән горхурам!

Сәнәм — Нә кифир кишидир, ај аллаһ!

Мәшәди Ибад (*кәчара*) — Дејәсэн, мәнән горхурлар. Зәрәр јохдур; арвад кишидән горхса јахшыдыр. (*Он-лара*). Бир дејин көрүм, ханым һансыныздыр, гуллуғчу һансыныз?

Сәнәм — Мән гуллуғчујам, бу ханымдыр. (*Отурурлар*).

Мәшәди Ибад — Чох көзәл, чох әчәб! (*Кәнара*). һеч гуллуғчунун өзү дә јаман дејилдир, амма ханыма сөз јохдур. Дәјәр вердијим пуллара. (*Сүкут. һеч кәс динмәјир. Мәшәди Ибад бирдән-бирә көзләрини Күлназын башына тәрәф дикиб, диггәт илә бахыр*). Ханым, сәнин ки, сачын бу гәдәр гарадыр, јәгин сән дә мәним кими һәна гојурсан.

Күлназ — Хејр, һәна гојмурам!

Мәшәди Ибад — Һә!.. Чүнки мән саггалыма һәна гојурам, елә билдим ки, сән дә сачына һәна гојурсан. (*Кәнара*). Амма лап наһаг јерә һәнадан сөһбәт салдым, һеч јери дејилди.

Күлназ — Мәним башым һәлә ағармајыбдыр ки, һәнаја еһтијачы ола.

Сэнэм — Аллаһа шүкүр, ханым гочалмајыб һа!

Мэшэди Ибад (*тэләсик*) — Хејр, ханым, мәним дә саггалым ағармајыбдыр. Мән саггалыма һәна гојдум, гојма-дым — һәмишә гапгара шәвә кимидир. Амма мән бир нөв адәткәрдә олмушам вә фарс да дејир ки, «тәрки-адәт бә мовчиби мәрәзәст»³. (*Ирәли кәлир.*) Аллаһ өләнләринизә рәһмәт ејләсин, мәним рәһмәтлик анам дејәрди ки, башымын һәнасынын вахты кечәндә башым ағрыјыр. Чүнки адәткәрдә олмушду.

Күлназ — Јәгин сизин дә саггалынызын һәнасынын вахты кечәндә ағрыјыр.

Мэшэди Ибад — Бәли, ағрыјыр. Саггалым бәрк ағрыјыр; бир дә, мән сәнә дејим, инсанын башынын, ја саггалынын ағлыгы онун гочалыгына дәләләт ејләмәз. Бах, мән ики јашында урус баласы көрмүшәм ки, башы ағаппаг гар кими; һалбуки ики јашында ушаға гоча демәк олмаз. Вә бир дә сиз мәним башыма диггәт единг, һеч көрүн бир дә нә ағ түк вармы? (*Башыны көстәрир*).

Күлназ — Неч гарасы да јохдур.

Мэшэди Ибад — Бәс бундан мәлүм олур ки, инсан чүрбәчүр олар. Сизин икинизин дә чаны үчүн, инди дүнја елә дөнүбдүр ки, индики аһыллар индики чаһыллардан мин пәј јахшыдырлар. Мәсәлән, мән тарих-надир китабыны јарысына гәдәр охумушам, она көрә һикмәт елминдән јахшы билијим вардыр. Инсанын заһири нә гәдәр чиркин олса, батили бир о гәдәр көзәл олар. Мәсәл вар ки, дејәрләр: о олмасын, бу олсун. Әлбәттә, нә зәрәри вардыр, чаванлыг олмасын, пул олсун. Пул елә шејдир ки, гочаны чаван ејләр вә пулсузлуг да чаваны гоча ејләр.

Сәнәм — Көрүнүр ки, сәнин чох пулун вардыр.

Мэшэди Ибад — Сәнин дәвләтиндән кефим чох көкдүр. (*Әлини чибинә салыб, бир аббасы чыхардыр*). Бујур, бу аббасыны сахла, лазым олар, саггыза вериб чејнәрсән.

Сәнәм — Хејр, чох сағ ол, пул лазым олса, ағам верәр.

Мэшэди Ибад — Аһа, о башга мәсәлә. (*Пулун гојур чибинә*). Неч пис арвад дејилдир. (*Она*). Бир мәнә де көрүм сәнин әрин вар?

Сәнәм — Хејр, јохдур.

Мэшэди Ибад — Чох көзәл. (*Кәнара*). Габагдан билсәјдим әввәлчә буну алардым, сонра ханымы! (*Она*). Кефин нечәдир, јахшы доланырсанмы?

Сэнэм — Нэ үчүн, шүкүр аллаһа, жахшыјам.

Мэшэди Ибад — Чох көзөл. (Күлназа). Ханым, неч сэн данышмырсан?

Күлназ — Мэн гулаг асырам.

Мэшэди Ибад — Чох көзөл. Гулаг асмаг да жахшы шејдир. (Канара). Гэрибэ јердэјэм, валлаһ, бир көзөл о јанымда, бир көзөл бу јанымда. Шаир чох көзөл дејибдир ки (охујур):

Гүсн бағында кэзэсэн,
Күлү сүнбүл дэрэсэн.
Сэн кими бир көзөли
Бағын ичиндэ көрэсэн.

Күлназ — Бахасан күл јанағына, оласан мәстү хумар.

Бир јердэ — Дејэсэн неч белэ ишрэт оламаз, сэн өлөсөн!

(Мусиги)

Сэнэм —

Гоча кафтар, сэнэ он беш јаш олан гыз нэ кэрэк?
Горхмајырсанмы ки, ахырда кэлэ баша кэлэк.

Күлназ —

Сэнэ јүз јашлы дул арвад јарашар, еј дэјэнэк!

Бир јердэ — Үзүнү иг дэ көрөрсэ јаламаз, сэн өлөсөн!

(Мусиги)

Мэшэди Ибад —

Көрүрэм ким, мэнэ сэн чох јетирирсэн көзүнү,
Горхурам ким, ки ахырда итирэсэн өзүнү.

Күлназ —

Истэјирсэнми, сөзүн мэн дејэрэм лап дүзүнү,

Бир јердэ — Сэн кими бир гочаја гыз јарамаз, сэн өлөсөн!

Күлназ (Дурурлар) — Гэлэ ки, худаһафиз, биз кедэк.

Мэшэди Ибад — Ај чох сағ олун, аллаһ пэнаһинда оласыңыз! (Кедирлэр). Бир дәли шејтан дејир ки, икисини дэ бирдэн ал!

Рүстэм бэј (дахил олу) — Нечэдир, гызы бэјэндин?

Мэшэди Ибад — Гызы да бэјэндим, хэлэ десэн гул-лугчуну да!

Рүстэм бэј — Бир беш-алты јүздэн кеч, ону да сэнэ пешкэш ејлэјим.

Мәшәди Ибад — Јох, о һәлә сонранын ишидир. Јахшы, инди һәлә ки, мән кетдим!

Рүстәм бәј — Јох, Мәшәди, бир аз дајан!

Мәшәди Ибад — Нә вар ки?

Рүстәм бәј (*јаланчы сәдагәт илә*) — Мәшәди Ибад, сәнин үзүнә демирәм, амма сән буну бил ки, мән сәнин гоһумлуғуну өзүм үчүн бөјүк бир фәхр билирәм. Она көрә бир балача шадјаналыг едәк. Бир нечә нәфәр дост-ашна чағырмышам, инди бу саат кәләрләр, отуруб сөһбәт едәрик.

Мәшәди Ибад — Рүстәм бәј! Чох адамлар мәнимлә гоһум олмаг истәдиләр, һәтта губернатын дилманчы Чәфәр бәјин халасы оғлу Дашдәмир бәј — ки, мәнә ики мин манат пул верәчәкдир вә сәккиз јүз отуз алты манат он дөрд шаһы мамиләси едир, — кечән күн мәнә дејирди ки, бир гызым олубдур, гој бөјүсүн, сәнә верәчәјәм. Амма мән һәр адамла гоһум олмаг истәмирәм. Гәрәз... Гоһагларын кимдир?

Рүстәм бәј — Бириси милләтпәрәст Нәсәнгулу бәјдир ки, сән ону таныјырсан.

Мәшәди Ибад — Јахшы таныјырам, мәнә ики јүз манат да верәчәкдир.

Рүстәм бәј — Бириси гәзетәчи Рзадыр ки, таныјырсан, бириси гочу Әскәрдир ки, ону да таныјырсан. Бири дә интелликент Нәсәндир ки, ону танымазсан. Чүнки о бир гәдәр мәрдимкириздир, чох охујуб дејән бир гәдәр башы хараб олубдур. (*Гапы дөјүлүр*). Аһа, кәлдиләр. Бујурун-бујурун!

Гапы ачылыр, Нәсәнгулу бәј, Рза, Әскәр, Нәсән вә хор даһил олурулар. Сонра сәһнәнин орғасында үч-үч дуруб, куја сөһбәт едир кими охујурлар

(Муסיги)

Нәсәнгулу бәј —

Дејирләр ки, тој олачаг.

Рза бәј —

Мәшәди Ибад гыз алачаг.

Әскәр —

Сөјлә көрүм тој һачандыр?

Нәсән бәј —

Догрудурму тој олачаг?

Һамы —

Бәс нә вәдә, нә вәдә тој олачаг. (*2 дөфә*)

Рүстәм бәј —

Аллаһ гојса, тез тој олар.

Рза бәј —

Сөjlә көрүм тој начандыр?

Мәшәди Ибад —

Иншааллаһ, тез тој олар.

Һәсән бәј —

Догрудурму тој олачаг?

Һамы —

Бәс нә вәдә, бәс нә вәдә тој олачаг. (2 дәфә)

Һәсәнгулу бәј —

Јәгиндир ки, бу тојда...

Әскәр —

Бу тојда...

Һәсән бәј —

Бу тој, бу тој, бу тојда...

Һамы —

Чиб долачаг, долачаг пуллар илән. (2 дәфә)

Бәс нә вәдә, нә вәдә тој олачаг. (2 дәфә)

(Мусиги)

Рүстәм бәј — Һәзәрәт! Әһвалат өзүнүзә мә'лумдур. Мән көзүмүн ағы-гарасы олан бир гызымы, бах, бу кишијә эрә верирәм.

Рза бәј (кәнара) — Кишијә јох, кишинин пулуна.

Рүстәм бәј — Вә өзүм дә бу гоһумлуғу өзүм үчүн...

Рза бәј — Пул дағарчығы һесаб едирәм.

Рүстәм бәј — Бөјүк бир шәрәф һесаб едирәм.

Һамы — Әлбәттә, әлбәттә. Аллаһ мүбарәк еләсин!

Бу әснада нөкәрләр дахил олуб, стол гурурлар вә үзәринә бутулка, стакан вә «закуска» дүзүрләр.

Рүстәм бәј — Һәзәрәт! Тәвәггә едирәм стола әјләшин; бир гәдәр боғазымызы јаш едәк.

Һамы отурур, Мәшәди Ибаддан башга.

Рза бәј — Бәс Мәшди Ибад?

Мәшәди Ибад — Хејр, мәни бағышлајын, мән пәһризәм. Сиз өз ишинизлә мәшгул олун, мән бурадача әјләшәрәм. (*Бир тәрәфдә бир креслода әјләшир*).

Һәсәнгулу бәј — Һәзәрәт! Тәвәггә едирәм стаканларынызы долдурасыныз вә мәнә дә изн верәсиниз ки, бир нечә кәлмә сөз дејим.

Һ а м ы — Бујур, бујур.

Һәсәнгулу бәј — Һәзәрәт! Өзүнүзә мә'лумдур ки, дүнја кетдикчә хараблашыр, јә'ни мән ону демәк истәјирәм ки, бу дүнја кетдикчә хараб олур; өјлә ки, һамынын гәлби позулуб, мин чүр һижлә илә долур, јә'ни мән ону демәк истәјирәм ки, бу дүнјада тәмиз вә саф гәлбли адам тапмаг чәтти дир.

Мәшәди Ибад (*кәнара*) — Әләлхүсус мәним кими ахмағы ки, сәнә ики јүз манат вериб, ики илдир ки, ала билмирәм.

Һәсәнгулу бәј — Јә'ни мән ону демәк истәјирәм ки, бу гәдәр чиркин үрәкли вә гара гәлбли адамлар ичиндә бир нәфәр дә саф дәрүн вә гәлби пак адам көрмәк нечә бөјүк хошбәхтликир. Инди мән ону демәк истәјирәм ки, һәмнн о кәнарда отуран Мәшәди Ибад һәмнн саф дил адамларын ән бөјүјүдүр, она көрә галхызаг бу бадәни онун сағлығына. Јашасын Мәшәди Ибад!

Һ а м ы — Јашасын, јашасын, Мәшәди Ибад!

Әскәр (*Ајаға дурур, чох бәрк данышыр*) — Күнләрин бир күнү, ахшам саат доггузда базардан кәлирдим. Ада, бир дә көрдүм ки, бириси далымча кәлир. Бир аз кетдим көрдүм ки, јенә кәлир. Дедим, јәгин ки, мәнимлә дүшмәндир, о саат пиштову⁴ белимдән чыхартдым (*көстәрир*), чәкдим јухары ајаға, дедим: әдә, дајан! Бир дә көрдүм далымча кәлән көртүрүлдү; әдә, дајан, әдә, дајан!.. Дајанмады, парт, бир күллә!.. Бир дә көрдүм: шарал!.. Јыхылды јерә. Дедим, бахым көрүм кимдир? Бир дә көрдүм ким?.. Һәмнн бу Мәшди Ибад! Дедим, јәгин кишини өлдүрмүшәм. Амма, аллаһдан олан кими, күллә дәјмәмишди. (*Кәлир јанына*). Сағ ол Мәшди Ибад! Сағлығына ичирәм.

Мәшәди Ибад — Чох сағ ол! (*Кәнара*). Һеч көрүн дәхли вар?!
 4

Рза бәј (*дурур*) — Әфәндиләр, мүсаидәнизлә бир гач кәлмә сөз ифадәсинә әшәдди еһтијачым вардыр. (*Һеч кәс динмәјир*). Әфәндиләрим, сүкут ејлијирсиниз, әчәба, мүсаидә вермијорсинизми! (*Јенә һеч кәс динмир*). Әфәндиләр, бир дә

чаваб вермэјечэк олсаныз, бу мүбһәм сүкутинизи кәндим үчүн бөјүк бир һәгарәт әдд едәчәјәм. Бәкләјүрәм, әфәндиләрим! (*Һенә һеч кәс динмәјир*). Рүстәм бәј, бәндәнизи тәһгир етмәк фикриниз вар идисә, нә үчүн буну ханәниздә ичра едјорсиниз, буну башга бир јердә әда етмәк габил дәјилдимиз?

Рүстәм бәј — Чох сағ ол, чох разыјам!

Рза бәј (*ачыглы*) — Чаным, сиз анламыјорсынызмы ки, мән нә дијорәм; ја һәгарәтми? Ојлә исә, мән бурада отурмам! (*Тәләсик папағыны кејир*).

Рүстәм бәј — Рза бәј, һара бујурурсан?

Рза бәј — Чаным, мән һәгарәт гәбул едән адам дејиләм, он дәгигәдир ки, сиздән сөз демәјә изн истәјирәм, амма чавабында динмәјирсиниз; бу бөјүк һәгарәтдир, сабаһ буну гәзетәмдә јазарам.

Һәсәнгулу бәј — Демәли, сән биздән изн истәјирмишсән? Әши, валлаһ, мән елә билдим ки, сән нитг сөјләјирсән, баша дүшә билмәдим.

О бириләри — Валлаһ, биз дә баша дүшмәдик.

Мәшәди Ибад — Ахы, о гәдәр гәлиз данышырсан ки, билмәк олмур ки, нә дејирсән. Мәним өзүм тарих-надир китабыны јарысына гәдәр охумушам, амма сәнин дилини анламырам. Бу бисавадлар нејләсин? (*Рүстәм бәј дуруб Рзаны отурдур*).

Рүстәм бәј — Сән аллаһ, бизи мәјус ејләмә, бағышла, анламадыг. Бисавад адамыг.

Һәсән бәј (*ајаға дуруб*) — Ғаспода, мәнә пазволт ејләјин, бир-ики кәлмә Рүстәм бәј һаггында сөз сөјләјим!

Һамы — Бујур-бујур!

Мәшәди Ибад — Көрәк, бу нә дејир?

Һәсән бәј — Ғаспода! Платон демишдир ки, человек животноје общественноје, јәни инсан бир сүрү һејвандыр.

Мәшәди Ибад — Һејван өзүнсән!

Һәсән бәј — Мәшһур учоныј Дарвин дә бүтүн һамыја доказат ејләди ки, инсан мејмундан әмәлә кәлибдир. Дарвинин бу сөзү илә сагласитсја олмаг үчүн кедиб Африкадакы «бушмен»ләрә вә «континтот»ләра бахмаг лазым дејил. Анчаг доволно что, бизим бу мәчлисимиздә отуран Мәшәди Ибада бахмаг лазымдыр. (*Һамы башыны ашағы салыр*). Бу сөзләр илә мән Мәшәди Ибады аскарбит ејләмәк истәмирәм, мән өзүм дә мејмуна бәнзәјирәм. Амма бир о гәдәр јох. Но Мәшәди Ибад исә лап арангутан мејмундур ки, дурубдур. Мән

јенә повтарит ејләјирәм ки, мәним гәсдим Мәшәди Ибады ас-карбит ејләмәк дејилдир. Анчаг мән ону јетирмәк истәјирәм ки, позволте, Мәшәди Ибадын нәји вә һарасы Рүстәм бәјә хош кәлибдир ки, көзәл гызы олан мадмазел Күлназы она верир? Көзәллији? Хејр! Мәшәди Ибад, әрз ејләдим ки, чиркиндир.

Мәшәди Ибад — Мүртәд оғлу мүртәди јыхыб агзына-агзына вурасан.

Һәсән бәј — Чаванлығы? Хејр, Мәшәди Ибад гочадыр. Бәс нәји? Неужели Мәшәди Ибадын пулу, малы, дөвләти? Хејр, хејр, Рүстәм бәј пулакир адам дејилдир. Наконес, бәс нәји? Бу саат әрз ејләјим. Бах, биз бурада шәраб ичирик, амма Мәшәди Ибад ичмир. Демәли, Мәшәди Ибад нәдир? Мәшәди Ибад истинни мүсүлманиндир; и так, Рүстәм бәј өз гызыны, мәним мненијама көрә, Мәшәди Ибадын истинни мүсүлманин олмағына көрә верибдир, она көрә јашасын Рүстәм бәј!

Һамы (*јавашдан*) — Јашасын, јашасын!..

Рза бәј — Машаллаһ бу кәлама!

Һәсәнгулу бәј — Даһа нитг демәк лазым дејилдир. Дураг ајағ!

Һамы — Дураг! (*Дурурлар*).

Әскәр — Јаваш-јаваш кетмәк вахты дәјилдирми?

Һамы — Бәли, вахтдыр.

Һәсәнгулу бәј — Рүстәм бәј, худаһафиз (*әл верир*). Мәшди Ибад, худаһафиз (*әл верир*).

Әскәр — Рүстәм бәј, худаһафиз, Мәшди Ибад, худаһафиз.

Һәсән бәј — Рүстәм бәј, худаһафиз, Мәшди Ибад, худаһафиз (*әл верир*).

Мәшәди Ибад (*ачыглы*) — Чәһәннәм ол о јана, мүртәд! Мәнә мејмун дејиб, сонра да әл верирсән?

Рүстәм бәј — Нә олду, нә олду?

Һәсән бәј — Позволте, позволте, ја јему задам, мерзавсу!

Һамы јығылыр. «Нә олду, нә олду?» дејиб, аралашдырырлар, шулуғлуг дүшүр.

(*Мусиги*)

Һәсән бәј —

Мән сәнә тај-туш дејиләм, вуррам башын, (*2 дәфә*)
Дарбадағын лап дағылар, рәдд ол бурдан. (*2 дәфә*)

Нэсэнгулу бэј—

А кедэ, Нэсэн, бэс дејилми, ејб олсун ки,
Интиликент ола-ола савашырсан. (2 дэфэ)

Мэшэди Ибад—

Гој мәни бир агзын эзим бу мүртэдин, (2 дэфэ).
Мејмун өзү ола-ола мәнэ дејир.

Намы—

А кедэ, ајыбдыр сизэ бу рэфтар, рэфтар, (2 дэфэ)
Халгын евиндэ дава етмэк пис шејдир.
Халгын евиндэ дава етмэк пис шејдир.
Адама јарашмаз, адама јарашмаз,
Адама јарашмаз, маз, маз, маз, маз, маз...

ПЭРДЭ

ИКИНЧИ ПЭРДЭ

Рүстәм бәјин һәјәти илә күчәдә ваге олур. Рүстәм бәјин һәјәти һасар илә мәһсурдур. Пәрдә галхдыгда һәјәтлә Сәрвәр илә Күлназ көрүнәр. Пәрдәдән габаг мусиги чалыр. Сонра тарда «шаһназ» чалыныр. Пәрдә галхыр.

Сәрвәр —

Чаһанда вар көрәсэн дәрди-ешгә бир чара,
Бу ешг о ешгдир ки, Мәчнунни гојду авара.

Күлназ —

Бу ешг о ешгдир ки, Фәрһада дағы чапдырды,
Дүбарә тишәни чалдырды баша о бичара.

(Мусиги)

Икиси бир јердә —

Чүн баһар олду ачылды...
Күл ачылды һәр јанда.

(Мусиги)

Чүн баһар олду ачылды...
Күл ачылды һәр јанда.
Бүлбүл етди аһу зару
Налә чәкди охуду (2 дәфә)

(Мусиги)

Чүнки көрдү хари бүлбүл,
Сөјләди ки, еј бирәһм!

(Мусиги)

Чүнки көрдү хари бүлбүл
Сөјләди ки, еј бирәһм!
Сәндә јохдур ешг оду,
Кәл һәзәр ет наләмдән. (2 дәфә)

(Мусиги)

Ашиг олдур ки, верибдир чанини ол чанана.

(Мусиги)

Ашиг олдур ки, верибдир чанини ол чанана,
Вермэјибсэ чанини ол ашиг олмаз чанана. (2 дэфэ)Бу эснада Мэшэди Ибад, элиндэ бир јајлыг алма вэ армуд күчэдэн кэлиб,
һасарын јанында дајаныр.Мэшэди Ибад — Мэн истэјирдим ки, адахлыбазлыга
кечэ кэлэм, һалбуки, күндүз дэ бу һасардан ашмаг чэтиндир.
Ја аллаһ!.. (Истэјир һасардан ашсын, амма бачармајыр). Јох,
көрүнүр ки, мүмкүн олмајачаг. Гој бир һамбал чағырым, аја-
ғымын алтында јатсын. (Чағырыр). Ада, һамбал!Һамбал (јүјүрүр) — Нэ дејирсэн, Мэшэди? Јүкүн нэ-
дир? (Кэндирини чыхардыр).Мэшэди Ибад (чибиндэн бир аббасы чыхардыр) —
Ал аббасыны, ајағымын алтында јат.

Һамбал — Мэшэди, олмаја оғурлуға кедирсэн?

Мэшэди Ибад — Қэс сәсини, ахмаг! Адахлыбазлыға
кедирәм!Һамбал — Мэшэди, аллаһ гүввэт версин, амма белими
шикәст ејләрсән. (Јыхылыр. Мэшэди Ибад онун белинэ чы-
хыр вэ һасардан бахыр).

Мэшэди Ибад — Ада, һамбал, о јајлыгы мәнэ вер!

Һамбал — Мэшэди, тәрпәнсәм јыхыларсан ки...

Мэшэди Ибад — Дајан көрүм! (Дүшүб јајлыгы
көтүрүр, бир дэ чыханда јајлыг ачылыр, алма, армуд јерэ
дағылыр).Мэшэди Ибад (һасардан бахыр) — Гыз орада-
дыр, јанында да бир оғлан вар. Көрәсэн о кимдир?Күлназ (ону көрүб) — Вај, дэдәм вај!.. О кимдир? Мэн
гачырам! (Гачыр).

Мэшэди Ибад (Сэрвэрэ) — Оғлан, сән кимсэн?

Сэрвэр — Бәс сән кимсэн?

Мэшэди Ибад — Мэн Мэшэди Ибадам!

Сэрвэр — Мэн Сэрвэрәм!

Мэшэди Ибад — Бәс сән орда нэ гајырысан?

Сэрвэр — Бәс сән орда нэ гајырысан?

Мәшәди Ибад — Мән адахлыбазлыға кәлмишәм!
 Сәрвәр — Мән дә адахлыбазлыға кәлмишәм!
 Һамбал — А Мәшәди, белим шикәст олду!

Мәшәди Ибад — Ада, дажан көрүм бу нә дејир!
 Гочаг, сән кимин адахлысысан?

Сәрвәр — Гочаг, бәс сән кимин адахлысысан?

Мәшәди Ибад — Мән Рүстәм бәјин гызы Күлназ ханымын!

Сәрвәр — Мән дә Рүстәм бәјин гызы Күлназ ханымын!

Мәшәди Ибад (*ачыглы*) — Кәс сәсини, ахмаг! Сәнин нә ихтијарын вар ки, мәним адахлымын адыны чәкирсән?

Сәрвәр — Ахмаг сәнсэн ки, һасара дырмашмысан!

Һамбал — А Мәшәди, белим гырылды, дүш ашагы!

Мәшәди Ибад — Гурбан оласан бу алтымдаки һамбала, јохса әһәдини кәсәрдим! (*Дүшүр*).

Сәрвәр — Һеч бу иш пис олмады, көрәк ахыры нә олачаг?

Һамбал — Мәшәди, белим сыныбдыр, бир аббасы да верәчәксән.

Мәшәди Ибад (*һамбала*) — Һеч баша дүшмүрәм ки, бу нә ишдир?

Һамбал — Мәшәди, дејәсэн гызын ики намизәди вардыр?

Мәшәди Ибад — Әши, мән гызын һалалча адахлысы ола-ола һасарын бу тајында галым, бир дәләдүзун бириси дә о тајда олсун? Ај бивәфа арвад! (*Фикрә кедир*).

(*Мусиги*)

Мәшәди Ибад (*раст охујур*) —

Мән нә данәстәм әз әввәл ке, то би меһро вәфан,
 Әнди набәстән әз он беһ ке, бә бәнди ја нә пай⁶.

Бурада мәним јадыма Лејли вә Мәчнун әһвалаты дүшүр.

Мәчнун о тајда аһу зар едир,
 Лејли бу тајда әғјар илә ејш едир.

(*Мусиги*)

Инди мән бу тајда һамбал илә галмышам,
 Јарым да о тајда әғјар илә сөһбәт едир.

(Мусиги)

Јох, мэн о мачнунлардан дејилэм, бу саат кедиб гочулары бураја жыгачагам! (*Кедир*).

Күлназ илә Сэрвэр чыхыб охујурлар.

С э р в э р (*шикәстәји-фарс охујур*) —

Еј мэләксима ки, сәндән өзкә һејрандыр сана,
Һәгг билир, инсан демәз, һәр ким ки, инсандыр сана.
Вермәјән чанын сәнә булмаз һәјати-чавидан,
Зиндеји-чавид она дерләр ки, гурбандыр сана⁷.

К ү л н а з в э С э р в э р (*тәсниф охујурлар*) —

Көзәлим сәнсэн мәним,

(Мусиги)

Меһрибаным, һәмдәмим.

(Мусиги)

Дәхи јохдур һеч гәмим,
Чох шүкүр сәнә, еј худа! } (2 дәфә)
Олмадыг биз әгјарә фәда.

(Мусиги)

Сән мәнимсән, мән сәнин.

(Мусиги)

Ола билмәз өзкәнин.

(Мусиги)

Һәми бир чан, бир тәнин,
Чох шүкүр сәнә, еј худа! } (2 дәфә)
Олмадыг биз әгјарә фәда.

(Мусиги)

Дәрдимә тапдым дава, } (2 дәфә)
Галмады һеч бир чәфа. }
Ахыр ки, көрдүк сәфа,
Чох шүкүр сәнә, еј худа! } (2 дәфә)
Олмадыг биз әгјара фәда. }
Әгјара фәда, әгјара фәда...

Бу әснада Гочу Әскәр вә башга адамлар кәлиб. Мәшәди Ибалла бирликдә һасарын далайда дајаныб бахырлај

М э ш э д и И б а д — Ешидирсиниз? Бајаты охујур.

Бунлар һасарын дешикләриндән бахырлар.

К ү л н а з —

Алэми пэрванэжи-шэм'и-чамалын гылды ешг,
Чани-алэмсэн, фэда һэр лэһзэ мин чандыр сана⁸.

Э с к э р — Оха! Гыз да охујур ки!

М э ш э д и И б а д — Инди көрдүнмү иш нэ һалда-
дыр?

Э с к э р — Мэшэди Ибад, бир бэри зэһмэт чэк (*габага
кэтириб, нэ исэ дејур*).

С э р в э р —

Чыхма, жарым, кечэлэр, эгјар тэ'ниндэн сакин,
Сэн мәһи-өвчи-мэлаһэтсэн, бу нөгсандыр сана⁹.

Э с к э р — Ики мин манат пул верэрсэн: бир мин мәним,
бир мин дэ јолдашларымын.

М э ш э д и И б а д — Мэн јазыг бир о гэдэр пулу сэнэ
һарадан верим?

Э с к э р — Өзүн бил, истэрсэн чыхаг кедэк. Сэн дэ ча-
маат ичиндэ биабыр ол. Неч кэс дэ сэн илэ алвер етмэз.
Сэнин кими бинамус адамы биз неч ичимизэ гојмарыг. Адэ,
кедэк!

М э ш э д и И б а д — Бир бура бах. Јахшы, верэрэм.
Сабаһ кэл пуллары апар, амма инди бирчэ эввэл бу огланы
өлдүр, јохса онун сэсини ешитдикчэ бағрым чатлајыр.

(Мусиги)

І о ч у л а р —

Еј, кимсэн орда, ач гапыны!
Ач гапыны, кэлэк сэни өлдүрэк!

(Мусиги)

Пишто долудур, һазыр етмишик,
Ач гапыны, кэлэк сэни өлдүрэк!
Еј, кимсэн орда, ач гапыны!
Ач гапыны, кэлэк көрэк кимдир о.
Еј кимсэн, еј, ач гапыны!
Ач гапыны, кэлэк сэни өлдүрэк!

К ү л н а з —

Ах, Сэрвэр, горхурам, сэни өлдүрэр бунлар.
Кэл тез бурадан гачаг, тез-тез, кедэк өзкэ шөһэрэ.

Аһ, Сэрвэр, горхурам,
Ачма кэл гапыны сэн.
Јохса сэни өлдүрэр

Гочунун күлләси.
Кәл бәри, Сәрвәр, кәл!

Г о ч у л а р —
Ач гапыны!

С ә р в ә р —
Сөjlәжин көрүм бир сиз,
Нә истәjирсиниз мәнән?
Нә лазым сизә бу евдән,
Та хәлгин гапысындан.
Горхмурам мән сиздән,
Нәр нә билсәниз един!
Јахшысы будур, сиз кедин,
Өз иш-күчүнүзә.

Г о ч у л а р —
Сәнән Мәшәди Ибадын
Кәлнин әлиндән алан.
Сәнән хәлгин евин јыхан.
Сәндә вардыр чох күнаһ,
Кәлдик сәни өлдүрәк.
Та ким, Мәшәди хош олсун.
Биз дә ондан пул алаг,
Ејшү ишрәтә мәшгул олаг
Ондан биз!

Ә с к ә р (*гочулар*) — Чыхардын пиштолары, һазыр олун!
Мән бир, ики, үч дедикдә сиз атыч! Һазыр олун! Бир... ики...
Сәрвәр фит чалыр, гарәдовој чағырыр. Гочулар һәмән саат гојуб га
чырлар. Һамбал илә Мәшәди Ибад дәхи гачырлар. Сәрвәр күлүр.

К ү л н а з — Ах, горхудан үрәјим үстүмдә дурмур.
С ә р в ә р — Неч горхма, бәри кәл, кедәк отаға. (*Кедир-
ләр*).

Бу әснада Рүстәм бәј күчәдә ваге олуб, һәјәтә кирмәк истәјир.

Р ү с т ә м б ә ј — Һәрчәнд Мәшәди Ибадын бир-ици мин
манат гулағыны кәсдим, амма Күлназа јазығым кәлир. Би-
нәва бәдбәхт олачагдыр. Мәним гызым Мәшәди Ибадын тајь
дејилдир, амма нә ејләмәк, пулсузлуғун үзү гара олсун.

Истәјир ки, ичәри кирсин, бу әснада Сәрвәр дәхи һәјәтдән чыхыр.
Бунлар бири-бирини көрүб, бир гәдәр тәәччүб илә бахышырлар

Р ү с т ә м б ә ј — Сән кимсән вә мәним евимдә нә гајы-
рырсан?

С ә р в ә р — Мән бир студент бабајам вә сәнин евиндә
неч нә ејләмирәм.

Күлназ илә Сәнәм чыхырлар.

Рүстәм бәј (*ачыглы*) — Бу саат де көрүм, нә чүр'әт едиб мәним евимә кәлибсән?

Күлнәз — Өлдүрәчәкдир, һамымызы гырачагдыр.

Сәнәм — Аллаһ, сән сахла, жазыгыг!..

Сәрвәр — Мән сәнин евинә һеч вахт кәлмәздим, һәр-каһ сәнин гызына ашиг олмасајдым вә сәнин гызын да мәнә ашиг олмаса иди.

Рүстәм бәј (*һирс илә*) — Бу нә сөздүр данышырсан? Нә чүр'әт едирсән? Бу саат башына бир патрон чахарам ки, бејнин дагылар.

Сәрвәр — Патрону мән өзүм чахачағам.

Рүстәм бәј — Қимә?

Сәрвәр — Өзүмә!

Рүстәм бәј — Бу нә сөздүр!

Сәрвәр — Чүнки мән Күлназы өлдүрәндән сонра даһа өзүм јашамајачағам.

Рүстәм бәј (*ачыглы*) — Сән мәним гызымы өлдүрә билмәзсән!

Сәрвәр — Сәнин хәбәрин олмајачагдыр.

Рүстәм бәј — Нечүн?

Сәрвәр — Чүнки әввәлчә сәни өлдүрәчәјәм.

Рүстәм бәј — Бу нә данышыр, әдә, дәлидир нәдир?

Сәрвәр — Бах, сән бу гызы бәдбәхт ејләмәк истәјирсән. Амма мән, Сәрвәр, сән Рүстәм бәјә дејирәм ки, һәркаһ буну мәнә вермәсән, онда бир күллә сәнә, бир күллә гыза вә бир күллә дә өзүмә вурачағам! (*Кедир*).

Рүстәм бәј — Бачы оғлу, бир бура бах! Ахы, мән өзкәсинә сөз вермишәм, иш-ишдән кечибдир.

Сәрвәр — Һәркаһ сән мән дејәнә разы олсан, иши дүзәлдәрәм.

Рүстәм бәј — Нә төвр дүзәлдәрсән?

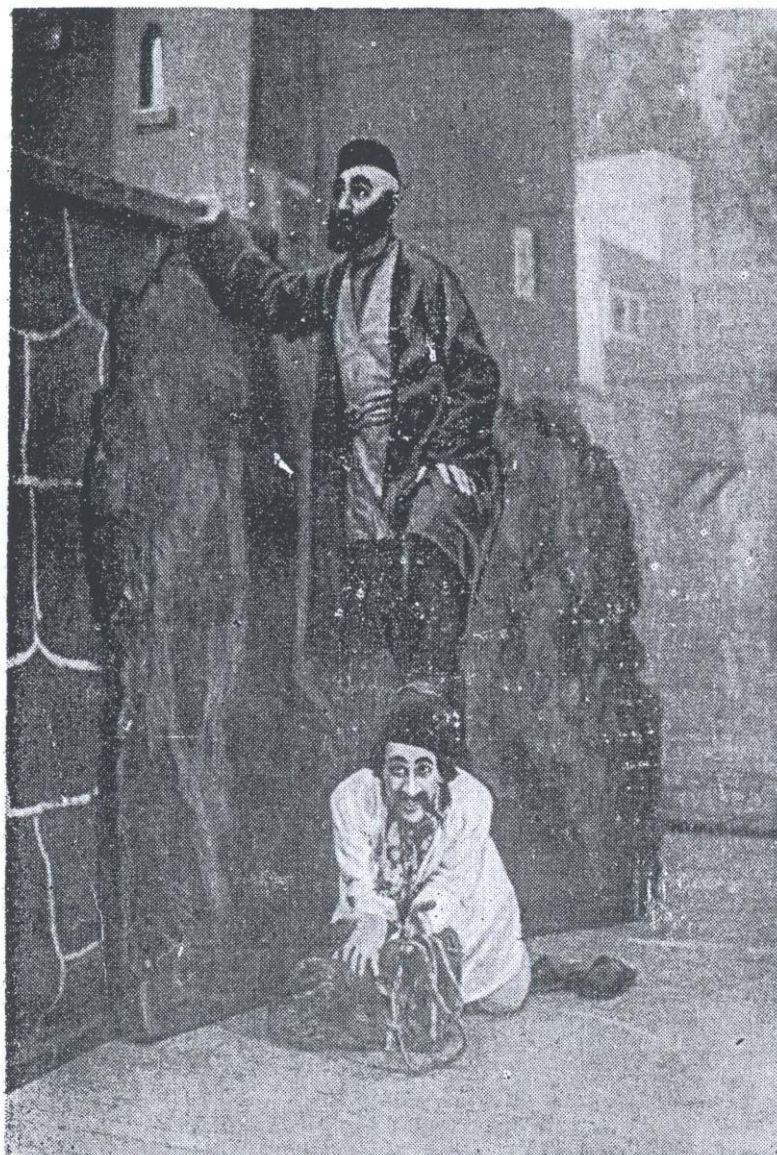
Сәрвәр — Әввәл де көрүм, ачығын сојудуму?

Рүстәм бәј — Сојуду.

Сәрвәр әјилиб онун гулағына нә исә дејир.

Рүстәм бәј — Әши, гој көрәк! Ејлә дә иш олармы?

Сәрвәр — Сәнин чанын үчүн, мән дүз дејирәм, разы-санмы?

«О олмасын бу олсун» мусигили комедијасындан сәһнәчик. (Мәшәди Ибад—ССРИ халг артисти Мирзага Әлијев, Гамбал — артист Әһмәд Анатогу).

Рүстәм бәј — Јахшы, разыјам, амма бәлкә баш тутмады?

Сәрвәр — Онда гызы һәр кәсә истәјирсән вер!

Рүстәм бәј — Чох көзәл!

Сәрвәр — Амма сән Мәшәди Ибада һеч бир сөз демә вә ону тәләсдир ки, тез тој еләсин.

Рүстәм бәј — Чох көзәл, дејәсэн ағыла батан шејдир, көрәк?

Сәрвәр — Бах, әјәр иш тутду—тутду вә иллаһ тутмады...

(Мусиги)

Һамы —

Бабалын Сәрвәрин бојнуна. (2 дәфә)

Сәрвәр —

Әјәр иши дүз еләмәсәм...

Рүстәм бәј —

Дүз еләмәсэн...

Сәрвәр —

Кәр бачармасам...

Рүстәм бәј —

Кәр бачармасан...

Һамы —

Бабалын Сәрвәрин бојнуна. (2 дәфә)

Мусиги чалыныр, ојнајырлар вә сонра кедирләр. Мәшәди Ибад пәришан вә пәжмүрдә бир һал илә күчәдә ваге олур, һамбал да далынчә.

(Мусиги)

Мәшәди Ибад (бајаты охујур) —

Ајры дүшдүм јарымдан,
Әл чәкмишәм чанымдан.
О гәдәр башымы итирмишәм ки,
Адым чыхыб јадымдан.

Һамбал —

Мән ашиг о кәндә дә,
Белә о кәндә дә, бу кәндә дә.
Белә әчәб оғлан гојуб кетмисән
А бу кишини әкән дәдә!¹⁰

Күчә адамлары һамысы бураја јығылырлар.

Мәшәди Ибад —

Ишләрим һамысы зүлүм кетди.
Ат ахтардым чулум кетди.
Чаван гыза бел бағладым,
Беш мин манәт пулум кетди.

(Мусиги)

Адамлар —

Әввәлдән ашина идин, јад олдун нәдән? (2 дәфә)
Сәни гојду гачды о назик бәдән!

Ај белә иш олмаз, бала,
Ҡеч белә иш олмаз!
Аман, аман, аман, аман,
Ај белә иш олмаз, бала,
Ҡеч белә иш олмаз!

Мәшәди Ибад —

Әввәлдән билсәјдим вермәздим пулу, (2 дәфә)
Хәлгин сјләмәздим чибини долу.
Ај маралым, Күлназ, бала, ај маралым, Күлназ!
Аман, аман, аман, аман!..
Ај маралым, Күлназ, бала, ај маралым, Күлназ!

Адамлар —

Дедин гочалыгда бир гыз аласан, (2 дәфә)
Чаван гызы алыб евә саласан.
Ај белә иш олмаз!..

Ҡамбал — А Мәшәди, белим сыныбдыр, сән кәл бир аббасы да веркилән.

Мәшәди Ибад (лап азарлы кими) — А кедә, рәлл ол башымдан! Мән нәјин дәрдиндәјәм, сән нәјин дәрдиндә сән. Тәки мәним дә дәрдим сәнин кими бир аббасы олајды.

Милләтпәрәст Ҡәсәнгулу бәј кәлир.

Ҡәсәнгулу бәј — Мәшәди Ибад, саламүнәлејкүм. А киши, бу нә ишдир? Ешитдим ки, гызын ики адахлысы вардыр?

Мәшәди Ибад — А Ҡәсәнгулу бәј, сән аллаһ, инди ин саф ејләјин. Сәнин јанында Рүстәм бәј демәди ки, гызы сәнә верирәм?

Ҡәсәнгулу бәј — Деди!

Мәшәди Ибад — Сонра мәни евинә чағырмады?

Ҡәсәнгулу бәј — Чағырды!

Мәшәди Ибад — Сиз дә гонаг кәлмәдиниз?

Һәсәнгулу бәј — Кәлдик!

Мәшәди Ибад — Гонаглыгда мәни мүбарәкбад елә-
мәдиниз?

Һәсәнгулу бәј — Еләдик!

Мәшәди Ибад — Бириси дә мәнә орада мејмун
демәди?

Һәсәнгулу бәј — Деди!

Мәшәди Ибад — Мән дә онунла далашмадым?

Һәсәнгулу бәј — Далашдын!

Мәшәди Ибад — Сиз дә бизи аралашдырмадыңыз?

Һәсәнгулу бәј — Аралашдырдыг!

Мәшәди Ибад (*бәрдән*) — Бәс бу нә кәләкдир ки,
Рүстәм бәј мәним башыма кәтирир, өзү дә һәлә мәним беш
мин манат пулуму јејибдир.

Һәсәнгулу бәј — Сән һеч гәм ејләмә. Иши дүзәлт-
мәк асандыр. Истәрсән мән дүзәлдәрәм!

Мәшәди Ибад — А киши, атана аллаһ рәһмәт ејлә-
син, дүзәлт, дүзәлт, јохса әһвалым чох пәришандыр.

Һәсәнгулу бәј — Чох көзәл! Онда тез ол, бир
беш јүз манат вер, чүнки бу ишдә бир балача пул лазымдыр.

Мәшәди Ибад (*тәәччуб илг*) — Нә? Беш јүз манат
пул верим?!

Һәсәнгулу бәј — Әлбәттә, пулеуз олмаз ки!..

Мәшәди Ибад — Ә киши, валлаһ, мән дағылдым,
мән сөкүлдүм, мән бу гәдәр пулу һарадан алым верим!

Һәсәнгулу бәј — Өзүн биләрсән, амма мән белә
күман едирәм ки, беш мин манат верәй адам, беш јүз дә верә
биләр, артыг пул дејилдир.

Мәшәди Ибад (*әлини гојнуна салыб пул чыхар-
дыр*) — Чүнки олдун дәјирманчы, чағыр кәлсин дән, Корог-
лу! Бу бир јүз, бу ики јүз, бу үч јүз. Өзүн дә мәнә ики јүз
бошлусан, еләди беш јүз.

Һәсәнгулу бәј — Һә!.. Инди иши дүзәлдәрәм, ан-
чаг сән бир гәзетәчи Рзаны да көр, чүнки Рүстәм бәј гәзетә-
дән чох горхан адамдыр. (*Бахыр*). Аһа, будур, өзү дә кәлир:

Рза ваге олуб Һәсәнгулу бәјә бап әјәр вә Мәшәди Ибадын јакына
кәдир.

Р з а б э ј — Саламүнәлејкүм, Мәшәди! А киши, бу нә әһвалатдыр, дејирләр ки, гызын ики адахлысы вар имиш!

М ә ш ә д и И б а д — Ај Рза бәј, сәндән бир тәвәггәм вар, сән кәл гәләми ал әлинә вә бу әһвалаты гәзетәдә јаз, Рүстәм бәји биабыр ејлә, чох тәвәггә едирәм!

Р з а б э ј — Бағышлајын, Мәшәди, мән ону ејләјә бил-мәрәм!

М ә ш ә д и И б а д — Нечүн?

Р з а б э ј — Чүнки о чүр шеј мәним мәсләкимә мұғажирдир, бу иш сәнин өз хүсуси ишиндир, чамаата нә дәхли вар гәзетәдә јазам?!

М ә ш ә д и И б а д — А киши, валлаһ, елә бунун өзү гәзет әһвалатыдыр.

Р з а б э ј — Јох, Мәшәди. Мән бачармарам вә неч вахт мұғажир-мәсләк иш көрә билмәрәм!

М ә ш ә д и И б а д (әлини чибинә салыб, бир јүзлүк чыхардыр вә куја кағыз әвәзинә көстәрир). А киши, ахыр бу бир парча кағызы јазмаг чәтин шејдирми?

Р з а б э ј (пулу көрүр) — Һә!.. Бу башга мәсәләдир, инди баша дүшдүм ки, сән нә дејирсән; јазарам, чох јахшы јазарам!

М ә ш ә д и И б а д — Бах, елә јаз ки, халг охујуб Рүстәм бәјә зад ејлосин... Ады нәдир?.. Сиз она нә дејирсиниз?

Р з а б э ј — Изһари-нифрәт!

М ә ш ә д и И б а д — Һә, һә!.. Изһари-нифрәт, изһари-нифрәт!

Бу һалда интеллигент Һәсән кәлир.

Һ ә с ә н б э ј — Сән кечән сәфәр мәни аскарбит еләмиш-сән, зато мән сәни суда чәкмишәм.

М ә ш ә д и И б а д — А киши, сән аллаһ, әл чәк мән-дән. Мәнә мејмун дедин бәс дејил, сонра да суда чәкирсән?!

Һ ә с ә н б э ј — Хејр, әл чәкмәрәм, кәрәк судда чаваб верәсән.

М ә ш ә д и И б а д — Ај чамаат, мән бурда өз һәш-римә галмышам, бу да кәлибдир ки, сәни суда чәкирәм!

Һ ә с ә н г у л у б э ј (Мәшәдини бәри чәкир) — Мәшә-ди, ағзына бир шеј вер, рәдд олсун!

М ә ш ә д и И б а д — Јә'ни буна да пул верим?

Н э с э н г у л у б э ј — Бир элли манат вер, эл чэкэр.
М э ш э д и И б а д (*чыхардыр*) — Ала, ала, рэдд ол
башымдан!..

Н э с э н б э ј — Ето другоје дело. Эризэми керн ала-
рам.

М э ш э д и И б а д — Диригој, ја гејри диригој...

Н а м б а л — А Мэшэди, бу гэдэр хэлгэ пул пајлајыр-
сан, мэнэ дэ бир аббасы вер, белими сындырыбсан!

М э ш э д и И б а д — Эши, рэдд ол о јана, бир сэн
галмышдын ки, мэни сојасан. (*Јүүрүр һамбалын үстэ, һам-
бал гачыр, амма сонра јенэ кэлнр*).

Н э с э н г у л у б э ј — Нэзэрат! Кэлин бу мәсэлэни
мүзакирјэ гојаг. Ахы белэ иш олмаз ки, Рүстэм бэј ејлэ-
јир, бу киши дэ ахы јазыгдыр. Пулу кедир, өзү дэ биабыр
олур. Кэлин бу саат Рүстэм бэји бура чагыраг вэ онунла
серјозны данышаг!

Н а м ы — Элбэттэ, элбэттэ.

Гапыны дөјүрлэр. Рүстэм бэј кэлнр.

(*Мусиги*)

Бөјлэ олмаз ки, сэн алдадасан бизи,
Сэн верирсэн гызы
Өзкэ адама эрэ кетсин. (*2 дэфэ*)
Бэс бу киши јазыг нечэ етсин? (*2 дэфэ*)

М э ш э д и И б а д —

Аллаһа анд олсун, будур дејирэм:
Гызы мэнэ, гызы мэнэ кэрэк верэсэн.
Вермэсэн һәркаһ, ејлэрэм бэднам,
Чүнки мэн бир адамам, бахмарам бэјэ.

Н а м ы — Бөјлэ олмаз ки, сэн... (*и. а...*).

Р ү с т э м б э ј — Сөзүн доғрусу, мэн ганмырам ки,
сиз нэ дејирсиниз!

М э ш э д и И б а д — Нечэ ганмырсан? Мэним пулуму
јејиб, јаландан дејирсэн ки, гызы сэнэ верэчэјэм, амма өзкэ-
синэ верирсэн.

Р ү с т э м б э ј — Қим дејир ону?

М э ш э д и И б а д — Өз көзүмлэ көрдүм ки, сэнин
гызынын јанында бир чаван оғлан дурубдур, сорушдум ки,
эдэ, сэн кимсэн, деди: мэн гызын адахлысыјам!

Рүстәм бәј — Һа, һа, һа!.. О киши зарафат едибдир. Билирсәнми о кимдир? О гызын өз дајысыдыр. Сәннелә лотулуг еләјибдир. Сән дә инанырсан вә бир дә (онлара) һәсәнгулу бәј, Рза бәј, сизин үчүн ејб олсун ки, бу чүрә ахмаг сөзә инаныб, мәним гапыма кәлирсиниз. Мән чох инчијирәм.

Һәсәнгулу бәј — Рүстәм бәј, валлаһ, бағышла бизи, Мәшәди Ибад јолдан чыхартды.

Рза бәј — Сән аллаһ инчимә биздән, бурада, рус демишкән, недаразуменија әмәлә кәлибдир.

Мәшәди Ибад (Рүстәм бәјә тәрәф кедиб, әлиндән туғур) — Бағышла, бәј, аллаһ сәндән разы олсун ки, бизи шәкки-шүбһәдән чыхартдын. Амма, валлаһ, әһвалым чох пәришан олмушду. Ә киши, мән дејирәм ки, ахы Рүстәм бәј кишидир, белә шеј еләмәз. Гәрәз ки, аллаһ шејтана лә'нәт ејләсин! (Күлә-күлә). Рүстәм бәј мән истәјирәм ки, тоју бу күнләрдә башлајам. Нә дејирсән?

Рүстәм бәј — Чох да јахшы олар, нә гәдәр тез олса, бир о гәдәр јахшыдыр.

Мәшәди Ибад — Онда мән бу күн истихарә еләтдирәрәм, бу јахын хош күнләрин бириндә тојумузу башла-рыг.

Һа мы — Аллаһ мүбарәк ејләсин! Мәшәди Ибад, тој һамамында бир јердә чимәк!¹¹.

Мәшәди Ибад — Иншааллаһ, бир јердә чимәрик. (Кәнара). Бу шәртлә ки, һамам пулу сиздән.

Һа мы —

Мәшди Ибад, чох мүбарәк олсун!
Тојун сәннин чох мүбарәк әст! } (2 дәрфә)

Мәшәди Ибад —

Чох сағ олун, чох да разыјам,
Зәһмәт чәкиб иш дүзәлтдиниз.

Һа мы —

Мәшди Ибад, чох мүбарәк олсун!
Тојун сәннин чох мүбарәк олсун!
Чох мүбарәк олсун, чох мүбарәк олсун!
Олсун, олсун, олсун, олсун!..

пегдә

ҮЧҮНЧҮ ПЭРДЭ

Бир хамамын сојунуб-кежинэн јериндә ваге олур. Сол тәрәфдә (залдан бахаркән) гапы вә пиллөкәнләр, сағ тәрәфдә, күнчдә хамамын чимилән јеринә кирән гапы вар. Ортада новуз вә фантан, үстүндән гәндил асылыбдыр. Хамамчы Мәшәди Гәзәнфәр сары күркә бүрүнүб, бајыр гапынын солунда өз јериндә әјләшибдир. Габагында мангал, үстүндә күвәч, јанында мүчрү. Өзү дә гәлјан чәкир. Ондан бир аз сағ тәрәфдә дөллөк уста Мәһәррәм Кәрбәләјы Нәсирин башыны гырхыр. Бир аз о јанда зурначылар отурубдурлар. Бир кәнарда бир нечә нәфәр чамадар әлләриндә гырмызы фитә, балаглары чырмала дајаныбдырлар.

(Мусиги)

Н а м ы (оxујурлар) —

Хамамын ичиндә, ичиндә дә чөлүндә (2 дөфә)
Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,
Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар.
Дөвләтли, касыб, тез кәл, јерин вар, кәл!..

Н а м а м д а н б и р с ә с —

Кәл, еј һа!.. Бир јумурта!..

Н а м ы —

Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,
Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар.

(Мусиги)

Дөллөк гырхыр, хамамчы гәлјан чәкир.

М ә ш ә д и Г ә з ә н ф ә р — Иәгигәт, һәр бир шеји фикирдән кечириб јенә бахыб көрүрәм ки, дүнјада хамамдан башга ләззәтли бир јер варса, јенә хамамдыр. Демәјин ки, өзүм хамамчыјам она көрә белә данышырам, хејр! Әши, адам кәрәк инсаф илә данышсын: гышын сојуғунда һарада гызыша биләрсән?

Н а м ы — Намамда!

М э ш э д и Г э з э н ф э р — Язын истисиндэ нарада саринлэжэ билэрсэн?

Н а м ы — Намамда!

М э ш э д и Г э з э н ф э р — Даһа ким дејэ билэр ки, намам пис шејдир?

Н а м ы — Эши, һеч кәс!

М э ш э д и Г э з э н ф э р — Бәс белә де!

У с т а М э һ э р р э м — Мән дәлләјәм. Өзүм дә өмрүмүн чох вахтыны намамда кечирмишәм, һеч бир белә һејфсиләнмирәм. Чүнки бахыб көрүрәм ки, мәним үчүн намамдан башга һеч бир јердә хош кечмир. Халг кедир, ады нәдир, о клуба, мәним клубум намамдыр. Халг кедир театра, мәним театрым намамдыр. Эши, ишләјиб јоруландан сонра нарада истираһәт едә билэрсән?

Н а м ы — Намамда!

У с т а М э һ э р р э м — Нарда бир парча ләззәт көрәрсән?

Н а м ы — Намамда!

У с т а М э һ э р р э м — Даһа ким дејэ билэр ки, намам пис шејдир?

Н а м ы — Эши, һеч кәс!

У с т а М э һ э р р э м — Бәс елә, де кәлсин!

(Мусиги)

Н а м ы —

Намамын ичиндә, ичиндә дә чөлүндә (2 дәфә)

Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,

Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар.

Дөвләтли, касыб, тез кәл, јерин вар, кәл!..

Н а м а м д а н б и р с э с — Кәл, еј һа!.. Бир папирос, өзү дә мүштүк учунда. (Апарырлар).

Н а м ы —

Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,

Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар.

Дөвләтли, касыб, тез кәл, јерин вар, кәл!..

(Мусиги)

К э р б э л а ј ы Н э с и р (дәлләк үлкүчү итиләјәркән) — Мән өзүм бисавадам, амма китабда јазыланлардан охујуб-турлар, мән дә ешигмишәм: мүсәлман падшаһлары бир јер-

дә шәһәр саланда илк әввәлчә һамам тикдирмишләр, ондан сонра карвансара, ондан сонра мәсчид. Әши, инсаф илә данышмаг, тозун-торпағын ичиндә ишләјирсән, чиркә-пасаға батырсан, бәс сонра һарада тәмиз олурсан?

Һ а м ы — Һамамда!

К ә р б ә л а ј ы Н ә с и р — Һарда пак олурсан?

Һ а м ы — Һамамда!

К ә р б ә л а ј ы Н ә с и р — Даһа ким дејә биләр ки, һамам пис шејдир?

Һ а м ы — Әши, һеч кәс!

К ә р б ә л а ј ы Н ә с и р — Бәс белә!

М ә ш ә д и Г ә з ә н ф ә р — Падшаһ дедин, јадыма дүшдү: әши, һамам инди һүрмәтдән дүшүбдүр, гәдим заманларда һамамын бөјүк һүрмәти вармыш, бүтүн шаирләр, сүхәнкуләр, нағыл дејәнләр, дәрвишләр — һамысы һамама јығылыб, кәзәл-көзәл сөһбәтләрлә һамам әһлини фејзијаб едәрләрмиш. Әши, һарада ширин-ширин сөһбәт ешидирсән?

Һ а м ы — Һамамда!

М ә ш ә д и Г ә з ә н ф ә р — Һарда дунја гајғысыны јадындан чыхардарсан?

Һ а м ы — Һамамда!

М ә ш ә д и Г ә з ә н ф ә р — Даһа ким дејә биләр ки, һамам пис шејдир?

Һ а м ы — Әши, һеч кәс!

М ә ш ә д и Г ә з ә н ф ә р — Бәс елә исә де кәлсин!

(М у с и г и)

Һ а м ы —

Һамамын ичиндә, ичиндә дә чөлүндә (2 дәфә)

Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,

Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар,

Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар!..

Һ а м а м д а н б и р с ә с — Кәл, еј һел!.. Аб хурдан ичиндә гәмиш. (Апарырлар).

(М у с и г и)

Һ а м ы —

Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,

Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар,

Дөвләтли, касыб, тез кәл, јерин вар!.. кәл.

У с т а М ə н ə р р ə м — Сизин чаныңыз үчүн, бир чөх
нахошлулар вар ки, курс гуртармыш һәкимләр дәрманындан
ачыздирләр. Амма нахошу һамама кәтирән кими јахшы олуб
сагалыр. Ондан элавә, һамам белә шејдир ки, инсана зинәт
верир, абыра миндирир. Өзүңүз дејин, һарда јахшы ган ал-
дырмаг олар?

Һ а м ы — Һамамда!

У с т а М ə н ə р р ə м — Һарда јахшы баш гырхдырмаг
олар?

Һ а м ы — Һамамда!

У с т а М ə н ə р р ə м — Һарда јахшы һәна јахмаг олар?

Һ а м ы — Әши, һамамда!

У с т а М ə н ə р р ə м — Де, бәс белә!

М ə ш ə д и Г ə з ə н ф ə р — Һәна дедин, јадыма Сə'ди
Әлјәәлрәһмәнин бир ше'ри дүшдү ки, күнләрин бир күнүндә
рәһмәтлик һамамда чимәркән өз мөһбубиндән һәна алып, әт-
риндән биһуш олуб вә о хүсусда бу ше'ри дејибдир:

Кили-хошбуји дәр һәммам рузи
Рәсид эз дәсти-мөһбуби бе дәстәм.
Бәду гофтәм ке, мишки, ја әнбәри
Ки, әзбуји-делавизи-то мәстәм.
Бәгофта мән кили-начиз будәм
Вә лејкән моддәти ба күл нешәстәм.
Кәмали-һәмнешин бәр мән әсәр кәрд
Вә кәрна мән һаман хакәм ки, һәстәм!¹²

Инандырырам сизи ки, әкәр Сə'ди Әлјәәлрәһмә һамама
кәлмәсә иди, һеч вахт бу ше'ри јаза билмәзди. Әши, белә
оландан сонра ким дејә биләр ки, һамам пис шејдир?

Һ а м ы — Һеч кәс!

М ə ш ə д и Г ə з ə н ф ə р — Бәс белә исә де кәлсин!

(М у с и г и)

Һ а м ы —

Һамамын ичиндә, ичиндә дә чөлүндә (2 дәфә)
Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,
Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар,
Дөвләтли, касыб, тез кәл, јерин вар, кәл!..

Һ а м а м д а н б и р с ə с — Кәл, еј һа!.. Гәтфә! Кәл
апар!

Чамадарлар гәтфә илә кедирләр.

Н а м ы —

Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар,
Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар,
Дөвләтли, касыб, тез кәл, јерин вар, кәл!..

Ичәридән кәлирләр. Бәј һамамдан чыхыр. Зурначылар чалмаға башлајырлар. Пәрдә ешир. Амма зурна сәси кәлир. Ики дәгигәдән сонра пәрдә галхыр. Зурна кәсир. Сәһнәдәкиләр кејинмәләрини тамам едирләр. Мәшәди Ибад јахасыны дүјмәләјир, сонра әлинә ајнаны алыб, саггалына бахыр. Һәсәнгулу бәј суртукуну кејир, Рза бәј варатникини тахыр. Һәсән бәј башыны дарајыр. Әскәр чәкмәләрини кејир, һамбал патавасыны долајыр. Саирәләр дә кими башыны гурудур, кими дүјмәләрини баглајыр

Мәшәди Гәзәнфәр — Мәшәди Ибад, сәһһәти-вүчуд! Аллаһ мүбарәк еләсин! Оғуллу-ушаглы оласан!

Мәшәди Ибад — Сағ оласан, вүчудун бибәла олсун!

Н а м ы — Аллаһ мүбарәк еләсин, аллаһ мүбарәк еләсин!

Мәшәди Ибад (*чаваб верир. Бир аз сонра ајна әлиндә*) — Амма дејәсән бу сәфәр дәлләк һәнаны јахшы јахыбдыр, даһа ағ түк көзүмә дәјмир.

Әскәр — Машаллаһ, лап чаван олубсан ки!

Мәшәди Ибад — Чаван олмајанда гоча дејиләм ки...

Мәшәди Гәзәнфәр (*бәјләрә*) — Бәјдадашлар, һамам хошунуза кәлдими? Чүнки сизләр бизим һамамлара кәлмәзиниз, она көрә сорушурам.

Һәсәнгулу бәј — Мән чохдандыр ки, төбә еләмишдим өмрүм оланы мүсәлман һамамына кетмәјим, амма Мәшәди Ибадын хатирәси јанымда о гәдәр әзиздир ки, төбәми сындырыб мәһз онун хатирәси үчүн бу һамама кәлдим. Кәлдим дә... Һеч, даһа кечибдир.

Мәшәди Гәзәнфәр — Бәс белә!

Рза бәј — Һәркаһ мән бир папаг алајдым вә о папаға беш јүз отуз алты манат пул вермиш ола идим вә бир нәфәр дә о папағы мәним башымдан көтүрүб мүсәлман һамамынын ичинә толлаја иди, мән папагдан әл чәкәрдим, амма һамама кирмәздим. Лакин Мәшәди Ибада сөз вермишдим дејә, даһа сөзүмдән гача билмәдим.

Мәшәди Гәзәнфәр (*сыныр*) — Бәјдадаш, куја мәним һамамым мурдардыр? Ичиндә урус чимир, ермәни чимир, јәһуди чимир?!

Рза бәј — Рәһмәтлијин оғлу, кирирәм хәзнәјә, билмирәм ки, бу ичиндә чимдијим судур, нефтдир, һәлимдир, јохса бозбашдыр. Һәзәрәт, валлаһ, сабаһ буну мән гәзетәмдә јазарам. Белә еләмәјин!

Н э с э н г у л у б э ј — Эши, инсафдыр, о хэзнэјэ мэн дэ кирим, бу һамбал да кирсин? (*Һамбалы көстәрир*).

Н а м б а л — Бәј, мэкәр һамбал һамамда чиммәз, бәс һамбалын чаны чан дејил?

Н э с э н б э ј — Рза бәј прав. Доғрудан, мэн дэ хэзнэјэ кириб билмәдим ки, судур, јохса ајры бир жидкостдур. (*Һәсангулу бәјә*). Но вы, вы рассуждајете как буржуј! Нечә јә'ни мэн дэ кирим, һамбал да кирсин, мәјәр һамбал да сәнин кимн адам дејил?

Н а м б а л — Элбәттә, адамам!

Н э с э н б э ј — Онун да ики гулағы вар, сәнин дә!

Н а м б а л — Элбәттә, ики гулағым вар, бә нәди?

Н э с э н б э ј — Онун да бир бурну вар, сәнин дә!

Н а м б а л — Элбәттә, бир бурнум вар, бә нәди?

Н э с э н б э ј — Јединственнаја разнитса бундадыр ки...

Н э с э н г у л у б э ј (*сөзүнү кәсир*) — Билирсән нә вар, һәсән бәј! Сән кечән сәфәр Мәшәди Ибадла савашдын, јенә дә о бир евин ичиндә олду ки, һеч кәс билмәди, амма бура һамамдыр, өзүн билирсән ки, общественни јердир, тәвәггә едирәм ки, бурада савашмајасан.

Н э с э н б э ј — Нет, мэн как истинный народник протестују!

Бунлар,—Рза да иштирак едир,—әлләрилә ишарәләрлә данышыб бәһс едирләр.

М э ш э д и И б а д (*адамлары нәзәрдән кечирмәклә сајыр*) — Көрәсән бунларын һамысыны һамам пулуну, иншааллаһ, мэн верәчәјәм, һә?.. Бу баһалыгда бир бу гәдәр һамам пулу һеч билирсән нечә еләр? Көрүм, һамамчыны бир но кәләкләјә биләрәмми?

Н э с э н г у л у б э ј (*мүнагишәјә давам едәрәк*) — Да оставте менја в покоје!

Н э с э н б э ј — Нет! Ја должен протестоват.

Рза бәј — Эши, ајыбдыр һамамын ичиндә...

Н э с э н г у л у б э ј — Да протестујте, сколько хотите!

Н э с э н б э ј (*бәркдән*) — Ја не позволју, чтобы...

Әскәр, Рза тез дуруб бунларын араларына кирирләр ки, аралашдырсынлар.

М э ш э д и Г э з э н ф э р — Бунларын һамысы, көрүнүр ки, мәним хэзнәмин сујунун тә'сириндәндир.

Мәшәди Ибад (онлара) — Бура бах, а!.. Чәнчәл еләмәк нејчүн? Кишинин һамамында ики саатдыр ки, мүфтә чимибсиниз, һәлә бир дуруб чәнчәл дә салырсыныз? Ејибдир ки... (Сүкут; һамамчыја мұрачиәтән). Мәшәди Гәзәнфәр, сәнин јадына кәлмәз, чүнки чох кичикдин, мән илк тој еләјәндә ки, мәрһум Кәрбәләјы Муртузанын гызы, рәһмәтлик Сонаны алмышдым, тој һәмин бу һамамда олду. О заман сәнин отурдуғун јердә рәһмәтлик сәнин атан Мәшәди Сәмәндәр әјләшмишди. Чыханда дурдум пул вермәјә, деди: ајыбдыр ки... Нә гәдәр ејләдим, пул алмады, јалвардым-јахардым, алмады ки, алмады... Гәрәз, рәһмәтлик чох көзәл киши иди...

Һамы бир-биринә бахыб һимләшир.

Мәшәди Гәзәнфәр — Һеч мәнним өзүмү демир-сән... Кечән һәфтә бизим Мәшәди Мухтарын тоју иди ки, мәннимлә бәрк ашнадыр. Кәлдиләр һамама, кедәндә нә гәдәр ејләди, пул алмадым, деди инчијәрәм сәндән, дедим мән дә инчијәрәм сәндән, алмадым. Јанында лап бу Һәсәнгулу бәјә охшајан бир нәфәр бәј вар иди. Чыхартды чибиндән ики дәнә јүзлүк үстүмә атды, истәдим алмајам, разы олмады. Әлли манат дәлләјә верди. Чамадарларын һәрәсинә он манат на-чај¹³ бағышлады; онун сабаһы бир дә көрдүм ки, бир дәст јахшы либас, ики кисә ә'ла һәна, бир кәллә гәнд вә бир дәнә ширнијјат хончасы кәлибдир. Буну да тој саһиби Мәшәди Мухтар көндәрмишди. Ахшам да ки, тојда идик. Гәрәз, чох чәнфишанлыг олду.

Бәјләр һимләшиб көзләширләр.

Һәсәнгулу бәј (Һәсән бәјә) — Вы везде уместно, неуместно лезите спорит.

Рза бәј — Јенә башладылар ки...

Һәсән бәј — Ја не могу, ја должен протестоват, ја человек с убежденијем.

Һәсәнгулу бәј — Да вы, просто обманщик и все!

Һәсән бәј (бәркдән) — Что? Вы менја оскорблјајете?

Һәсәнгулу бәј (о да бәркдән) — Да оскорблју!

Ара гарышыр, Рза, Әскәр, саир гочулар галхыб, онлары аралашдырмаг истәјирләр.

Һәсән бәј — В таком случае ја ухожу и потребују удовлетвореније за оскорбленије. (Кедир).

Рза бәј (онун далынча) — Һәсән бәј, Һәсән бәј, һара кедирсән, бир дајан. (О да онун далынча кедир).

Н э с э н г у л у б э ј (*кефсиз*) — Һәзәрәт, бағышлајын, худафиз!.. (*Кедир*).

Ә с к ә р (*онун даһынча*) — Әши, бир дајан көрәк, бу саат һамымыз кедирик!

Кедир, адамлары да онун даһынча чыхырлар. Галыр һамам әһли илә Мәшәди Ибад вә һамбал.

М ә ш ә д и И б а д (*кәнара*) — Лотулар пул сөһбәтини ешидиб гачдылар. Јох, мәним кәләјим баш тутмады!

М ә ш ә д и Г э з э н ф э р — Мәшәди, сәнин бу ашналарын нә һирсли адамлардыр?

М ә ш ә д и И б а д — Һаванын тә'сириндәндир. (*Она*). Гәрдәш оғлу, һагг-һесабымыз нечә еләди?

М ә ш ә д и Г э з э н ф э р — Даһа ону сорушмазлар ки, тој һамамыдыр, нечә верирсән вер, истәрсән мән дә атам ки ми сәндән һеч зад алмајым...

М ә ш ә д и И б а д — Хејр, чох сағ ол! (*Кәнара*). О, мәнә баһа отурар. (*Пул чыхардыр верир*). Бәсиндирми?

М ә ш ә д и Г э з э н ф э р — Бәсдир, аллаһ бәрәкәт версин!

М ә ш ә д и И б а д (*чамадарлара*)—Балам, ала, бу да сизин! Буну да ичәридәкиләрә верәрсиниз.

Ч а м а д а р л а р — Чох сағ ол, Мәшәди! Аллаһ бәрәкәт версин!

Һ а м б а л — Мәшәди, аббасыны вермәдин, һа!..

М ә ш ә д и И б а д — Адә, кет көр бунлар нечә олду. Дејинән ки, горхмајын, һамам пулу верилди, кәлсинләр бәји һамамдан чыхарсынлар. (*Зурначылар*). Балам, сиз дә бир шеј чалын, чамаат јығылсын һамама, чыхағ кедәк.

Зурначылар чалырлар, бир гәдәр кечмиш чыхыб кедәнләр һамысы керн гајыдырлар.

М ә ш ә д и И б а д (*дурур*)—Ја аллаһ!..

Һамбал көмәк едиб душурур ашағы. Зурначылар да габагда чала-чала чыхыб кедирләр. Һамамчы, Дәлләк Мәһәррәм, Қәрбәләји Нәсир вә чамадарлар јерләриндә галыр, јенә дә әввәлки сајагда олурлар.

М ә ш ә д и Г э з э н ф э р — Бу урусбабылар һеч илдә бир дәфә һамама кетмәзләр, гүсл-тәһарәт нә олдуғуну билмәзләр, кәлиб бурда мәним һамамымы писләјирләр. Әши, бир инсаф илә данышағ: һарда јујунуб тәмиз оларсан?

Һ а м ы — Һамамда!

У с т а М ә һ ә р р ә м — Һарда суја батыб чыха биләрсән?

Һ а м ы — Һамамын хәзнәсиндә.

К ә р б ә л а ј ы Н ә с и р — Даһа ким дејә биләр ки, һамам пис шејдир?

Һ а м ы — Әши, һеч кәс!

М ә ш ә д и Г ә з ә н ф ә р — Бәс елә исә де кәлсин!

(М у с и г и)

Һ а м ы —

Һамамын ичиндә, ичиндә дә чөлүндә (2 дафа)

Јај, јаз, гыш, баһар исти, сәрин вар.

Дөвләтли, касыб, кәл, кәл, јерин вар,

Дөвләтли, касыб, тез кәл, јерин вар, кәл!..

(М у с и г и)

(Уста Мәһәррәмлә Мәшәди Гәзәнфәр күркүнү салыб ојна-
јырлар, чамадарлар да чыртыг вурурлар.)

ПӘРДӘ

ДӨРДҮНЧҮ ПЭРДЭ

Мөшәди Ибадын евиндә ваге олур. Тој мәчлисидир. Гочу Эскәр «Падшаһ» олуб, јухары башда әјләшибдир. Сәһнәдә оланлар: Һәсәнгулу бәј, Рза бәј, Эскәр вә гонаглар. Пәрдә галхыр. Ојунчу гыз ләзкинка ојнајыр. Бәэд чыхыб кедир¹⁴.

Э с к ә р — Мән тар чалана әмр едирәм ки, бир «Роза» һавасы чалсын, Һәсәнгулу бәј дуруб ојнасын!

Һ ә с ә н г у л у б ә ј (*ајаға дурур*) — Падшаһ сағ олсун, валлаһ, мән ојун билмирәм, мәни бағышла!

Э с к ә р — Чәкин ону ортаја, бир-ики гырманч вурун! (*Нөкарлар Һәсәнгулу бәји чәкиб ојнадырлар. Бәәдә һаман гәрар илә Рза бәј ојнајыр*). Чәкин бураја Мөшәди Ибады! Бәј кәрәк тојунда ојнасын ки, учузлуг олсун.

О бири отагдан Мөшәди Ибады кәтирирләр. Мөшәди Ибад «мирзәји» һавасыны ојнајыр.

Һ ә с ә н г у л у б ә ј — Балам, дәхи вахтдыр, кедәк кәлини кәтирмәјә.

Һ а м ы — Бәли, вахтдыр. (*Ајаға дуруб һамы кедир*).

М ө ш ә д и И б а д (*дахил олур*) — Түркдә бир мәсәл вар: дејәрләр ки, һәр көзәлин бир ејби олар. Гонаглар бу евдә оландә мән о бири отагда сәһәрдән бәри фикирдә идим ки, ајә, мәним ејбим нәдир? Инди билмишәм ки, мәним бир ејбим варса, о да ејбсизлијимдир. Һәрчәнд бу чох назик мәтләбдир, амма һәгигәтдә дә беләдир ки, вар. Һәркаһ мәним бир данә ејбим олсајды, халг дејәрди ки, зәрәр јохдур, һәр көзәлин бир ејби олар. Амма инди мәним һеч бир ејбим јохдур, она кәрә дә һеч кәс мәнә көзәл демир. Бүтүн мәсәлә бундадыр. Вәссәлам... Һәр һалда гыз нә гәдәр көзәл олса да бир о гәдәр мәнә баһа отурду: беш мин манат Рүстәм бәј вә тој хәрчи, беш јүз манат Һәсәнгулу бәјә рүшвәт, јүз манат Рза бәјә рүшвәт, әлли манат Һәсән бәјә рүшвәт, бир аббасы һамбала

мүзд, дөрд жүз манат... Эши, һесаһ еләмәсәм јахшыдыр! Даһа үрәжим хараһ олур. Амма һис кејинмәмишәм, һа!.. (*Этрафына бахыр вә даһыны көрмәк үчүн фырланыр вә сонра бир јердә әјләшир*). Бәли, гыз кәлсин көрәк нә олачагдыр. (*Зүмзүмә ејләјир*):

Шәб әсл шәһидо шәмо шәраһо ширини,
Ғәнимәт әст ке, шәби руји дустан бини!¹⁵

Гыз кәлсин, амма мән бир шејдән горхурам ки, евдә отурмаға һөвсәләси кәлмәсиң, чүнки о чүрә евдә бөјүмүш гыз бир аз кәмһөвсәлә олар. (*Ачыгла*). Ағзы нәдир! Валлаһи, бах бу күндән бир јекә гыфыл алачағам. Сәһәр дуруб дүкана кедәндә гапыны гыфыллајыб, ачарыны апарачағам та ахшам гајы дана гәдәр; гој галсын евдә, евә өјрәшсин; пәнчәрәләри дә далдан тахта илә вурдурачағам. Чох да о јан-бу јан ејләсә, дөјәчәјәм, чүнки арвад ки, дөјүлмәди, хараһ олар; арвад әриндән нә гәдәр көтәк јесә бир о гәдәр әрин чох истәјәр. Мән буну габағларда чох тәчрүбә ејләмишәм. Рәһмәтлик Сонаја бир кәррә бир јумруг нә торн салдымса, ики саат нәфәсини ала билмәди; о иди ки, мәни көрән кими үзүмә күләрди. Рәһмәтлик Пәрзада күнләрин бир күнү бир силлә чәкдим ки, бир диши сынды, о иди ки, сонра бир кәррә олсун үзүмә дурмады. Тәк бирчә мүртәд оғлунун гызы Күлханыма бир ағач илә елә чәкдим ки, о гачан олду ки, гачды! Бу да о јан-бу јан ејләсә будур, онун чаныдыр. (*Јумруг көстәрир. Бу әснада далдан: «аллаһ», «аллаһ» сәси кәлир, зурна чалыныр*). Паһо, кәлин кәлди, мән гачым!

Гачыр о бири отаға. Кәлини кәтиррәләр. Сәнәм дәһи кәлин илә ичәри кирир.

Б и р и с и — Аһа, де кәлин бәри чыхын! Сәнәм, сән дә бу бири отаға кәл.

Һамы чыхыр, тәк кәлин галыр.

(М у с и г и)

М ә ш ә д и И б а д (*дахил олур*) —

Мән нә гәдәр, нә гәдәр гоча олсам да,
Дәјәрәм мин чавана... (*вә и. а. охујур*).

Ханым, ај ханым, зәһмәт чәк, башындан чаршабы гој јерә, сәнә чаным гурбан!

Чаршабын ичиндән кәлин әвәзинә Сәрвәр чыхыб, әлиндәки сигары тапанча кими уздыр Мәшәди Ибада тәрәф.

М ә ш ә д и И б а д — Вај!.. (*дејиб чөкүр*).

Сәрвәр — Сәсин чыхдымы, башына бир күллә вурачағам! Тез ол, бир кағыз-гәләм көтүр!

Мәшәди Ибад (*горху илә*) — Де гој тапым да!.. (*Столун үстүндән кағыз-гәләм кәтүрүр*). Бәс инди нә гајырым?

Сәрвәр — Отур, бу саат мән дејәни јаз, тез ол, јохса вурдум күлләни!

Мәшәди Ибад — Јазым да, валлаһ, бу саат јазым!

Сәрвәр — Јаз! (*Бәркдән дејир*). Мән, Мәшәди Ибад Кәрбәләји Хочаверди хан оғлу...

Мәшәди Ибад — Вахсеј!.. Атамын адыны да билир!

Сәрвәр — Данышма, јаз, јохса одларам сәни!

Мәшәди Ибад — Валлаһ, данышмырам, јазырам, сонра?

Сәрвәр — Рүстәмбәјин гызы Күлназ ханымы алмаг истәмирәм.

Мәшәди Ибад — Истәјирәм...

Сәрвәр (*ачығлы*) — Истәмирәм!..

Мәшәди Ибад — Јахшы, истәмирәм, истәмирәм!..

Сәрвәр — Вә тәвәггә едирәм ки, онун кәбини кери охунсун.

Мәшәди Ибад — Буну ким тәвәггә едир?

Сәрвәр — Јаз мән дејәни, јохса бејнини тоз ејләрәм!

Мәшәди Ибад — Јазырам, јазырам, сонра?

Сәрвәр — Вә онун әвәзиндә гуллуғчу Сәнәми алырам, јаздынмы?

Мәшәди Ибад — Јаздым...

Сәрвәр — Де гол гој!

Мәшәди Ибад — Вахсеј!.. Бәс мәним пулларым...

Сәрвәр — Гол гој, јохса партладарам сәни. (*Гол гојдур*). Инди тәрпәнмә!

Мәшәди Ибад — Тәрпәнмирәм.

Сәрвәр — Данышма!

Мәшәди Ибад — Данышмырам.

Сәрвәр дал-далы кедиб Сәнәми кәтир.

Сәрвәр — Бах бу сәнин арвадындыр. (*Дал-далы кедир*). Инди тәрпәнмә!

Мәшәди Ибад — Тәрпәнмирәм.

Сэрвэр — Данышма!
Мэшэди Ибад — Данышмырам.

Сэрвэр бирдэн дөңүб чэлд гачыр.

Мэшэди Ибад (*чыгырыр*). — Эдэ тутун, эдэ гојмајын.
Ај, тез олун, гачды! Эдэ, бу нэ иш иди мөним башыма кэлди,
ај тутун, ај гојмајын!..

Чамаат намысы долур ичэри, сас-күј дүшүр.

Нэсэнгулу бэј — Эдэ, бир дајан көрөк нэ олубдур.
Мэшэди Ибад, нэ олуб, нэгл ејлэ көрөк!

Мэшэди Ибад — Эши, сиз бу кэлини кэтирэндэ бир
бахмадыныз көрөк, бу кишидир, јохса арваддыр?

Намы — Бу нэ эчэб сөздүр?! Нэлбэттэ, кэлин арвад олар!

Мэшэди Ибад — Амма бу кэлин киши чыхды. Рүстэм
бэј мөним евими јыхды, гызын эвэзинэ мөнэ киши көндәрди,
о да гачды кетди.

Намы — Паһо!.. Бу нэ ишдир ки, о көрүбдүр, белэ дэ
адам алдатмаг олармы?

Бириси — Бэс нэ төвр олсун, нејлэмэли?

Нэсэнгулу бэј — Мэшэди, бир элли манат вер, ке-
дим бу саат губернатору бураја кэтирим? Разысан?

Мэшэди Ибад (*азарлы кими*) — Јох...

Рза бэј — Мэшэди, нјирми манат вер, бу саат гээтдэ
Рүстэм бэји биабыр ејлэјим, разысан?

Мэшэди Ибад — Јох...

Эскэр — Мэшэди, бир отуз манат вер, кедим Рүстэм бэ-
јин бејнинэ бир патрон чахым, разысан?

Мэшэди Ибад — Јох...

Намы — Бэс нэ ејлэмэли?

Мэшэди Ибад — Кедин газыја дејин ки, бу арвадын
кэбинини мөним үчүн кэссин!

Намы — На!.. Бу башга мөсэлэди. Нэ елэмэк: о олма-
сын, бу олсун, неч пис дејилдир.

(Муסיги)

Намы —

Кедин, кедин, газыја дејин, } (2 дафа)
Гој кэбини кэссин. }
(Сэнэмэ) Мэшэдијэ арвад едэк,
Разысан?

Сэнэм — Һә!.. Һә!..

Һамы (*Мәшәди Ибада*) — Разысан?

Мәшәди Ибад — Һә!.. Һә!..

Һамы — Разысыз?

Мәшәди Ибад вә Сэнэм — Һә!.. Һә!..

Һамы — Бәс кедәк биз?

Мәшәди Ибад —

Кедин, кедин, газыја дејин, } (2 дәфә)
Гөј кәбини кәссин.

(*Сәнәмә*) Сәни мәнә арвад едә, разысан?

Сэнэм — Һә!.. Һә!..

Мәшәди Ибад (*хора*) — Разысыз?

Хор — Һә!.. Һә!.. Разыјыг!.. Һә, Һә!.. Бәс кедәк биз?

Бу әснада сәһнәнин дал пәрдәси галхыр, Сәрвәр илә Күлназ һүндүрдә дајаныб көрүнүрләр. Тар чалыныр.

Сәрвәр (*бајаты-гачар охујур*) —

Јетдим вүсалына јарын, чәкдим әзабыны,
Ашигсә вәсл јолунда верәр, әлбәттә, чаныны.

Күлназ —

Чүн галхды пәрдә, әјан олду һәр кәсә,
Мә'шугә ашигә васил едәр әлбәттә чанини¹⁶.

Һамы (*Мәшәди Ибада*) —

Сән гоча, гыз чаван,
Сәндә јохдур ешг оду.
Сәрвәриндир ешги,
Сәнә олмаз һеч мејли. } (2 дәфә)

Мәшәди Ибад —

Јаныма кәл, арвад, јаныма кәл, (2 дәфә)
Јаныма кәл, ет мәни шад!..

Һамы —

Пулуну вердин сән, Мәшәди Ибад,
Әлинә дүшдү дул арвад,
Гәм јемә һәрчи бадәбад,
Олмаса о, бу олсун!..

ПӘРДӘ

EK 3. ARŞIN MAL ALAN PİYESİNİN KİRİL HARFLİ METNİ

Аршын

МАЛ АЛАН

4 ПƏРДƏЛІ
ОПЕРЕТТА

И Ш Т И Р А Қ Е Д И Р Л Ә Р

Әскәр — дәләтлі бир тачир оғландыр.

Чаһан — Әскәрин халасы, көк арваддыр.

Сүләјман — Әскәрин јолдашы.

Вәли — Әскәрин нөкәри.

Султан бәј — гоча мүлкәдардыр.

Күлчөһрә — Султан бәјин чаван гызыдыр.

Асја — Султан бәјин гардашы гызыдыр.

Телли — Султан бәјин гуллуғчусудур.

Гоншу гызлар.

БИРИНЧИ ПЭРДЭ

Эскэрин евиндэ ваге олур. Отаг јахшы бэзэниб, фэрш илэ дөшөниб-дир. Стол вэ сөндөллөр дэхи вардыр. Пэрдэ галхмаздан габаг Эскэр саг тэрэфдэ вэ халасы сол тэрэфдэ отурублар. Гапынын агзында нөкэр Вэли назыр дурубдур. Мусиги мүгөддэмэси чалыныр. Пэрдэ галхыр. Эскэр охујур.

Эскэр —

Налэдэндир неј кими авазеји-ешгим бүлэнд

(Мусиги)

Налэдэндир неј кими авазеји-ешгим бүлэнд,
Налэ тэркин гылмазам неј тэк кэсилсэм бэнд-бэнд.

(Мусиги)

Налэ тэркин гылмазам, налэ тэркин гылмазам,
Кэр кэсилсэм бэнд-бэнд, кэр кэсилсэм бэнд-бэнд.

(Мусиги)

Гыл мэдэд, еј бэхт, јохса ками-дил мүмкүн дејил.

(Мусиги)

Гыл мэдэд, еј бэхт, јохса ками-дил мүмкүн дејил,
Бөјлө ким, ол дилрүба бидэрддир, мэн—дэрдмэнд.

(Мусиги)

Налэ тэркин гылмазам, налэ тэркин гылмазам,
Кэр кэсилсэм бэнд-бэнд, кэр кэсилсэм бэнд-бэнд.

(Мусиги)

Ачылыр көнлүм кәни ким, кирјеји-тэлхим көрүб,

(Мусиги)

Ачылыр көнлүм кәни ким, кирјеји-тэлхим көрүб,
Ачыр ол күлрүх тэбэссүм бирлэ ләли-нушхэнд.

(Мусиги)

Налә тәркин гылмазам, налә тәркин гылмазам,
Кәр кәсилсәм бәнд-бәнд, кәр кәсилсәм бәнд-бәнд². А...

(Мусиги)

Ч а һ а н — Халан сәнә гурбан, нә олубдур ки, белә гәм-
ли-гәмли охујурсан, адам ешидәндә үрәји јаныр?

Ә с к ә р — Үрәјин јанырса, көрүнүр ки, сәнин руһун вар,
ај хала!

Ч а һ а н — Ганмадым нә дедин, халан сәнә гурбан, бир
дә де, баша дүшүм.

Ә с к ә р — Неч, бир елә сөз демәдим ки, бир дә тәзәдән
дејим... Инди сән бура бах, ај хала. Бирчә мәнә де көрүм
ахы белә олмаз ки, белә дә галсын, бу дүнја белә кәлиб белә
кетсә, бәс ахыры нә олсун, онда ишимиз нечә олсун?

Ч а һ а н — Халан сәнә гурбан, аллаһа шүкүр, дүнјаја нә
олубдур ки?

Ә с к ә р — Белә, дејирәм ки, ахы бунун ахыры нечә олсун.
нәтичәси нечә олсун, мәсәлән, биз, бәли, бөјүдүк, баша чат-
дыг. Аллаһа шүкүр, мал-дөвләт һамысы вар, амма јенә дә,
билирсән, бунунла адамын иши дүз олмур, үрәји тохтамыр,
нә исә бир шејә јенә еһтијач көрүнүр. Дүз дејирәм, јохса
јалан дејирәм?

Ч а һ а н — Халан сәнә гурбан! Әлбәттә дүз дејирсән, ам-
ма јенә дә әмәлли баша дүшмәдим ки, нә дејирсән.

Ә с к ә р — Дедијим ашкар сөһбәтдир, ај хала! Белә, сө-
зүн доғрусу, о тәрәфә, бу тәрәфимә бахыб көз јетирирәм,
көрүрәм јенә бир шејим чатмыр.

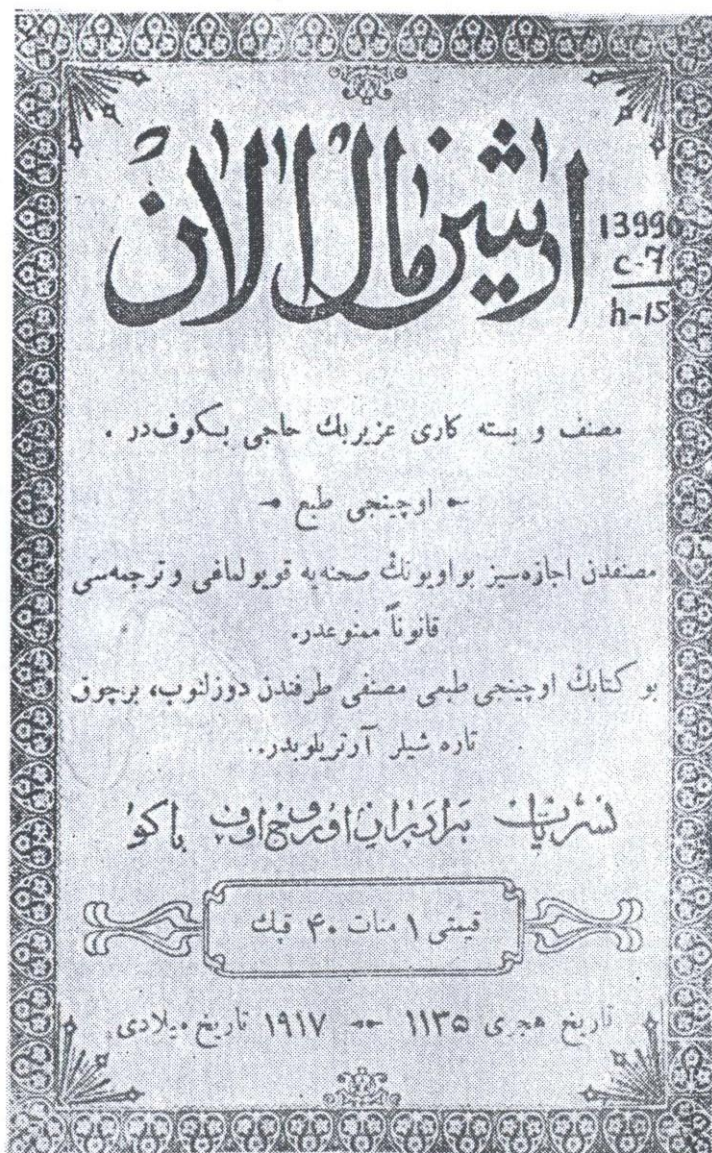
Ч а һ а н — Бој!.. Чатмајан бир шеј варса, кәдәни көн-
дәр базардан алсын, онда нә фикир вар ки?..

Ә с к ә р — Сән мән дејәни баша дүшмәдин. Әши, мән
сәнинлә бөјүк шејин сөһбәтини еләјирәм, сән базардан даны-
шырсан. Белә, дејирәм ки, бу чүрә доланачағын ахыры нә
олсун? Малым вар, пулум вар, амма пул саһиби кәрәк бир
өзкә шејин дә саһиби олсун. Вәһалун ки, неч малы, пулу
олмајанларын, көрүрсән ки, бир сүрүсү вар.

Ч а һ а н — Халан сәнә гурбан! Сән бир тачир адамсан,
сүрүнү нә едирсән? (Вәли башыны булајыр).

Ә с к ә р — Оф, ај хала! Јенә билмәдин нә истәјирәм?

В ә л и (бирдән-бирә) — Мән билирәм аға нә истәјир...

1917-чи илдә чап олунмуш «Аршын мал алан» мусигили комедија-сы китабчасынын үз габыгы.

Эскэр (она тэрэф жөнәлир) — Әдә, сән бурдасан? Һә, де көрүм, нә истәјирәм...

Вәли (иришә-иришә) — Мән билирәм сән нә истәјир- сән...

Эскәр вә Чаһан — Ди билирсән де, нә дајаныбсан!

Вәли — Сән истәјирсән... (Бирдән һырылдајыб, тез га- пыдан чыхыр, Эскәр күлүмсүнүр).

Чаһан — Бој, елә бил ки, кәдәнин дәлилији вар. (Әс- кәрә) Халан сәнә гурбан, бирчә мәни јахшыча баша сал кө- рүм нә истәјирсән.

Эскәр — Ај хала, бура бах, ағлынча, мәним нечә ја- шым вар?

Чаһан — Бој, бу рамазан јох, кәлән рамазан кәлиб өтәндән сонра сәнин ијирми сәккиз јашын тамам олачагдыр. Нәјин дәрдин чәкирсән? Сән ки, һәлә ушагсан, сәни көрүм јүз јашајасан!

Эскәр — Чох әчәб. Ахы нә гәдәр ушаг олсам да јенә дә јә'ни ајаг үстә дура билирәм ки?..

Вәли дахил олуб, һаман сајаг дајаныр.

Чаһан — Әлбәттә дура билирсән, аллаһа шүкүр, сағ- саламат чавансан.

Эскәр — Јахшы, инди бу сағ-саламат чаван бәс нејлә- син, елә јејиб јатсын?!

Чаһан — Эскәр, сән аллаһ, кәл мәнимлә ачыг даныш ки, мән баша дүшүм; ахы мән түркәсајәчә бир арвадам, әрәб дилини нә баша дүшүрәм; халан сәнә гурбан.

Эскәр (кәнара) — Әши, даһа утанмаг јери дејилдир. (Чаһана) Белә, билирсән нә вар, хала? (Бәркдән) Мән ар- вад алмаг истәјирәм еј, арвад, арвад!..

Вәли — Бах, мән дејән олду... (һырылдајыр).

Чаһан — Буј... ај халан сәнә гурбан, һабеләчә де ки, мән дә баша дүшүм, даһа бунун нә чәк-чөвүрү вар ки?!

Эскәр — Һә, бәс буну бил ки, арвад алмаг истәјирәм.

Чаһан — Белә чох да јахшы еләјирсән, халан сәнә гур- бан. Аллаһ о күнләри еләсин ки, белә тојунда ојнајым. (Вә- ли ојнајыр). Бах, Эскәр, халан сәнә гурбан, көрдүн ки, ахырда сән кәлдин мән дејәнә. Нечә вахтдыр ки, мән сәнә дејирәм: Эскәр, кәл евлән, ев-ешик јіјәси ол, оғул-ушаг са- һибі ол, амма нә фајда ки, сән гулаг асмырдын дејә, мән дә

даһа динмирдим. Инди көрүнүр ки, мән дејәнә кәлдин. Әл-бәттә, арвад ал, тој елә, дост севинсин, дүшмән јансын. (*Вәли аһ чәкир*). Бах, истәсән күнү бу күнчә кедәрәм, сәнә гыз ахтарарам. Рәһмәтлик бачым чаны ағзындан чыхана кими мәнә дејирди: Чаһан, бах, Әскәри сәнә гојуб кедирәм; ону тәк гојма, евләндир. (*Ағлајыр. Вәли бәрк аһ чәкир*).

Әскәр — Әши, даһа бура ағламаг јери дејилдир ки, гој сөһбәт ачмышыг, көрәк ахыры нечә олур.

Чаһан — Халан сәнә гурбан, евлән!

Әскәр — Ахы нә сајаг евләним, иш елә бурасындадыр ки, евләнмәк асан иш дејилдир.

Чаһан — Халан сәнә гурбан, евләнмәк су ичмәк кими асан шејдир, онда нә чәтинлик вар ки? Әләлхүсус сәнин кими чавана ки, аллаһа шүкүр, һәми пулун вар, һәми дөвләтин вар, һәми чавансан. Валлаһ, лап падшаһын да гызыны истәсән сәнә верәр. Бах, бурда чох фикир лазым дејилдир, гој елә бу күнчә чадрамы башыма салыб, кедим сәнин үчүн гыз бәјәниб сечим. Ја өзүн истәсән мәнә де, һансы бәјин вә ја тачирин гызыны истәсән кедим сәнә алым.

Әскәр — Ахы мән нә билирәм ки, һансы бәјин вә ја тачирин гызы јахшыдыр ки, дејим кет ал; мән ки, онлары көр-мәмишәм.

Чаһан — Буј!.. Халан сәнә гурбан! Бәс мәним көзләрим кордур? Валлаһ, кедәрәм, доланарам, кәзәрәм, бахарам, бәјәнәрәм, сечәрәм, бир гыз аларам ки, адам баханда ағлы кедәр.

Әскәр (*күлүр*) — Ај хала, бәс елә олса ағлым кедәр, дәли оларам ки... Јох, хала, бу, әл вермәз, мән кәрәк әввәлчә өзүм гызы көрәм, хошума кәлди—алам, кәлмәди—алмајам. Сән бир ағыллы-башлы мәнә нағыл ет көрүм нечә гыз аларсан?

Чаһан (*охујур вә ојнајыр*) —

Чадрамы саллам башыма,
Үз-көзүмү бәзәрәм. (*2 дәфә*)
Кедиб сәнә гыз ахтарыб,
Һәр тәрәфи кәзәрәм. (*2 дәфә*)

(*Мусиги*)

Бәјин, ханын вә тачирин
Гызларыны дүзәрәм. (*2 дәфә*)
Чәмәндәки о күлләрин.
Ән көзәлин үзәрәм. (*2 дәфә*)

(Мусиги)

Халан сэнэ гурбан ола,
Зәһмәтинә дөзәрәм. (2 дэфә)
Тојунда да сәнин, бала,
Бах, беләчә сүзәрәм³. (2 дэфә)

(Мусиги)

Бәс сән киши хејлағы гызы нә сајаг көрәрсән, хәлг гызыны сәнә көстәрәрми?

Әскәр — Һә, бәс мәтләб елә бурдадыр ки, сәһәрдән бәри сәнә дејирәм ки, бунун ахыры нә олсун. Истәјирәм евләним, амма билмирәм кими алым; чүнки һеч кәси көрмәмишәм вә көрмәк дә олмаз.

Чаһан — Ај халан сәнә гурбан! Сән кәл ата-баба јолу илә евлән. Сәнин нә борчундур, гој мән кедим сәнә гыз алым, һәрках пис олса тәгсир мәним бојнума.

Әскәр — Ај хала, сән нә фикир едирсән? Мән аршыны ики шаһылыг чити көрмәмиш алмырам; һалбуки дири көзлү арвад ола... Јох, мән бу сајаг евләнмәк истәмирәм. Ба-чарсан мәнә бир јол көстәр ки, гызы көрүм, сонра алым.

Чаһан — Халан сәнә гурбан, нә јол көстәрим?

Әскәр — Көрүнүр ки, һеч бир јол јохдур. Онун үчүн мән дә евләнмирәм.

Вәли аһ чәкир. Сүкут. Мусиги чалыныр, сонра Сүлејман дахил олур.

Сүлејман — Чаһан хала, кефин јахшыдырмы? Вәли, сән нечәсән?

Чаһан — Аллаһа шүкүр, сағ оласан, а Сүлејман!

Вәли — Бәј, илтифатын артыг олсун.

Сүлејман Әскәрә тәрәф кедиб охујур.

(Мусиги)

Сүлејман —

Нәдир сәнин дәрдин, бу нә аһү зардыр? (2 дэфә)

Нәдир сәнин фикрин белә тарүмардыр? (2 дэфә)

Утанма, кәл сөјлә белә дәрдини мәнә, (2 дэфә)

Нә гүссәдир бөјлә әсәр ејләјиб сәнә? (2 дэфә)

Бу дүнјада јохдур белә дәрди-бидәва. (2 дэфә)

Давасын ал дәрдин, белә көркинән сәфа. (2 дэфә)

Ешитмәмишсәнми, белә бир мәсәл дә вар: (2 дэфә)

Нә арзу варса, белә ахтаран тапар! (2 дэфә)

Балам, нэ олуб ки, белэ гарадинмэзчэ отурубсан, јохса дүнјанын дәрди сәнэ галыбдыр?

Әскәр — Ај Сүлејман, јахшы олду сән кәлдин; ахы дејирләр ки, сән бир ағыллы адамсан, кәл көрәк, сән нэ мәсләһәт төкүрсән?

Сүлејман — Демәли, сән өзүн инанмырсан ки, мән ағыллыјам?!

Әскәр — Инанырам, амма мәсләһәт төксән лап јахшы инанарам.

Сүлејман — Инди бир-бир сөјлә көрүм нэ олубдур?

Әскәр — Нэ олачагдыр; ону фикир едирәм ки, јахшы, ахы бунун ахыры нэ олсун? Елә бу дүнја белә кәлиб белә кетсә...

Сүлејман (*сөзүнү кәсир*) — Дајан, билдим нэ истәјирсән.

Әскәр — Нэ истәјирәм?

Сүлејман — Әлбәттә, арвад алмаг истәјирсән.

Һамы тәәччүб едир.

Әскәр (*тәәччүблә*) — Паһо, нэ билдин?

Сүлејман — Сифәтиндән көрүрәм. Ону билмәк чәтин дејил ки; (*Чаһана*) Беләдир, белә дејил, Чаһан хала?

Чаһан — Гадан алым, әлбәттә еләдир.

Сүлејман (*Вәлијә*) — Беләдир, белә дејил, Вәли?

Вәли — Бәј, әлбәттә беләдир.

Сүлејман (*Әскәрә*) — Инди билдин ки, мән ағыллыјам?!

Әскәр — Јарысына гәдәр билдим. Ашна, инди бир иш дә вар; һәркаһ она бир тәдбир төксән, онда биләрәм ки, башдан ајаға гәдәр ағыллысан.

Сүлејман — Де бир-бир сөјлә, гулаг асым.

Әскәр — Бах, Сүлејман, мән белә фикирдәјәм ки, гыз алмаг мал алмаг кими бир шејдир. Инди малын писи-јахшысы олан кими...

Сүлејман — Дајан, билдим нэ истәјирсән,

Әскәр — Нэ истәјирәм?

Сүлејман — Истәјирсән ки, әввәлчә гызы көрүб, бахыб, сонра аласан.

Женә һамы тээччүб едир.

Әскәр (тээччүблә) — Балам, нечә билдин?

Сүлејман — Ағзыны ачан кими. Ону билмәјә нә вар ки... (Чаһана) Беләдир, белә дејил, хала?

Чаһан — Гадан алым, әлбәттә еләдир.

Сүлејман — Беләдир, белә дејил, Вәли?

Вәли — Бәј, доғру бујурурсан.

Сүлејман (Әскәрә) — Инди билдин ки, башдан ајаға гәдәр ағыллыјам?

Әскәр — Бир азча галыбдыр, һәрках бир иши дә билсән, онда иманым камил олар.

Сүлејман — Бир-бир сөјлә, гулаг асаг.

Әскәр — Јахшы, ағыллы оғлан! Бәс мән гызы һарадан көрүм, вә нә сајаг көрүм ки, һеч олмаса бир балача бәләд олум?

Сүлејман — Ондан асан нә вар ки; палтарыны дәјиш, көһнәсини кеј; голтуғуна бир топ чит-мит нә варса вур, әлине дә бир аршын ал; ондан сонра дүш гапы-гапы кәз вә аршын мал сат. Бу һалда, көрдүјүн гызларын бирисини сеч, сонра ләләшини көндәр, кедим елчилик еләјим, вәссәлам.

Әскәр (севинир) — Әчәб фикирдир, валлаһ!

Чаһан — Гадан алым, әлбәттә јахшы фикирдир.

Сүлејман — Ајры чүрә әлачы јохдур. (Чаһана) Беләдир, белә дејил, хала?

Чаһан — Гадан алым, әлбәттә беләдир.

Сүлејман — Беләдир, белә дејил, Вәли?

Вәли — Бәј, доғру бујурурсан.

Сүлејман (Әскәрә) — Инди көрдүн ағыллыјам!

Әскәр — Ағыллысан, гардаш, ағыллысан! Валлаһ, сән дејән кими едәчәјәм.

Чаһан — Ај Сүлејман, бәс сән нијә өзүнү гочалдыб евләнмирсән?

Сүлејман — Мән дә евләнәрәм, хала; о фикирдән мәнним дә башымда вар. Нәлә инди әввәлчә бир Әскәри евлән-дирәк; көрүнүр ки, бу чох тәләсијир. Сонра мән дә евләнәрәм. (Бирдән). Јахшы, хала, бәс сәнин фикрин нәдир?

Чаһан — Неч нә, гадан алым, нә олачаг ки?

Сүлөймән — Јох, хала, даһа бу гәдәр дул галдын бәс-
дир. Гој сәни бир аллаһ бәндәсинә верәк, чанымыза дуа
еләсин.

Чаһан — Буј... гадан алым, мәним нә әрә кетмәк вах-
тымдыр ки?!

Сүлөймән — Нечә? Чох балачасан?.. Әлбәттә, вах-
тындыр! Беләдир, белә дејил, ај чамаат? Әлбәттә беләдир.
(Вәлијә). Балам, Вәли, сән дә һазырлаш һа!..

Вәли утаныр, башыны ашағы салыр.

Сүлөймән — Һә... Әскәр, фикрә кедибсән?

Әскәр — Валлаһ, сабаһдан аршын мал сатан олачағам.

Сүлөймән — Әчәб едәрсән, аллаһ сәни дә тез мурады-
на јетирсин, бизи дә; беләдир, белә дејил, хала?

Чаһан — Гадан алым, әлбәттә беләдир.

Сүлөймән — Беләдир, белә дејил, Вәли?

Вәли — Бәј, доғру бујурусан.

Сүлөймән — Бәс инди ки, белә олду, гулаг ас! (Оху-
јур)

(Мусиги)

Өјрән бу кәләји, арвады тап, тез тој елә, (2 дәфә)

Бил ким, дүшмәјәчәк бөјлә кәләк бир дә әлә. (2 дәфә)

Амма, бах, унутма сән, унутма сән бизләри сән,

Көрәндә гашы гара, көзү гара гызлары сән.

Һамы (Әскәрдән башга) —

Амма, бах, унутма сән, унутма сән бизләри сән,

Көрәндә гашы гара, көзү гара гызлары сән.

(Мусиги. Ојнајырлар).

Чаһан —

О күн ола, балам, тој едәсән, гыз аласан, (2 дәфә)

Евләнмәк ишини арамыза дөб саласан. (2 дәфә)

Бизә дә сән гур кәләк, сән гур кәләк, сән гур кәләк,

Бәлкә биз дә күн көрәк, бир күн көрәк, бир күн көрәк.

Һамы —

Бизә дә сән гур кәләк, (3 дәфә)

Бәлкә биз дә күн көрәк. (3 дәфә)

(Мусиги. Ојун).

Вәли —

Дүш базар-шәһәрә, сат аршын мал, Әскәр аға! (2 дәфә)

Ахтар, бах гызы тап, тез арвад ал, Әскәр аға! (2 дәфә)

Дәрдинә тапдын элач, тапдын элач, тапдын элач,
Вәлијә сән бир јол ач, сән бир јол ач, сән бир јол ач.

Һ а м ы —

Дәрдинә тапдын элач, (3 дәфә)
Бизә дә тез бир јол ач. (3 дәфә)

(Ојун)

ПӘРДӘ

ИКИНЧИ ПЭРДЭ

Мусиги мугэддэмэси чалыныр, сонра пэрдэ галхыр. Султан бэжин евинин габагыдыр. Күлчөһрө, Асја вэ Телли отуруб; бири тикиш тикир, дикэри чораб һөрүр.

Күлчөһрө (тикиш тикэ-тикэ охујур) —

(Мусиги)

Пэришан хэлги-алэм аһү эфған етдијимдэндир,

(Мусиги)

Пэришан хэлги-алэм аһү эфған етдијимдэндир,
Пэришан олдуғум хэлги пэришан етдијимдэндир.

(2 дэфэ)

(Мусиги)

Дили-заримдэ дэрди-ешг күнү күндэн фүзун олмаг,

(Мусиги)

Дили-заримдэ дэрди-ешг күнү күндэн фүзун олмаг,
Јетэн бидэрдэ тэдбир илэ дэрман етдијимдэндир.

(2 дэфэ)

Дејил биһудэ кэр јағса фэлэкдэн башыма дашлар,
Бинасын тишеји-аһымла виран етдијимдэндир⁴.

(2 дэфэ)

Аһ... Кэл јарым! (3 дэфэ)

Кэл јарым! (3 дэфэ)

Асја (аһ чэкир) — Ај Күлчөһрө, сэн охујанда һэмишэ мәним үрәјим тутулур, бикеф олурам.

Күлчөһрө — Көрүнүр ки, охумағым сэнэ хош кэлмир.

Асја — Јох, чох хош кэлир; елэ она көрэ дэ мәни бир сајаг гэм басыр, гүссэ елијирәм.

Күлчөһрә — Аһ, елә бизим өмрүмүз башдан ајага кими гәм-гүссә дежилми?

Асја — Һә, валлаһ, доғру дејирсән.

Телли — Ај ханымдар, нә олуб ки, гәм-гүссә елијирсиниз? Аллаһ гојса, Султан бәј бу күн-сабаһ сизи эрә веррәр, кедиб св јижәси, оғул-ушаг саһиби оларсыз, онда гәминиз дә олмаз.

Күлчөһрә — Аһ, Телли, о чүрә ки, бизи эрә верирләр, һеч вермәсәләр јахшы олар.

Телли — Һә үчүн, ај ханым, нијә елә данышырсан?

Күлчөһрә — Доғру дејирәм, валлаһ, о чүрә эрә кетмәк мәним хошума кәлмәз ки, һеч билмирсән сәни кимә верирләр, әрин ким олачагдыр, кетдијин адам чавандыр, го-чадыр, кечәлдир, готурдур, адам дөјәндир...

Асја (тәғиччүблә) — Бәс, ај Күлчөһрә, онда даһа һеч эрә кетмәјиб, евдә галыб, ун чувалына тај олачагсан?

Телли — Аллаһ еләмәсин.

Күлчөһрә — Мән дејирәм ки, евдә галыб ун чувалына тај оласан? Мән ону демәк истәјирәм ки, белә, адам әввәлчә бир көрә ки, кимә кедәчәкдир. Баха, бәјәнә, тәһәр-төһрүнә бәләд ола, сонра эрә кедә.

Асја (күлүр) — Елә сөз данышырсан ки, бишмиш тојугун күлмәји тутар. Сән бу дөрд диварын ичиндә кими көрә биләрсән, ај Јазыг ки, (ришхәндлә) һәлә бахыб бәјәнәсән?!

Күлчөһрә — Елә оlanda, евдә гыз галмаг јахшыдыр.

Телли — Әшиши, тәки ағам сизи эрә версин, мән гачыб, кедиб нишанлыны көрәрәм, евинә-ешијинә бахарам, сонра кәлиб һамысыны сизә нәғл едәрәм.

Күлчөһрә илә Асја күлүрләр.

Күлчөһрә — Јахшы, ај Телли, көрүнүр ки, бизим адахлымызы бир сән көрсән кифәјәтдир, дәхи бизим көр-мәјимиз лазым дејилмиш.

Телли — Јох, ханым, әввәл мән көрәрәм, сонра сиз көрәрсиниз.

Асја — Јахшы, Телли, гој сән дејән олсун; тәки бизи эрә версинләр, јердә галаны асандыр.

Күлчөһрә — Јох, мәнчијәз көрүб бәјәнмәјинчә эрә кетмәјәчәјәм. Амма сиз елә көрмәмишдән эрә кедәрсиниз.

Телли — Валлаһ, ханым, елә көрмәмишдән кетмәк лазымдыр; юхса әввәл көрәндә даһа сонра јахшы олмур; амма көрмәјәндә үрәјин тәләсир ки, бир тез көрәсән. (*Охујур*).

Сән о јанда, јар бу јанда,
Чејран тәк бојнун буранда
Бахышын мин чанлар алыр,
Мәни гәмә, дәрдә салыр.

(*Мусиги*)

Сән о јанда, јар бу јанда,
Һәрдән гыҗачы баханда
Көзүм о көзләрдә галыр,
Мәни гәмә, дәрдә салыр.

(*Мусиги*)

Сән о јанда, јар бу јанда,
Сачларын үзә саланда
Көјләрә аһым учалыр,
Мәни гәмә, дәрдә салыр^б.

(*Нәғл едир*). Сәни јахшыча кејиндириләр, бәзәјирләр, сонра фајтона миндириб аллаһ-аллаһ илә апарырлар. Һәлә, десән, ајағынын алтында гурбан да кәсирләр, сонра отаға апарыб кәрдәк далында отурдурлар, үрәјин тып-тып дөјүнә-дөјүнә көзлүјүрсән. Бир дә көрүрсән ки, гапы ачылыб оғлан чыхды...

Бу әснада гапы ачылыб Султан бәј чыхыр. Гызлар сәсләрини кәсиб, ишләринә мәшгул олурлар.

Телли (*кәнара*) — Аллаһ еләмәсин ки, белә оғлан олсун.

Султан бәј (*әснајир*) — Ај гыз, Телли, мин кәрә демишәм ки, мән јатанда кәл мәним үстүмү басдыр; инди үстү ачыг јатмышам, дејәсән белимә сојуг дәјибдир. (*Әснајир*). Ај... рәһмәтлик Сона сағ олајды... Гәрәз ки, тәклик бир сәнәт дејилдир.

Күлчөһрә — Ај ата, бизә десәјдин өртәрдик, билмәдик...

Султан бәј — Демәдим, демәдим, кечибдир. (*Әснајир*). Ди дурун кедин евә, мән дә шәһәрә чыхырам. Евдән јахшы муғајат олун. Дурун! (*Гызлар һамысы дуруб, ичәри дахил олурлар*). Олмур, тәклик мәнә әл вермир. Беш илдир ки, күнү-күндән кери кедирәм. Сыраға күн һәким Мирзә Һүсејнә дејирәм ки, орам ағрыјыр; дејир ки, бир арвад ал. Һаны бир елә арвад ки, уғрума кәлә иди, ала идим! Әлбәт-

тә, мәнә гыз вермәзләр, чүнки јашым чохдур, пулум да аздыр вә бир дә тазадан той-түфәнк илә евләнмәк мәнә јарашмаз; мәнимки бир һаллыча, дуллуча арваддыр ки, бир нәфәр молла, үч манат пул вә бир кәллә гәнд илә иш тамам ола. Ондан сонра арвад башлар кечәләр бугларыма һәна јахар, сәһәрләр дә јујар, Јатанда да белимә сојуг дәјмәз. Гәрәз, кедәк базара, көрәк нә вар, нә јох. (*Кедир*).

(Мусиги)

Әскәр пәрдә далында охујур.

Әскәр —

Аршын мал алан! (*2 дәфә*)

Аршын мал алан!

Бафта, тафта, бухча, һеј...

Әскәр голтуғунда аршын малы вә әлиндә аршын сәһнәјә чыхыр.

Әскәр — Тамам үч күндүр гапы-гапы доланыб кәзирәм, амма ахтардығымы тапа билмирәм. Бу күнү дә баша чыхардым көрүм нә олур. Еј бәхт, сәндән мәдәд!

(Мусиги)

(*Һәна охујур*). Аршын мал алан! (*2 дәфә*)

Аршын мал алан!

Бафта, тафта, бухча, һеј...

Бу һалда Күлчәһрә, Асја вә Телли бир тәрәфдән вә гоншу гызлар о тәрәфдән бајыра чыхырлар. Гызлар Әскәри чағырыр.

Гызлар — Аршынмалчы, аршынмалчы, бура кәл!

Гызлар хор у⁶ (*Сопрано*) —

Аршынмалчы мал көстәр,

Бир-бир јерә сал көстәр.

Көстәр, көстәр һәр нә вар,

(Алт) — Гызлар бәзәнмәк истәр.

(Мусиги)

Һамы —

Аһ, нә көзәл парчадыр,

Күлләри дә гончадыр,

Тој бәзәји хончадыр, хонча, хонча... (*2 дәфә*)

Ондан бир палтар тикдирсәјдим,

Ојнардым дојунча-дојунча.

(Мусиги)

Хор бир дә тәкрар олунур.

Әскәр (*кәдә-кәдә*) — Аһа, дејәсэн гыз мә'дәнинә дүшмүшәм, бир сүрү бирдән чыхды. Көрәк нечә шејдирләр.

(Онлара). Дејин көрүм, көзөл ханымлар, нә йстәјирсиниз?
Чит, ипәк, мөхмәр, бафта, тафта—һәр шејим вар.

Күлчөһрә— Ач көрөк, хошумуза кәлән нә вар?

Әскәр— Бу саат, ханым! (Ачыр, Күлчөһрәјә диггәт едир).

Асја (кәнара)— Батмыш нә көјчәк оғландыр!

Әскәр (јенә диггәтлә Күлчөһрәјә бахыр)— Бах, ханым, һәр нә көнүл истәјән десән, һамысы бурада вардыр.
(Кәнара). Амма, әчәб гыздыр!

Телли— Ај ханым, о туманлыг нә јахшыдыр!

Асја— А, нәјә лазым олан шејдир ки...

Күлчөһрә (Асјаја)— Сәнә лазым олмаз, амма Теллијә лазым олар.

Әскәр— Доғру бујуурсан, ханым. (Кәнара). Ағыллы гыздыр һа!.. (Она). Нечә аршын бујуурсан гуллуғчунуз үчүн кәсим.

Күлчөһрә— Аршыны нечәдәндир?

Әскәр— Неч нечә, он ики гәликдир. Амма сизә ики шаһыдан һесаб едәрәм.

Күлчөһрә— Бу чүр читин аршыныны биз һәмишә сәккиз гәликдән алырыг, елә версән, он аршын кәс.

Әскәр— Зәрәр јохдур, сизә гурбан олсун! (Өлчүр). Бир... ики... (Кәнара). Амма дејәсән ахтардығымы тапмышам... үч... дөрд... Валлаһы, чох көзөл гыздыр... беш... алты... једди... Дејәсән, елә гисмәтим бу олачагдыр... сәккиз... доғгуз... Көрүнүр, заһири көзөл олан кими батини дә көзәлдир... он... он бир... он ики...

Күлчөһрә— Он аршын бәсдир.

Әскәр— Буј, һә!.. Фикримдән чыхды, будур, елә он аршындыр. (Кәсир гуллуғчуја верир).

Асја— Аһ, бизә јарашан неч задын јохдур.

Әскәр— Ханым, сизә јарашан шејим чохдур, анчаг евләдир. Иншааллаһ, кәлән сәфәр кәтирәрәм. (Күлчөһрә пул верир). Ханым, евин абадан, сәнин әлинин бәрәкәти мәнә бәсдир.

Күлчөһрә— Нә билдин ки, әлимин бәрәкәти вардыр?

Әскәр— Елә белә, үрәјимә дамды ки, сәнин әлин бәрәкәтлидир. (Кәнара). Валлаһ, мән дејән елә будур ки, вар. (Она). Ханым, бура Султан бәјин еви дејилми?

Күлчөһрә — Өзүдүр.

Әскәр — Абадан олсун! Бәс Султан бәжин гызы һансы-
ныздыр?

Асја — Бу өзүдүр.

Әскәр — Аллаһ өмр версин! (Кәнара). Чох көзәл гыз-
дыр!

Асја — Ај Күлчөһрә, кедәк евә; јохса әмим кәләр, ачы-
ғы тутар. (Кедирләр).

Әскәр — Сағ олун, вар олун!

Күлчөһрә (кедә-кедә) — Сан дә сағ ол!

Әскәр (тәк) — Сөзүн доғрусу, бундан јахшы гыз көр-
мәдим вә ола билсин ки, һеч көрмәјәм. Кәл, Әскәр, ја гис-
мәт де, буну ал! Султан бәј мәни көрмүјүбдүрсә дә адымы
ешидибдир. Билир ки, дөвләтли тачир оғланам. Јәгин, гызы
һстәсәм верәр. Инди көрәсэн гыз билсә ки, мән доғрудан да
аршын мал сатанам, мәнә кәләрми? Гызы билмирәм, амма
Султан бәј билсә ки, мән аршын мал сатанам, мин ил дә
галса гызы мәнә вермәз. Аллаһын алтында гыз бир дә чы-
хајды, јенә бир көрәјдим, данышдырајдым. Дајан... (Гапы-
ја бахыр). Дејәсэн кәлән вар. Гој кизләним көрүм кимдир.
(Кизләнир, гапы ачылыб Күлчөһрә чыхыр).

Күлчөһрә — Асја демишкән, аршынмалчынын сир-си-
фәти јахшы иди. Инди Асјаја десән ки, кәл сәни она әрә
верәк, бир һәшир гатар, дејәр ки, мән аршынмалчынын та-
јыјам? Амма, мәнчә, аршынмалчылыг пис иш дејил ки... О
да тачир кими бир шејдир. Валлаһ, атам разы олса, мән
она әрә кедәрәм. Чүнки, нә сајаг олса, јенә дә үзүнү көр-
мүшәм, билирәм ки, шил дејил, кор дејил, кечәл дејил; си-
фәти дә хошума кәлди. Узү нәчиб адамын үзүнә охшајыр.
Валлаһ, ону гәшәнк кејиндирсән бир оғлан чыхар ки, бәј
баласы кими... Мәнә дејир ки, јәгин сәнин әлин бәрәкәтли-
дир; өзү дә елә бахырды ки, куја тәк мәни көрүр... Бир дә
көрсәјдим јахшыча диггәт едәрдим... Аһ, көр нә данышырам;
ким билир, бәлкә онун арвад-ушағы вардыр... (Фикрә ке-
дир).

Әскәр (чыхыр һүзура, аршын голтуғунда) — Ханым, ба-
ғышла...

Күлчөһрә (сәксәнир) — Ој, горхдум а...

Әскәр — Горхма, ханым, дејәсэн, мән аршынымы бу-
рада гојуб кетмишәм.

Күлчөһрә — Олса бурада галарды...

Әскәр — Зәрәр јохдур, ездә алаһы аршыным вардыр.

Күлчөһрә (кәнара) — Јенә о сајаг бахыр, көзү көзүмә саташанда елә бил ки, илдырым кими мәни вурур.

Әскәр — Ханым, аллаһын алтында Султан бәјин он ики нәфәр сән кими гызы олајды!

Күлчөһрә — Јә'ни нә демәк истәјирсән?

Әскәр — Ону демәк истәјирәм ки, бир гызыны бәјә, бирини хана, бирини тачирә, бирини моллаја, бирини дә сејидә вериб, ахырда бирини дә мәнә верәјди...

Күлчөһрә — Нә олар ки...

Әскәр — Амма, јох, вермәз, әлбәттә вермәз, о бир бәј адамдыр, амма мән аршынмалчы. О мәнә гыз вермәз... (ки-најә илә) вә бир дә версә дә гыз кәлмәз...

Күлчөһрә — Көрүнүр ки, сән субајсан.

Әскәр — Лап субајам; аллаһын бәрәкәтиндән ишим дә чох јахшы кедир. Бир парча чөрәјим вар, ач дејиләм.

Күлчөһрә — Бәс нә үчүн индијә гәдәр евләнмәјиб-сән?

Әскәр — Нә сајаг евләним; көрмәдијим гызы алмарам, көрдүјүм гызлардан да хошума кәлән, үрәјимә батаны бир нәфәр олубдур ки, ону мәнә вермәзләр...

Күлчөһрә — Гыз өзү сәнә кетмәзми?

Әскәр — Јәгин ки, кетмәз, чүнки о бәј гызыдыр.

Күлчөһрә — Сән әввәлчә гыздан соруш, сонра де; нә билирсән кетмәз?

Әскәр — Доғру бујурурсан, ханым, бәс елә исә, де көрүм, мәнә кәләрсәнми?

Күлчөһрә (тәәччүблә) — Қим? Мән?

Әскәр — Бәли, сән; мәним хошладығым гыз бирчә сән-сән.

Күлчөһрә — Мән елә билдим ки, өзкә гыздыр...

Әскәр — Сәндән башга өзкәси ола билмәз.

Күлчөһрә — Бәс сән мәни бир кәррә көрмәклә хошладын?

Әскәр — Әлбәттә, ханым. Көз көрдү, көнүл севди. Көзүм сәни көрән кими, гәлбим севиндијимдән чырпынмаға башлады.

Күлчөһрә (кәнара) — Валлаһ, мәнимки дә елә олду.

(Мусиги)

Әскәр—

Өжрәниб пүрфәнд олдум, }
 Өзкәјә ришхәнд олдум, } (2 дәфә)
 Һәр бир дәрдә мән долдум, }
 Сәни көрдүм бәнд олдум. } (2 дәфә)
 Елә бәнд олдум, елә бәнд олдум,
 Елә бәнд олдум, дилбәр!
 Дура билмәм мән сәнсиз.

(Мусиги)

Күлчөһрә—

Һеч кәси мән көрмәздим, }
 Сиррими сөјләмәздим. } (2 дәфә)
 Нәдир ашиг билмәздим, }
 Сәни көрдүм бәнд олдум. } (2 дәфә)
 Елә бәнд олдум, елә бәнд олдум,
 Елә бәнд олдум, дилбәр!
 Дура билмәм мән сәнсиз.

(Мусиги)

Икиси бир јердә—

Көмәк етди чүн ол бахт, }
 Кәлди чатды ахыр вахт. } (2 дәфә)
 Өзүмү билдим хошбахт, }
 Сәни көрдүм бәнд олдум. } (2 дәфә)
 Елә бәнд олдум, елә бәнд олдум,
 Елә бәнд олдум, дилбәр!
 Дура билмәм мән сәнсиз. (2 дәфә)

(Мусиги)

Әскәр— Ханым, мән сәнә јарашан дејиләм.

Күлчөһрә— Билмирәм, амма хошламышам.

(Мусиги)

Әскәр— Көрүнүр ки, доғру дејибләр ки, гәлб гәлби
 истәр, ханым...

Күлчөһрә— Мәнә ханым демә, адым Күлчөһрәдир.

Әскәр— Күлчөһрә, бәс нә сајаг едәк ки, атан сәни мәнә
 версин?

Күлчөһрә— Мәни атамдан истә, верәр-верәр, вермәз—
 мән өзкәсинә әрә кетмәрәм...

Эскэр (канара) — Чох эчэб! (Она). Атан сәни күч илэ верэр...

Күлчөһрә — Күч илэ әрә кетмәрәм.

Эскэр — Сәни зор илэ апарарлар.

Күлчөһрә — Өзүмү боғарам.

Эскэр — Аллаһ еләмәсин. Инди ки, белә олду, гој бир јахшы фикир едәк, көрүм, бәлкә бир әлач тапарам; инди сәи кет евә, јохса бизи көрәрләр, худаһафиз.

Күлчөһрә — Худаһафиз! Амма ону бил ки, сөзүм сөздүр. (Кедир).

Эскэр (тәк) — Дејирәм, валлаһ, үрәк елә бир олур. Јазыг гыз мәни хошлајыбдыр. Өзү дә билмир ки, дөвләтли таңирәм. Мән дә гәсдән демәдим ки, гој ахыра кими гызы сынајым. Чох эчэб! Инди мән кедим, бир бәһанә илә халамы дәхи бураја көндәрим ки, бахсын, көрсүн нечә гыз сечмишәм. (Кедир).

Күлчөһрә чыхыб ора-бура бахыр вә сонра отуруб фикрә кедир.

Күлчөһрә — Бу нә иш иди мән еләдим. Јад оғлан илә нәләр данышдым ки, неч гыза јарашмаз... Билмирәм һарадан кәлди чыхды... Өзү јахшы, сөзү јахшы... Неч фикримдән чыкмыр... Аһ, нечә көнлүм пәришан олубдур! (Охујур).

(Мусиги)

Ашиг олдум нечә бир тазә күли-рә'најә.

(Мусиги)

Ашиг олдум нечә бир тазә күли-рә'најә

Ки, салыбдыр мәни о ишвә илә говғајә. (2 дәфә)

Ашиг олдум (3 дәфә)

Нечә бир тазә күли-рә'најә. (2 дәфә)

(Мусиги)

Көзүмүн ганы илә синәми ал етдим ким, (2 дәфә)

Сәбәби сәнәт ола ол бүти-бипәрвајә, (2 дәфә)

Пәрвајә, пәрвајә.

Бу бир ишдир ки, мәни ијнә кими инчәлдиб, } (2 дәфә)

Салыр иплик кими һәрдем бир узун сөвдајә. }

Ашиг олдум (3 дәфә)

Нечә бир тазә күли-рә'најә?. (2 дәфә)

Асја вә Телли чыхыб охујурлар.

Асја вә Телли —

Нә пәришандыр һалын,
Күлчөһрә, Күлчөһрә?!

Нәдир бу аһы-зарын?
 Тез сөjlә, тез сөjlә!
 Нијә солмуш рүхсарын?
 Күлчөһрә, тез сөjlә! (2 дәфә)
 Ғыза лајиг олмаз ким,
 Дәрд чәксин, гәм чәксин. } (2 дәфә)
 Нәдир бу аһы-зарын?
 Күлчөһрә, тез сөjlә! } (2 дәфә)
 Күлчөһрә, тез сөjlә! } (2 дәфә)

Һамысы ичәри кирирләр. Бу һалда Әскәр халасы илә бәрабәр чыхыр.
 Чаһан чаршаба бүрүнүбдүр.

Әскәр — Бах, хала, һаман ғыз бу евдә олур. Апарарсан бу мәхмәри вә дејәрсән ки, аршынмалчы көндәрибдир. Сорусан олса ки, сән кимсән, дејәрсән ки, аршынмалчынын халасыјам. Баша дүшдүнмү?

Чаһан — Баша дүшдүм, халан сәнә гурбан, кедирәм.
 (Кедиб ичәри кирир).

Әскәр (тәк) — Амма кетдикчә ғыза даһа артыг бәнд олурам. Күнү бу күн Сүлејманы көрсәм көндәрәчәјәм ки, кедиб елчилик еләсин. Белә истәдијими тапдым... Бу ев, бу һәјәт, бу јол һамысы елә бил ки, үзүмә күлүр. (Охујур).

(Муסיги)

Ахтарыб тапдым сәни, сәндәми севдин, јар, мәни?
 Көр нә һалдыр көрмүр көзүм, шадлығымдан дүнјаны.
 (2 дәфә)

Кәл, кәл, маралым, кәл, кәл, кәл, чејраным кәл! (2 дәфә)
 Сәни севдим, јар, сәни севдим, көзүм көрмәз өзкәни.

(Муסיги)

Һалал олсун Сүлејман!

(Муסיги)

Һалал олсун Сүлејман, сән нә кәләкбазсан, шејтан!
 Өјрәдиб мәни јола салдын, мәнә раст кәлди јар чан.
 (2 дәфә)

Кәл, кәл, маралым, кәл, кәл, кәл, чејраным, кәл! (2 дәфә)
 Инди бурада дајанмајым, кедим евә, халам кәлсин көрәк нә сөjlәјәчәкдир. (Кедир).

Султан бәј базардан евә гајыдыр, јаваш-јаваш кәлә-кәлә өзбашына данышыр.

Султан бәј — Елә һамы мән дејәни дејир: бир һаллыча дул арвад ола ки, бир нәфәр молла, үч манат пул вә бир

кәллә гәнд илә иш тамам ола. Инди мән нә гаҗырым? Елә арвады һарадан тапым? Кәл, еҗ арвад, һарадасан? Кәл! Кәл!.. (деҗән кими Чаһан чыхыр вә буна тәрәф кәлир ки, кечши. Султан бәҗ тәгҗчүблә). Паһо!.. Јохса мәни гара басыр... Јох, деҗәсән дири көзлү арваддыр. Өзү дә биздән чыхды. Деҗәсән, аллаһ мәнимкини јетирди. (Чаһана тәрәф кедир). Аҗ бачы, кимсән, биздә нә ишин вар иди?

Ч а һ а н — Аршын мал апармышдым, гызлара көстәрәм.

С у л т а н б ә ј (кәнара) — Арвад олмагына арваддыр, анчаг үзүнү көрсәм пис олмаз. (Она). Јахшы, бачы, бир де, чаршаба бүрүнмүш киши олмаҗасан?

Ч а һ а н — Буҗ... аҗ гардаш, нә сөз данышырсан?

С у л т а н б ә ј — Бәс елә исә бир балача үзүнү мәнә көстәр ки, јәгинлик һасил олсун.

Ч а һ а н (үзүнү ачыб көстәрир) — Көрдүн ки, арвадам!

С у л т а н б ә ј — Иә, көрдүм. (Кәнара). Арвадсан, өзү дә лап мән деҗәндән. (Она). Де, јахшы бир мәни баша сал көрүм сән кимсән, нәчисән вә кимин адамысан?

Ч а һ а н — Мән аршынмалчынын халасыҗам, өзүм дә гызлара, арвадлара мал сатырам.

С у л т а н б ә ј — Јахшы, ахы мәнә бир демәдин ки, көрәк кимин адамысан.

Ч а һ а н — Бәҗ, дәлал Кәрбәләҗы Нәсирин күлфәтиҗәм, бәлкә таныҗасан.

С у л т а н б ә ј — Хеҗр, танымырам, мәним дәлал-мәлал илә ишим олмаз. Јахшы, демәли, сәнин кишин дәлаллыг едир, өзүн дә аршын мал сатырсан.

Ч а һ а н — Бәли, кишим дәлаллыг едәрди.

С у л т а н б ә ј — Едәрди? Бәс инди нә иш көрүр?

Ч а һ а н — Инди аллаһ билир ки, нә иш көрүр; рәһмәтлик ер ики илдир ки, өлүбдүр.

С у л т а н б ә ј (севинир) — Өлүбдүр? Демәли, сән дулсан?

Ч а һ а н — Бәли, дулам.

С у л т а н б ә ј — Белә де дә!.. (Өскүрүр вә өзүнү сүзәлдир). Деҗирсән ки, он ики илдир ки, әрин өлүб дул галыбсан... Чох әчәб, инди бәс нечә еҗләҗәк?

Ч а һ а н (тәгҗчүблә) — Нәҗи нечә еҗләҗәк?

С у л т а н б ә ј (карыхмыш) — Јох, белә ону деҗирәм ки, мәним дә арвадым, будур, беш илдир ки, мәрһум олубдур.

Белә олмаг чох пис шејдир. Адам лап тәк галыр, билмир ки, нә етсин. (Кәнара). Јахшыча әлимә дүшүбдүр, һеч бурахмаг лазым дејилдир. (Чаһан истәјир кетсин, Султан бәј тез габаглајыр). Әши, бир дајан, һара тәләсирсән?

Чаһан — Тәләсијирәм, ишим вар.

Султан бәј — Даһа бундан көзәл нә иш олар, әчәб сөһбәт елијирик. Сән дул, мән дул, кәл дәрдләшәк дә... Јахшы, инди сән дејирсән ки, дулсан, һә?..

Чаһан — Буј, дедим әрим он ики илдир ки, өлүбдүр.

Султан бәј — Ахы бурасы вар ки, мән дә дулам.

Чаһан — Нә олар, аллаһын әмридир. Тәк сәнин башында көрүнмәјиб ки...

Султан бәј — Орасыны билирәм.

Чаһан — Бәс һарасыны билмирсән?

Султан бәј — Кәл биз икимиз бир иш едәк.

Чаһан — Нә иш?

Султан бәј — Белә иш ки, нә сән дул оласан, нә дә мән.

Чаһан — Нә сајаг еләјәк?

Султан бәј — Нә сајағы вар ки, бир нәфәр молла, үч манат пул, бир кәллә гәнд, шүт-тамам, вәссәлам.

Чаһан — Һеч баша дүшмүрәм ки, нә дејирсән.

Султан бәј — Баша дүшмүрсән? Әчәб дилбилмәзсән! Бәс елә исә, дүрүст гулаг ас көр нә дејирәм, а дилбилмәз!

Мусиги. Чыртыг вур-вур охујур.

Бир ат алдым, һәр јана чапдым,

Кәл алым, кәл алым, дилбилмәз!

Ахыр кәлиб сәни тапдым, маралым, маралым,
дилбилмәз!

Аман, аман, ој, гашы каман, ој!

Кәл алым, кәл алым, маралым, дилбилмәз! (Ојнајыр).

(Мусиги)

Бир ев тикдим, даш үстәдир, кәл алым, кәл алым,
дилбилмәз!

Һәр нә десән баш үстәдир, кәл алым, маралым,
дилбилмәз!

Аман, аман, ој, гашы каман, ој!

Кәл алым, маралым, дилбилмәз! (Ојнајыр).

(Мусиги)

Сэн дул, мэн дул, кэл мэнэ бэнд ол,
 кэл алым, кэл алым, дилбилмэз!
 Нэр нэ десэм она разы ол, маралым,
 маралым, дилбилмэз!
 Аман, аман, ој, гашы каман, ој!
 Кэл алым, кэл алым, дилбилмэз!

Бу һалда Эскэр кэлир вэ бунлары көрүр.

Эскэр — Аһа!.. Халамын да иши дүзэлди. Эчэб! (*Ирэ-ли кэлир, ојнамагда олан Султан бэјин гулағына*). А бэј! Ај бэј! Бир дајан, сөз дејирэм. (*Султан бэј сәксәниб дајаныр*). Ахы белә иш јахшы дејилдир; өзкәнин арвадына ешгнамә охујурсан.

Султан бэј — Балам, сэн кимсән, сәнә нә?

Эскэр — Нечә мәнә нә? Бу мәним халамдыр.

Султан бэј — Халандыр? Демәли, аршынмалчы сән-сән?

Эскэр — Бәли, мәнәм.

Султан бэј — Чох көзәл, чох пакизә. Балам, һеч сәнин инсафын-задын јохдур?

Эскэр — Нә олубдур ки?

Султан бэј — Нә олачаг ки, бу јазыг арвады он ики илдир ки, дул сахлајыб эрә вермирсән.

Эскэр (*күлүмсүнүр*) — Нә едим, бир јахшы адам тап-мырам.

Султан бэј — Јахшы адам—мән! Кәл дә!.. Кәл гоһум олаг, мән дә дулам.

Эскэр (*кәнара*) — Аһа, јахшы фүрсәтдир. (*Она*). Доғру дејирсән, бэј, ја зарафат едирсән?

Султан бэј — Тајымсан ки, зарафат едим? Лап үрәкдән доғру дејирәм.

Эскэр — Јахшы, бэј, фәрз едәк ки, мән халамы вердим сәнә, бәс әвәзиндә сән мәнә нә верәрсән?

Султан бэј — Нә верәчәјәм? Сәнин мүздүн бу олар ки, мәним кими бэј илә гоһум оларсан. Халанын мүздү о олар ки, чаны раһат олар. Мәним дә мүздүм будур ки, саваб ји-јәси оларам. Даһа бундан артыг нә истәјирсән?

Эскэр — Јох, бэј, бу сајаг сәрф еләмәз...

Султан бэј — Бәс нә сајаг сәрф ејләр?

Эскэр — Бах, бэј, инди ки, мөнимлэ гонум олмаг истө-
јирсэн, кэл икибашлы гонум олаг.

Султан бэј (*тәәччүблэ*) — Нә сајаг икибашлы?

Эскэр — Бу сајаг ки, мән халамы верим сәнә, сән дә
гызыны вер мәнә.

Султан бэј (*бәрк ачыглы*) — Ахмагын бириси ахмаг!
Нә јава-јава данышырсан?! (*Хәнчәрдән јапышыр*). Мән бэј
баласы кими гызымы аршын мал сатана верәчәјәм?! Чәһән-
нәм ол бурадан сән дә, сәнин халан да!.. Гудурғанын бири-
си, бир силлә чәкәрәм ки, дишләрин гарнына кедәр. Рәдд ол
көзүмүн габағындан!

Эскәр (*архајынча*) — Хала, кэл кедәк. (*Кәнара*). Ар-
шынмалчы Эскәрә вермәди, амма тачир Эскәрә верәчәкдир.
(*Кедирләр*).

Султан бэј — Тез ол, итил бурадан! (*Евә тәрәф ке-
диб, гапынын ағзында дајаныр вә кедәнләрә бахыр. Онлар
кедирләр*). Көр нә гудурған кәдәдир ки, чүр'әт едиб гызымы
истөјир. (*Хәнчәрини чәкиб јүјүрүр*). Өлдүрәрәм сәни, гудур-
ған оғлу гудурған! (*Гајыдыб фикрә кедир*). Јохдур. Јохдур
мәндә бәхт. Арвад әлимә көјдән дүшмүш кими олмушду,
өзү дә әсл мән дејән һаллыча арвад иди ки, иш бир нәфәр
молла илә бир кәллә гәндә бәнд иди; мәрдүмазар оғлу мәр-
дүмазар һајандан кәлди исә бүтүн иши корлады. Планымы
дағытды. Еј вај... (*Охујур*).

Нә пис олду һалым мөним, кэл алым,
кэл алым, дилбилмәз!
Кетди әлдән јарым мөним, кэл алым,
маралым, дилбилмәз!
Аман, аман, ој!.. (*Кирир ичәри*).

ПӨРДӘ

ҮЧҮНЧҮ ПЭРДЭ

Султан бэжин евиндэ ваге олур; Күлчөһрө тэкчө отуруб охујур. Мусиги чалыныр.

Күлчөһрө —

Бүлбүли-зарэм, күли-рүхсари-алиндэн чүда,

(Мусиги)

Бүлбүли-зарэм, күли-рүхсари-алиндэн чүда
Тутји-лалэм, шөкөр нисбөт мөгалиндэн чүда.

(2 дөфө)

(Мусиги)

Дер идим сөбр ејләјим, олсам чөмалиндэн чүда,

(Мусиги)

Дер идим сөбр ејләјим, олсам чөмалиндэн чүда,
Билмөдим дүшвар имиш олмаг вүсалиндэн чүда.

(2 дөфө)

Аһ... аман-аман... аман-аман!..

Билмөдим дүшвар имиш олмаг вүсалиндэн чүда.

(2 дөфө)

Јар, кәл, јар, кәл, јар, кәл, јар, кәл!..

(Мусиги)

Ағлымы тәрк ејләдим фөзлү көмалиндэн чүда,

(Мусиги)

Ағлымы тәрк ејләдим фөзлү көмалиндэн чүда,
Дөнмүшәм мән мүфлисә чаһү чөлалиндэн чүда.

(2 дөфө)

(Мусиги)

Тирэ олду рузкарым зүлфү халиндэн чүда,
Олду сәһра мәнзилим вәһши гәзалиндэн чүда. (2 дәфә)
Ај аман!.. (4 дәфә)

(Мусиги)

Олду сәһра мәнзилим вәһши гәзалиндэн чүда⁸. (2 дәфә)
Јар, кәл!.. (4 дәфә)

Мусиги. Үзүнү өртүб аглајыр.

Асја (дахил олуб Күлчөһрәнин јанына кәлир) — Аһ,
Күлчөһрә, сән аллаһ, бир де көрүм, сәнә нә олуб ки, бу бир
нечә күндүр белә пәришан көрүнүрсән?

Күлчөһрә — Валлаһ, неч өзүм дә билмирәм. Јәгин
нахош олмушам.

Асја — Ахы нахош оланын бир јери ағрыјар; көрүнүр
ки, сәнин неч јерин ағрымыр, шүкүр аллаһа.

Күлчөһрә — Аһ, Асја, нејләјирсән сорушуб, сән ал-
лаһ, гој мәни әлдән.

Асја — Јох, Күлчөһрә, бу бир нечә күндүр ки, сән бил-
мәррә дәјишилибсән. Ејзән фикирдә, кефсиз, динмәз, јәгин
бурда бир һикмәт вардыр... Ај гыз, бәлкә бир адама бәнд
олубсан, һә?..

Күлчөһрә (һәрәкәт едир) — Кимә бәнд олачағам...

Асја — Јох, јох, гызардын. Көрүрәм ки, бир адама бәнд
олубсан; анчаг о адам кимдир? Бизә аршын мал сатандан
башга неч кәс кәлмәмишди. (Бирдән). Јәгин о кәдәјә бәнд
олубсан!

Күлчөһрә — Кәдә нә үчүн олсун?!

Асја — Аһа, билдим!.. Аршынмалчыја көзүн дүшүбдүр.
Ај гыз, неч сәнә јарашан ишдирми? Сән бәј гызы, бәј баласы
бир кәдәнин биринә бәнд олубсан... Нәдир-нәдир, бир гәдәр
сир-сифәти вар; валлаһ, истәр лап чираг кими јансын, неч
бир белә дә мәнәл гојмарам; о һара, мән һара...

Күлчөһрә (тәгсирли кими) — Валлаһ, өзүм дә баша
дүшмүрәм ки, бу нә һалдыр. (Ағламсыныр вә әлләри илә
үзүнү өртүр).

Асја (нәсихәтјана) — Сән јекә гызсан, елә шејләри ба-
шындан чыхарт. Сән һара, базарын кәдәси һара. Бары, бәнд
олурсан елә адама бәнд ол ки, сәнә јарашан олсун. Икинчи-
јә галан јердә, бәнд олмаг өзү гыз үчүн чох пис шејдир. Бах,

мән дә сәнин кими бир гызам, амма һеч көр мән бир адама бәнд олураммы? Бир дә, валлаһы, ишдир, бирдән атан билсә, јәгин бил ки, сәни тикә-тикә доғрар.

Күлчөһрә — Гој атам билсин, бир кәрәлик мәни өлдүрсүн ки, чаным гуртарсын.

Асја — Ахмаглама, ахмаглама! Кәл бәри, кедәк о бири отаға, көр сәнә нәләр сөйләјәчәјәм.

Күлчөһрәни апарыб кедирләр.

Султан бәј (*дахил олу, тәк*) — Залым оғлу аршын-малчынын халасы јахшы киримә кечмишди, олмады. Әсл мән дејән арвад елә о иди ки, һаллыча, дул, әндамлы, бир нәфәр молла, үч манат пул вә бир кәллә гәнд, шүт-тамам, вәссәлам. Амма, де кәл ки, мәндә бәхт јохдур... Гудурған оғлу гудурған, бир дул халасынын әвәзиндә көзәл-көјчәк гызымы истәјир. Куја ки, мән гызымдан әл чәкмишәм ки, базарын кәдәсинә верәм... Мән бир бәјәм ки, бүтүн танышларым адымы әзбәр билир. Әши, хан илә аш јемирәм ки, бугум јаға батар; бир кәдәнин бириси мәнә көјә олмаг истәјир... Амма халасыны алардым вә бир сөз дејән олса иди, дејәрдим ки, бир фәгир дул арвад иди, рәһмим кәлди, алдым... Әлгәрәз, арвад елә өз ајағы илә јаныма кәлмишди, шејтан оғлу шејтан ишә пәрхашлыг салды. Гојмады ишимизи көрәк... Аһ, кедәк бир аз динчәләк; јенә белимин ағрысы тутду... (*Кедир о бири отаға, бу бири отагдан Телли чыхыр*).

Телли (*тәк*) — Оф, јенә ағам кетди узанмаға. Киши лап зәһләми төкүбдү, инди јенә чағырачагдыр ки, ај гыз, Телли, кәл үстүмү басдыр. (*Султан бәјин сәси кәлир: ај гыз, Телли, кәл үстүмү басдыр*). Чор, зәһримар... (*Мүләјим*) Ағачан, кәлирәм, кәлирәм. (*Кедир*).

Асја (*дахил олу, тәк*) — Һа өјүд, нәсиһәт едирәм олмур. Көрүнүр ки, гыз кәдәјә чох бәнд олубдур. Ағлајыр, ағлајыр, көзүнүн јашыны долу кими төкүр; адамын рәһми кәлир; билмирәм һајандан кәлди чыхды бура аршын мал сатан... Јенә бир бәј баласы ола, ја бир тачир оғлан ола, јери вар. Һалбуки базарын кәдәси... (*Пәнчәрәјә тәрәф бахыр*). О кимдир бизә кәлир? Буј, нә јахшы оғландыр; валлаһ, лап бәј баласына охшајыр. Бах, адам бәнд оlanda да беләсинә ола! Көрәсән, бу бизә нијә кәлир, хејир хәбәр ола! Кәлир, кәлир, дүз бизә кәлир, гој кәлсин, гачмајачағам. Кәлди...

Гапы дөјүлүр, Асја гапыны ачыр. Сүлејман дахил олу. Асја әли илә үзүнү кизләтмәк истәјир.

Сүлејман — Султан бәј ездәдирми?

А с я — Бәли, евдәдир. Бир гәдәр бурада әләшин, кедим чағырым. *(Кедир)*.

Сү л е ј м а н *(тәк)* — Јәгин ки, Султан бәјин гызыдыр, амма әчәб көзәл гыздыр, бәрәқалла Әскәрә! Көрүнүр ки, кишинин руһу вар ки, өзүнә бу чүр гыз сечибдир. Мән белә билмәдим ки, Султан бәјин гызы көзәл имиш, јохса әввәлдән билсәјдим өзүм алардым. Гејиф! Амма јахшыча гыздыр. Валлаһы, чох бөјүк сәһв ејләмишәм. Кәрәк бу гызы мән алајдым. Һалбуки инди кәлмишәм гызы Әскәр үчүн истәјим... Јохса, бәлкә елә кәлмишкән, елә өзүм үчүн истәјим?... Јох, бу јолдашлыг һаггында намәрдлик олар. Әскәр мәнә е'тибар едиб елчилијә кәндәрибдир, өзү дә гыза бәнддир, нечә ола биләр ки, ону мә'јус ејләјим, лә'нәт шејтана! Адам кәрәкдир достлугда дүз ола. Нә ејләмәк? Мән дә ахтарарам өзүмә бир көзәл гыз тапарам, хаинлик пис шејдир.

Султан бәј дахил олур.

Султан бәј — Паһо, Сүлејман, сән һара, бура һара? Хејир хәбәр оласан, әлләш кәрәк нә вар, нә јох? *(Әл-әлә ве-риб, отурурлар)*.

Сү л е ј м а н — Бәј, хејир олмамыш нә олачаг? Шүкүр аллаһа, һәр шеј өз јериндә саздыр.

Султан бәј — Чох көзәл, инди сөјлә кәрәк даһа нә вар, нә јох?

Сү л е ј м а н — Бәј, билирсән, бу дүнјанын иши елә белә кәлибдир ки, инсан инсана лазым олур, адам адама кәрәк олур. Көрүрсән ки, әввәлчә бир адамы һеч танымырсан, сонра таныш олурсан; ондан сонра лап гоһум олурсан. Анчаг бир иш вар ки, гоһум оlanda кәрәк елә оласан ки, сәнә јарашан ола, өзү дә варлы ола, адлы-санлы ола. Мәсәлән, кәтүрәк бизим чаван тачиримиз Әскәри...

Султан бәј — О кимдир?

Сү л е ј м а н — Бәј, сән онун өзүнү танымасан да, ата-сыны јахшы таныјарсан. Мәрһум бәззаз Мүрсәли дејирәм ки, бир көзәл кишиләрин бириси иди.

Султан бәј — Һә, јахшы таныјырам; һәгигәт, мәрһум чох көзәл киши иди.

Сү л е ј м а н — Бәли, инди Әскәр дедијим оғлан онун оғлудур ки, о да һәр бир барәдә атасы кими көзәл адам вә ағыллы оғландыр. Өзүнүн дә, шүкүр аллаһа, јахшы вары, малы. Алвери дә чох бөјүк тәрәггидәдир.

Султан бәј — Јахшы, Әскәр нә дејир?

Сүлөјман — Эскэрин дедији одур ки, сәнинлә гоһум олмаг истәјир.

Султан бәј — Балам, мәним гызым ушагдыр ки...

Сүлөјман — Бәј, кәрәк ушаг олмасын; амма ону бил ки, Эскәр өзкә адамдыр, бәј. О сајаг оғланын гоһумлуғу сәнә һәр бир барәдә јахшы олар.

Султан бәј — Сән орасыны доғру дејирсән; һәгигәт, тачир тајфасы мәним хошума кәлир. Јохса бу инчинар-минчинар, дохтур-мохтур, вәкил-мәкил, учител-мучителләрлә мәним ишим олмаз вә хошума да кәлмәзләр. Анчаг бурасы вар ки... Эскәри мән көрмәмишәм; һәрчәнд билирәм ки, ата-сы јахшы киши иди вә дөвләти дә чох иди, анчаг бәзи вахт јахшы кишинин пис өвләды олур.

Сүлөјман — Хејр, бәј, Эскәр чох көзәл оғландыр. Чох ағыллы, јарашыглы вә чох да шүүрлу оғландыр. О барәдә тәвәггә едирәм ки, мәнә е'тибар едиб, сөзүмә инанасан. Һәр-каһ аллаһ еләмәмиш Эскәр пис адам олса иди, мән сәнин гызыны она истәрдимми?

Султан бәј — Елә исә, аллаһ хејир версин, разыјам...

Сүлөјман (*әл тутур*) — Аллаһ хејир версин, аллаһ һәр кисини хошбәхт еләсин. Оғул-ушаг саһиб олсунлар.

Султан бәј (*дурур*) — Инди бујур да... Бујур кедәк о бири отаға, чајдан-заддан ичәк, сөһбәтимизи дә орада едәк. (*Дуруб о бири отаға кечирләр*).

Асја (*дахил олур, тәк*) — Валлаһ, һеч белә көзәл оғлан олмаз. Өмрүмдә дә көрмәмишәм; гој инди дә бу гапынын дешијиндән бахым. (*Әјилиб гапынын дешијиндән бахыр*). Мән дә бу оғлана бәнд олачағам. (*Ачыгла*). Нә гајырым? Күлчөһрә кәдәнин биринә бәнд оlanda мән нијә бәј оғлу кими бир чавана бәнд олмајым? Елә оларам ки, һәлә Күлчөһрәни дә өтәрәм... (*Ашиганә*). Оф, һәгигәт, адамын адама көзү дүшәндә әһвалы нечә пәришан олур! (*Охујур*).

(Мусиги)

Көзәлим, јар көзәлим,

(Мусиги)

Бир сөзүм вар, көзәлим.

(Мусиги)

Бу јазыг јарына һәрдән }
Бир нәзәр сал, көзәлим! } (2 дәфә)

(Мусиги)

Ашиг олдум сэнэ мэн,

(Мусиги)

Етмэдин лүтфү кэрэм.

(Мусиги)

Бу языг жарына һөрдөн }
 Бир нэзэр сал, көзэлим. } (2 дэфә)

(Мусиги)

Јанарам ешг одуна,
 Јетмэдин фәрјадыма.
 Бу языг жарына һөрдөн }
 Бир нэзэр сал, көзэлим. } (2 дэфә)

(Мусиги)

Көзэлим, јар көзэлим... (Ојнајыр вә сонра
 кедир).

Телли (*чыхыр*) — Јахшы ки, гонаг кәлди, мени ағамың элиндән гуртарды; јохса орамы басдыр, бурамы басдыр, орамы ов, бурамы ов... Даһа һәлак ејләди мени. Белә шоркөз киши олмаз. Валлаһ, бир аллаһ бәндәси олса иди, меничә аларды, чанымы гуртарарды. Амма һаны бир елә аллаһ бәндәси! (*Дејән кими гапы дөјүлүр*). Бу кимдир? Јохса аллаһ бәндәсини јетирди! (*Кедир гапыны ачыр, Вәли дахил олу*).

Вәли — Султан бәјин еви бурадыр?

Телли — Һә, бурадыр, нә ишин вар?

Вәли — Сиздә бир нәфәр гонаг вармы?

Телли — Һә, вар, нечә?

Вәли — Даһа нә үчүн ачығын тутур?

Телли — Ачығым нә үчүн тутсун, сән кимсән?

Вәли — Мән килимчи. (*Кәнара*). Амма әчәб гыздыр, јәгин бу, гуллуғчудур.

Телли — Қилимчи нәдир?

Вәли — Бир әввәлчә де көрүм, сән кимсән?

Телли — Мән бу евин гуллуғчусујам?

Вәли — Мән дә о евин нөкәријәм.

Телли — Һансы евин?

Вэли — Белэ о евин, о...

Телли — Буј, елэ бил кэдэ дәли олубдур.

Вэли — Дәли нијә олурам, маралым!

Телли — Мән марал дејиләм.

Вэли — Белэ мәнән өтрү маралсан, бу чаным да сәнә
лешкәш. Белә, белә... белә... (Охујур).

(Мусиги)

Гој ханымы бәј апарыб, } (2 дәфә)
Тезлик илә тој еләсин. }
Сәнидәчә мән аларам, } (2 дәфә)
Мән дә бир бәј оларам. }

Телли — Пулун вар? } (2 дәфә)
Вэли — Вар, вар! }

Телли — Пулун вар, кәләрәм!

Вэли — Билирәм, кәләрән!

Телли — Белә, белә јарымсан!

Вэли — Белә, белә чанымсан!

Мусиги. Ојнајырлар.

Телли — Мән кедәрәм ол кәсә ки, } (2 дәфә)
Онун пулу чох олсун, }
Онун пулу чох олсун, } (2 дәфә)
Дәрди, гәми аз олсун. }
Вэли — Пулун вар? } (2 дәфә)
Вар, вар! }

Мусиги. Ојнајырлар.

Икиси бир јердә —
Гој ханымы бәј апарыб, } (2 дәфә)
Тезлик илә тој еләсин. }

Вәли — Сәнидәчә мән аларам! }
Телли — Мәнидәчә сән аларсан! } (2 дәфә)
Вәли — Мән дә бир бәј оларам! }
Телли — Сән дә бир бәј оларсан! }
Вәли — (Тәк). Пулун вар? } (2 дәфә)
Вар, вар! }

Му с и г и. Ојнајырлар.

Телли (*хошуна кәлир*) — Эши, тез ол, сөзүнү де көрүм нә истәјирсән?

Вәли — Сәни истәјирәм, сәни! Билдинми?

Телли — Бүј, эчәб ишә дүшдүм!

Вәли — Көзүмүн ишыгы, кет о гонаға дејнән ки, бир гапыја чыхсын, сөзүм вар. (*Телли кедир*). Јери, маралым, јери! Јери, чејраным, јери! Эчәб гыздыр! Валлах, гој ағам гызы алсын, мән дә буну алым, икимизин дә тоју бир күндә олсун. (*Әлини-әлине сүртүр*).

Сүлејман вә Султан бәј чыхырлар.

Сүлејман — Һә, Вәли, сәнсән? Билдим нә үчүн кәлибсән, кәл кедәк. (*Султан бәјә*). Бәј, һәләлик худаһафиз.

Султан бәј — Худаһафиз, сәламәт ол. (*Кедирләр. Султан бәј Сүлејманы өтүрүб гајыдыр*). Ај гыз, Телли! Күлчөһрәни, Асјаны бура чағыр кәлсин. Гыза да дејим көрүм нә олур... Бәли, дүнјанын иши беләдир... Бир вахт вар идн биз дә чаван идик... Инди...

Гызлар кәлирләр.

Султан бәј — Һә, отурун көрүм. Ај гыз, Күлчөһрә, нә үчүн белә бикеф көрүнүрсән? Нә олуб ки, нахош дејилсән ки?

Күлчөһрә — Хејр, ата, јахшыјам.

Султан бәј — Чох көзәл, гызым, билирсән нә вар?

Күлчөһрә — Хејр, ата.

Султан бәј — Бәс елә исә бил: сәни әрә верирәм.

Күлчөһрә һәрәкәт едир, Телли шад олур. Асја һејфсиләнир.

Асја (*кәнара*) — Гејф, оғлан әлимдән чыхды!

Күлчөһрә — Ај ата, мәним нә вахтымдыр ки, әрә кедим?

Султан бәј — Лап јахшы вахтындыр. Ушаг ки, дејилсән, һәр бир шеји билирсән, анлајырсан. Сәни бир тачир оғлана верирәм ки, һәми чаван, һәми пуллу, һәми маллы...

Күлчөһрә — Ата, ачығын тутмасын, мән әрә кедән дејиләм!

Султан бәј (*мулајим*) — Бах, ахмаглама! Мән елчијә сөз вердим кетди.

Асја (*кәнара*) — Аллаһ сәнә шүкүр, кәлән оғлан елчиимиш.

Күлчөһрә — Јох, ата, мән әрә кетмәк истәмирәм!

Султан бәј — Јахшы-јахшы, наз еләмә, билирәм ки, үрәјиндә севинирсән.

Күлчөһрә — Јох, ата, доғру сөзүмдүр, мән әрә кетмәк истәмирәм, истәјирсән вур мәни өлдүр, — әрә вермә.

Султан бәј — Дејәсән, сән доғрудан данышырсан! (*Бәркдән*). Нә ахмаг сөздүр; нечә јә'ни әрә кетмәк истәмирсән; евдә галыб гочалыб гартымајачагсан ки?..

Күлчөһрә (*ағлајыр*) — Мән әрә кетмәк истәмирәм!

Султан бәј (*лап бәркдән*) — Сән аллаһ гудурған олма! Сәнин нә һагғын вар сөз данышмаға. Атан сәни әрә верир, — сәнин борчун итаәт еләмәкдир!

Асја — Әлбәттә, Күлчөһрә, атан нә дејир, сән она гулаг ас; инди ки, сәни әрә верирләр, сәнин борчун кетмәкдир. Даһа бурда артыг чәк-чевир олмаз ки...

Күлчөһрә — Гој атам мәни өлдүрсүн, амма әрә вермәсин.

Асја — Ахы сәнин данышмаға нә һагғын вардыр?!

Султан бәј — Сәнә дејирәм ки, ахмаг олма! Мән сәни елә адама әрә верирәм ки, даһа еләсин тапмазсан, сән нә фикирдәсән?!

Күлчөһрә — Сән о адама Асјаны вер, гој мән евдә гыз галым.

Султан бәј — Нә бош-бош данышырсан. Асјаны истәјән олса, ону да әрә верәчәјәм. Инди сәни истәјирләр, кәрәк әввәл сәни верим.

Асја — Элбэттә, еләдир.

Күлчөһрә — Мән эрә кетмәк истәмирәм!

Султан бәј (ачыглы) — Сәнин борчун дежилдир, ағзын нәдир кетмәжәсэн. Атан сәнә бурурур кет, кет! Чох о јанбу јан еләсэн, тутуб гулагларындан мыхларам дивара. (Күлчөһрә ағлајыр... Сүкут. Султан бәј ачыглы-ачыглы ора-бура кәзинир. Бир аздан сонра мулајим дил илә дејир). Гызым, сән елә билирсэн ки, мән сәни пис адама верирәм, сән ону јәгин бил ки, белә оғлана кедәчәксән ки, падшаһ баласы ки-ми; өзү чаван оғлан, тачир, пулу чох, дәвләти чох! Бәс, дәлијәм ки, сәни пис јерә верим; сән мәним көзүмүн ишығы тәк гызымсан, мән сәни бәдбәхт еләрәмми? (Тутуб гызынын алнындан өнүр). Сән гоча, атајын сөзүнә гулаг ас, дәлилик еләмә!

Күлчөһрә (ағлаја-ағлаја) — Ај ата, валлаһ эрә кет-мәјә һеч көнлүм јохдур. Нечә еләјим? Сән мәни эрә вермә, гој елдә галым.

Султан бәј — Гызым, инад олма! Атан нә дејир, сән дә она итаәт ејлә, еләмәсэн аллаһ сәни хошбәхт еләмәз, бәдбәхт оларсан вә ону јәгин бил ки, мәним сөзүм сөздүр; мән кишијә сөз вердим, аллаһ гојса, букүн сабаһ нишан гојулар, кәбин кәсиләр, тој олар. Кедәрсән эрә, әрин дәвләтли, өзү јахшы адам, оғул-ушаг саһиби оларсан, ев јијәси оларсан, мән дә бу гоча вахтымда бир азча динчәләрәм, архајын оларам; сән мән дејәнә гулаг ас!

Күлчөһрә — Ај ата, инди ки, сән истәјирсэн мән эрә кедим, гој онда өз истәдијимә кедим.

Асја горхусундан куја үзүнү чырыр, тәәччүб едир.

Султан бәј (тәәччүб вә һејрәтлә) — Гызым, сән истәдијин кимдир, сөјлә көрәк.

Асја горхур. Мусиги.

Күлчөһрә (охујур) —

Мәни салды олмаз дәрдә, аршын мал алан, (2 дәфә)

Галмады һеч тагәт мәндә, јанарам. (2 дәфә)

Күндүз, ахшам фикрим-зикрим, аршын мал алан,
(2 дәфә)

Ола билмәз өзкә фикрим, јанарам. (2 дәфә)

Ону көрчәк ашиг олдум, аршын мал алан, (2 дәфә)

Күнү-күндән дәрдә долдум, јанарам. (2 дәфә)

Султан бәј (бәрк һирсләнир) — Гызым, аршын мал алан кимдир? (Кәнара). Јохса о халасы оландыр?

Күлчөһрә — Мән кетсәм, она эрә кедәрәм.

Султан бәј (*бирдән гышгырыр*) — Нә данышырсан, ахмаг гызы ахмаг! Базарын кәдәсинә эрә кедәчәксән? Дәли олубсан, нәдир? Аллаһа анд олсун, бир силлә чәкәрәм ки, дишләрин гарнына кедәр. Бәли, Султан бәјин гызы бир кәдәјә ашиг олубдур, пәһ-пәһ-пәһ!.. Инди билдим ки, нә үчүн эрә кетмәк истәмирсән. Амма ону сән јәгин бил ки, әкәр ахмагласан, атамн кору һаггы сәнә бир тој тутарам, бир тој тутарам ки, бир кәрә цәфәсини чәкәрсән. Сән мәним наму-сума тохунан иш көрүрсән. Нә һаггын вар ки, аршынмалчыја бахырсан? Гој бир о аршынмалчы көзүмә көрүнсүн, она мән бир патрон чахым ки, ији-тозу галмасын. Ону бил ки, мәнә Султан бәј дејәрләр. Мән бинамуслугу гәбул едән адам дејиләм. Сәни дә өлдүрәрәм, ону да өлдүрәрәм!

Күлчөһрә (*ағлаја-ағлаја*) — Ата, валлаһ өлдүр, мәним чаным гуртарсын.

Султан бәј (*чығыра-чығыра*) — Өлдүрәчәјәм! Бу папаг мәнә һарам олсун ки, бир дә аршынмалчы ады тутсан, сәни тикә-тикә доғрајачағам! Белә бинамуслуг олар ки, мәним гызым кәдә-күдәјә бәнд олсун! (*Ајағыны јерә вурур*). Дур бу саат рәдд ол көзүмүн габағындан! Итил бурдан! Бинамусл! (*Күлчөһрә дуруб бәрк ағлаја-ағлаја кедир, Султан бәј һөвләк ора-бура кәзир. Асјаја вә Теллија*). Нә вахт аршынмалчы бура кәлмишди?

Асја (*горха-горха*) — Валлаһ, хәбәрим јохдур.

Султан бәј — Нечә хәбәрим јохдур? Јалаңдан мән-дән кизләјирсиз! Чәһәннәм олун сиз дә бурадан! (*Асја вә Телли гачырлар*). Әчәб башыма кәләк кәлди; итин бириси гапыма кәлиб гызымы өзүнә бәнд еләјир; белә дә бинамуслуг олар?! Инди баша дүшүрәм ки, нечүн халасынын әвәзиндә гызымы истәјирмиш; чәһәннәм олсун онун халасы да, истәмәдик... Гыз лап дәли кими олубдур. Кәрәк тезликлә эрә верим чыхсын кетсин, јохса ишдән сонра бир хата чыхар. Сүлејманы көрсәм дејәчәјәм ки, Әскәрә хәбәр версин ки, кәлиб гызы көтүрүб гачсынлар; јохса, көрүнүр ки, хоша-хош-луг илә кетмәјәчәкдир. Мәним дә һирсим тутар вуруб өлдүрәрәм. Ај гыз, Асја, Телли! Бура кәлин. (*Асја вә Телли дахил олур*). Бах, мән кедирәм базара, сиз Күлчөһрәјә өјүд-нәси-һәт едәрсиниз; ону баша саларсыныз. Јохса, валлаһ, аллаһа анд олсун, һамынызы гырарам! (*Кедир базара*).

Асја (*Теллија ачыгла*) — Инди биз фәгир нә гајыраг, биздә нә тәгсир вар ки, Күлчөһрә бир кәдәјә ашиг олубдур! Ај гыз, кет Күлчөһрәни чағыр бура. (*Телли кедир*). Көр сән

«Аршын мал алан» мусигли комедијасындан сәһнәчик. (Вәли—артист Әһмәд Анатолу, Телли—Азәрбајчан ССР халг артисти һәгигәт Рзајева).

аллах! Гызын чүр'этинэ бах! Атасына ачыг дејир ки, аршын-
малчыја бэнд олмушам. Лап хатадыр бу гызын иши.

Күлчөһрә илә Телли кәлирләр. Күлчөһрә јенә тахтын үстә јыхылып.

(Мусиги)

Асја вә Телли —

Бәсдир бунча аһү-зарын, (2 дәфә)

Нәјә лазым бу фәрјад?! (2 дәфә)

Лајигдирми ола јарын, (2 дәфә)

Атан ола сәнә јад! (2 дәфә)

Күлчөһрә —

Кетмиш әлдән ихтијарым, (2 дәфә)

Кимсәдән јох неч имдад.

Ағлар олду бөјлә һалым,

Нечә гылмам мән фәрјад?!⁹ (2 дәфә)

Асја вә Телли —

Неч јарашмаз аһ едәсән. (2 дәфә)

Кәл ол сән дә биз тәк шад. (2 дәфә)

Сә'ј гыл ким, гала сәндән (2 дәфә)

Хәлг ичиндә јахшы ад. (2 дәфә)

ПӘРДӘ

ДӨРДҮНЧҮ ПӘРДӘ

Әскәрин свиндә ваге олур. Ев јахшы бәзәниб. Әскәр өзү дәхи јахшы кејинибдир.

Әскәр — Бичарә Күлчөһрәнин башына әнкәлләр ачдым. Инди јазыг гыз елә билир ки, доғрудан да, ону өзкәсинә әрә верирләр. Амма әчәб сөзү үстә дајанан гыздыр. Хошлуғ илә әрә кетмәјә разы олмады; одур ки, атасынын тәвәггәсинә көрә, адам көндәрмишәм ки, кедиб көтүрүб гачсынлар. Зәрәр јохдур; бир-ики саатдан сонра мәним кәләјимин үстү ачылар, онда гыз да севинәр, мән дә севинәрәм, атасы да севинәр, һамы севинәр. Амма үрәјим чох бәрк тәләсијир; истәјирәм гызы тез кәтирсинләр ки, јазыг даһа эзаб чәкмәсин; амма гәрибә иш көрдүм һа!.. Евләнмәдим, евләнмәдим, — ахырда бу кәләк илә евләндим. Неч пис еләмәдим, јахшы еләдим. Аллаһ Сүлејманын атасына рәһмәт ејләсин, әчәб шеј өјрәтди. Инди неч олмаса көрүб севдијим гызы алырам, гыз дәхи мәни сеvir... Гәрәз, кедим көрүм халам дедикләрим дүзәлдибдирми? (*Кедир*).

Бир гәдәрән сонра гапы ачылып. Күлчөһрәни гачырыб кәтириләр. Бир нечә оғлан Күлчөһрәнин голундан тутуб ону ичәри салыр вә гапыны өртүб кедир. Күлчөһрә бәркдән ағлаја-ағлаја тахтын үстә јыхылып...
Бир аз кечәндән сонра дејир:

Күлчөһрә — Ох! Бу нә эзабдыр мән чәкирәм?! Мәни күч илә, зор илә әрә верирләр; билмирәм кимә верирләр, мәни севдијимдән ајырырлар. Истәмирәм мән бу дөвләти, бу дәстканы! Мән өз севкилими истәјирәм. (*Үзүнү өртүб ағлајыр*).

(*Мусиги*)

Күлчөһрә —

Һичран дәрди фәләк верди,
Бунча чәфаны лајиг көрдү. (*2 дәфә*)

Јохдур тагэт, сәбрә һаләт.
 Өлмәк јахшыдыр, нә ки, бу зилләт. (2 дәфә)
 Еј худа, рәһм ет, еј худа, рәһм ет!
 Гыл мэдәд, ја рәб, мән јазыға рәһм ет!

(Мусиги)

Јох, мән бу һала давам едә билмәрәм. Даһа мәнәдә таб
 вә тагәт јохдур. Һамысындан јахшысы будур ки, бир кәрә-
 лик өзүмү боғум, өлдүрүм, чаным гуртарсын. (Дәсмалыны
 ачыб бурур ки, өзүнү боғсун, лакин бу әснада аршынмал-
 чынын сәсини ешидиб тәәччүблә гулаг асыр вә ешитдикчә
 хошуна кәлир. Әскәр пәрдә далындан охујур: «Аршын мал
 алан!». Ахыра кими охујуб гуртарыр).

(Мусиги)

Әскәр дахил олуб, салам верир.

Күлчөһрә (тәәччүблә бахыр) — Сәнсэн, јохса өзкә-
дир?

Әскәр — Мәнәм, мәнәм, Күлчөһрә, архајын ол!

Күлчөһрә (ағлајыр) — Көрүрсән мәним башыма нә
ишләр кәтирләр? Бир гәдәр кеч кәлсәјдин, өзүмү өлдүр-
мүшдүм. Сән бураја нә сајаг кәлдин? Сәни бурада көрсә-
ләр өлдүрәрләр... Мүмкүн вар исә кәл гачаг. (Әчәлә илә
дартыр).

Әскәр (күлүр) — Һара гачаг өз евимиздән?

Күлчөһрә — Нә данышырсан, бура кимин евидир?

Әскәр — Бура мәним евимдир, сонра да олачаг сәнин
евин.

Күлчөһрә — Һеч баша дүшмәјирәм? Мәни ким көтү-
рүб гачыбдыр?

Әскәр — Мән көндәрдијим адамлар.

Күлчөһрә (фикирлә) — Бәс мән елә билдим ки, мәни
атам вердији тачир оғланын адамлары көтүрүб гачыблар.

Әскәр — Әлбәттә, еләдир.

Күлчөһрә (лап һејран галыр) — Јенә баша дүшмә-
дим, аллаһ ешгинә, мәни баша сал көрүм бу нә кәләкдир.

Әскәр (күлүр) — Бах, Күлчөһрә! Сәнә ашиг олан ар-
шынмалчы да мәнәм, атан әрә вермәк истәдији тачир оғлан
да мәнәм. Мән јаландан аршын мал сатан олуб, өзүмә гыз
ахтарырдым ки, ахырда сәни тапдым вә атандан истәдим, о

да верди; амма атан билмэди ки, мэн аршын мал сатан оғла-
нам, чүнки о эввэлдэн мэни көрмэјибдир.

Күлчөһрә (*наз илә*) — Ај биинсаф! Бәс мәнә јазығын
кәлмэди ки, бу гәдәр эзијјәт чәкдим, эзаб чәкдим, атам мән-
ни өлдүрмәли олду. Өзүмү өлдүрмәли олдум... (*Наз илә*)
Белә билсәјдим сәни севмәздим...

Әскәр — Бәс бурасы вар ки, бу шадлығымыз бүтүн ө-
эзијјәтләри јујур апарыр, елә дејилми, маралым, Күлчөһ-
рә?

Күлчөһрә (*ахырда разы олу*) — Еләдир.

Әскәр — Де кәл бәри, кедәк отаглары бир-бир кәзәк
вә халамы да көрәк. (*Кедирләр о бири отаға*).

Бу һалда бајыр гапыдан Султан бәј дахил олу

Султан бәј — Валлаһ, јенә ата үрәјидир, таб кәтир-
мәди; дедим кедим көрүм, бәлкә гыз, худанәкәрдә, өзүнә
бир хәсарәт јетирди. (*Ора-бура бахыр*). Бәс һаны бунлар?
Ај ушаглар, ким вар?

Әскәр дахил олу.

Әскәр — Саламәлејкүм, Султан бәј, сән бизә хош кәл-
мисән.

Султан бәј (*эввәл хош үзлә, сонра тәәччүблә*) — Ба-
лам, сән... Сән Әскәрсән? Јохса о аршын мал сатан?

Әскәр — Хејр, бәј, мән һачы Мүрсәл оғлу Әскәрәм,
сәнәтим дә тачирликдир.

Султан бәј — Дејирәм ахы, анчаг мәним көзүмә бе-
лә көрүкдү ки, габағымда о кәдәдир.

Әскәр — Һансы кәдә?

Султан бәј — Һеч, бир кәдә вар иди, аршын мал
сатарды.

Әскәр — Билирәм, сән истәдин ки, онун халасыны ала-
сан, о да эвәзиндә сәндән гызыны истәди, сән дә ачыгланыб
говдун, беләдирми?

Султан бәј (*тәәччүблә*) — Еләдир... Балам, сән һар-
дан билдин?

Әскәр — Һечә билмәјим ки, о мән өзүм идим...

Султан бәј (*һејрәтлә*) — Һә данышырсан?!

Әскәр — Бәли, бәли, мән гәсдән етдим ки, гызы көрүм,
сонра алым.

Султан бәј — Доғру дејирсэн?

Әскәр — Будур, гызын тәсдиг едәр. *(Чағырыр Күлчөһрәни)*. Күлчөһрә!

Күлчөһрә *(дахил олуб атасына тәрәф кедир)* — Бах, ата, һәми сән дејән олду, һәми мән дејән. Әскәр бизи кәләјә гојуб, сәнин ачыгына вә мәним дә әзабыма сәбәб олду, бүтүн тәгсир бундадыр.

Султан бәј *(ајылыр)* — Һә, инди баша дүшдүм. Чох кәләкбаз имишсэн; рәһмәтлик сәнин атан һеч белә дејилди. Ја аллаһ! *(Әл верир)*. Кефин јахшыдырмы?... Ај гыз, Күлчөһрә, бәри кәл! *(Күлчөһрә кәлир, атасы онун алнындан өлүр)*. Чох кәзәл, чох пакизә, вај сәни, Әскәр!.. Амма әчәб кәләкбаз имишсэн! *(Јадына дүшүр)*. Јахшы, балам, бәс сәнин халан нечә олду? Һә?.. Һәгигәт о сәнин халан иди, јохса о да кәләк иди?

Әскәр — Хејр, доғрудан халамдыр.

Султан бәј — Јәгин, өзү дә дулдурму? *(Севинир)*.

Әскәр — Бәли, дулдур.

Султан бәј — Һә, де вер кәлсин дә!..

Әскәр — Кәлсин, нә дејирәм, Күлчөһрә, зәһмәт чәк, халамы чағыр.

Күлчөһрә кедир.

Султан бәј — Кәлсин, ону алым да!.. О дул, мән дул; һәким дә мәнә дејиб ки, кәрәк арвад алам. Мән билән, һәким халаны да көрсә дејәр ки, әрә кет.

Әскәр — Нә сөзүм вар ки, ал да... ал, икибашлы гоһум олаг. Инди билдинми ки, икибашлы гоһум нәдир?

Султан бәј *(күлүр)* — Билдим, билдим, а кәләкбаз!

Күлчөһрә вә Чаһан дахил олулар.

Султан бәј *(Чаһана)* — Әши, кәл дә!.. Ирәли кәл! Көрүрсән сәнин бу бачыоғлун нә кәләкбаз имиш... Һә, инди нә дејирсэн, бир нәфәр молла, бир кәллә гәнд вә үч манат пул илә аран нечәдир? Дејирәм ки, елә Әскәр илә Күлчөһрәнин вә сән илә мәним тојумуз бир олсун.

Чаһан — Нә дејирәм, аллаһ хејир версин.

Һамы — Амин, амин!

Султан бәј — Балам, о ушаглар евдә тәк галдылар, никарандырлар. Сизин кәдәни көндәрин Асја илә Теллини бура кәтирсинләр.

Эскэр — Бу саат кедим кендэрим. (*Чыхыр*).

Султан бәј — Эши, валлаһ севиндијимдән елә билирәм ки, чаван олдум... (*Тез дилин долајыр*). Јә'ни гоча да дејиләм, елә чаван кими бир огланам. Машаллаһ олсун мәнә!

Эскэр кәлир.

Эскэр — Кендәрдим кетди.

Бу һалда Сүлејман дахил олур.

Сүлејман — Сәламүнәлејкүм.

Султан бәј — Паһо, Сүлејман, әлејкәссәлам, балам сәнин бу достун нә кәләкбаз имиш!..

Сүлејман — Бәли, чох кәләкбаздыр; билмирәм кимдән өјрәнибдир.

Эскэр — Нечә кимдән өјрәнмишәм? Бунун һамысыны сән өјрәтмәдинми? Одур, халам десин!

Чаһан — Доғрудур, бүтүн бу кәләкләрин башчысы Сүлејмандыр, о өјрәтди.

Султан бәј — Белә имиш!.. Сүлејман, мән сәни һеч белә билмәздим, бу ишләри һарадан өјрәнибсән?

Сүлејман — Бәј, өз башымдан чыхардырам.

Султан бәј — Ај сәнин башын вар олсун!

Сүлејман (*бирдән Күлчөһрәни көрүб диггәт јетирир*) — Јахшы, Күлчөһрә будур?

Эскэр — Бәли, будур.

Сүлејман — Бәс мән көрдүјүм гыз буна охшамајыр.

Султан бәј — Сән јәгин Асјаны көрүбсән.

Сүлејман — Асја кимдир?

Султан бәј — О мәним гардашым гызыдыр.

Сүлејман (*севинир*) — Һә?. Эши, елә исә мән нә үчүн бекар галым. Вер мән дә тој едим дә!..

Султан бәј — Доғру дејирсән?

Сүлејман — Әлбәттә!

Султан бәј — Вердим, ал!

Һамы — Аллаһ һејир версин, аллаһ һејир версин! Нә әчәб олду!

Сүлејман (*кәнара*) — Бах, мәрд јолдашын ахыры белә олар.

Бу һалда Асја, Телли вә Вәли дахил олурлар.

Султан бәј — Бах, будур, кәлдиләр. Ај гыз, Асја, бу оғлана сәни версәм кедәрсәнми?

Асја (*утана-утана*) — Бәли, кедәрәм.

Султан бәј — Гочаг гызсан, Күлчөһрәдән ағыллы олдун, чох көзәл, чох пакизә. (*Вәли илә Телли бир-биринә бахырлар. Вәли бәрк аһ чәкир*). Эдә, нә јаман аһ чәкдин, бала, нә дәрдин вар ки?

Әскәр — Нә дәрди олачагдыр... Күлчөһрәни мәнә вердин, Асјаны Сүлејмана вердин, халамы өзүн алырсан; инди Теллини дә вер она дә!..

Һамы — Доғрудур, доғрудур!

Сүлејман (*Вәлијә*) — Һә, дедим ки, ахы сән дә һазырлаш..

Султан бәј — А гыз, Телли, Вәлијә кедәрсәнми?

Телли (*мәрд-мәрданә*) — Бәли, кедәрәм.

Султан бәј — Вәли, сән Теллини аларсанмы?

Вәли (*утаныр вә бирдән-бирә*) — Бәли, аларам! (*Күлүр*).

Һамы — Аллаһ хејир версин!

Султан бәј — Јахшы, балам, тојларымызы нә вахт башлајаг?

Һамы — Елә күнү бу күн.

Султан бәј — Һә!.. Бәс елә исә башлајаг, дүзүлүн!

Чүт-чүт олуб ојнајырлар. Әввәлчә мусигијә көрә ағыр, сонра мусиги тезләшдикчә тез-тез ојнајырлар, та ки, пәрдә дүшүр.

ПӘРДӘ

ÖZET

KESKİN, Fatih. Üzeyir Hacıbeyli'nin “Er ve Arvad”, “O Olmasın Bu Olsun” ve “Arşın Mal Alan” İsimli Piyeslerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Üzeyir Hacıbeyli, 20. yüzyıl başlarından itibaren faaliyet göstermeye başladığı gazetecilik, yazarlık ve musiki çalışmalarıyla Azerbaycan sanat ve edebiyat hayatına büyük katkılar yapmış önemli bir sanatkârdır. Doğu toplumları içinde meydana getirilen ilk opera eserinin de yazarı ve bestecisidir. İçinde yaşadığı toplumun aksaklıklarını mizah yoluyla ortaya koymaktan çekinmeden, sahne eserleri yoluyla halkını eğitmeye gayret göstermiştir.

Bu çalışma, Üzeyir Hacıbeyli'nin “Er ve Arvad”, “O Olmasın Bu Olsun” ve “Arşın Mal Alan” isimli komedi türündeki piyeslerinin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılması ve muhteva bakımından incelenmelerinden ibarettir.

Üzeyir Hacıbeyli'nin bahsedilen üç piyesinde, Azerbaycan'ın 20. yüzyıl başlarındaki toplum yapısına ve hayat tarzına ışık tutulmuş, toplumsal gelişmenin önünde engel olarak görülen bazı gerici fikirler mizahî bir üslupla tenkit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

- 1- Azerbaycan Edebiyatı
- 2- Operet
- 3- Piyes
- 4- Komedi
- 5- Üzeyir Hacıbeyli

ABSTRACT

KESKİN, Fatih. Analysis of Üzeyir Hacıbeyli's Operettas Named "Er ve Arvad", "O Olmasın Bu Olsun" and "Arşın Mal Alan", Master Thesis, Ankara, 2011.

Üzeyir Hacıbeyli is a significant artist who has made important contributes to Azarbaijani art and literature life with his journalism, authorship and musical works which he has started from the beginning of the 20th centuries first years. He is the writer and composer of the very first opera which composed in the eastern societies. He has tried to educate publicity by using his stage plays without hesitation to show the defects of the society which he lives in.

This study consists the translations of the comedy pieces named "Er ve Arvad", "O Olmasın Bu Olsun", "Arşın Mal Alan" and analysis in terms of contents.

In these mentioned 3 pieces of Üzeyir Hacıbeyli's, a light has been thrown onto the structure of the society and life style of Azerbaijan in the beginning of the 20th century and some of the ideas which are accepted as a backward ideas and obstacles that put down devolopment of society has been criticised with humorous style.

Key Words:

- 1- Azerbaijani Literature
- 2- Operetta
- 3- Piece
- 4- Comedy
- 5- Üzeyir Hacıbeyli